

sosyalbilim.akdeniz.edu.tr
ISSN: 2564-7091

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ Sayı / Issue - 2 - 2017

AKSOS

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

GÜZ / FALL 2017

Sayı 2 - Hakemli Dergi
Issue 2 - Peer-Reviewed Journal

ISSN: 2564-7091

Güz 2017 – Sayı 2 – Hakemli Dergi

Fall 2017 - Issue 2 - Peer-Reviewed Journal

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayınlanan Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS) yayın hayatına 2017 yılında başlamıştır. Dergi 2017 yılı itibariyle Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, hakemli akademik bir dergidir.

Dergi; iktisat, işletme, maliye, pazarlama, sosyal politika, çalışma ilişkileri, siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret ve lojistik, hukuk, davranış bilimleri, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, Türk dili ve edebiyatı, eğitim bilimleri, coğrafya, iletişim bilimleri, sosyoloji, felsefe, antropoloji, sanat ve tasarım, yabancı diller ve edebiyatları, dil bilim, din bilimleri, toplumsal cinsiyet çalışmaları, turizm, gerontoloji, gastronomi ve mutfak sanatları, spor bilimleri alanlarında üretilen Türkçe ve İngilizce çalışmaları ve araştırmaları yayımlayarak Türkiye’de bu alandaki birikime katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Yazarların Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne gönderdikleri makalelerin benzer versiyonlarının başka bir yerde daha önce basılmamış olmaları gerekmektedir. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, tüm yayın hakları Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne aittir ve yazarlar telif haklarını devretmiş sayıldıklarından yazarlara ayrıca telif ücreti ödenmez. Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Kaynak göstermeden alıntı yapılmaz.

Akdeniz University Journal of the Institute of Social Sciences (AKSOS), which is a peer-reviewed and multi-disciplinary academic journal, began to be published in 2017. The journal will be published on a biannual basis (Spring and Autumn issues).

The AKSOS welcomes original, up-to-date articles from all disciplines in social sciences and aims to make contribution to the literature and the field of social sciences by publishing theoretical articles and empirical research in Turkish or English to provide a forum for the dissemination of knowledge and findings. Areas relevant to the scope of the AKSOS include: economics, finance, business management, social policies, labour relations, political sciences, public administration, international relations, international trade and logistics, law, behavioral sciences, history, art history, archaeology, Turkish language and literature, pedagogy, geography, communication sciences, sociology, philosophy, anthropology, art and design, foreign languages and literatures, linguistics, theology, gender studies, tourism studies, gerontology, sport sciences and gastronomy and culinary arts.

All papers (or their similar versions) submitted to AKSOS journal must be unpublished. Authors submitting manuscripts to the journal should not simultaneously submit them to another journal. The copyrights of the papers accepted for publication are deemed transferred to Akdeniz University Journal of the Institute of Social Sciences (AKSOS). Authors will not be paid any royalty fees. Responsibility of published papers belongs to the authors. Citing without giving due credit is prohibited.

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına İmtiyaz Sahibi

Grant Holder in behalf of Akdeniz University, Institute of Social Sciences
Prof. Dr. İhsan Bulut

Editör / Editor

Yrd. Doç. Dr. Ayşad Güdekli

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Gülten Adalı Aydın

Arş. Gör. Pelin Ügümü Aktaş

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Arş. Gör. Şükrü Aydın

Kapak Tasarımı - Sayfa Tasarımı

Cover Design - Page Design

Öğr. Gör. Emrah Onur Karataş

Basım (Matbaa) / Printing Press

....

Alan Editörleri* / Specialized Co-Editors

Prof. Dr. Ahmet Ögke
Prof. Dr. Beykan Çizel
Prof. Dr. Mustafa Adak
Prof. Dr. Mustafa Şeker
Prof. Dr. Mehmet Altunkaya
Prof. Dr. Nurşen Adak
Prof. Dr. Selim Çağatay
Doç. Dr. Hasan Şahan
Yrd. Doç. Dr. Ömür Tosun

Yayın Kurulu* / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Ögke	Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Beykan Çizel	Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi
Prof. Dr. Erol Esen	Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bil. Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet Altunkaya	Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa Gülmez	Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa Şeker	Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Prof. Dr. Zekeriya Karadavut	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet Ayhan	Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Doç. Dr. Bedia Koçakoğlu	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Emine Uçar İlbuğa	Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Doç. Dr. Hasan Şahan	Akdeniz Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Danışma Kurulu* / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Koçak	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ata Yakup Kaptan	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Aylin Göztaş	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Barbaros Gönencgil	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Kaya	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Belma Güneri Fırlar	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru Güzelcik Ural	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Emel Şerife Baştürk Akca	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Gian Paolo Luppi	Conservatorio Di Musica G. Battista Martini
Prof. Dr. Güliz Uluç	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan Erdoğan	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zaman	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mutlu Binark	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Gökçe	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman İrvan	Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit Atabek	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer Özden	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal Karabulut	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Burak Özçetin	Kadir Has Üniversitesi
Doç. Dr. Çisil Sohodol Bir	Bahçeşehir Üniversitesi
Doç. Dr. Gönül Demez	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Günseli Bayraktutan Sütçü	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Yılmaz	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Serhat Yener	Ondokuz Mayıs Üniversitesi

* İsmine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. / – in alphabetical order by name

Editörden...

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS) birbirinden seçkin on üç çalışma ile yayın hayatının ikinci sayısı ile siz değerli okuyucuları ile olmaktan büyük bir övünç duymaktadır. Sosyal ve beşeri bilimlere önemli katkılar sağlayacağını ümit ettiğimiz bu sayımızda editoryal ekibimizin titiz ve özverili çalışması sonrası; ekonomiden şeref kavramına, yeni medyadan sinemaya, iktisadi kalkınmadan güvenli sitelelere ve epistemolojiye değin uzanan disiplinler arası bir akademik doygunluğa sahip çalışmalar yerini almıştır. Bu çalışmalar; Burçak Polat'ın dışa açıklığın pozitif büyümeye işaret ettiği "Ekonomik Büyüme, Yabancı Sermaye ve Dışa Açıklık", Fatma Çakmak'ın şeref ve asabiyet ilişkisini kurduğu "Sosyal Bir Sermaye ve Bir Tür Modern Zaman Asabiyesi Olarak "Şeref" Kavramı", Gaye Topa Çiftçi'nin dijital tabanlı iletişimin önemini vurguladığı "Hizmet İçi Eğitim Bağlamında Yapılan İletişim Eğitimlerinde Alternatif Bir Yöntem Olarak Yeni Medya Platformlarından Blog Kullanımı" Günay Yıldız'ın liyakat olgusunu tekrar bizlere hatırlatan ve düşünmemizi sağlayan çalışması "Kayırmacılık Olgusunun Türk Kamu Yönetimine Yansımaları", Güney Nair'in küreselleşme ile meydana çıkan çevre sorunlarını tarihsel bir serüven ile gözler önüne serdiği "İlkel Topumlardan Günümüze İnsan-Doğa İlişkileri Bağlamında Çevre Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme" isimli çalışması, Hasan Fikri Bilgiç'in liderlerin sinizmin uygulamaları üzerine kaleme aldığı "Liderlik ile Örgütsel Sinizm İlişkisi" Ahmet Çırakoğlu'nun bölgede yükselen bir güç konumunda olan İran'ın Arap dünyasında cereyan eden askeri ve siyasi gelişmelere karşı yaklaşım ve tutumunu irdelediği "İran'ın Gözüyle Arap Baharı", İzzettin Ulusoy'un 1929 Büyük Buhran'ı sonrası dünyadaki ekonomik etkilerin Türkiye'deki yansıması ve sonrasında ülkemizde gerçekleştirilen iktisadi ve sanayi atılım stratejilerine ışık tutan çalışması "Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma Modeli (1923-1938)" Selim Beyazyüz'ün özellikle 1950 sonrası artan dış göç ile ilişkili bir film olan Otobüs'ün Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizi yöntemine göre çözümlemesini içeren "Oryantalizm, Batıcılık ve Modernleşme Kavramları Üzerinden Türk Sinemasına Bir Bakış" adlı çalışması, S. Serhat Serter ve Nergiz Karadaş'ın çalışması "Belgesel Sinema ve Alımlama Estetiği: Gökkuşuğuna Dokunmak Adlı Film Üzerine Bir İnceleme", Sibel Karaduman'ın Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerinin film izleme pratiklerini konu alan araştırması "Yeni İletişim Teknolojileri ve Film İzleme Alışkanlıkları" Süleyman Karaçor ve Burçe Akcan'ın hızla artan kentleşme sorunlarına dikkat çeken "Mahalleden Güvenli Sitelere Konutu Tüketmek" adlı çalışması ve Ufuk Özen Baykent'in haklılandırma kavramını felsefi bir perspektifle ele aldığı "Epistemik Haklılandırma Kavramı Üzerine Bir İnceleme" dir.

Tüm bu çalışmaların bir araya gelerek basılı bir dergi haline gelmesinde emeği geçen ilgili enstitü çalışanları ve yetkililerine, dergimizin danışma ve bilim kurulu üyelerine, alan editörlerimize ve itinalı okuma ve incelemeleri ile katkı sağlayan alanında uzman ikinci sayı hakemlerimize, hiç kuşkusuz ilk sayıda olduğu gibi canla başla ve sabırla emeklerini ortaya koyan yardımcılarımız; Arş. Gör. Gülten Adalı Aydın, Arş. Gör. Pelin Ügümü Aktaş ve Arş. Gör. Şükrü Aydın'a siz değerli okuyucularımız huzurunda teşekkür etmek istiyorum. Dergimizin ikinci sayısının alana ve araştırmacılara katkı sağlaması temennisiyle... Keyifli okumalar.

İçindekiler / Contents

- 11 | The Relationships Between Economic Growth, Foreign Capital and Openness / Ekonomik Büyüme, Yabancı Sermaye ve Dışa Açıklık – **Burçak Polat**
- 24 | Sosyal Bir Sermaye ve Bir Tür Modern Zaman Asabiyesi Olarak “Şeref” Kavramı / The Concept of “Honour” as a Social Capital and Kind of Modern Time Asabiyyah (Partiality) – **Fatma Çakmak**
- 39 | Hizmet İçi Eğitim Bağlamında Yapılan İletişim Eğitimlerinde Alternatif Bir Yöntem Olarak Yeni Medya Platformlarından Blog Kullanımı / Blog Usage on New Media Platforms as an Alternative Method of Communication Training in the Context of In-Service Training – **Gaye Topa Çiftçi**
- 62 | Kayırmacılık Olgusunun Türk Kamu Yönetimine Yansımaları / The Effects of Favoritism on Turkish Public Administration – **Günay Yıldız**
- 77 | İlkel Toplumlardan Günümüze İnsan-Doğa İlişkileri Bağlamında Çevre Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme / An Assessment of Environmental Problems in Terms of Human-Nature Relations From Primitive Societies to Our Modern World – **Güney Nair**
- 90 | Liderlik ile Örgütsel Sinizm İlişkisi / The Relationship Between Leadership and Organizational Cynicism – **Hasan Fikri Bilgiç**
- 99 | İran'ın Gözüyle Arap Baharı / The Arab Spring from the Viewpoint of Iran – **Ahmet Çırakoğlu**
- 111 | Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma Modeli (1923-1938) / The Economic Development Model of Ataturk Period (1923-1938) – **İzzettin Ulusoy**
- 125 | Oryantalizm, Batıcılık ve Modernleşme Kavramları Üzerinden Türk Sinemasına Bir Bakış / A Look at Turkish Cinema in Terms of Orientalism, Occidentalism and Modernization – **Selim Beyazyüz**
- 152 | Belgesel Sinema ve Alımlama Estetiği: Gökkuşagina Dokunmak Adlı Film Üzerine Bir İnceleme / Documentary Film and Reception Aesthetic: A Study on Touching to Rainbow Documentary Film – **S. Serhat Serter, Nergiz Karadaş**
- 163 | Yeni İletişim Teknolojileri ve Film İzleme Alışkanlıkları / New Communication Technologies and Film Watching Habits – **Sibel Karaduman**
- 175 | Mahalleden Güvenlikli Sitelere Konutu Tüketmek / Consumption of Housing: From Neighborhood to Gated Communities – **Süleyman Karaçor, Burçe Akcan**
- 198 | Epistemik Haklılandırma Kavramı Üzerine Bir İnceleme / An Investigation on the Concept of Epistemic Justification – **Ufuk Özen Baykent**

THE RELATIONSHIPS BETWEEN ECONOMIC GROWTH, FOREIGN CAPITAL AND OPENNESS

Burçak POLAT¹

Abstract

The previous studies dealing with growth theories have determined foreign trade or FDI as the main factors that promote economic growth. Yet, the main effect of these two variables on the growth rate of economy is still ambiguous as the many of those studies have neglected to capture the joint effect of foreign trade and FDI on growth. The main objective of this study is therefore to measure the impact of openness on growth by concerning the contributions of foreign investments to the exportations for 23 Asia-Pacific country group. The study employs dynamic panel data method for the period between 2006 and 2014. Our findings show that foreign trade or FDI has no power to explain economic growth but the interaction term representing the joint effect of foreign trade and FDI has a significant and positive effect on growth. Furthermore, our empirical results support a positive and significant relationship between growth and tax and foreign exchange rates.

Keywords: Equity Capital, Foreign direct Investment, Growth, Openness, Dynamic panel data.

JEL Codes: C23, F21, F23, F24, F2

EKONOMİK BÜYÜME, YABANCI SERMAYE VE DIŞA AÇIKLIK

Özet

Büyüme teorileri üzerine yapılan önceki çalışmaların çoğu dış ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımları (DYY) ekonomik büyümenin temel faktörleri olarak belirlemiştir. Yine de bu çalışmalar dış ticaret ve DYY'ların büyüme üzerindeki ortak etkisini göz ardı ettiği için, bu iki değişkenin büyüme üzerindeki temel etkileri halen belirsizdir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı dış açıklığının büyüme üzerindeki etkisini yabancı yatırımların ihracata olan katkısını da göz önünde bulundurarak 23 Asya-Pasifik ülke gurubu için ölçmektir. Çalışma, 2006 ve 2014 dönemi için dinamik panel veri metodunu kullanmıştır. Bulgularımız, dış açıklık ya da DYY'ın büyüme üzerinde açıklayıcı bir etkisini bulamamış, fakat dış açıklık ve DYY'lerin ortak etkisini temsil eden etkileşim teriminin büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğunu göstermiştir. Bundan başka, sonuçlarımız vergi ve yabancı döviz kuru oranları ile büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkiyi desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Öz sermaye, Doğrudan yabancı yatırımlar, Büyüme, Dış açıklık, Dinamik panel veri.

JEL Kodları: C23, F21, F23, F24, F2

Introduction

Foreign trade and Foreign Direct Investments (FDI) are well-known factors behind the economic growth. Foreign trade has a crucial role in transferring the technology and innovation through importation. It also puts pressure on multinational firms to be more productive and competitive to win in the international markets through exportation. Thus, multinational firms are forced to adopt more capital-intensive production facilities to survive in international markets. International trade has therefore a potential to cause economic growth sourcing mostly from accumulation of physical capitals.

On the other side, FDI has important role enhancing the economic growth through increasing the export potentials of the host country. Vertically integrated FDI aims to utilize lower factors of production costs to export the products abroad. Since resource costs are generally lower in developing countries compared to developed countries, developing countries mostly receive vertical FDI rather than horizontal FDI. Thus, one may assume that vertical FDI may have a growth-lead effect on the economy. Furthermore, horizontal FDI aims to serve host market and therefore has the potential to increase domestic funds that can be used for future investments. In other words, while vertical FDI may affect the growth through increasing export potentials, horizontal FDI may affect the economic growth through the increasing the loanable funds in the country. Beside these, FDI may affect the growth through transferring new technology, managerial skills, new production methods or job creation as well.

The majority of previous studies have analyzed the relationships between FDI and growth (Lipse, 2000) or foreign trade and growth (Pahlavani et al., 2005). Most of these studies have confirmed the positive relationship between growth and FDI or growth and openness but failed to capture the joint effect of both FDI and foreign trade on the economic growth. This paper argues that joint effect of foreign trade and FDI may differ from their separate effects on the economic growth. Since the investing multinational companies abroad are mostly superior in technology and innovation, they are most likely to create growth potentials. In other words, exportation originated from FDI may have more led-growth potentials compared to exportation originated from national investments. Thus, rather than an isolated study investigating the interactions between growth and foreign trade or growth and FDI, one should consider the joint effects of both foreign trade and FDI on growth as well.

As (Belloumi, 2014, p. 272) has noted that “The main implication of the endogenous growth theory is that policies which induce international trade, competition, change and innovation will promote growth”. Our argument therefore is that foreign capitals that promote international trade, competition or innovation may enhance growth even if openness (foreign trade) does not contribute to the growth by itself. The main objective of this study is therefore to measure the impact of openness on growth by concerning the contributions of foreign capitals to the exportations for 23 Asia-Pacific country groups². By doing so, this study employs unbalanced dynamic panel data from 2006 to 2014 within the system Generalized Method of Moments (GMM) specification.

The countries in the analysis can be listed as follows: Armenia, Australia, Azerbaijan, Bangladesh, China, Hong Kong, Kazakhstan, Kuwait, Korea, Madagascar, Mongolia, New Zealand, Pakistan, Philippines, Singapore, Sri Lanka, Thailand, Turkey, Vietnam, India, Indonesia, Israel, and Japan.

The contributions of the study to the literature can be expressed as follows: First, we are able to find the joint effect of openness and FDI on growth by concerning the endogeneity issue within GMM specification. Second, we are also able to predict the effects of openness or FDI on growth. Third, we are able to provide more realistic and conclusive result regarding the relationship between FDI and growth and/or foreign trade and growth.

Literature Review

Analysis of literature reveals that there is certain distinction between neoclassical growth and new growth models. While neoclassical growth model assumes the technology as exogenous variable, new growth models assume the growth as endogenous variable. Thus, most of the previous studies consider FDI as a factor for short-run growth but ignore FDI's spillover effects that may cause long-run growth. The study of Solow (1956, 1957) model was main guide formulating the neoclassical growth models and light the way for many previous studies that investigate the determinants of growth. These studies assume that there is a diminishing return so that FDI does not affect the long-run growth rate but rise the output level through a temporary increase in capitals and income per capita. Yet, new growth theories regard technological progress as endogenous. So that, FDI may enhance the technological progress even in the short-run through spillover arising from different sources such as: tangible capitals, human capitals, Research and Development (R&D) expenditures, new production techniques or methods etc. Even though, there is an abundant literature studying the effects of FDI or foreign trade on the growth; the most of these studies have found mixed evidence regarding the effects of these two variables on growth.

Ghirmay et al. (2001) have investigated the relationship between exports and growth. They have concluded that there is positive relationship between exports and growth in twelve developing countries in which exports promote for investments and thus higher GDP. Mamun and Nath (2004) has found a unidimensional causality from export to growth for Bangladesh. A recent study by Musila and Yiheyis (2015) has investigated the effects of trade openness on the level of investment and the rate of economic growth in Kenya by using time series analysis. They evaluated both trade openness and policies formulated that induce international trade. They concluded that while trade openness leads growth in Kenya, incentive policies designed to promote foreign trade have a negative and significant effect on investments and rate of growth. Furthermore, the studies of Barro, 1991; Dollar, 1992; Dollar and Kraay, 2001, 2003; Edwards, 1998; Frankel and Romer, 1999; Sachs and Warner, 1995 have all found a positive correlation between growth and openness. Yet, some of the previous works have found a negative relationship between growth and foreign trade. The studies of Clemens and Williamson, 2001; Irwin, 2002; O'Rourke, 2000 have claimed a negative relationship between growth and openness.

The studies investigating the impact of FDI on growth are inconclusive and controversial issue in the literature as well. While some of these studies have found positive a relationship between FDI and growth, others have found a negative relationship and still others have found no relationship at all. The studies of Blomstrom et al. (1994) have argued that FDI may lead growth only if host country Gross Domestic Product (GDP) per capita is high enough. Borensztein et al. (1998) analyzed the effect of FDI

on growth with in a cross country regression. They have concluded that FDI may transfer modern technology and enhance growth but this technological transfer depends on the human capital. Furthermore, the study of Öztürk and Kalyoncu (2007) and Ilgun et al. (2010) and Doğan (2013) have all investigated the causality from FDI to growth and growth to FDI. At the end of their study, they have all confirmed that FDI leads growth by increasing the capital investments in the host country. A recent study by Taşpın (2016) has analyzed the relationships of causality between FDI, export and growth for the period of 1974-2011 in Turkey. She found a bidirectional relationship between export and growth, but she could not find such effect from FDI to GDP. She has concluded that FDI may enhance growth only if FDI is vertically integrated or promotes exports in Turkey. Furthermore, handful of the studies such as Boyd and Smith (1992); Sadik and Bolbol (2001) have found a negative significant relationship between FDI and economic growth. On the other side, the studies of Nicet-Chenaf and Rougier, (2009) and Yalta, (2013) and a recent study by Karahan (2016) have investigated the linkage between FDI and growth. They all concluded that FDI does not create growth potential through technological diffusion in the host country.

Data and Methodology

Data:

We have determined the GDP growth rate as of our dependent variable. GDP growth rate is a ready data calculated simply by taking the ratio of difference in current and previous GDP to previous GDP. Our main independent variables and control variables can be explained as follows: Equity Capitals, Openness index, Country Risk (CR) index, Tax rates on sales revenue, Official exchange rate and inflation. Statistical data on GDP growth rates, Openness index, Exchange rates and inflation have been taken from World Bank data retrieval tool³. Furthermore, while equity capitals have been attained from the International Monetary Fund, Balance of Payment (BOP) Statistics⁴ and Country risk index has been reached from the Political Risk Service (PRS) Country Group⁵All data points are measured in USA dollars. Expected sign of the coefficients and short definitions of explanatory variables are presented below:

Equity Capitals. FDI is consisting of three financial components. Equity capitals represent the most important portion of total FDI. Mergers and Acquisitions (M&A's), Green-Field Investments are most important entry-mode of equity capital investments in the foreign market. They are initial and irreversible investments in the host country while the other two (reinvested earnings and intra-company loans account for subsequent investments that emerge after equity capital investment. Since, the aim of foreign investors may affect the export potentials and thus foreign trade in host market, this study employs equity capital investments representing first-entry foreign investments into the Asia-Pacific county group. The expected sign of equity capital variable on growth is ambiguous.

3.www.worldbank.org

4.www.imf.org

5.www.prsgroup.com

Openness Index. Openness index is calculated simply by dividing the summation of exports and imports values by GDP. Most of the previous studies have employed openness index as an indicator of country' involvement in the international trade. We have employed openness index to find out the impact of foreign trade on growth. Based on economic theory, expected sign of openness index on growth is ambiguous as well.

Country Risk (CR) Index. Country Risk index is a composite index of political, economic and financial risk indices in the host country. This variable is incorporated into the specification as a control variable to measure the impact of country risk associated with political, economic and financial situations of the country on the growth. Since the data points on risk index range from very high risks (0-49) to very low risks (50-100); as the CR risk index falls, risks associated with economic, political and financial risks reduce as well. Thus, we expect a positive relationship between CR index and growth.

Tax Rates. Taxes imposed by the government to finance public expenditures may have mixed effects on the growth. A decrease in tax rates increase the disposable income and leads an increase in the level of consumption. Thus, one may assume that there might be an inverse relationship between taxes and growth. On the other side, as the government increases the amount of tax revenues, it may able to either reduce the Balance of Payments (BOP) deficit, if any, or increase the domestic investments by increasing the loanable funds. Furthermore, tax collections may reduce the borrowing needs of government to finance public expenditures. Yet, increase in loanable funds depends on the budget surplus. If government budget gives a surplus, this surplus may be used as loanable funds to be financed domestic investments or reduce budget deficit. Thus, the expected effect of taxes on growth is inconclusive.

Official Exchange Rate. Official exchange rate is simply calculated as the division of domestic price levels to foreign price levels (local currency units relative to the U.S. dollar). While an increase in the exchange rate means appreciation of the local currency, a decrease in the exchange rate refers inverse. Dollars is the common currency to exchange goods and services in international market. An appreciated domestic currency can buy more dollars and makes the imported intermediate goods less expensive and thus reduce total cost of production. Thus, we expect a positive relationship between domestic currency appreciation and growth.

Inflation. Inflation rate is employed as a proxy to evaluate the well-being of the economy. An increase in inflation rates may signal that economy is not doing well and under bad economic circumstances growth is expected to diminish or slow-down. Thus, we expect a negative relationship between inflation rates and growth.

Methodology:

Panel data models combine both cross sectional units and time series data for a pooled data and known as appropriate models to capture individual effects (country sector or firms) effects within the data. Yet, classical panel data techniques such as Fixed Effect and Random Effect do not produce consistent estimators if we include the lagged of dependent variable into the panel data regression. Thus, one may employ Arellano and Bond (1991) (AB) method to deal with endogeneity issue in the dynamic panel data. This model is capable to capture the possible endogeneity problem among some of the explanatory variable and produce consistent and efficient estimators. This model is

known as generalized method of moment (GMM) procedure that utilizes the orthogonality conditions that exist between lagged values of y_{it} and the disturbance v_{it} .

Our main regression can be shown as follows:

$$y_{i,t} = \alpha_{0t} + \alpha y_{i,t-1} + \sum_{k=1}^7 \delta_k X_{kit} + v_i + v_{it} \quad (1)$$

Where y_{it} represents dependent variable, $y_{i,t-1}$ represents the lagged of dependent variable. Furthermore, X_{kit} indicates the explanatory variables, v_i and $v_{i,t}$ represents the individual country effect which is time invariant and error term respectively.

If we take the first difference of the regression to eliminate the individual effect within the dynamic panel data, our model can be shown as follows:

$$\Delta y_{i,t} = \Delta \alpha_{0t} + \Delta \alpha y_{i,t-1} + \Delta \sum_{k=1}^7 \delta_k X_{kit} + u_{it} \quad (2)$$

Where $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$ and, and $u_{it} = v_{i,t} - v_{i,t-1}$. Taking the first difference eliminates fixed effects but this process does not solve the collinearity problem between lagged of dependent variable and error term.

Arellano and Bond (1991) suggested taking the lagged levels of the explanatory variables as instruments to avoid collinearity problem. This approach is known as a difference GMM estimation and feasible technique as soon as explanatory variables are weakly exogenous and error term is serially uncorrelated. The orthogonality of the moment conditions can be specified as follows:

$$E[y_{i,t-s} u_{i,t}] = 0 \text{ or } E[y_{i,t-s} (v_{i,t} - v_{i,t-1})] = 0 \text{ for } s \geq 2; t = 3, \dots, T; k = 1, \dots, 3 \quad (3)$$

Furthermore, Arellano and Bover (1995) and Blundell and Bond (1998) suggested that the Arellano and Bond estimator may yield consistent and unbiased estimators unless the explanatory variables are not persistent overtime. Otherwise, as the lagged levels of the variables become weak instruments; one should add additional moment conditions using lagged first differences (LFD),

Additional moment conditions can be specified as follows:

$$E[y_{i,t-s} - y_{i,t-s-1})(\eta_i + v_{i,t})] = 0 \text{ for } s=1; k=1, \dots, 3 \quad (4)$$

For j^{th} endogenous regressor additional moment conditions can be specified as follows:

$$E[(X_{ji,t-s} - X_{ji,t-s-1})(\eta_i + v_{i,t})] = 0, \quad s=1; k=1, \dots, 3 \quad (5)$$

As we incorporate additional moment conditions into the model, we have what is called now GMM system estimation (GMM-sys). Even though, GMM system estimation yields superior estimators compared to GMM in difference (GMM-diff) estimators, this technique may lead over identification problems among instruments, thus may weaken the efficiency of the tests. Nevertheless, we adopt the system approach, following Roodman's (2009) instrument reduction technique by way of imposing lag limits and collapsing the instrument matrix.

The robustness of the estimators can be ensured by post estimation tests. One of them is so called as the Hansen (1982) or J test which is a test of over-identifying restrictions. If the instruments are jointly valid under the null hypothesis, failing to reject Hansen test ensures there is no over – identification restriction problem among instruments so that instruments are valid. Arellano-Bond test for AR (2) checks the null hypothesis of no serial correlation of the differenced error term. In this test, a large p value indicates strength of our estimates.

Empirical Results

We have specified two one-step system GMM specifications for a dynamic panel data from 2006 till 2014 for the Asia-Pacific country group. We have employed openness index and equity capitals as separate variables within the first specification and prefixed as GMM1. To measure the joint effect of foreign trade and equity capitals on growth, we have specified an interaction term that is included in the latter specification prefixed as GMM2. The estimation results of both GMM1 and GMM2 specifications are presented in Table 1. Furthermore, post estimations to ensure the robustness of our estimators are provided at the bottom of the Table. Hansen and Arellano Bond AR (2) Test statistics show that there is neither over-identification issue regarding the number of instruments nor serial correlations within the error term.

Table 1. Estimation Results

Variables	System-GMM1	System-GMM2
Growth _{t-1}	0.3628 (0.003)**	0.0969 (0.766)
Equity Capitals	-0.00001 (0.539)	—
Openness	0.0034 (0.323)	—
Capital*Openness	—	0.00001 (0.037)*

Composite	-0.0054 (0.892)	-0.0410 (0.413)
Tax	0.0524 (0.024)*	0.0448 (0.044)*
Exchange Rate	0.00005 (0.188)	0.00007 (0.021)*
Inflation	0.0274 (0.722)	0.0239 (0.740)
Dummy Variable for 2007	2.6256 (0.002)**	4.4519 (0.000)**
Dummy Variable for 2008	-1.5028 (0.022)*	0.0457 (0.963)
Dummy Variable for 2009	-3.6111 (0.005)**	-3.2203 (0.008)**
Dummy Variable for 2010	2.8378 (0.028)*	2.2135 (0.292)
Dummy Variable for 2011	0.3324 (0.659)	1.0247 (0.263)
Dummy Variable for 2012	0.2339 (0.614)	0.8438 (0.139)
Dummy Variable for 2013	0.3863 (0.307)	0.7974 (0.040)*
Wald Test	195.94 (0.000)**	219.42 (0.000)**
Arellano Bond Test AR(2)	0.451	0.412
Hansen Test	0.683	0.663
Num. of Instruments	29	15
Num. of Observations	155	155

Note. ** denotes the 1% significance level, whereas * denotes the 5% significance level. The standard errors of the coefficients are presented in parentheses.

From the Table 1, we can clearly argue that openness representing the foreign trade and equity capital investments (FDI) do not have any power to explain growth in Asia-Pacific country group. Yet, we have proved that interaction term indicating the common effect of foreign capital and openness has a positive and significant effect on growth. One may argue that international trade operations carried on by domestic investors are not able to contribute to the growth. Or, foreign investors are not successful to contribute to the growth unless they don't export the products abroad. In other words, domestic firms don't have economies of scale power, or capital intensive products to compete in the international market. It is well-known fact that the many of the multinational firms are large enough to have economies of scale power and efficient management or production techniques to compete in the international markets. Thus, foreign trade activities can be counted as one of the most important factors that contribute to the growth only if these activities carried on by foreign investors rather than

domestic investors. Furthermore, insignificant effect of FDI on growth can be explained as that equity capital inflows don't not contribute to the loanable funds that can be used for additional domestic investments in the host market. Supply of loanable funds can be increased through production chain when foreign investors buy locally made inputs and sell intermediate products to local firms. However, if foreign investors do not make business with local firms through production chain, FDI can boost growth only if it is vertically integrated rather than horizontally integrated.

Additionally, we have empirically confirmed that higher tax rates on sales revues, foreign exchange rate and time effects have power to explain growth in the Asian-Pacific county group. The empirical results regarding the control variables and their interpretations can be expressed as follows: A higher tax rate has a robust significant positive effect on growth in which ensured in both GMM specifications. The effect of higher tax collection on growth may be two-sided. First, as the taxes are major means to finance government expenditures; higher tax collections may help government to increase the amount of public expenditures and therefore enhance the growth. Second, if tax collections are more in value than public expenditures, government budget may give a surplus that can be used to increase the supply of the loanable funds for domestic investments. Thus, one may simply assume that higher tax rates may have a growth potential in this county group through increasing public expenditures and/or supply of loanable funds. Furthermore, we have empirically found out that domestic currency appreciation leads to increase in growth rates of the economy. Foreign exchange rate is the key factor that affects the cost of both exportations and importations in a county. While host currency depreciation reduces the cost of exportations for foreigners, host currency appreciation reduces the cost of importations for domestic and foreign investors in the host market. Keeping this fact in mind, we can argue that host currency appreciation may have a growth potential in developing countries such as Asia-Pacific country group where investors mostly depend on imported intermediate products for their production process. Furthermore, time effects represented by dummies have significant and positive effect on the economic growth expect the year of 2009 where all countries have been severely affected by GFC. We have empirically showed once more that GFC has robust significant deterring effects on growth in this country group.

Conclusions

Even though, there is an abundant literature dealing with the determinants of economic growth, the most of these studies are conflicting in each other and still remain inconclusive. Our belief is that these studies have overwhelmingly considered only FDI or international trade as the main factor behind the growth rather than measuring the joint effect of foreign investments and openness on growth. Thus, the main objective of this study is to find out the effect of foreign trade on growth by taking the foreign investment inflows into the Asia-Pacific country group. By doing so, we have employed one-step system GMM specifications for dynamic panel data from 2006 till 2014.

At the end of our study, we have empirically proved that foreign trade or FDI has no power to explain economic growth but the interaction term representing the joint effect of openness and FDI has a significant and positive effect on growth. This re-

sult is worthy to emphasize: Growth is responsive to neither openness nor FDI if we disregard foreign capitals or openness respectively. The possible explanation for this surprising result is that domestic investors dealing with the foreign trade activities are not enjoying cost efficiency (economies of scale) enough to compete in international market and thus unable to contribute to the growth. Similarly, foreign investors that are more competitive in terms of cost efficiency, production technique, technology or innovation may contribute to the growth only if they are engaged in international trade. That means, horizontally integrated FDI is not a driver of growth unless the foreign investors are not engaged in doing business with domestic investors in the production chain. Yet, vertically integrated FDI is determining factor that promising growth in this country group.

With respect to the effects of control variables on growth, we have confirmed that higher tax rates, foreign exchange rates are positively correlated with growth. An increase in tax rates may motivates government to increase public expenditures or receive a surplus in budget that can be transferred to the banks. Thus, higher tax collections may promote growth through higher public expenditure or increase in the supply of loanable funds. Furthermore, as the host currency appreciates, investors enjoy more valuable funds in their hands that make the importations less expensive. In other words, dollar is a common currency in international market, ability of investors to buy more dollars with domestic currency reduces the cost of imported products that go into the production process and thus reduce the total production cost as well. Thus, host currency appreciation is another variable that promotes economic growth.

Lastly, we have confirmed that GFC has a deterring effect on economic growth in this country group. This result does not come up a surprise as we already know that GFC have reduced the FDI activities all over the world and thus narrowed the international trade in 2009.

Based on our empirical results, we can offer some policy implications as follows: First, vertically integrated FDI is key factor that enhance growth. Thus, FDI policy makers should try to attract vertically integrated FDI rather than horizontal FDI. Thus, new FDI incentive programs should be formulated that please foreign investors aiming to utilize lower production costs in this country group. Second, trade openness should be supported by the government through eliminating barriers to foreign trade such as reducing high tariff rates or quotes.

References

- Arellano, M. and S. Bond. (1991). Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo. *The Review of Economic Studies*, Vol. 58, No. 2, 277-297.
- Evidence and an Application to Employment Equations. *The Review of Economic Studies* 58 (2) 277-297.
- Arellano, M. and O. Bover. (1995). Another Look at the Instrumental Variable Estimation Error Components Model. *Journal of Econometrics* 68, No. 1, 29-51.
- Athukorala, P.P.A.W., (2003). The Impact Of Foreign Direct Investment For Economic Growth: A Case Study In Sri Lanka. In: 9th International Conference on Sri Lanka Studies, Paper Number 092, Matara, Sri Lanka (http://pdfskynet.yolasite.com/resources/All_PDF_3/Fullp092.pdf)
- Barro, R. (1991). Economic Growth In A Cross Section Of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-443.
- Belloumi, M. (2014). The Relationship Between Trade, FDI And Economic Growth In Tunisia: An Application Of The Autoregressive Distributed Lag Model. *Economic Systems*, 38, 269-287.
- Blomstrom, M.; Lipsey, R. and Zejan, M. (1994). What Explain Developing County Growth? NBER Working Paper, No. 4132.
- Blundell, R. and S. Bond (1998). Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models. *Journal of Econometrics* 87, No.1, 115-143.
- Borensztein, E., Gregoria, J.D., and Lee J.W. (1998). How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth? *Journal of International Economics*, 45, 115-135.
- Boyd, J.H. and Smith, B.D. (1992). Intermediation And The Equilibrium Allocation Of Investment Capital: Implications For Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 30, 409-432.
- Carkovic, M., and Levine, R. (2002). Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth? *Institute of International Economics Press*, Washington DC, 195-221.
- Clemens, M. A. and Williamson, J.G. (2001). A Tariff-Growth Paradox? : Protection's Impact The World Around, 1875-1997, NBER Working Paper No. 8459. Cambridge, MA: NBER.
- Darrat, A.F, Kherfi, S. and Soliman, M. (2005). FDI and Economic Growth In CEE And MENA Countries: A Tale Of Two Regions. In: 12th Economic Research Forum's Annual Conference, Cairo, Egypt.
- Doğan, E. (2013). Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Time Series Analysis Of Turkey, 1979-2011. Çankırı Karatekin University, *Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 3(2), 239-252.
- Dollar, D. (1992). Outward Oriented Developing Economies Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-1985. *Economic Development and Cultural Change* (40),

523-554.

Dollar, D. and Kraay, A. (2001). Trade, Growth and Poverty. Mimeo, World Bank. Washington D.C.: World Bank.

Dollar, D. and Kraay, A. (2003). Institutions, Trade and Growth. *Journal of Monetary Economics*, 50, 133-162.

Edwards, S. (1998). Openness, Trade Liberalization and Growth in Developing Countries. *Journal of Economic Literature*, 31 (3), 1358-1393.

Frankel, J.A. and Romer, D. (1999). Does Trade Cause Growth? *American Economic Review*, 89, 379-399.

Ghirmay, T., Grabowski, R., and Sharma, S. (2001). Exports, Investments, Efficiency and Economic Growth In Ldcs: An Empirical Investigation. *Applied Economics*, 33 (6), 689-700.

Hansen, L.P (1982). Large Sample Properties of Generalized Method of Moment Estimators.

Econometrica, 50(4), 1029-1054.

Mamun, K.A. and Nath, H.K. (2004). Export-led Growth in Bangladesh: A Time Series Analysis. *Applied Economics Letters*, 12 (6), 361-364.

Meschi, E. (2006). FDI and Growth In MENA Countries: An Empirical Analysis. In *Proceedings of the Fifth International Conference of the Middle East Economic Association*, Sousse, Tunisia: MEEA, 100-112.

Nicet-Chenaf, D. and Rougier, E. (2009). FDI and Growth: A New Look At A Still Puzzling Issue. Working Papers of Gretha, No. 13 (<http://ideas.repec.org/p/grt/wpegrt/2009-13.html>)

Musila, J.W. and Yiheyis, Z. (2015). The Impact Of Trade Openness On Growth: The Case Of Kenya. *Journal of Policy Modeling*, 37, 342-354.

Ilgun, E.; Koch, K.-J. and Orhan, M. (2010). How Do Foreign Direct Investment And Growth Interact In Turkey? *Eurasian Journal of Business and Economics*, 3 (6), 41-55.

Irwin, D.A. (2002). Did Import Substitution Promote Growth In The Late Nineteenth Century, NBER Working Paper No. 8751, Cambridge, MA: NBER

Karahan, Ö. (2016). Technology Spillover from Foreign Direct Investment in Turkey. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*, 9(3), 7-12. (<https://ssrn.com/abstract=3002304>).

O'Rourke, K.H. (2000). Tariffs and Growth In The Late 19th Century. *Economic Journal*, 110, 456-483.

Öztürk, I. and Kalyoncu, H. (2007). Foreign Direct Investment and Growth: An Empirical Investigation Based on Cross-Country Comparison. *Economia Internazionale*, 60, 75-82.

Roodman, D. (2009). How To Do Xtabond 2: An Introduction To Difference And System GMM In Stata. *The Stata Journal*, 9 (1): 86-136.

Sachs, J., and Warner, A. (1995). Economic Reform and Process of Global Integration. Brookings Paper on Economic Activity, 1, 1-117.

Sadik, A.T. and Bolbol, A.A. (2001), Capital Flows, FDI and Technology Spillovers: Evidence from Arab Countries, World Development, 29, (12), 2111-2125.

Solow, R. (1956). A Contribution To The Theory Of Economic Growth. Quarterly Journal of Economics, 70, 65-94.

Solow, R. (1957). Technical Change and The Aggregate Production Function. Review of Economics and Statistics, 39 (3), 312-320.

Taşpın, G. (2016). The Relationships Between Foreign Direct Investment, Export and Growth In Turkey. Journal of Business Management and Economics, 4, 1-6.

SOSYAL BİR SERMAYE ve BİR TÜR MODERN ZAMAN ASABİYESİ OLARAK “ŞEREF” KAVRAMI

Fatma ÇAKMAK¹

Özet

İnsanın toplumsal varlığının en önemli yönlerinden birini, ait olduğunu düşündüğü sosyal doku içerisinde sahip olduğu rol ve konumların nitelik ve anlamları belirlemektedir. Toplumsal hafıza ve kimlik, bireysel hafıza ve kimliğin şekillenmesinde rol oynayan önemli faktörlerden biridir. Bu bağlamda sosyal kimliği meydana getiren kıymet hükümlerinden ve değer mekanizmalarından bağımsız gelişmeyen “şeref” olgusu bir tür aidiyet, beklenti ve atıflar bileşeni olarak bireyi etkilemekte ayrıca biçimleniş olarak da bireyin yapıp ettiklerinden etkilenmektedir. Bir toplumsal itibar katmanı ekseninde “şerefli olmanın, şerefini korumanın, şerefli kalmanın ve şerefini kaybetmenin” sahip olduğu anlamlar modern zamanların ruhu ile birlikte değişip dönüşmekte ancak kavramın sahip olduğu kültürel bagaj bir biçimde yeni sınıfsal rekabet ve statü kaygıları eşliğinde kendisini güncelleyerek var olmaya devam etmektedir. Bu çalışmada “şeref” kavramının teorik bağlamları irdelenerek, söz konusu söz konusu bagajın modern bir “asabiyet” (aidiyet kodları) havzası içerisinde nasıl biçimlendiği ve dönüştüğü anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeref, Onur, İtibar, Sınıf, Statü.

THE CONCEPT OF “HONOUR” as a SOCIAL CAPITAL and KIND OF MODERN TIME ASABIYYAH (PARTIALITY)

Abstract

The qualities and meanings of the role and positions that a person has in the social texture they feel that they belong to, determines one of the most important aspects of a person’s social existence. Social memory and identity are the most significant factors that play a role in the shaping of an individual memory and identity. In this context, the concept of “honour”, which develops in connection with appraisal and value mechanisms that comprise the social identity, impact the individual as a composition of sense of belonging, expectations and references and the formation is also affected by what the individual does and behaves. On a social reputation level, the meanings that “having honour, protecting honour, staying honourable and losing honour” carry change and transform with the spirit of modern times however, the cultural luggage that the concept carries somehow auto-updates and continues to exist in company with new class competition and status anxiety. This study examines the theoretic contexts of “honour” and tries to clarify how the said luggage shapes and transforms within a modern “partiality” (belonging codes) pool.

Keywords: Honour, Pride, Reputation, Class, Status.

Giriş

Sosyolojik çözümlemenin en önemli gereklerinden biri hiç şüphesiz kavramların kullanımına ilişkin bilimsel/zihinsel envanterin toplumsal pratiği de kapsayacak biçimde araştırılması ve bu kavramlara dair sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik ve etnik olmak üzere çok yönlü değer rezervlerinin anlaşılır kılınabilmesidir. Zira her kavram, öncelikli olarak içinde geliştiği sosyal dokunun geleneksel ilişki ağlarıyla ve ana akım denilebilecek değerleriyle yakından ilişkili bir sermaye bileşenine endeksli olarak kullanıma girmekte ve bu bağlamda yeni anlamlar üretmektedir. Şeref kavramı, kolektivist kodları ağır basan toplumsal yapıların “değer”ler (values) kümesine atıfla kullanılan onur, hay-siyet, saygınlık, prestij, statü, itibar gibi başka kavramlarla ve bunların anlam şebekesi ile doğrudan iç içe geçmiş bir kullanım pratiği ile geçmişten bu yana çeşitli zihinsel ve gündelik kategorilerde sıklıkla öne çıkmaktadır. Kavram, farklı sosyal dokular içerisinde önemine göre kendisini hissettiren cesaret ve yüreklilik gibi yüksek bir takım vurgularla da eklenerek yer yer utanç ve öfke gibi bazı karşıt anlamlarla irtibatlı bir güzergâha da evrilmiştir. Kültürel öğelerin büyük oranda eşlik ettiği sezgisel bir içerikte olan bu yaygın kullanım ağı, hem tarihin farklı dönemlerinde hem de niteliksel olarak ayrışan toplumsal yapılarda şeref kavramının bir biçimde mevcut ve etkili bir kullanım havzasında yer aldığına işaret etmektedir. Etimolojik ve semantik bağlamları dikkate alındığında şerefin çoğunlukla “insan onuru” nu da kapsayacak ya da en azından bu içerikle de yüzde yüz örtüşecek bir anlamda kültürel ve hukuki nosyonları bağdaştıran birleşik bir kap vazifesi gördüğü anlaşılmaktadır.

Onur kavramına oldukça yakın bir güzergâhta anlam bulmuş ve bu bağlamda bir kullanım pratiği kazanmış olan şerefin, toplumsal tarihin tüm aşamalarında farklı geleneksel bileşenlerin biçimlendirdiği bir içerikle sosyolojik planda daha çok soyut ve sezgisel nitelikte ve genellikle dinî ve hukuki metinlerde somutluk kazanan yoğun, katmanlı imalara sahip olduğu dikkat çekmektedir. Onur kavramı güncel popüleritesini daha çok İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gibi uluslararası hukuki metinlerde yer almasına borçlu gibi görünse de şeref kavramı ile birlikte pek çok dinî metinde “insan şerefi, onuru” gibi bütüncül yaklaşımlara bağlı olarak önemli vurgularla yer almıştır. Batı’da özellikle Ortaçağ’a denk gelen dönemlerde ise o günün koşullarında oluşturulmuş birçok toplumsal sözleşme metninde ortaya çıkan ve şeref ve onuru bir değer olarak öne çıkaran ideal tarzın oldukça zıddına tekabül edecek sınıfsal ayrışma ve statüsel bloklaşmalara bağlı olarak tefsir edilen bir insan şerefi algısının toplumsal pratiklerde daha çok soyluluk ve asaletle eş değer bir şeritte yol aldığı anlaşılmaktadır.

Sosyal realitenin dinî ve metafizik olgulardan bağımsız seyretmediği Doğu toplumlarında ve özellikle Türkiye gibi kolektif imtiyaz ve itibar kategorilerinin gündelik hayatta hem söylem hem de pratik olarak kendisini yoğun hissettirdiği yapılarda şeref, onur gibi kodların gerek lehte gerekse aleyhte işlerlik kazanmak suretiyle oldukça etkili olduğu bir gerçektir. Sosyo-politik düzeyde ve gündelik ifşalarda “şerefli olmak, şerefi için yaşamak, şerefle ölmek, şerefini kaybetmek” gibi ifade değerleri üzerinden bir ağırlık ve meşruiyet zemininde yol alan benliğin sunumuna ilişkin bu tercih biçimi şerefin kültürel dokudaki nüfuz alanının sınırlarına da işaret etmektedir. Ayrıca bireysel şerefin yer yer aile ve toplumun şerefiyle eklenmeye hazır bir dil ve duygu yoğunluğu eşliğinde seyreden yapısı onu kültürel kodların içerdiği toplumsal hafızadan da ayrı düşünmemeyi gerekli kılabacak tarzda bir düşünme biçimine ve kritiğe vurgu yapmaktadır.

Bu çalışmada öncelikli olarak şeref olgusunun etimolojik kapsamına paralel bir semantikle anlamlandırılıp anlamlandırılmadığına bakılarak, şerefin modern bir toplumsal kategori eksenindeki dönüşümleri irdelenmeye çalışılacaktır. Özellikle İbn Haldun'un geliştirdiği sosyolojik yaklaşımda önemli bir diyalektik kavram olan ve en genel haliyle siyaset teorisinde tarihin itici gücü olarak toplumun temel bağlarına atıf yapan "asabiyet" kavramsallaştırmasının alt okumasından hareketle gelişen bir çözümlemeye başvurulacaktır. Bu bağlamda kavramın yer aldığı metin ve vurgularda öne çıkan etkinin yeşerttiği sosyolojik temalar kritik edilmeye çalışılacaktır. Şerefli olmanın ifadesi konusunda kavramsal bir ikamenin mevcut ve imkânlılığı da modern zamanların sosyo-kültürel dinamikleri açısından ele alınacaktır.

Şeref Sözcüğünün Etimolojisi ve Onu Tamamlayan Semantik Birer Unsur Olarak İzzet, Haysiyet, Onur ve Erdem Kavramları

Arapça ş-r-f kökünden türemiş olan "şeref" kelimesi genel itibariyle sözlüklerde "yücelme, ululaştırma, saygınlık, öne çıkarma, seçkinleştirme" gibi anlamlara gelmektedir (el-İsfahani, 2007, s.209). Kavramın semantiğine bakıldığında, Arap toplumlarında etkili statü kalıplarında ciddi olarak kullanılmakta olan ve kavmiyetçilik anlayışı çerçevesinde üstünlük vasfına sahip olduğu düşünülen belirli sosyal kategorilere atıfla şeref kelimesinin ve çağrışımlarının gündelik hayattaki tasniflerde sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kullanım, genel anlamda itibar ve saygınlığın toplumun belirli kesimlerine yönelik bir ağırlık noktasına sahip olduğu ve bu ağırlığın soyluluk temelli olduğu anlayışından beslenmektedir. Türk Dil Kurumu da şeref kavramını; "Başkasının, birine gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, onur" olarak tanımlamaktadır (Akalın, 2005, s.289). Arapçada şeref kavramının yerine ikame edilen diğer iki kavram ise "izzet" ve "haysiyet" kavramlarıdır. "İ-z-z" kökünden türeyerek "kudret, güç, onur, itibar, saygınlık" gibi anlamlara gelen izzet kelimesi ile yine aynı dil güzergâhını takip ederek kullanıma girmiş olan "haysiyya" kavramının "bakış açısı, toplumsal itibar ve şeref (el-İsfahani, 2007, s.208) anlamlarına karşılık gelecek şekilde gündelik dil pratiğine dâhil olduğu görülmektedir. Türkçe kullanımları itibariyle bakıldığında izzet kavramının "büyüklük, yücelik, ululuk" anlamlarına geldiği, haysiyetin ise "saygınlık ve itibar" la birlikte bir "öz saygı" nitelemesi de barındıracak şekilde tanımlandığı dikkati çekmektedir. Haysiyet kavramının İngilizcedeki karşılığı olan "dignity" kelimesi ise öz saygı vurgusundan bağımsız olarak daha çok "şeref, itibar, asalet, yüksek, makam" (Akalın, 2005, s.343) gibi nispeten ayrıcalık da belirten bir anlam aksına sahiptir.

Şeref, izzet ve haysiyet kavramlarını tamamlayan bir diğer kavram ise Fransızca "saygınlık ve vakar" gibi temsillere gönderme yapmak maksadıyla kullanılan "honneur" kelimesinin Türkçedeki kullanım biçimi olan "onur" sözcüğüdür (Doğan, 1996, s.862). Onur kelimesinin Batı dillerindeki serencamı özellikle insan onurunun bir hukuk söylemi olarak gündeme geldiği tarihlere rastlamaktadır. Kavram bir hukuk terimi olarak, Hümanizmin Rönesans'la etkisini hissettirdiği bir düşünce biçimi olarak insan unsurunun modern düşünce akımlarını destekleyecek biçimde tedavüle girdiği dönemlerden itibaren yaygınlaşmıştır. Özellikle söz konusu dönemlerde tabii hukuk öğretisiyle geliştirilen hümanizm düşüncesi sonraki dönemlerin çeşitli mevzuat sistemlerini etkilemiş ve bugün Batı'da ve Türkiye'de pozitif hukuk içerisinde değerlendirilebilen bir kavram haline gelmiştir. Bugün onur vurgusu daha çok "insan onuru" tanımlamasıyla ulusal mevzuatlarda

yer alan hukuki bir terim niteliğindedir (Gören, 2007, s.28). Şerefın pratik dolaşım alanına dâhil edilirken ifade değeri kazandığı bir başka terim ise “câh” sözcüğüdür. Câh, “kişiyeye toplumda saygınlık kazandıran ve bir tutku halini alarak ahlaki hayata zarar verebileceği düşünölen, şan, şöhrer, mevki anlamına gelen bir ahlak ve tasavvuf terimi” (Çağrııcı, 1993, s.14) olarak tanımlanmaktadır. Buradaki tanımlamada, şan ve şeref sahibi olduktan sonra bunların kişide bir tutkuya dönüşebileceği kaygısı üzerinden ikaz eden bir yaklaşımın öne çıktığı ve söz konusu tutkunun tasavvuf geleneğinin temel çıkarımlarıyla bağdaşmayacağına ilişkin bir teyakkuza da gönderme yapıldığını söylemek mümkündür.

Daha çok Antik Yunan’da dâhil olduğu içerikler nedeniyle bir ahlak felsefesi kavramı olarak yaygınlık kazanmış olan “erdem” ise bir tür üstünlük ve fazilet belirtisi olarak “bir varlığın yerine getirmesi gereken işlevi en iyi biçimde yapması” şeklinde anlam kazanmıştır (Macintyre, 2001a, s. 185). Arapça’da da “fazilet” kavramına karşılık gelen erdemın türediğı “fazl” kelimesi masdar olarak “artmak, fazlalaşmak, üstün olmak” anlamlarına işaret etmektedir. Kavram olarak ise fazilet; “insanın iyilik yapmasını ve kötülükten uzak durmasını sağlayan ruhi yetenekler için kullanılan bir ahlak terimi” olarak anlam kazanmıştır (Çağrııcı, 1995, s.270). Toplumsal değer mekanizmalarının işleyişi ve sosyal değerlerin referans ağırlıklarına göre “üstünlük” vasfı kategorisine giren tavır, tutum ve davranışlar toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılaşabilmektedir. Örneğın kahramanlık duygusunun bir değer rezervi olarak işlev gördüğü yapılar da “cesaret” bir erdem iken (Macintyre, 2001b, s.16), dini değerlerin de etkili olduğu toplumsal yapılar da erdemli olmayı içeren koşullar dini ahlaki bir perspektiften de beslenmektedir. Dolayısıyla erdem, toplumun esas aldığı ve gündelik hayatta ön planda tuttuğı değerler alanından bağımsız olmayan bir ahlak ve üstünlük paradigması ekseninde dolaşıma girmektedir.

Tarih boyunca toplumsal yapının değışmesi ile birlikte izzet, haysiyet, onur ve erdem tasarımının ve bu bağlamda bir toplumda şerefli olmaya yönelik tavır ve beklentilerin ağırlık noktalarının zaman zaman değıştiğine tanık olmak mümkündür. Temelde bir kişilik özelliğı gibi görönen bu nitelikler aslında sosyal yapının hâkim değer paradigması ekseninde gelişen bir takım ölçü ve özelliklere de işaret etmektedir. Dolayısıyla şeref kavramı çerçevesinde oluşun nitelik ve beklentilerin benzer bir semantik güzergâhu takip etmek suretiyle farklı toplumsal yapılar içerisinde gelişen gündelik hayat pratiğine bir değerler rezervi olarak eklenildiğini görmek mümkündür. Bu rezerv birey açısından bir itibar bileşeni olarak hem davranışlara hem de motivasyonlara doğrudan veya dolaylı olarak etki eden bir ağırlığa sahiptir.

Şerefın Sosyal Bir Sermayeye Dönüşümü ve Modern Asabiyet

Genelde, sistematik olarak toplum olmanın en önemli gerek ve göstergelerinden biri şüphesiz o toplumda fonksiyonel nitelikteki sosyal kurallar ve değerlerin varlığıdır. Bu kural ve değerler, kendi terminolojisini meydana getirip, kolektif şuuru kanalize ederek kültürel dinamikleri deruhte eden bir algı ve hassasiyet oluşturmaya muktedirler. Çünkü bireyde var olan ait olma gereksiniminin çeşitli sosyal kurumlarca veya değer mekanizmalarınca giderilerek toplumsal kimliğın (Doruk, 2009, s. 82) oluşumuna dair bir adaptasyon sürecine dâhil olması gerekmektedir. Modern toplumlar da değer meka-

nizmalarının işleyişi geleneksel mirasa ve kadim bağlara bağlı olduğu kadar zamanın getirdiği yeni kavram, süreç ve düşünce biçimlerine de bir biçimde eklenmektedir. Bu etkileşim geleneksel bağlılıkların, modern aidiyet kodlarıyla değişimine de elverişli bir toplumsal ortam meydana getirmektedir.

Toplumsal sistemlerin geleneksel periferisine atıf yapan bir kavram olarak "asabiyet", eski dönemlerden beri "hısım ve akrabaları birbirine bağlayan bağ" olarak Arap dilinde kullanılan bir sözcüktür. Arapçada akrabalara (özellikle baba soyundan gelenlere) "asabe" denilmektedir. Bu sözcük ile "bağlanmak" ve "sarmak" manalarına gelen "asb" sözcüğü ve "bağ" (rabita) manasına gelen "isabe" sargı sözcüğü arasında kuvvetli bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Nitekim buna bağlı olarak da "taraf tutma" ve "destekleme" gibi durumlar için, "tutkunluk", "bağlılık" anlamlarını içeren "asabiyet" kavramı kullanılmıştır. Daha kuvvetli bir terimsel bağlamda asabiyet; "aynı soydan gelenlerin veya başka bir sebeple aralarında yakınlık bulunanların muhaliflere karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusu" olarak tanımlanmaktadır. Asabiyet esas itibariyle soy (neseb) birliğinden kaynaklandığından, aynı soydan olanlar arasında organik yakınlık arttıkça asabiyet de güçlenir, buna karşılık bu yakınlık aileden başlayarak aşirete, kabileye doğru yayıldıkça asabiyet de zayıflardı. Bu gerçek asabiyet yanında bir de hükmi veya itibari asabiyet olarak nitelendirilene bir asabiyet biçimi vardır ve bu "kan bağına dayanmayıp herhangi bir akid, antlaşma, kefalet vb. uygulamalarla kurulan asabiyet (Karaman, 1991, s. 452) olarak tanımlanmaktadır. Kavramı terminolojiye kazandırmış olan İbn Haldun, milletlerin ve devletlerin varlıklarını hem güçlü hem de uzun süreli kılan ana faktörün insanları bir arada tutan asabiyet duygusu ve bu duygunun yoğunluğu olduğunu vurgulamakta ve bunun kişinin toplumsal yönünü belirlemede önemli bir rol üstlendiğini ifade etmektedir (İbn Haldun, 2016, s.566) Bu vurguda toplumun güçlenmesi, bireylerin birbirine güvenmesi, ilişki ve irtibatlarını uyumlu bir zeminde sürdürebilmelerine bağlanırken, güven bağlarının toplumsal değerlerden bağımsız olmayan yapısını da ortaya koyan bir yaklaşımın bir tür sosyal sermaye ilişkisi olarak kendisini hissettirdiği anlaşılmaktadır. Geleneksel toplumlarda gündelik ilişkileri tanzim eden sadakat ve güven duygularıyla bir arada gelişen sosyal sermaye paylaşımı, modern toplumlarda nispeten zorlayıcı etkilerle baş ederek kendisini görünür kılmaya çalışmaktadır. Nitekim İbn Haldun'un ortak bileşenlerle sadakatle aidiyet içerisinde olmayı telkin eden bir teoriye dayandırdığı asabiyet bağları modern toplumlarda Goffman'ın vurguladığı "civil inattention" olarak ifadelendirilen "uygar ilgisizlik" (Goffman, 2009, s. 69) ile mücadele eden bir duruş ve düşünce zemininde varlığını koruma çabasıdır.

Modern toplumlarda şeref kaynağı olarak etkili olan itibar bileşenlerinin sosyal dinamik içerisindeki tek belirleyicisi şahsi edinimler ve bu bağlamda şekillenen karizmatik bakiye değildir. Bir toplumsal yapı içerisinde, söz konusu yapının oluşmasına katkı sağlayan tüm unsurlar modern bir asabiyet mekanizması olarak nitelendirilebilecek "itibar"ı şekillendiren sosyal havzanın bütünlüğüne eklenmiş durumdadır. Toplumun genel ahlaki düzeninin temellendiği değer kaynakları, dini inançlar ve sosyal sermayeyi meydana getiren tüm ortak unsurların bir arada bulunduğu matriste statü ve saygınlık alanları da özgün fragmanlarla yeniden güncellenmektedir. Klasik anlamında daha çok kişi aidiyetine yönelik öznel bir durumu ifade eden asabiyet duygusu modern itibar koşullarında toplumsal yapının şerefli olmaya yüklediği nitekişel bir eşik üzerinden değerlendirilmekte kendisini toplumsal yapının bir parçası olarak görme hassasiyeti statünün modern fraksiyonları ile şekillenen bir şeref nosyonuyla bütünleşmektedir.

Toplumun değişime açık tabiatının yanında buna mukavemet gösteren ya da bu mukavemeti özgül bir dönüşüme çeviren değerler retoriğinden söz ederken ilk sıralarda vurgulanması gereken hususlardan biri “sosyal sermaye/sosyal birikim” kavramıdır. Bourdieu’nun kültür, toplumsal yapı ve eylem arasındaki ilişkileri açıklamak amacıyla geliştirdiği “sosyal sermaye” ve “habitus” kavramsallaştırmaları, farklı toplumlar açısından ağırlık noktaları değişen ve bir tür şeref edinimi olan statü ve itibar dengelerinin hangi düşünsel temellere göre şekillendiğini anlamak ayrıca bu sürecin kültürle olan irtibatını görebilmek açısından önemlidir. Ona göre bireylerin pratikleri hem yapı tarafından belirlenmekte hem de bir yapıyı kurmada etkili olmaktadır. Bourdieu tarafından ortaya konulan “ilişkisel yöntem”le ise statü ve itibar belirleyicisi olan hayat tarzları incelenirken farklı sınıfların, grupların birbirine karşıt olan nitelikleri üzerinden hareket edilmekte ve toplumsal hayatın maddi ve simgesel boyutları arasındaki ilişkilere odaklanılmaktadır. Buna göre; birey mevcut statüsünü korurken ve bu statünün düzeyini yükseltmek için çaba sarf ederken ait olduğu sosyal yapıda gerekli olan simgesel, toplumsal ve kültürel kaynakları kullanmaktadır. Bu kaynakların tamamı Bourdieu terminolojisinde birer “sermaye” dir (Bourdieu, 2013, s. 88). Sermaye kavramının sahip olduğu ifade değeri göz önünde bulundurulduğunda, sosyal sermayenin toplumun kendi iç dinamiklerinden doğmuş değer ve amaçların “aidiyet” bağlamı üzerinden anlam kazanmış belirli yönelimlere işaret ettiği söylenebilir. Sosyal sermaye kavramı sosyal dokunun farklı parçaları arasında etkili olan bir tür iletişim ağı başka bir deyişle ortak güvene dayalı bir network sistemi niteliğindedir. Bu yönelimlerin toplumsal kökleri de şüphesiz o köklere kaynaklık eden his ve fikir buluşmalarının bir toplamıdır. Nitekim Fukuyama’nın sosyal sermayenin toplum ya da toplumun belirli parçalarında yaygınlık kazanan güven aracılığıyla ortaya çıkan bir yeterlilik olduğuna işaret ederken yaptığı “güven” vurgusu bu buluşmanın göstergelerinden biridir. Fukuyama bu vurguyu yaparken ortaya çıkan yeterliğin toplumun temel parçası olan aile ile ulus arasında yer alan çeşitli büyüklükteki topluluklar tarafından içerildiğini de belirtmektedir (Fukuyama, 2005, s. 87). Buna göre yüksek güvene sahip toplumların sosyal sermaye açısından zengin olduğunu ve kavramın bireysel erdemlerden çok, toplumsal erdemler üzerine kurulu bir sistem olarak, sadakat, dürüstlük, güvenilirlik gibi niteliklerin kazanılması ve bunların toplumsal habituslara dönüşmesi ile ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Habituslar hem bireysel hem de toplumsal alanda etkili olan yatkınlıkların iç içe geçmiş işleyişi olarak, kişilerin davranışlarını belirleyen sınırlarla şekillenirken aynı zamanda o sınırların biçimlenişini de etkilemektedirler (Bottomore, 2000, s. 121). Dolayısıyla bireysel alışkanlıkların toplumsal habitusların genel çerçevesinden bağımsız bir eylemlilik içerisinde olmadıkları ve toplumsal değerlerle, bireysel beklentilerin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Toplumsal habitusların oluşturduğu sosyal roller ve imaj, itibar bileşkesi sosyal dokunun temel özelliklerinden bağımsız değildir. Buna göre bir toplumda “prestij” kaynaklarının yoğunlaştığı alan, yani toplumsal dinamikleri ve gündelik ilişkileri belirleyen temel değerlerin genel karakteri ve nitelikleri nasılsa şeref ve itibar sağlayıcıları da bu çerçevede biçimlenmektedir. Kültürel değerler edinimlerin etkili olduğu yapılarda kültürel nitelikler bir şeref ve itibar kaynağı iken ekonomik yetkinliğin ve finansal işleyişin ön planda olduğu bir sosyal ortamda mesleki kazanımlar ve başarılar şeref ve itibarın görünür olduğu zemin haline gelmektedir. Dolayısıyla toplumsal yapının geleneksel dokusunda etkili olan mensubiyet biçimleri yeni bir takım modern aidiyet kodları ile dönüşebilmekte ve birey için şerefli olmanın

çerçevesi de tümüyle olmasa da anlam kaymasına veya değişimine uğrayabilmektedir.

Sosyal ve Kültürel Bakiye: Kolektif Güvenden Sosyal İtibara

Sosyolojik palanda bir aktörün anlaşılabilmesi için öncelikle onun kendi eylemlerini tasvir ettiği, haklılaştırdığı ve açıkladığı kavram, terim ve kategoriler de anlaşılır kılınmalıdır. Tıpkı bunun gibi terimlerin de kendi toplumsal bağlamları içinde anlamlı olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü toplumsal bağlamlar değişmesiyle o bağlamlarda var olmuş olan terimler de değişmektedir. Şeref kavramı da toplumsal bağlamlardan bağımsız olarak düşünülmeyecek kadar kolektif hafızaya aittir ve bu aidiyetin tezahürlerinin en somut müşahedesini gündelik hayatta bulmak mümkündür. Gündelik yaşam içerisinde, ferdin toplumda sahip olduğu konumun bir değer göstergesi olarak itibar kazanması genellikle bireyin dışındaki faktörler tarafından oluşturulmaktadır. Bu itibar, sosyal yapı içerisinde bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde bir davranış kalıbına dönüşerek kategorik bir anlama ulaşmakta ve sosyolojik literatürde "statü" olarak nitelendirilen bir sosyal sermaye biçimi üretmektedir. Statü kavramının bu bağlamdaki gündelik kullanımına bakıldığında kavramlar ve değer yargıları arasında bir iç içe geçmişlik durumunun söz konusu olduğu ve bu muğlaklığın kavramların kullanım alanlarında da bir geçirgenliğe yol açtığı görülmektedir. Çünkü statü kavramı toplumsal muhayyilede "şeref ve saygınlık" kavramlarıyla özdeşleşerek, statik bir etkiyi dinamik bir baskı ve toplumsal kontrol mekanizması haline getirmektedir.

Toplumsal tabakalaşma teorilerinden sosyoloji literatürüne geçmiş olan ve bağlamsal terminolojiden bağımsız olmayan itibar kavramının anahtar çözümleyicilerini Weber'in statü tabakalaşması teorisinde bulmak mümkündür. Ancak bu literal bağlantıya rağmen, itibar kavramı nihai noktada temel bileşenlerini özgün bir toplumsal kalıp üzerinden ve sosyal tasavvur biçiminden almaktadır. Latince "standing" (mertebe) sözcüğünden türemiş olan statü, sosyal bir konuma kategorik bir pozisyona işaret etmektedir. Sosyolojik kullanımda ağırlıklı olarak "toplumsal rol"ler çerçevesiyle birleştirilen statü kavramı en genel anlamıyla bir kişinin, ister doğuştan dâhil olduğu sınıfsal nitelik, isterse elde ettiği bir sosyal konuma bağlı olsun, "toplumsal yapıda işgal ettiği yer sahip olduğu konum" anlamına gelmektedir. Kişinin aynı anda sahip olduğu statülerin bütünü onun toplumdaki konumunu meydana getirmektedir (Kurktan, 1985, s.76). Weber teorisinde statü kavramının biçimlendirildiği temel olgu ise toplumsal tabakalaşma süreçleridir. Bu bağlamdaki statü nitelemesi birey açısından "etkili bir toplumsal itibar iddiası" şeklindedir (Weber, 2008, s. 300).

Modern zamanlarda özellikle yaşam tarzı üzerinden pozitif ve negatif olmak üzere bir takım ayrıcalıklar üreten tabakalaşma statüsü gelenek, görenek, ortak yaşam düzenlemeleri gibi dışlayıcı bir takım yaşam pratikleriyle de ifade edilip korunmaktadır (Marshall, 1999, s. 679). Bu açıdan ele alındığında; sosyal tabakalaşma şekillerinin geleneksel yapılara nispetle muğlak bir görünüm arz ettiği, statü kalıplarının ekonomik temellerle birlikte ağırlıklı olarak "yaşam tarzı" odaklı geliştiği modern toplumlarda da her bireyin bir modern mensubiyetlerle birlikte şeref sağlayıcı bir "statü" katmanı içerisinde olduğu açıktır. Kişinin toplumdaki konumunu tanımlayan beklentiler bütünü olan toplumsal rol kavramıyla düşünüldüğünde sosyal statünün rol kavramının durağan yönüne işaret ettiği anlaşılmaktadır. (Turner, 2001, s. 11). Buna göre birey, toplumsal

konumu itibariyle bir takım rollerle yükümlü sayılarak, bu rolleri üstlendiği oranda bir statünün taşıyıcısı haline gelmiş kabul edilmektedir. Roller, genel olarak belirli bir toplum ya da grup içerisinde etkili olan ve süregelen tipik davranış modelleridir. Bir grup içerisinde benimsenmiş olan roller tam olarak aynı değerde değildir, aksine bunlar çoğu zaman belirli bir güce ve etkiye dayalı olarak statülerle ilişkili, aşamalı bir yapılanma göstermektedirler (Holm, 2004, s. 153). Tersinden bakıldığında ise bireyin de sahip olduğu statünün bileşenlerine göre biçimlenmiş çeşitli rolleri bizzat kendisinin ürettiği görülmektedir. Her ne kadar sosyal statü ve sosyal rol kavramları birbirinden ayrıştırılmış gibi görünse de temelde iç içe geçmiş bir anlam örgüsü içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla modern yapılarda şerefin kaynağı iç içe geçmiş bu anlam örgüsünden bağımsız ilerlememektedir.

Weber'e göre aynı statü içerisindeki "eşit" lerin bu statünün gerektirdiği gibi davranmadığı durumlarda, bu eşitlik uzun vadede korunamamakta ve statüden çıkmaya yol açan "statü uyumsuzluğu" denilen noktaya gelmek bu kişiler açısından kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum saygınlığın da kaybı için şeref ve itibar alanını daraltmaktadır. Diğer taraftan, birey "belirli bir grubun sahip olduğu hayat tarzının taklitçisi olmaktan çıkıp, o grubun kabul edilmiş olan içe dönük eylemlerine uyum göstermeye başladığında" ise statüsünü geliştirmiş sayılmakta böylece şeref ve itibar alanını genişletmiş olmaktadır. (Weber, 2008, s. 300). Dolayısıyla statü olgusu kendi içinde dinamik evrelere bağlı olarak oluşan statik bir durum olmasına karşın, toplumda bireyler arasında tüm bu etkileşimler tarafından kuşatılmış olan bir "statü kaygısı" ndan, bir tür şerefli olma ve şerefi koruma endişesinden söz etmek mümkündür (Botton, 2010, s. 37-40). Bu kaygı, statü kalıplarının nispeten belirgin olduğu yani şerefli ve itibarlı sayılmanın genel değerler ve ahlaki ilkelerle bütünüyle iç içe geçtiği geleneksel toplum yapılarında daha istikrarlıyken, modern toplumlarda yozlaşma ve manipülasyona açık, etkin bir karakter çizmektedir. Bireyin dışındaki faktörler tarafından belirlenen, karşı davranış örnekleri üzerine temellenen statü kaygısı gündelik hayatta benliğin sunumunda da kendisini açıkça göstermektedir. Goffman'ın vurguladığı üzere bu durum "iletişim süreçlerindeki temel asimetri" nin de belirleyici ilkelerini meydana getirmektedir. Yani birey, kendi konumunun yalnızca tek bir boyutunun etkileşimlerinin ise tek bir kanalının farkında iken, şahitler hem bu kanalın hem de ikinci bir kanalın farkındadırlar (Goffman, 2009, s. 18), dolayısıyla başkalarının onun ve onun yaptıkları hakkındaki düşünceleri statü kaygısının önceleyici unsurlarını belirlemektedir.

Bireyin verdiği izlenim ile yaydığı izlenim arasındaki tutarlılık sahip olduğu statüyü sabitleştirmekte ve bir itibar biçimi olarak sahip olunan şerefin devamını sağlamaktadır. İnsanlık tarihi boyunca varlığını farklı kertelede hissettirmiş en önemli sosyal sermaye formlarından biri olan şeref, kimi zaman ilkel kabileler arasındaki kan davalarında kimi zaman da Avrupa soylularının düellolarında modern anlamda statü ve sınıfın karşılığı olan gücü ve hareketi manipüle eden bir etki olarak tarihsel güncelliğini korumuştur (Fukuyama, 2005, s. 52-86). Tarih kitaplarında, pek çok mücadelenin başlangıcında toplumsal bir buyruk gibi kitleler üzerinde nüfuz sahibi olduğu aşikâr olmakla birlikte, yukarıda değinildiği gibi toplumsal bağlamı itibarı ile bünyesinde genel bir tanımlamayı güçleştirecek kadar da görece ihtiva etmektedir. Zira kavramın tanımları da yükleneceği sosyal anlamlar ve kültürel kodlar oranınca geniş bir kimyaya sahiptir. Şeref duygusu hem bireyin kendi kendine öz değerlendirme yoluyla oluşturduğu bir iç yaklaşım biçimi hem de toplumun ona bakışının meydana getirdiği kimlikle bütünleşen bir algılayış

biçimidir. Nitekim kavramın birbirinden farklı tanım ve değerlendirmelerinde görülen ortak nokta; şahsiyete ilişkin, bireysel ve toplumsal bir ilgiye eklenmiş özel bir hissiyat ve genel bir söyleme atıfla anlam kazanmış bir zeminde varlık bulmasıdır.

Şeref ve Namus Birlikteliği

Genel olarak geleneksel kodların gündelik pratiklerde kendisini bir biçimde hissettirdiği toplumsal yapılarda şerefli olmakla namuslu olmak arasında sıkı bir düşünce ve kullanım birlikteliği rastlanılan durumlar arasındadır. Başka bir deyişle kollektif yapının etkin olduğu, bu bağlamda itibarın da kollektif bir onaylamaya muhtaç olduğu toplumsal yapılarda ve coğrafi sistemlerde etkili olan kültürel yapıdan kaynaklı olarak şeref ve namus kavramlarının oldukça yakın bir zeminde anlam kazandığı gözlenmektedir. Ancak özellikle gündelik hayatın büyük oranda kırsal kültür ve geleneksel anlayışlar üzerine biçimlendiği sosyal pratiklerde zaman zaman bireysel itibarın cinsiyet rollerinde ayrıştırıcı bir güzergâha evrildiği dikkati çekmektedir. Türkiye’de özellikle belirli bölgelerde daha etkili olarak, kadının iffeti/namusu ile ailenin ya da sülalenin şerefi arasında kurulan bağın kadın bireysel varlığı üzerinde toplu bir denetime imkan verecek bir takım davranış biçimlerine yol açtığı bir gerçektir. Bu bağlamda Şimşek’e göre “şeref”; rekabetçi, bulanık ve tam olarak tanımlanmamış bir toplumsal ilişkiler ortamında maddi ve manevi zenginlikler paylaşılırken, insanın semboller ve töreler aracılığıyla ortaya koyduğu bir toplumsal varoluş mücadelesi, söz konusu zenginliklerden mümkün olan en yüksek payı alma tutkusunun pratiğe dökülme sürecidir” (Şimşek, 1998, s.19-20). Şimşek’in tanımına göre, bireysel varlık değerinin toplumsal maliyette vardığı nokta “şeref” e işaret etmekte ve şerefli olmanın beraberinde getirdiği itibara haiz olma manevi değer içeren bir zenginlikle özdeşleştirilmektedir. Tezcan’ın tanımına göre ise “şeref”; genel olarak bireyin ya da ailesinin sahip olduğu toplumsal itibarı ya da saygınlığı ifade etmektedir (Tezcan, 2003, s. 139). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere, kavram iki boyutlu bir anlam taşımaktadır. Bir yönüyle bireyin kendi varlığına atfettiği değere ve saygınlığa işaret ederken, diğer yönüyle de daha geniş yelpazede teşekkül eden bir algı ve tasarıma vurgu yapmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde, şeref kavramı söz konusu nitelikleriyle “evrensel” olanla “özgün” olanı aynı pota içerisinde harmanlamaktadır. Toplumsal olması, kanaatimizce kurallarının ve dahası içeriğinin nihai noktada toplum tarafından belirlenmesinden kaynaklanmaktayken, bireysel olması da değeri ve benliğini kavrayabilme sürecinde onun için bir ölçüm birimi olmasından ileri gelmektedir.

Şerefin bireysel boyuttaki etkinliği, bir kimsenin toplumsal konumunu ve şansını ailesi ve yakın çevresi sayesinde değil, bizzat kendi olanaklarıyla geliştirme, koruma ve savunma çabalarının toplamı şeklinde tezahür etmektedir (Şimşek, 1998, s. 47). Bu tanıma göre hem bireyin şerefiyle hareket etmesi hem de verdiği şeref mücadelesinin ardından gelecek başarıyla övünmesi meşru bir zemine oturtulabilmektedir. Şeref kavramının görünümüne yönelik bu açıklamalar ve bahsi geçen ikili yapı göz önüne alınca, şeref olgusunun bireyin tutum ve davranışlarına bağlı olarak şekillendiği ancak toplumsal havsalada nihai bağlamına kavuştuğu söylenebilir (Ergil, 1980). Dolayısıyla bu ikili yapı, yani kavramın sunduğu anlamların toplumsal bir onaylamadan geçtikten sonra bir değere dönüşmesi bir bakıma onu “kutsanmış” kılmaktadır. Aslında birey kendi varoluşunu omuzlarken toplumsal etkiden bağımsız hareket edememekte ve bu etkiyi ikinci bir sosyal onama sürecinden geçirmekle de meşrulaştırmaktadır. Başka bir deyişle onur

vb. kavramlar, kişinin toplum içindeki konumundan bağımsız olarak bireye ve kişiliğine ait olarak şekillenirken; şeref kavramıyla birlikte birey ve toplum arasında bağ kuran ve köprü oluşturan fonksiyonellikler belirgin hale gelmektedir (Berger vd., 2000, s. 104).

Kavram bireysel yönünün dışında bir de kolektif bir dizayn içinde bir takım anlamlar içermektedir. Şeref kavramı bir yandan sosyal bir onaylamaya ihtiyaç duyarak meşruiyetini kazanırken bir yandan da kolektif bir ihtisaslaşma ile görünürlük alanını artırmaktadır. İşte kavramın köken ve bağlamlarının değiştiği, dolayısıyla da içinden çıktığı ve temsil ettiği kolektif hafızanın gelenekleri paralelinde bir izah kazanırken farklı terim ve kavramlarla birlikte değerlendirilerek genişletilmiş bir tasvir ağına dâhil olduğu kırılma noktası burasıdır. Nitekim şeref kavramı, yaşam tarzlarının birey merkezli olduğu toplumlar ile grup (aşiret, klan, akraba) merkezli olduğu toplumlarda farklı içerik ve ilişkilere dâhil olarak bu minvalde bir takım düşünsel refleksler doğurabilmektedir. Şeref algısının grup merkezli olduğu toplumlarda farklı içerik bütün gurubun toplumsal onayıyla meşruiyetini sağlamaya yönelik bir ağırlık kazanmakta ve bu durum grubu temsil eden her fert üzerinde etkili olan hâkim bir kontrol mekanizmasına dönüşmektedir. Kolektif şeref duygusu, daha çok sosyo-ekonomik şartları verimsiz, bireysel özerkliğin kent yaşamına göre akim kaldığı, yetkin bir sivil-yasal çerçeve yerine aşırı merkeziyetçiliğin etkisini sürdürdüğü toplumsal çevrelerde geleneklerin ve bu geleneklerin hamiliğini üstlenen “töre” dokusunun ayrılmaz bir parçası haline gelebilmektedir. Bu tip toplumlarda şeref kavramı, meşruiyet kaynağı olarak geleneği temsil etmek zorunda bırakılmakta ve fertlerin rollerine ilişkin kalıp yargılara ortam hazırlayabilmektedir. Öyle ki ilk durumda, sosyal bir sermaye olarak bireysel varoluşun toplumsal onayla şahsiyet kazanması ve bir değer içermesi anlamına gelen şeref kavramı son kertede kolektif bir temsil aygıtına dönüşerek kişiler üzerinde toplumsal bir baskı ve denetimin nedeni olabilmektedir. Zira günümüzde kavramın gündelik hayat içerisindeki genel kullanımı çoğunlukla geleneksel toplumların kodları ve tecrübi ilkelerinin hayat bulduğu bir saha olan “töre” bakiyesi ile iç içe geçmiş durumdadır. Bu ilişkide, şerefe eşdeğer manada kullanılan “namus” kavramı ise cinsiyetler arası ayrışmanın ve kadın aleyhine bir temsil imajının yaygınlık kazanmasına yol açan bir kullanım şebekesinin başında gelmektedir.

Bu bakış açısı ile ilgili olarak Gezik’in ifadesine göre; şeref, utanç ve cinsiyetler arasında karmaşık bir üçlü ilişki bulunmaktadır. Şeref kültürü bir yandan kişi ile grubu arasındaki ilişkiyi belirlerken, öte yandan utanç kavramına bağlılığı ile bu belirleme cinsiyetler arası ayrımına endekslenmiştir. Bu bağlılıklardan üretilen kurallara kayıtsız kalınması mümkün değildir, çünkü bireyin grubu içerisindeki yeri de bu kurallara olan bağlılığı oranında bir düzey kazanmaktadır (Gezik, 2003, s. 13). Dolayısıyla şerefin ve bunun karşı kutbunda yer alan utançın, ortamın tesadüflerine ve aktörlerin insiyatiflerine bırakılmamış olduğu açıktır. Zira genel tarafından kabul edilmiş olan ve hem bireylerin sınırlarını hem de çevrenin müdahale hakkını belirleyen kurallar bu insiyatifi ortadan kaldırmaktadır. Birey bu kuralları hiçe sayamaz çünkü gurur duyma hakkı bir bakıma çevrenin vereceği karara bağlıdır. Dolayısıyla şeref kavramının bireysel olarak teşekkül sürecinde içeriği genetik olarak farklılık gösteren kadın ve erkek olma olgusu bir başka merhalede içeriği kültürel olarak belirlenen bir kadınlık ve erkeklik dinamosu üretmektedir. Netice itibarıyla şerefin bu onaylanmaya muhtaç yönü bireyi toplumun geleneksel refleksleri karşısında teyakkuzda olmak zorunda bırakmaktadır. Çünkü kavramın içeriği, insanları üyesi oldukları sosyal ve kültürel dokunun idealleriyle uyum içinde hareket etmeye zorlamaktadır. Bu bakımdan şeref, sosyal değerler ve bireyden beklenen davran-

nış biçimi arasında psikolojik bir köprü oluşturur. Mevcut olan tarafından onaylanma beklentisi, aynı zamanda toplumsal statükonun da meşrulaştırılmasına zemin hazırlar.

Dönüşümün Seyri ve İtibar Kategorilerinin Sabit Koşulları

Statü kavramının gündelik kullanımına bakıldığında kavramlar ve değer yargıları arasında bir iç içe geçmişlik durumunun söz konusu olduğu ve muğlaklığın kavramların kullanım alanlarında da bir geçirgenliğe yol açtığı görülmektedir. Çünkü statü kavramı toplumsal muhayyilede "saygınlık ve şeref" kavramlarıyla özdeşleşerek, statik bir etkiyi dinamik bir baskı ve toplumsal kontrol mekanizması haline getirmektedir. Onur, kişinin toplum içindeki konumundan bağımsız biçimde bireye ve kişiliğine ait olarak şekillenirken, şerefli olma durumunda birey ve toplum arasında bağ kuran ve köprü oluşturan fonksiyonellikler belirgin hale gelmektedir (Berger vd., 2000, s. 104-105).

Statü onuru (Weber, 2008, s. 299) ise mevcut konum içerisindeki davranış kodlarının ürettiği itibar ve şeref kümesinin bağlayıcı bir unsurdur. Şeref duygusu hem bireyin kendi kendine öz değerlendirme yoluyla oluşturduğu, hem de toplumun ona bahsettiği bir kişilik değeridir. Yani şeref kavramının, bireyin kendine bakışından ve gördüğü toplumsal muameleden çıkan bir anlama işaret ettiği söylenebilir. Nitekim kavramın birbirinden farklı tanım ve değerlendirmelerinde görülen ortak nokta; şahsiyete ilişkin, bireysel ve toplumsal bir ilgiye eklenmiş özel bir hissiyat ve genel bir söyleme atfı anlam kazanmış olmasıdır. Şeref ve saygınlık sahibi olmanın beraberinde getirdiği "itibar" rekabetçi, bulanık veya tam olarak tanımlanmamış toplumsal ilişkiler içerisinde dahi insanın ortaya koyduğu bir var oluş pratiğidir ve tüm bireysel niteliklerine rağmen toplumsal bir onaylamadan geçerek görünür hale gelmektedir. Dolayısıyla bireyin sahip olduğu itibara, bu itibarın şeref ve saygınlığın genel sosyolojik argümanlarıyla olan irtibatı ve toplumsal akış içerisindeki görünümleri üzerinden bakmak gerekmektedir.

Onaylama süreci statüyü tamamlamakta ve söz konusu toplumsal yapıya özgü tamamlayıcı unsurları kendinde toplayan olan bireyi ideal bir örnek olarak stereotipleştirmektedir. İnsanları birtakım türlere, tiplere bölmekle gelişen zihinsel yapıları ifade eden stereotipler, belirli niteliklerin belirli insanlarda var sayılması anlamına gelmektedirler. Toplumsal değerlerden bağımsız olmayan onaylanma süreci değerler ile stereotipler arasındaki ilişkiselliğin de bir göstergesidir (Tezcan, 1977, s. 107). Toplum içerisinde veya belirli bir grup içerisinde kişilerin davranış örneklerinin, amaçlarının ve diğer sosyo-kültürel özelliklerin önem derecelerini belirlemeye yarayan değerler ile bu değerlerin taşıyıcılığını yapan stereotipler birbirini kuvvetli bir bağlılıkla tamamlamaktadır. Zira stereotiplerin kaynağı toplumun değerler toplamıdır ve bu tipoloji şerefli olma/itibar görme konusunda ideal bir eşiğe gönderme yapmaktadır. Buna göre, herhangi bir bireyi toplumsal bir tipoloji olarak ideal hale getiren ve onda var olması muhtemel nitelikleri toplumun geleneksel normları arasına dâhil eden süreç, gündelik hayatın rutin saygınlık ölçülerini tanzim eden sosyal sermaye ve değer bagajlarından bağımsız olarak ilerlememektedir. Şeref kavramı bir itibar bileşeni olarak geleneksel toplumsal yapıların önemli sosyal kod rezervlerinden biri niteliğindedir. Zira bireysel alışkanlıkların ürettiği görünümler toplumsal habitusların genel çerçevesinden bağımsız bir eylemlilik içerisinde ilerlememekte ve toplumsal değerlerle, bireysel beklentilerin birbiriyle yakından ilişkili oldukları çoğu zaman gözlenmektedir. Toplumun yapısı ne ise, toplumun oluşturduğu sosyal roller de

bu doğrultuda şekillenme eğilimindedirler (Bottomore, 2000, s. 121). Bugün artık şeref kavramını bir modern zaman asabiyesi olarak farklı zeminlerde öne çıkaran koşullar da modern toplumların geleneksel toplumlardan farklı olarak karşı karşıya kaldığı ikircikli yapıdan bağımsız değildir. Modern toplumların yapısını belirleyen değerlerin yerleşik tabiatı karşısında geleneksel toplumdaki sıkı aidiyet ilişkilerinin tahkim etmiş olduğu psikolojiler eşliğinde itibar ve şeref kaynakları da yeni güncellemelere tabi kalarak değişip dönüşmektedir.

Şerefin ve diğer bir takım itibar bileşenlerinin gelen karakterini yansıtan sosyal rollerin temsil biçimlerini de belirleyen değerler, bireylerin eylemlerine ilişkin sınırları belirleyen normları, günlük olaylara bağlı olarak değişen algı biçimleriyle bakış açılarını, muhake-me koşullarını ve onay şartlarını meydana getiren ortak zeminleri de kendi ölçüleriyle çizmektedir. Roller, toplumca onaylandığı sürece bireylerde kalıcı hale gelmekte, fakat bu destek zayıfladıkça yani saygınlık ölçütü değiştikçe bahsi geçen rol, statü, şeref ve itibar kalıpları da yozlaşmaya başlamakta ve neticede birey şerefini kaybedebilmektedir. İdeal şartlar içerisinde söz konusu olan koşullar, bir toplumu diğerlerinden ayırt eden kabul edilmiş kıymet hükümleri, onun sosyal karakteristiğini belirleyen taşıyıcı vasıflar şeklinde sistemin işleyişinde etkili olan esaslardır. Sosyal kıymet hükümleri: “Bir toplumda herkes tarafından takdir edilip kabul edilen, davranışlara ve müesseselere belli bir istikamet veren ve yeni nesillere intikal eden değerler” (Carrier, 1987, s.344) şeklinde tanımlanabilir. Kuhn da “paradigma” kavrama ilişkin teorisini ortaya koyarken benzer şekilde bir toplumda hakim bakış açılarından yansıyan var olma biçimlerine ve beklentilere işaret etmektedir. Nitekim Thomas Kuhn’a göre paradigma; “belirli bir topluluğun üyeleri tarafından paylaşılan inançların, teknik ve değerlerin bütünü”dür veya bu unsurlardan sadece birini ifade eden “model yahut örnek olarak alınan başarı”yı ifade etmektedir. (Kuhn, 2014, s. 182). Dolayısıyla hakim paradigma kavramı içerisinde varlığını sürdüren bakış açıları bir sosyal yapıya dahil olan bireylerin genel davranış kodlarını belirleyen toplumsal kıymet hükümleri üzerinde de etkili olmaktadır. Bu bağlamda statü, şeref ve saygınlık kategorileri ile hem dini hem de kültürel itibarın temsil biçimleri hâkim paradigmanın belirlediği gündelik yaşam koşulları altında somut görünümler ekseninde yeniden şekil almaktadır.

Geleneksel toplumlarda statü, şeref ve itibarın fonksiyonelliği, başka bir deyişle bu kategorilerin sosyal yapının düzenli işleyişine yaptıkları katkı ile ortak bir bakiye, sosyo-psikolojik nitelikli aidiyet bağları oluşmakta ve bu unsurlar mevcut yapıların kendi kategorilerine göre çözümlenme sürecine belirgin biçimde yansımaktadır. Weber’in statü tabakalaşması kuramında bir şeref belirleyicisi olan “statü”, toplumsal gruplara başkaları tarafından yüklenen toplumsal onur ve saygınlık arasındaki farklılıklara göndermede bulunmaktadır. Burada bir statüye dahil olma durumu, şerefin bütünleyicisi olan “toplumsal onur” a ulaşabilme ölçüsüyle tanımlanmıştır. Burada “seçkinliği belirleyen en önemli öge belirli bir yaşam biçimi ve bu tür bir yaşam biçimi yoluyla elde edilen saygınlık izlenimi ve duygusu”dur (Bottomore, 2000, s. 14). Ancak Giddens’a göre “modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları kişileri geleneksel toplumsal düzen türlerinin tamamından eşi görülmedik biçimde koparmıştır. Modernliğin getirdiği dönüşümler, yoğunluk açısından günlük yaşamın en özel ve kişisel özelliklerini değiştirme aşamasına gelmiştir” (Giddens, 2012, s.12). Dolayısıyla bir tür mahremiyet aşınımından söz etmek mümkündür. Değişen ve dönüşen toplumlarda modernleşme sürecinde bireyin toplumsal bütünleşme sorunlarını çözen önemli bir mekanizma olarak manevi değerlerin

işlevselliği sosyolojik tartışmalarda klasik dönem din-toplum görüşlerinin aksine öne çıkmış önemli bir değerlendirmedir. Manevi değerler, insanların genel ruh hallerinin ve güdülerinin şekillendiği bir semboller sistemi olarak, varlığın ortalama düzeni ve niteliği hakkında gerçekliğe sahip kavramlar üretmektedir. Dolayısıyla sosyal bir olgunun tam olarak anlaşılması için o olguyu şekillendiren kültür ve sosyal aktörlerin tüm katmanlarının bu anlaşılma sürecine dâhil edilmesi de gerekmektedir (Geertz, 2010, s. 90). Modern veya ultra modern toplum özelliği gösteren sosyal yapılarda geleneksel toplumdan farklı olarak değerler ve ahlaki normlar alanının seküler bir zihinsel envantere göre değiştiği ve şeref ve itibar sağlayıcılarının muğlaklaştığı veya anlam kaybını uğradığı gözlenmektedir.

Modern toplumlarda anayasal bir güvenceye de alınarak resmi normlar arasında yerini alan şeref ve haysiyetin korunması yönündeki yaklaşımın gündelik hayattaki varlığını da benzer eksenler içerisinde devam ettirdiği ancak kavramın, kişisel varlığın manevi ifşası yönündeki geleneksel atmosfer kadar seküler bir takım formlar üzerinden de kendini güncellediği söylenebilir. Zira modern toplumlarda etkili olan farklı yaşam tasavvurları ekseninde şekillenen insan ilişkilerinin çoğunlukla seküler bir takım eşiklere bağlı olarak sürdürüldüğü koşullarla; geleneksel toplumlarda gerçekleşen yoğun sadakat ve güven bağlarına endeksli itibar mekanizmalarının birbirinden farklı şeref kategorileri meydana getirebileceği ihtimali gözden kaçırılacak bir husus değildir. Bu bağlamda şeref kavramı konusunda, bireyin kendisini idrak etmesi noktasında yerleşik kanaatler üreten kişisel ve toplumsal mesruiyetin bir aidiyete, asabiyete dönüşerek kalıcı hale gelmesi süreci modern toplumlarda adeta kendi özgün gelenekselliğini meydana getirmekte ve güncellenmektedir. Kişisel ve toplumsal dinamiklerin değer mekanizmalarını muhafaza etme konusunda modernliğin ortaya çıkardığı şiddetli sarsıntılara karşı şeref duygusunun farklı katmanlar eşliğinde de olsa bir oto kontrol sistemi olarak varlığını devam ettirdiği gerçeği bu konudaki toptancı genellemeleri temelsiz bırakmaktadır. Şeref ve onurun korunmasına yönelik telkinin resmi normlarla güvence altına alındığı modern toplum koşulları içerisinde de şeref kavramı şahsiyeti tamamlayan manevi bir unsur olmaya devam etmektedir.

Sonuç

Çalışmanın başında belirtildiği gibi toplumsal parametrelerin doğru okunabilmesi için bu parametrelerin kendi bağlamlarını, sosyal değerlerin ve rollerin etkisi altındaki görünürlüklerini göz önünde tutmak oldukça önemlidir. Ancak, toplumsal perspektiflerin belirlenmesinde düşünülen en yaygın hatalardan biri, birçok nedeni olan olgu ve olayların tek bir nedene indirgenerek ele alınmasıdır. Çünkü bireylerin sahip oldukları değer yargıları, sosyo-ekonomik koşullar, yakın çevre ilişkileri, toplumsal beklentileri ve özellikle de toplum tarafından kendileri için tasarlanmış olan statüler onların davranış biçimlerini belirleyen unsurların başında gelmektedir. Değerler, algıların toplumda süreklilik kazanmış halleri olma nitelikleriyle önemli bir sosyal sermaye bileşeni konumundadırlar. Fakat sosyal sermayenin oluşum ve dönüşüm süreçlerinde etkili bir algıyı ele almak ve onun meydana getirdiği tutumları doğru irdeleyebilmek için bu algının toplumsallaşma sürecinde sosyal bir sermaye birikimine dönüşürken geçirdiği zihinsel merhaleleri ön yargılardan uzak, kendi şart ve oluşumlarını dikkate alarak değerlendirmek gerekir.

“Şeref” algısı, kendi bağlamları içinde toplumsal dinamiklerin temel parametrelerinden türemiş ve “güven” duygusu ekseninde olgunlaşmış bir değer olması bakımından sosyal sermaye bileşenleri içerisinde kayda değer bir bölümü teşkil etmektedir. Ancak oluşumundaki bu nitelik ile kavramın bugünkü kullanımlarında birlikte zikredildiği düşünce formları karşılaştırmalı olarak düşünüldüğünde kavramın bir anlam kaymasına uğrayarak gerçek bağlamından uzaklaştığı söylenebilir. Gerek gündelik kullanımda gerek yapılmış birçok çalışmada ayrıca medya dilinde “şeref” kavramı genellikle “töre/namus/şeref” üçlüsünün bir parçası olarak kullanılmış ve daha çok toplumsal cinsiyet değinili değerlendirmelerin bir alt başlığı olarak akademik metinlerde yerini alabilmiştir. Fakat, kavram teşekkül ettiği ortam ve kendi sosyal değeri içerisinde düşünüldüğünde günümüze yaygın olarak kullanıldığı konseptten farklı olarak “şeref ahlakı” şeklinde nitelendirilebilecek olan bir toplumsal zenginliğe işaret etmektedir. Şeref ahlakı, toplumsal bir statünün pozisyonuna işaret etmekte ve bu toplumsal konumun gereklerine uygun olarak saygınlığı, haysiyeti muhafaza edecek tarzda davranmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla şeref kavramı, bireylerin toplumdaki itibarını simgeleyen, soyut referansların en önemlilerinden biridir. Fakat sosyal sermaye yapılanmasının en önemli parçalarından olan ve şahsiyete ilişkin olarak “bireye güven” odaklı bir kavram niteliği taşıyan şerefin kullanımında sosyal hafızanın işleyişine dair önemli sorunlar bulunmaktadır. Zira şeref kavramı, toplumsal değerlerin simgelediği ortak bir referans sistemine atıfla düşünüldüğünde yerelliği aşan bir anlam ağına dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle doğu toplumlarında kavramın kullanımında meydana gelen toplumsal cinsiyet eksenli kaymalar, şeref kavramını sosyal sermayenin çok boyutlu ve güvenilir bir parçası olmaktan çıkarırken fertler üzerinde de cinsiyet temalı bir baskı ve denetim aracı haline gelebilmektedir. Fakat bütün bu sorunlu ve aşındırıcı bağlamlarına rağmen, bugün modern toplumsal yapılarda etkili gündelik yaşam pratiğinde kişisel eşiklerle toplumsal eşikleri manevi ve ahlaki değerler ekseninde bir arada tutmakta olan karmaşık bir şeref nosyonundan söz etmek mümkündür. Bu eşik şerefli olmayı ve itibar görmeyi sarsan ve içerik olarak zayıflatan modern aşındırıcılarla birlikte bir şekilde gündelik pratikteki eylem ve söylem alanında dolaşımda olmayı başarmakta ve birey açısından şerefli olma kaygısı, gösterişçi veya samimi bağlamlarda toplumsal onurla kendisini inşa etme teyakkuzuyla birlikte bir toplumsal hafıza direnci olarak kendisini görünür kılmaktadır.

Kaynakça

- Akalın, H. (2005). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berger, P., Berger, B. vd. (2000). Şeref Kavramının Modasının Geçmişliğine Dair. (Çev: Cerid, C.), Modernleşme ve Bilinç içinde (s. 104-405). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Bourdieu, Pierre (2013). Seçilmiş Metinler. (Çev. Ünsaldı, L.) İstanbul: Heretik Yayıncılık.
- Bottomore, T. B. (2000). Toplumbilim. (Çev. Oskay, Ü.) İstanbul: Der Yayınları.
- Botton, A. (2010). Statü Endişesi. (Çev. Bayer, A.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Carrier, P. H. (1987). Bir Ülkenin Kıymet Hükümleri ve Dini Müesseseleri Nasıl İnçelenir?. (Çev. Kostaş, M.). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29: 333-344.

- Çağrı, M. (1993). Câh. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 7), 14-15.
- Çağrı, M.(1995). Fazilet. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. 12), 268-271.
- Doğan M.(1996). Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Doruk, E. (2009). Sosyal Sermaye. İstanbul: Derin Yayınları.
- El- İsfahani, R. (2007). Kur'an İstılahları Sözlüğü-Müfredat. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Ergil, D. (1980). Türkiye'de Terör ve Şiddet. Ankara: Turhan Yayınevi.
- Fukuyama, F (2005). Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması. (Çev. Buğdaycı, A.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Geertz, C. (2010). Kültürlerin Yorumlanması. (Çev. Gür, H.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Gezik, E. (2003). Şeref, Kimlik ve Cinayet. Ankara: Kalan Yayınları.
- Giddens, A. (2012). Modernliğin Sonuçları. (Çev. Kuşdil, E.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goffman, E. (2009).Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu. (Çev. Cezar, B) İstanbul: Metis Yayınları.
- Gören, Z. (2007). Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının Ana İlkesi: Dokunulmaz İnsan Onuru. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (12), 21-37.
- Holm, N. G. (2004). Din Psikolojisine Giriş. (Çev. Bahadır, A.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- İbn Haldun (2016). Mukaddime. (Haz. Uludağ, S.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karaman, H. (1991). Asabe. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt. 3), 452-453.
- Kuhn, T. (2014). Bilimsel Devrimlerin Yapısı. (Çev. Kuyaş, N.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Kurktan, A. (1985). Köy Sosyolojisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Macintyre, A. (2001a). Erdem Peşinde. (Çev. Özcan, M.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Macintyre, A. (2001b). Ehtik'in Kısa Tarihi. (Çev. Hünler, H. ve Hünler, S.) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü. (Çev. Akınhay, O. ve Kömürcü, D.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şimşek, S. (1998). Törelerin Aynasında Doğu ile Batı. Bursa: Asa Yayınları.
- Tezcan, M. (2003). Türkiye'de Töre (Namus) Cinayetleri. Ankara: Naturel Yayıncılık.
- Turner, B.(2001). Statü. (Çev. İnal, K.) Ankara: Ütopya Yayınları.
- Weber, M. (2008). Sosyoloji Yazıları. (Çev. Parla, T.) İstanbul: Deniz Yayınları.

HİZMET İÇİ EĞİTİM BAĞLAMINDA YAPILAN İLETİŞİM EĞİTİMLERİNDE ALTERNATİF BİR YÖNTEM OLARAK YENİ MEDYA PLATFORMLARINDAN BLOG KULLANIMI¹

Gaye TOPA ÇİFTÇİ²

Özet

Bu araştırmanın amacı, hizmet içi iletişim eğitimlerinin gerekliliklerinden dolayı uygun platformlardan biri olabileceği düşünülen blog kullanımının incelenmesidir.

Bu amaca ulaşmak için hizmet içi eğitimler bağlamında iletişim eğitimlerinin yeri ve önemi, geleneksel eğitimle gerçekleşen hizmet içi iletişim eğitimlerindeki sınırlılıklar analiz edilmiştir. Geleneksel hizmet içi iletişim eğitimlerine alternatif bir yöntem olan dijital tabanlı eğitimler için yeni medya platformları incelenmiştir.

Araştırmanın modeli nitel araştırma türlerinden durum çalışması kapsamındadır. Bu araştırmanın temel veri toplama aracı dokümanlar ve bu dokümanların içerikleri çerçevesinde yapılan doküman analizidir. Çalışmada nitel veri toplama yöntemine dayanan doküman analizine göre veri çözümü ve yorumlama planı yapılmıştır.

Bu çalışmada yapılan analizler çerçevesinde; blogların, birçok özelliği bir arada sunmasının yanında kullanım kolaylığı, teknik alt yapısının diğer teknolojilere göre daha kolay bir şekilde sağlanabilmesi, düşük maliyetlerle kurulabilmesi açısından hizmet içi iletişim eğitimleri için uygun dijital tabanlı eğitim ortamı olarak görülebileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet içi eğitim, Hizmet içi iletişim eğitimi, Yeni medya, Blog.

BLOG USAGE ON NEW MEDIA PLATFORMS AS AN ALTERNATIVE METHOD OF COMMUNICATION TRAINING IN THE CONTEXT OF IN-SERVICE TRAINING

Abstract

The purpose of this research is to examine the usage of blog which is considered as a proper platform due to the requirements of in-service communication trainings.

To reach this goal, the place and importance of communication trainings in the context of in-service training and the limitedness in the in-service communication training done by traditional education. New media platforms for digital-based education, as an alternative approach to the traditional in-service communication trainings, are examined.

The model of this research is in the scope of case study which is one of the types of qualitative research. The method for collecting base data for this research is documents and document analysis in terms of the contents of these documents. Data analysis and interpreting plans had been made with reference to document analysis by the method of qualitative data collection. In the framework of the analyses done in this study, in addition to offering many feature together, the fact that blog can be seen as a proper digital-based education medium for in-service

1.Bu çalışma yazarın Akdeniz Üniversitesi İletişim Anabilim Dalı Doktora Programında hazırladığı “Dijital Tabanlı Hizmet İçi İletişim Eğitimleri: İletişim Eğitimi Blog Tasarımı Üzerine Bir Model Önerisi” başlıklı tezinden üretilmiştir.

2.Yrd. Doç. Dr. Alanya Hep Üniversitesi, gayetopa@gmail.com

communication training is derived because of providing technical infrastructure more easily than other technologies and being able to set up with low cost.

Key Words: In-service training, Communication training, New media, Blog.

Giriş

İletişim teknolojilerini işe koşarak tüm dünyada yayılan bilginin güncelliğini koruması ve günlük hayatın üretilen bu yeni bilgilere göre şekillenmesi hem iş hem de sosyal yaşantımızda etkilerini göstermekte ve yaşamda hızlı değişimlere sebep olmaktadır. Teknoloji sayesinde gelişiminin ve paylaşılmasının durmaksızın devam ettiği bilgi üretim sürecini yakından takip etmek, sosyal ve ekonomik alanlarda buna bağlı olarak meydana gelen değişim ve gelişime uyum sağlamak anlamına gelmektedir. Bu durum; kurumlar açısından ele alındığında kurumun yaşamını sürdürmesi, üretimini etkili ve verimli bir düzeye taşınması açısından temel unsurlardan biri sayılmaktadır. Çünkü değişime ayak uyduramayan kurumlarda ortaya çıkabilecek olumsuz etkiler önce kurumun kendisini sonra bireyleri ve bu bağlamda toplumu etkilemektedir. Bu nedenle kurumlar hem üretim hem de bu üretimin sunulması aşamasında yeni üretilen bilgi ve teknolojileri kullanarak gerekli değişiklikleri ve gelişimi göstermek zorundadır. Bu gelişimi gösterebilmenin temel koşulu ise üretimi sağlayan çalışanların kendilerini geliştirmesi üzerine yapılmaktadır. Bu nedenle çalışan neslin var olan yeterliliklerini sürekli artırması ve kendini geliştirmesi yadsınamaz bir durum haline gelmektedir.

Bir diğer yandan, günümüzde gelişmenin yanında bu gelişimi takım çalışması içinde ortaya çıkarmak üretim ve sonuçlarını doğrudan etkilemektedir (Wasti, 2002, s. 532). Bu bağlamda, bireysel gelişim ve yeterlilikler, ancak takım çalışması ile bir kurum adına önem teşkil etmektedir. Takım çalışması ile yaratılan sinerji, çalışanların potansiyelini açığa çıkararak, bu potansiyeli örgüt ve hedef kitle lehine aynı amaç doğrultusunda kullanılması sürecini başlatır. Bu şekilde, çalışanların gelişimi, aynı motivasyonla hareket ederek ortak bir amaca yönlendirmesi, örgüt kültürünün oluşumunu sağlar. Bu durum bir kurumun bilgi çağındaki değişime uyum göstermesi ve gereklilikleri yerine getirerek sürekliliğini sağlaması için ön koşuldur.

Kısaca; bir kurumun 21. yüzyıl koşullarında gelişerek devamlılığını sağlaması için hem çalışanların hem de sistem kurucuların sinerji oluşturması, kendi gelişimleri ile birlikte kurumu geliştirmeleri sağlanabilir. Sözü edilen gelişimi yakalamak için çalışanların değişimi, takım çalışması ile tüm kuruma yansıtılmalıdır. Bu sinerji ortamının kurulması ve eşzamanlı olarak tüm birimlerde gelişimin sağlanması ancak örgüt kültürünün oluşturulması ile olanaklıdır. Bu sebeple kurum sisteminin oluşturulduğu süreçte öncelikle bu açıdan vizyon oluşturulmalıdır.

Kurumlarda sinerji ile amaçları destekleyen ve hedeflere ulaşmayı sağlayan bir ortam, bir sistem oluşturulmaya çalışılır. Politika ve stratejiler, çalışma ilkeleri, roller, tutum ve davranışlar, normlar ve gelenekler bu sistemin parçalarıdır. Bunlar işletme için bir “kimlik” oluşturur. İşletmenin her bir üyesinin uyum göstermesinin beklendiği bu kimlik örgüt kültürüdür. (Güneş ve Berberoğlu, 1997, s. 261) Bir kurumda verimliliğin artması öncelikli olarak örgütsel kültürün oluşturulması ile ortaya çıkacak örgüt içi uyumla ve bu bağlamda oluşturulmuş örgüt içindeki ve dışındaki iletişimin sağlam temeller üzerine

yapılandırılmış olması ile doğru orantılı şekilde gerçekleşebilir.

Bu sebeple aşamalı (basamaksal) ve yatay olarak oluşturulan kurum yapısı içerisinde çeşitli iletişim mekanizmaları geliştirilmeli ve bu şekilde örgüt kültürünün temelleri atılmalıdır.

Bu bağlamda; kurumların nitelikli ürün ve hizmet üretmesi etkin bir örgüt içi iletişimle mümkündür. Nitekim kalite odaklı üretim sürecinde, kurum içi yönetsel çalışmalarda yaşanan aksamalar nedeniyle birimler arası kopukluk yaşanabilir. Birimler arasındaki kopukluk kurumun işleyişini olumsuz etkileyecektir. Bu noktada kurum, çalışanları arasında doğru bir iletişim döngüsü geliştirmeye çalışmalı ve bu şekilde çalışanların her birinin bireysel yeterliliklerini bir bütün halinde üretime yansıtma odaklı bir çalışma modeli benimsemelidir.

Örgüt kültürünün sağlanması çalışmaları çerçevesinde, bireysel yeteneklerin kurumun ortak paydalarında geliştirilmesi amaçlanarak yapılan çalışmalardan biri de kurumlarda gerçekleştirilen yaşam boyu eğitim çalışmalarıdır. Kurumlarda yaşam boyu eğitim etkinlikleri hizmet içi eğitimler adı altında toplanmaktadır. Hizmet içi eğitimler kurumlarda çalışanların örgüt içinde ve dışında meydana gelen değişimlere uyum sağlamasına yardımcı olur (Peker, 2010, s. 159).

Hizmet içi eğitim dendiğinde akla ilk olarak alana özel uzmanlaşma konusundaki kuramsal beceriler üzerine yapılan eğitimler gelse de bu eğitimlerin etkili olabilmesi ve kurumda istenen örgüt kültürünün oluşumu ve bu bağlamda verim artışını sağlayabilmesi için kişisel beceri ve davranış değişiklikleri oluşturan eğitimlerle bireyin gelişiminin desteklenmesi gerekmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında, bir kurumun kendini geliştirebilmesi için örgüt kültürünü sağlaması, bu amaçla yapılan hizmet içi eğitimler kapsamında sadece özel uzmanlık alanları değil, öncelikli olarak iletişim alanında da eğitim programları düzenlemesinin kaçınılmaz olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Gerek kamu gerekse özel sektör kurum ve kuruluşlarının bir kısmı kişisel gelişim eğitimleri başlığı altında iletişim eğitimi verse de hizmet içi eğitimlerin içinde az bir oranla sınırlı kalmaktadır. Buna karşın kuruluşlarda yapılan yüz yüze hizmet içi iletişim eğitimlerinin gerçekleştirilmesi mekânsal ve zamansal sorunlara neden olmaktadır. Ayrıca eğitim alacak çalışanların iş gücünden geçici bir süre de olsa yararlanılamaması sonucu iş verimliliğinde yavaşlama söz konusu olabilir. Bu bağlamda gelişim için yapılan hizmet içi eğitim, kuruluşu maddi olarak bir yükün altında bırakmaktadır. Bu sebeplerden dolayı, hizmet içi iletişim eğitimlerin hazırlanması ve gerçekleştirilmesi zor bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zorlu hazırlık ve uygulama sürecini işe yeni başlayan her bir çalışana uygulamak da olanaklı değildir.

Bunun yanında çalışan sayısının fazla olduğu kuruluşlarda hizmet içi iletişim eğitimleri yukarıda değinilen sebeplerden dolayı geniş gruplara verilmektedir. Bu bağlamda eğitimin bireyselleştirilmesi zorlaşmakta ve eğitim verimliliği düşmektedir. Ayrıca eğitimlerin verimliliğinin kontrol edilebilir olmasını da olumsuz yönde etkilemektedir. Buna ek olarak yapılan yüz yüze hizmet içi iletişim eğitimlerinde farklı düzeylerdeki çalışanların bir arada olması mobbing (mesleki baskı) çekincesiyle katılımcılar açısından etkililiği azaltmaktadır. Ayrıca demografik açıdan katılımcıların farklılıkları dikkate alınmamakta

tüm kitleye yeterli ve gerekli bilgilerin özelleştirilerek verilmesi yerine genel bir eğitim programı ile verilmesi eğitimi sınırlandırmaktadır.

Bunlara ek olarak, hizmet içi eğitim sektörünün ticarileşmesinden dolayı eğitimciler şirketler tarafından belirlenmektedir. Bu da çoğu zaman iletişim eğitimlerinin iletişim disiplininin uzak kişilerce verilmesine neden olmaktadır.

İletişim gibi her bireyin gelişiminin ve performansının yanı sıra örgüt verimliliğini etkileyen, örgüt kültürünün oluşmasının ve sürdürülebilmesinin temel işlevi olan bir konuda eğitimin sürekliliği, güncellenebilir ve geliştirilebilir olması yadsınamaz bir unsurdur.

Bu sebeple yeni medyanın hizmet içi iletişim eğitimlerinde kullanılması fikri öne çıkmaya başlamıştır. Yeni medya platformlarından bloglar erişilebilirliği, hazırlanma kolaylığı ve kullanım yoğunluğu göz önüne alındığında, web 2.0 teknolojileri içinde kendine farklı bir yer edinmiştir. Bu bağlamda; oluşturulacak bir blog üzerinden iletişim disiplini uzmanları tarafından hazırlanacak veya kontrol edilebilecek bir sistem ile hizmet içi iletişim eğitimlerinin desteklenmesinin, hizmet içi eğitimler konusunda oluşan kısıtların ortadan kalkması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu nedenlerden dolayı hizmet içi iletişim eğitimlerinin yeni medya platformları üzerinden yapılmasının araştırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Hizmet içi iletişim eğitimlerinin gerekliliklerinden dolayı uygun platformlardan biri olabileceği düşünülen blogların kullanımının ayrıntılı olarak incelenmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaca ulaşmak için bu çalışmada hizmet içi eğitim ve hizmet içi eğitimler bağlamında iletişim eğitimleri incelenerek, yeni medya platformlarından blog ile sunulabilecek iletişim eğitimlerinin güçlü yönleri ve sınırlılıkları ortaya konulmuştur.

Yapılan bu çalışma yeni medya işe koşularak hazırlanan hizmet içi iletişim eğitimlerinin geliştirilebilmesi açısından önem teşkil etmektedir.

Araştırmanın modeli nitel araştırma türlerinden durum çalışması kapsamındadır. Bu araştırmanın temel veri toplama aracı dokümanlar ve bu dokümanların içerikleri çerçevesinde yapılan doküman analizidir.

Çalışmanın amacına ulaşmak için alan yazın taramasında şu araştırma sorularına cevap aranmıştır:

- Hizmet içi eğitimler bağlamında iletişim eğitimlerinin yeri ve önemi nedir?
- Geleneksel eğitimle gerçekleşen hizmet içi iletişim eğitimlerinde ki sınırlılıklar nelerdir?
- Hizmet içi iletişim eğitimleri için alternatif bir yöntem olan dijital tabanlı eğitim ortamı olarak yeni medya platformlarından hangisi seçilmelidir?
- Hizmet içi iletişim eğitimleri için yeni medya platformlarından bloglar neden etkilidir?
- Çalışmada nitel veri toplama yöntemine dayanan doküman analizine göre veri çözümü ve yorumlama planı yapılmıştır.

Hizmet İçi Eğitim

Kurumlarda yeni medya ile yapılabilecek dijital tabanlı hizmet içi iletişim eğitimlerinin araştırılması için öncelikle hizmet içi eğitimi tanımlamak gereklidir. Bu bağlamda çalışmada hizmet içi eğitim ve bu çerçevede yapılan iletişim eğitimleri açıklanmış, dijital tabanlı eğitim kapsamında yeni medya teknolojileri işe koşularak yapılan eğitim çalışmalarının özellikleri incelenerek karşılaştırmalar yapılmıştır.

Hizmet içi eğitim kavramının temeli, tarihteki usta çırak ilişkisine kadar dayanmaktadır. Zaman içinde ihtiyaçların değişmesi ile gelişen hizmet içi eğitim çeşitleri, tanımların da çeşitlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca 90'lı yılların son dönemlerinde ve özellikle 2000'li yılların başlarında teknolojideki gelişimle birlikte bilgi üretiminin artması ve iletişim teknolojilerinin eşzamanlı kullanılması ile ortaya çıkan küreselleşme sürecinde bilginin paylaşılması sosyal ve ekonomik yaşamın her alanında, sahip olunan bilginin çok kısa sürede geçerliliğini veya yeterliliğini kaybetmesine neden olmuştur. Bununla birlikte hayatın birbirine bağlı bilgilerin döngüsü altında devam etmesi ortak çalışma alanlarının çoğalmasına neden olmuş ve takım çalışmasının kurumlar için önemli bir unsur haline gelmesini sağlamıştır. Bu bağlamda sürekli kişisel gelişimin sağlanması ve bunun takım çalışması içinde sürdürülebilmesi ve ancak bu sayede oluşturulabilecek kurumsal ilerleme her alanda kendini göstermiştir. Bu temellerle oluşturulan bir kurumda yapılan hizmet içi eğitimlerle kurumlar, çalışanlar temelinde sürekli gelişime destek olabilirken; kurum temelinde de örgüt kültürünü oluşturarak üretimin ve verimin gelişmesini ve devamlılığını sağlayabilmektedirler (Aktaş, 2007, s. 187). Her kurumda var olan örgüt kültürünü ve çalışanlarının sürekli gelişimini hizmet içi eğitimlerle sağlamak kurumlar için önemlidir.

Tüm bu sebeplerden dolayı hizmet içi eğitimler yeniden şekillenmiş ve tanımlanmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde hizmet içi eğitim, bir kurumda çalışanların, mesleki ve kişisel gelişimlerinin sürekliliğinin sağlanmasına, etkili takım çalışmasını destekleyerek örgüt kültürüne yararlı olmasına, çalışanlarda çok yönlü beceri sahibi olmaya fırsat tanınmasına, çalışanların örgüt içi ve dışı ilişkileri kavrayabilme yeteneğini geliştirmesine olanak veren eğitimler olarak tanımlanabilir.

Özetle, ilk ortaya çıktığı dönemlerde iş öğretme üzerine olan bu eğitim tarzının, yaşam boyu öğrenme kavramı içinde sağladığı yararlardan dolayı sosyal ve ekonomik hayatın her alanına ve aşamasına taşındığı görülmektedir.

Hizmet İçi Eğitim Türleri

Hizmet içi eğitimin türlerini eğitimin hedefleri ve eğitimi zorunlu kılan nedenler belirlemektedir. Ayrıca çalışanların becerileri, kurum politikasındaki değişiklikler de söz konusu belirlemenin etkenlerindedir.

Eğitim türlerinin belirlenmesinde değişik ölçütler kullanılmaktadır. Bu ölçütler, eğitim veren kuruluşların türü, eğitilenlerin hizmette buldukları aşama, eğitilenlerin niteliklerine ve görevlerine göre çeşitlilik göstermektedir (Canman, 1995, s. 88).

Bu ölçütlere göre oluşturulmuş hizmet içi eğitim türleri alan yazında dört başlık altında toplanmaktadır.

HİZMET İÇİ EĞİTİM TÜRLERİ			
<p>Yöneticilerin eğitimi: Uzman personel ihtiyacı kurum içinden kısa sürede sağlamak, bireyin değişik alanlardaki yeteneklerini geliştiren eğitimlerdir (Gül, 2000, s. 22).</p>	<p>Mesleki olarak çalışmakta olanlara yönelik eğitimler: Kurumda çalışmakta olanların gelişimlere uyum sağlamasına destek olmak, gelişmelere bağlı olarak iş ortamına yansıyan bilgi beceri ve tutum kazandırma amaçlı eğitimlerdir (Çevikbaş, 2002, s. 33).</p>	<p>Meslek Kazandırma Eğitimleri: Alanıyla ilgili özel bir eğitim almamış personel için veya çalışmakta olduğu görevinden başka bir göreve yönlendirilecek personel için yapılan eğitimlerdir (Arıkbay, 1993, s. 14).</p>	<p>İşe yeni başlayacak olanlara yönelik eğitimler: Örgüte yeni katılmış çalışanlara kurumu, politikaları, iş ve uğraş alanını, birlikte çalışacağı kişileri, görev, yetki ve sorumluluklarını ve varsa görevine ilişkin hizmet öncesi yetiştirme eksikliklerini giderme amaçlı eğitimlerdir (Canman, 2000, s. 100).</p>

Şekil 1. Hizmet İçi Eğitimin Türleri

Hizmet içi eğitime yönelik tanımlar ve ihtiyaçlar değişse de alan yazında belirtilen temel türlere bakıldığında, 2000'li yıllarda da, hizmet içi eğitimlerin hala mesleki becerilere yönelik eğitimlerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Hizmet içi eğitimin amaçlarından biri kurumların iletişim politikasının sağlanması, gerekliliklerinden biri etkili iletişim ortamının sağlanması ve yararları arasında gösterilen kurum içi ve dışı iletişimin güçlendirilmesi iken iletişim eğitimlerinin hizmet içi eğitimlerde zorunluluk olarak görülmemektedir. Hizmet içi eğitim türleri arasında kendine bir yer edinmemesi bir eksiklik olarak ortaya çıkmaktadır.

Hizmet İçi İletişim Eğitimleri

Etkili iletişim becerileri, hayatın tüm alanlarında ilişkileri kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir. Özellikle insanlarla daha fazla bir arada olunması gereken meslek alanlarında çalışanların iletişim becerilerine daha fazla hakim olmaları gerekmektedir (Korkut, 2005, s. 143). Egan (1994, s. 82) çalışmasında kişiler arası iletişimin zorunlu olduğu tüm mesleklerde iletişim becerilerinin verimi etkilediğinden bahseder.

Yapılan araştırmalarda, çalışma yaşamında iletişimin bütünleştirici rolünden dolayı iletişim becerilerinin çok önemli olduğu savunulmaktadır. Başka bir çalışmada; kurumların en önemli kaynağının insanlar olduğu ve çalışanların iletişim becerilerinin gerek kurumu gerekse hizmet alanları etkilediği tespit edilmiştir (Claypool, 2003, s. 67).

Bunun yanında, çalışanlar arası iletişimin sorunsuz gelişebilmesi kurumsal olarak gelişmenin ön koşuludur. Çünkü amaçları ne olursa olsun toplumsal yapının bir parçası olan kurum ve kuruluşlar, yaşamlarını içte ve dışta kurulan bir ilişkiler düzeni içinde sürdürürler. Bu ilişkilerin denetim altına alınması, belirli bir yapısal düzen ve amaç içinde işlemesi örgüt kültürüne bağlıdır (Sabuncuoğlu, 1991, s. 102). Örgüt kültürü de öncelikle etkili bir iletişim politikasının izlenmesini zorunlu kılmaktadır (Özkalp ve Kirel, 2003, s. 61). Bu bağlamda, iletişim bir iş yerinde kişiler arası uyumun sağlanması için en önemli unsurlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Yani kurumların başarısı bir

şekilde çalışanların kurum içi ve kurum dışı iletişim becerilerine bağlı olmaktadır. Özellikle çalışan değişimlerinin fazla olduğu kurumlarda, iletişim sorunlarından kaynaklanan sıkıntuların çok olduğu dikkat çekmektedir. Doğru iletişim ortamları oluşturulduğunda sorunsuz devam edebilecek durumların, iletişim hataları yüzünden veya iletişimsizlikle çözümsüz sorunlar haline geldiği bilinmektedir. Bir çalışmada, iletişim hataları ve iletişim yetersizliğinin kişilerin, kuruma olan inancını ve bağlılığını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir (Akyürek, 2005, s. 92).

İnsan ilişkilerinde yer alan bütün davranışlar bir mesaj içerir ve iletişim bu mesajlar çerçevesinde oluşur. İletişimi tanımlayabilmek için öncelikle iletişim birimlerini iyi tanımlamak gereklidir. Çünkü iletişimin kendi kendine olan iletişim, kişiler arası iletişim, kitle iletişim araçlarıyla kurulan iletişim gibi farklı çeşitleri vardır. Bu bağlamda en önemli iletişim birimi, hayatın sürdürülebilir olmasını sağlayan kişiler arası iletişimidir. Kişiler arası iletişim yalın olarak, en az iki kişi arasında anlamları anlama ve paylaşma süreci olarak tanımlanmaktadır (Pearson ve Nelson, 1997, s. 146). Daha ayrıntılı bir tanımda Verdener (1999, s. 184) kişilerarası iletişimi, iletişim kuran kişiler, mesaj(lar), bağlam, kanallar, yanlış anlamalara ya da anlayamamalara neden olacak çevresel ya da kişi içi gürlüğünün varlığı ya da yokluğu ve geribildirimi içeren bir süreç olarak açıklamaktadır.

Etkili kişilerarası iletişim mesajı alan kişinin mesajın anlamını, veren kişinin iletmek istediği anlamda alması halinde gerçekleşir (Johnson ve Johnson, 1997, s. 124). Aksi takdirde kişilerarası iletişim etkili olmamaktadır. Çünkü iletişim becerilerinin etkin şekilde kullanılarak etkili iletişimin sağlanması, sözel olan ve olmayan mesajlara duyarlılık, etkili olarak dinleme ve etkili olarak tepki verme biçiminde özetlenebilecek çok yönlü bir süreçtir (Baker ve Shaw, 1987, s. 48). Nelson ve Jones (2002, s. 203), iletişim becerilerinin etkili iletişim unsurları haline gelebilmesine ilişkin yaptıkları çalışmada iletişimi, sözel, sese dayalı, bedensel, dokunsal, hareket içeren mesajlar ve bu mesajların çeşitli karışımları olarak açıklamaktadır.

Bu doğrultuda etkili bir iletişim kurabilmek için, sadece iletişim becerisine sahip olmanın yeterli olmadığı, bununla birlikte farklı becerileri de işe koşarak iletişimi bir süreç şeklinde görme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Etkili iletişim ortamlarını oluşturabilmek için, empati kurabilme, iletişim engellerini görme ve ortadan kaldırabilme, beden dilini kullanabilme, doğru dinleme yöntemleri geliştirebilme unsurları öne çıkmaktadır. Etkili iletişim kurabilmenin doğuştan ve sezgi yoluyla gerçekleştiğini düşünenler olsa da pek çok çalışma iletişim tekniklerinin çoğu öğesinin öğrenilebilir ve öğretilebilir özellikler gösterdiğini ispatlamıştır (Buckman, 2001, s. 993).

Bu bağlamda, bir kurumda çalışanların bireysel yetenekleri işe koşularak bir bütün oluşturulması, kurumların hedefleri açısından süreklilik gösteren bir yapıyı kurması ve geliştirmesi etkili iletişimi sağlayabilecek hizmet içi iletişim eğitimlerinin her kademedeki çalışana verilmesi gerekliliği savını desteklenmektedir. Aksi takdirde verilen mesleki eğitimler de, kurum içi ve dışı çatışmalara sebep olabilecek davranışsal problemler nedeniyle amaçlarına ulaşamayacaktır.

Hizmet İçi İletişim Eğitimini Zorunlu Kılan Nedenler

Kurum ve kuruluşlarda; çalışanlar arası beşeri ilişkilerin düzenlenmesinde ve faaliyetlerin etkin biçimlerde yönlendirilmesinde, iletişim önemli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Ergün, 2013, s. 244). İletişimle, çalışanlar ve kurum ortak bir görüş ve anlayışa vararak, sinerji yaratır hedeflere ulaşabilmesi için ortam oluşur. 21. yüzyıl çalışma hayatı, birey ve gruplar şeklinde organize olmuş insanların etkin iletişim ağları ile düzenlenmektedir.

Başarılı bir yönetim ve örgüt sistemi, etkin bir iletişim sistemi ile mümkündür. Başka bir ifadeyle örgüt bir iletişim ağı olarak düşünülmelidir. İletişim ağının iyi kurulmuş olması ve işlemesi, örgütsel başarıyı etkileyerek; örgütsel çıktıların yüksek olmasına neden olacaktır. Çünkü iletişim, içinden bütün yönetsel faaliyetlerin aktığı bir kanal olarak kabul edilmektedir. Bu durum örgüt içinde ve dışında meydana gelen gelişmeleri takip etmeyi kolaylaştırdığı gibi bunlara kısa sürede uyum sağlanmasına da imkân vermektedir (Bakan ve Büyükebeşe, 2004, s. 24).

Hedeflerin gerçekleştirilmesi için kurum içinde etkin bir iletişim sisteminin kurulmasına ihtiyaç vardır. Yetersiz bir iletişimle çalışanlarla birimler arası işbirliği sağlamak olanaksızdır. İletişimin koordinasyon işlevi, bireysel amaçların değil örgütsel ortak amacın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmaktır. İletişim benzer çalışmaların tekrar yapılmasını önler.

İletişimin yararlarından birisi de bireylerin hislerini ve duygularını ifade etmesine izin vermektir. Çalışanların işyerinde içinde buldukları ruh halleri, kendi davranışları kadar diğer insanları, durumları algılamalarını ve değerlendirmelerini de etkilemektedir (Georges ve Jones, 1999, s. 182). Ruh halinin ve duyguların iletilmesi, örgüt üyelerinin birbirlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur. İnsanlar birbirlerini anlayabildikleri takdirde, birlikte daha iyi performans gösterir ve hedeflerine ulaşabilirler (Gökçe, 2007, s. 71). Nitekim Okay'a göre (2003, s. 168) kurumları hakkında bilgilendirilmiş hissedenlerin işlerinde doyum ve veriminin arttığı saptanmıştır. Bu bağlamda; kurum içi iletişimin ne kadar etkili olduğunu ortaya çıkmaktadır. Etkili iletişim sistemleri kurulması kurumsal politikaların, amaçların ve düşüncelerin aktarılmasını sağlar. Bu doğrultuda; çalışanlar kurumla bütünleşecek ve doyum artacaktır. Ayrıca çalışanlar arası iletişimin güçlendirilmesi kurumsal davranış için bir temel oluşturur. Çalışanlara iletilen bilgiler ne kadar iyi, makul ve ikna edici olursa, onların kurum ile bütünleşmeleri ve dolayısıyla daha verimli olmaları sağlanmış olur (Küçük, 2005, s.65). Bunlara ek olarak, 2000'li yıllarda iletişim becerileri çalışmaları önem kazanmıştır. Gerçekleştirilen iletişim becerileri eğitimlerinin olumlu yönde fark yarattığı araştırmalarla da desteklenmektedir. Nitekim, bu araştırmalardan birinde, insan ilişkilerinde iletişim becerileri eğitimlerinin kişilere kendilerini gerçekleştirme, kendini kabul ve kendine saygı düzeylerinde artış yarattığı ortaya çıkmıştır (Balcı, Kutlu, ve Yılmaz, 2004, s. 3).

Hizmet İçi İletişim Eğitimlerinin Temel Unsurları ve Uygulamalardaki Sınırlılıklar

Belirli amaçlara ve ilkelere dayanmayan oluşumların başarıya ulaşamayacağı gibi temel unsurlar sağlanmadan yapılacak oluşumlarda uzun vadede etkili olmamaktadır. Nitekim

iletişim gibi bir kurumu örgüt haline getirecek ve günlük işleyişinde bile sürekliliğinin sağlanması gereken bir konudaki eğitimlerde bu temel unsurlara özellikle dikkat edilmesi gereklidir. Hizmet içi eğitimin temel unsurlarını beş ayrı başlıkta toplamak mümkündür (Milli Prodüktivite Merkezi Hizmet İçi Eğitim Yönetmeliği, 2002).

Gereksinim Analizi: Hizmet içi eğitimler için temel unsurlardan biri gereksinim analizlerinin yapılmasıdır. Gereksinim analizleri yapılırken çalışanların istek ve şikayetleri ile değerlendirme raporları, kurum dışından gelen istek, öneri ve şikayetler göz önüne alınmalıdır. Bu şekilde, hizmet içi eğitimin tesadüfi zaman zaman düzenlenen ve uygulanan bir süreç olmadığı, tersine sorunları çözmeye yönelik girişimler olduğu ortaya çıkar.

Programların Düzenlenmesi ve Uygulanması: Programların düzenlenmesi ve uygulanması için belli gereklilikleri yerine getirilmelidir. Bunlar;

- Çalışan gereksinimlerinin ve niteliklerinin belirlenmesi (Bu şekilde uygun personele ihtiyaç olan eğitimin verilmesi),
- Kurumun teknik ve fiziki olanaklarının belirlenmesi,
- Eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilmesini sağlayacak uzman kadronun sağlanması,
- Hizmet içi eğitimde kullanılacak yöntemin belirlenmesi (Yöntem seçiminin belirleyici ögesi hizmet içi eğitimin, amacı ve eğitime tabi tutulacakların özellikleridir.)
- Zaman sınırlılıklarının belirlenmesi gereklidir.

Öğrenme İlkeleri: Hizmet içi eğitimlerde öğrenme ilkelerine bağlı kalmak gereklidir. Bu ilkeleri şöyle sıralayabiliriz:

- **Katılım:** Hizmet içi eğitim alanların eğitime aktif bir şekilde katılmalarını sağlamak öğrenmenin daha kolay ve kalıcı olmasını olanak verir.
- **Tekrarlama:** Katılımcılara bilgilerini belirli periyotlarda tekrarlama olanağı sunulmalıdır.
- **Anlamlılık:** Bilgilerin içerik açısından alana ilişkin, dikkat çekici ve anlaşılabilir olması öğrenmeyi olumlu yönde etkiler.
- **Uygulanabilirlik:** Katılımcı teorik olarak aldığı bilgileri günlük ve mesleki hayatında pratiğe dökülmelidir. Hizmet içi eğitimde amaç, kazandırılan bilgi, beceri ve davranış biçimlerinin kurumda uygulanabilmesidir.
- **Geri Besleme:** Değerlendirme ve değerlendirme sonuçlarının kişiye bildirilerek katılımcıya geri beslemenin yapılması eğitimi olumlu şekilde etkiler.

Değerlendirme: Değerlendirme, katılanların kazanımlarını sistemli bir biçimde saptamaya yarayan bir eğitim aşamasıdır. Ayrıca programın düzenleniş amaç ya da amaçlarının, ne derece gerçekleştirilebildiğini göstererek güvenilirliği ölçmeye imkan sağlar. Değerlendirme 3 farklı aşamada yapılmalıdır.

- Eğitim süresince değerlendirme,
- Programı sonu değerlendirme,
- Performans değerlendirme (kalıcılığın, değerlendirilmesi).

Örgütlenme: Hizmet içi eğitimin diğer tüm aşamalarının gerçekleşmesi ve kontrolünün sağlanması gereklidir. Bu da ancak iyi yapılanmış bir örgütlenme ile mümkündür. Kurum ve kuruluşlardaki eğitim birimlerinin önemli bir kısmı kendi ihtiyaç ve imkânlarına göre değişik türlerde hizmet içi eğitim programları hazırlamakta ve uygulamaktadır. Ancak bazı gözlemler, görüşmeler ve incelemelerle elde edilen bulgular, hizmet içi eğitim etkinliklerinde tür ve yöntem seçimindeki yanlışlıklar nedeniyle birçok sorunun ortaya çıktığı ve eğitimin amacına tam olarak ulaşmadığını göstermektedir.

Hizmet içi eğitimlerin analiz, öğrenme kuramı seçimi, değerlendirme gibi genel gereklilikleri iletişim eğitimleri içinde geçerli olsa da iletişim becerileri gibi çok yönlü davranış eğitimlerinde farklı gereklilikler de ön plana çıkmaktadır. Özellikle geleneksel yöntemlerle yapılan hizmet içi iletişim eğitimlerinde bu temel unsurları yerine getirmek zorlaşmaktadır. Uzmanlık alanına yönelik eğitimlerdeki gibi keskin öğretiler olmadığından ve öğrenilmesi gereken kurallar kesin olarak belirtilemediği, kişiye, duruma, yere, zamana göre değişiklik gösterebilen değerlere sahip olduğu için iletişim becerileri eğitimleri için en önemli unsur sürekliliğin sağlanmasıdır. İletişim eğitimi alan kişinin çözümsüz kaldığı noktalarda danışabileceği bir uzmanın olması veya bu konuda araştırma yapmayı alışkanlık haline getirmiş olması gerekmektedir. Bir konuda bireysel araştırma yapmak da informal eğitim kapsamında eğitimin sürekliliği olarak görülebilmektedir. İletişim gibi çok yönlü davranış değişikliği hedefleyen eğitimlerin belirli aralıklarla tekrarlanabilmesi ile uzun bir süreçten oluşması gerekliliği vardır.

İletişim becerilerinin kişisel olarak değişmesinden dolayı mümkün olduğu kadar az sayıda katılımcı ile yapılması gereklidir. Her bireyin eşit koşullarda duygu ve düşüncelerini paylaşabileceği, anlatılan beceriye göre yorum yaparak kendi hatalarını bulabileceği esnek bir eğitimin ortamının sağlanmış olması öne çıkan unsurlardan biridir. Fakat esnek ortamların sağlanmasında mekânsal ve zamansal kısıtlar öne çıkmaktadır. Bunun temel nedeni çalışan sayısının fazla olduğu kuruluşlarda hizmet içi eğitimlerin geniş gruplara verilerek kısa sürede tamamlanmak istenmesidir. Mekansal ve zamansal açıdan küçük grupların oluşturulamaması, eğitimin bireyselleştirilmesini zorlaştırmakta ve eğitim verimliliğini düşürmektedir. Ayrıca eğitimlerin verimliliğinin kontrol edilebilir olmasını da olumsuz yönde etkilemektedir.

Bunun yanında gruplar oluşturulurken aynı düzeydeki çalışanların bir arada eğitime alınması mobbing tehlikesini azaltacağı için iletişim eğitimleri açısından yararlı olacaktır. İletişim hataları veya iletişimsizlik genelde ast üst ilişkilerinde meydana gelmekte ve bu noktada ciddi sorunlara neden olmaktadır. Bu sebeple farklı düzeylerdeki çalışanların aynı beceriyle ilgili farklı düşünceler de eğitim sırasında mobbing tehlikesi yüzünden bunu dile getiremedikleri bilinmektedir.

Gerek kamu gerekse özel kurum ve kuruluşların yaptığı iletişim eğitimlerindeki bir başka sınırlılık ise çalışanlardaki bu tarz eğitimlere karşı olan motivasyon eksikliğidir. Oysa ki, davranış geliştirme eğitimlerinde bireysel katılım ve eğitim motivasyonu son derece önemlidir. Karşılığının net olarak belirtilmemesi ve çalışan açısından yararlarının görevde yükseltme veya maddi açıdan bir getiri sağlamadığı düşüncesi bu motivasyon

eksikliğinin nedeni olarak görülebilir.

Hizmet içi eğitim verilirken çalışanların demografik özellikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Yaş, cinsiyet, meslekteki çalışma süresi, kıdem gibi demografik özelliklerin hizmet içi eğitime bakış açısını etkilemekte olduğu bilinmektedir. Bunlara ek olarak iletişim eğitimlerinde sosyal kültür, farkındalık gibi bireysel farklılıklar da öne çıkmakta ve eğitim grubunun demografik özelliklerinin daha önemli bir unsur haline gelmesine neden olmaktadır.

Farklı bakış açılarıyla değerlendirilen iletişim durumlarında ortak bir noktaya varmak çok zordur. Geçerliliği ve güvenilirliği olan bir eğitim süreci sunmak için eğitimin, eğitim ortamındaki tüm bakış açılarını iletişim çerçevesinde doğru değerlendirebilecek bir uzman tarafından yapılması gereklidir. Eğitim veren uzmanın eğitim verdiği grubun mesleki alanı hakkında önceden hazırlanmış olması da eğitimin güvenilirliğini arttırmaktadır. Buna karşın, hizmet içi eğitim sektörünün ticarileşmesinden dolayı eğitimciler şirketler tarafından belirlenmekte, bu da çoğu zaman eğitimin iletişim disiplininin uzak kişilerce verilmesine neden olmaktadır. Bu sebeple, iletişim hakkında genel bilgilerden oluşan, çoğu zaman eğitim yapılan grubun alanına göre bile güncellenmeyen eğitimlerde, ortaya çıkan özel durumlara değinilmeden gerçekleşen bir eğitimin gerçekleşmektedir.

Bu doğrultuda, iletişim eğitimleri için eğitimin sürekliliği, güncellenebilir ve geliştirilebilir olması, eğitim grubunun homojen ve olabildiğince az katılımcılı bir grupla bireyselleştirilebilir şekilde yapılması temel unsurları ortaya çıkmaktadır. Yapılan incelemelerden, kuruluşlarda yapılan iletişim eğitimleri genelde iş dışında yapılan eğitim yöntemleri ile yüz yüze gerçekleştirildiğinden ve özellikle zamansal ve mekansal kısıtlılıklardan dolayı tüm bu gereklilikleri yerine getirilmeden gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bu gereklilikleri yerine getirerek iletişim eğitimlerinde oluşan kısıtları ortadan kaldırmak için eğitimin verileceği yöntem seçimine özen gösterilmelidir.

Hizmet İçi İletişim Eğitiminde Uygun Yöntem Seçimi

Hizmet içi eğitimin temel amacı, çalışanlara, hizmetin daha iyi gerçekleştirilmesi için gerekli olan bilgi, beceri ve davranışları kazandırmaktır. Dolayısıyla burada karşılaşılan bilgi, beceri ve davranışların hangi yöntemler uygulanarak kazandırılacağı konusu ön plana çıkmaktadır. Çünkü bir eğitim programının başarılı olması, eğitim yöntemlerinin iyi seçilmesine bağlıdır.

Bu yöntemler içinden uygun olanların seçimi yapılırken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

- Eğitimin Amacı
- Eğitileceklerin Yetenekleri
- Eğitimin Konusu
- Eldeki Olanaklar
- Maliyet
- Eğitileceklerin Sayısı

- Eğitimin İlkeleri
- Eğitimcinin Özellikleri
- Diğer Eğiticilerin Uyguladıkları Yöntemler
- Öğretim Yöntemlerinin Özellikleri

Ayrıca her amaç için ihtiyaçlara göre belirlenmiş ayrı bir eğitim yöntemi uygulanmalıdır. Böylece çalışanların eğitim ihtiyaçlarının ve yetersizliklerinin giderilmesi veya yeni gelişmelere uyum sağlanması için uygun eğitim yöntemi seçilmiş olur.

En genel anlamda eğitim yöntemleri iş başında ve iş dışında eğitim olarak tanımlanabilir. Eğitim yöntemleri aşağıdaki tablo 1.'de başlıklar halinde verilmiştir.

Tablo 1. Hizmet İçi Eğitim Yöntemleri

İş Başında Eğitim	İş Dışında Eğitim
Gözetimci Nezaretinde Eğitim	Anlatım Yöntemi
Oryantasyon Eğitimi	Evrak Sepeti Yöntemi
İş Değiştirme (Rotasyon) Yoluyla Eğitim	Örnek Olay Yöntemi
Yetki Devri Yoluyla Eğitim	Seminer ve Kurslar
Monitör (Kılavuz) Aracılığıyla Eğitim	Grup Tartışmaları (panel, sempozyum, açık oturum ve beyin fırtınası)
Özel Tasarımlar (Proje Çalışması)	Rol Oynama Yöntemi (Role Playing)
Staj Yoluyla Eğitim	Gezi-Gözlem
	Simülasyon (Taklit) Yöntemi

Hizmet içi eğitimler için sunulan bu yöntemler genelde mesleki hizmet içi eğitimler için geliştirildiğinden dolayı bazıları hizmet içi iletişim eğitimlerinde kullanılamazlar. İletişim eğitimlerinin bir önceki bölümde nedenleriyle açıklanmış gerekliliklerini yerine getirebilmesi için farklı unsurları bir arada sunabilen bir yöntem seçilmesi önemlidir.

Artan ihtiyaçlara bağlı olarak ortaya çıkan teknolojik gelişmeler her alanda olduğu gibi eğitim alanında da değişiklikler yapmayı ve yeni yöntemler bulmayı zorunlu kılmıştır. Eğitimi, zamandan ve mekândan bağımsız hale getiren, kişiselleştirmeyi ve fırsat eşitliğini sağlamanın yanı sıra, verilmek istenen eğitimin daha çok kişiye ulaşmasını ve ekonomik hale gelmesini sağlayan bir eğitim yöntemi olan uzaktan eğitim yöntemleri eğitimin hemen her alanında, kurumlar ve kitleler tarafından tercih edilir hale gelmiştir. Çalışma hayatındaki yoğunluk da göz önüne alındığında iletişim gibi uzun süreli bir eğitimin zamandan ve mekandan bağımsızlığa olanak veren, sürekliliği sağlayan, geliştirilebilir ve güncellenebilir olan, kişiye özel ortamlarla bireyselliği ön plana çıkaran, değerlendirmeye olanak veren yeni medya işe koşularak hazırlanmış dijital tabanlı yöntemlerle verilmesi hizmet içi iletişim eğitimlerinde ortaya çıkan kısıtların aşılması açısından önemlidir.

Uzaktan Eğitim

Uzaktan eğitim, farklı ortamlarda, farklı şartlara sahip öğrenenlere eşit şartlarda öğrenme imkanı veren bir eğitim sistemidir. Uzaktan eğitimin gelişmesi ile değişiklik gösteren bir başka tanımda ise, uzaktan eğitim öğrenenlerin birbirlerinden ve öğrenme kaynaklarından zaman ve mekan bağlamında uzakta olduğu, birbirleri ve kaynaklarla etkileşimlerinin iletişim teknolojilerine dayalı gerçekleştiği öğrenme süreci olarak algılanmalıdır (Aydın, 2011, s. 232).

Uzaktan eğitimde hedef kitle çok değişik özellikler taşıyabilmektedir. Yetişkinler, gençler ve çocuklar; deneyimleri, gelişme evreleri, güdülenmeleri, öğrenme istekleri ve kendilerini yönlendirmeleri açısından ele alınarak eğitilmelidir.

Uzaktan hizmet içi eğitimi yüz yüze ortamda verilen hizmet içi eğitimden ayıran temel faktörler:

- Maliyetin azalması
- Fırsat eşitliğinin sağlanması
- Kolay yenilenebilen içerik
- Yer ve zaman sınırlaması olmaması
- Kişiselleştirme imkanı
- Değerlendirmenin ve kontrolün yapılması
- Eğitimcinin ve eğitim yöntemlerinin kalitesinin topluca artırılabilmesi olarak sıralanabilir (Porter, 2004, s.56).

Tablo 2. Geleneksel Eğitim ve Dijital Tabanlı Uzaktan Eğitimin Karşılaştırılması³

Geleneksel Eğitim Ortamı	Uzaktan Eğitim Ortamı
Ders tabanlı	Tartışma Tabanlı
Yapısal	Esnek
Amaca yönelik	Sonuca yönelik
Kalabalık öğrenme ortamı	Küçük öğrenme ortamları
Öğreten bilgi kaynağı	Öğreten rehber

Uzaktan eğitimin içerikleri çok kolay güncellenebildiği için mevzuatı veya içeriği sık değişen eğitimler ve kurumlar için uygundur (Demiray ve Kurubacak, Yüzer, 2012, s.193).

Eğitileceklerin sayısı, eğitim ilkeleri, eğitimcinin özellikleri ve maliyet gibi esaslar, kurumları, hizmet içi eğitimin personele verilmesi açısından düşünüldüğünde uzaktan eğitim önemli hale gelmiştir. Ayrıca eğitimin en önemli kriterlerinden birisi olan fırsat eşitliğini sağlamak için ve küreselleşen ekonomide kurumların hizmet içi eğitime ayırdığı maliyetler göz önünde

3.Kaynak: Kaya, Odabaşı, 1996, s.74

bulundurulduğunda uzaktan hizmet içi eğitim oldukça cazip bir alternatif olarak öne çıkmaktadır (Salmon, 2002, s.767).

Yeni Medya Platformları ile Gerçekleştirilen Dijital Tabanlı Uzaktan Eğitim

Uzaktan eğitimlerde birçok farklı ortam kullanılabilir. Bunlar ihtiyaçlara göre seçilen ve tasarlamaya olanak veren ortamlardır. Uzaktan eğitimin ilk ortaya çıktığı yıllarda tek taraflı bilgi aktarımı ve etkileşimi sağlayan mektup, gazete gibi yazılı materyaller araç olarak kullanılırken, günümüzde yeni medya teknolojileri uzaktan eğitim aracı olarak kullanılmaktadır (Kaya ve Odabaşı, 1996, s.79). Kullanılmaya başlanan her yeni teknoloji ile uzaktan eğitim de farklı basamaklara ayrılmıştır.

Şekil 2. Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi⁴

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte, hizmet içi eğitimde kullanılan teknolojilerde aynı paralellikte gelişmektedir. Web 2.0 teknolojilerinin gelişmesiyle, bireyselliğe izin veren, katılımı sağlayan, etkileşim özellikleri sunan, eşzamanlı ve eşzamanlı iletişim kanallarının aynı anda kullanımına olanak veren yeni medya platformları ile uzaktan eğitimin tüm gereklilikleri sağlanabilir hale gelmiştir. Yeni medyanın kullanıldığı uzaktan eğitim ortamlarına dijital tabanlı eğitim uygulamaları veya web uygulamaları denmiştir (Moore ve Kearsley 2005, s. 146).

Dijital Tabanlı Hizmet İçi İletişim Eğitimlerinde Yeni Medya Kullanımı

Web 2.0 teknolojilerinin kapsamında yeni medya platformları ile geliştirilen tüm ortamlar dijital tabanlı eğitim ortamları olarak görülebilir. Dijital tabanlı eğitimde önemli olan eğitim verilecek kitleye ve kurum politikalarına, eğitim hedeflerine uygun yeni medya platformunun eğitim ortamı olarak seçilebilmesidir. Bunun yanında dijital tabanlı eğitimler tamamen bilgisayar kullanımına bağlı geliştiği için çalışanların bilgisayar kullanma becerisi farkları analiz edilmeli, ortam bu analizden sonra seçilmeli ve çalışan profillerine yakın yöntemlerle donatılarak oluşturulmalıdır. Ancak bu şekilde dijital tabanlı hizmet içi eğitimden alınacak doyum ve verimlilik artırılabilir. Çünkü verilen eğitimde istenen başarıların sağlanması için kişilerin tutumları da verilecek eğitim yönünde olumlu olmalıdır. Böylece eğitim alan kişilerin de üst düzey doyum alması sağlanabilir.

4.Kaynak: Aktaş, 2007, s.189.

Dijital tabanlı hizmet içi eğitim alanında uzman kişiler tarafından tasarlanmalıdır. Çalışanlara özgü içerik geliştirilmeli, kullanıcılar katılıma teşvik edilmeli, motivasyon eksiklikleri giderilmeli, konu seçiminde konuların tamamı değil, ihtiyaç duyulan konular hakkında eğitim verilmelidir.

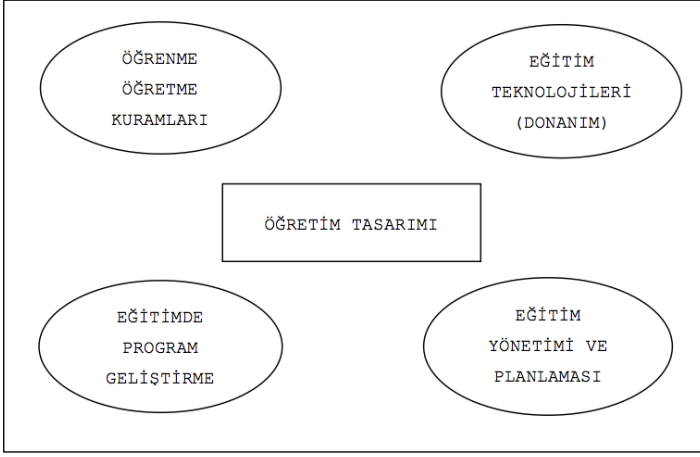
Uzaktan eğitimde karşılaşılan en büyük sorunlardan biri yeni medya ile yapılan dijital tabanlı eğitimlerdeki teknik alt yapı eksikliğidir. Bu sebeple mevcut internet altyapısı göz önüne alınarak ders içeriği ve uygulamalar buna göre hazırlanmalıdır. Yüz-yüze eğitimin en önemli özellikleri iletişimin eşzamanlı sağlanabilmesi, anında geri bildirim verilebilmesi, hatalı ve yanlış öğrenmeyi düzeltebilmesidir. Uzaktan eğitimde etkileşimsiz ortamların sohbet ortamı, e-mail, forum gibi eşzamanlı ve eşzamansız etkileşim gibi teknolojilerle desteklendiği ortamların seçilmesi daha sağlıklı iletişim kurulmasını sağlar. Bu bağlamda dijital tabanlı eğitimde öğretim tasarım sürecinin iyi planlanması gereklidir.

Dijital Tabanlı Eğitimde Öğretim Tasarımı

Verilecek eğitimin gerekliliklerini ve ihtiyaçları tespit etmek, uygun ortam düzenlemek için ilk olarak öğretim tasarımını ayrıntılarıyla planlamak gereklidir. 2000'li yıllarda hız kazanan yeni medya ile yapılan eğitimlerin ortam tasarımı için çoğunlukla sistem yaklaşımı temel alınmaktadır. Sistem yaklaşımı ihtiyaçlar göre uygun tasarımı yapabilme temeline dayanır ve doğru ortam seçiminde kuruma avantaj sağlar. Öğretim tasarımlarında kullanılan sistem yaklaşımında dört temel soru sorulmalıdır.

1. Kimin için program geliştirilecek?
2. Neler öğretilecek?
3. Gerekli olan öğrenmelerin oluşup oluşmadığını nasıl kontrol edilecek?
4. Öğrenmeyi en iyi biçimde gerçekleştirmede ne gibi kaynaklar ve prosedürler kullanılacak? (İşman ve Eskicumalı, 2001, s. 97).

Öğretim tasarımında bu sorulara cevap aranırken tasarıma etki eden çeşitli faktörler bulunmaktadır ve bu soruları bu faktörler çerçevesinde cevaplandırmak gereklidir. (İşman ve Eskicumalı, 2001, s. 99).

Şekil 3. Öğretim Tasarımına Etki Eden Faktörler⁵

İlk olarak; tasarlanacak olan dijital tabanlı eğitim programının kimin için geliştirileceği ortaya konulmalı. Diğer bir ifade ile, katılımcıların genel özellikleri, eğitim ihtiyaçları, hazır bulunuşluk düzeyleri, ön araştırma ile ortaya çıkarılmalıdır. Bunun yanında dijital tabanlı eğitimlerde yeni medya platformları kullanıldığı için katılımcıların teknoloji okuryazarlık ve teknoloji kullanım becerilerinin saptanması gereklidir.

İkinci olarak; internet destekli eğitim-öğretim sürecinde hangi bilgilerin öğretilmesi gerektiği belirlenmelidir. Hedef ve davranışlar, eğitim yönetimi ve planlaması açık ve net olarak ortaya çıkarılmalıdır. Eğer hedef ve davranışlar açık ve net olarak belirlenirse öğrenme ortamlarında yapılan faaliyetler daha etkili olacaktır. Sonraki aşamada, yapılacak eğitim-öğretim faaliyetlerinde kazanılması düşünülen hedef ve davranışların değerlendirilmesinin nasıl yapılacağına karar verilmelidir. Son aşamada ise, kullanılacak öğretim yönetim sistemi seçilmelidir.

Öğretim yönetim sistemi, seçimi eğitimin hangi ortamlarda ve nasıl sürdürüleceğinin belirlenmesiyle ilgili yönetsel bir karardır. Her hangi bir öğretim yönetim sistemi seçilmeden önce eğitim hizmetinin sunulacağı katılımcılar ve bu katılımcılara nasıl bir eğitim sunulacağı açık şekilde tanımlanmalıdır. Öğretim yönetim sistemi öğrenme materyali sunma, sunulan öğrenme materyalini paylaşma ve tartışma, dersleri yönetme, ödev alma, sınavlara girme, bu ödev ve sınavlara ilişkin geribildirim sağlama, öğrenme materyallerini düzenleme, öğrenen, öğreten ve sistem kayıtlarını tutma, raporlar alma gibi işlevleri sağlar.

Sistem seçiminde, amaçların gerçekleştirilebileceği öğrenme-öğretme kuramları ile yöntemleri ve bu yöntemlerin hangi ortamda en etkili şekilde uygulanabileceğini göz önünde bulundurmak önemlidir. Öğretim yönetim sistemi seçiminde bu unsurların yerine getirebileceği ve katılımcıların kolay kullanımına olanak sağlayabilecek bir sistem seçilmesine dikkat edilmelidir. Bir öğretim yönetim sistemi yönetim, iletişim, etkileşim,

5.Kaynak: İsmail ve Eskicumalı, 2001, s. 99

işbirliği, ders sunumu ve yönetimi, içerik geliştirme süreçlerini kapsamaktadır. Bu tür ürünlerin, kullanıcılara maksimum fayda sağlaması amacıyla, birlikte çalışabilirlik, yeniden kullanılabilirlik, yönetilebilirlik, ulaşılabilirlik, devamlılık, ölçeklenirlik gibi bir takım özelliklere sahip olmaları gerekmektedir (Wheeler, 2008):

- **Birlikte Çalışabilirlik (Interoperability)** farklı kaynaklardan alınan içeriklerin birleştirilmesi; farklı sistemlerde çalıştırılabilmesi; farklı sistemlerin birbirleri ile iletişim kurması ve etkileşimidir.
- **Yeniden kullanılabilirlik (Re-usability)**, e-Öğrenme içeriğini oluşturan bilgi nesnelerinin (metin, grafik, ses, animasyon, video, kod...) yeniden kullanılabilir olması, bu nesnelerin bir araya getirilerek farklı bir öğrenme nesnesine dönüştürülebilirliği.
- **Yönetilebilirlik (Manageability)**, kullanıcıya ya da içeriğe ait bir bilginin öğretim yönetim sistemi tarafından izlenmesidir.
- **Ulaşılabilirlik (Accessibility)**, kullanıcının bir öğrenme nesnesine ne zaman isterse ulaşabilmesidir.
- **Devamlılık (Durability)**, teknolojik bir gelişmenin; örneğin içerik üretilirken kullanılan bir aracın yeni bir sürümünün çıkmasının, yeniden tasarım ya da kodlama gerektirmemesidir.
- **Ölçeklenirlik (Scalability)**, teknolojinin kullanıcı sayısında, ders sayısında ya da içerikte muhtemel bir artışı kaldırabilecek nitelikte olmasıdır.

Dijital tabanlı bir eğitim ortamı tasarımında bu unsurların oluşturulabileceği bir ortamın seçilmesi önemlidir.

Dijital Tabanlı Hizmet İçi İletişim Eğitimi İçin Ortam Seçimi

Popüler web 2.0 teknolojileri dendiğinde, bireylerin elektronik ortamda sosyal etkileşim içerisine girmesine, hazır web sistemlerinin içeriğine müdahale edebilmesine ve bilgi paylaşımında bulunabilmesine imkan tanıyan servisler ve web siteleri olarak ön plana çıkmaktadır (Deperlioğlu ve Köse, 2010, s. 351). İşbirlikçi çalışmayı güdüleyen, sosyal etkileşimin elektronik ortamda devam etmesini sağlayan ve farklı türlerde bilgi paylaşımını destekleyen yeni medya teknolojilerinin eğitimde de çok sık kullanıldığına rastlanmaktadır. Eğitim faaliyetlerinde kendilerine kullanım alanı bulan başlıca Web 2.0 ile yapılmış yeni medya platformları wikiler, podcast servisleri, sosyal etkileşim siteleri, dosya paylaşım servisleri, işbirlikçi düzenleme servisleri, RSS yayınları ve bloglar olarak sıralanabilir (Bozkurt, 2013, s. 692).

Bunun yanında wikiler, podcast servisleri, RSS yayınları, sosyal etkileşim siteleri, dosya paylaşım servisleri, işbirlikçi düzenleme servisleri gibi yeni medya platformları farklı özellikleri sayesinde eğitim ortamı olarak kullanılabilirler de hizmet içi iletişim eğitimleri için kullanılmalarında her biri ayrı ayrı incelenmelidir.

Wikiler, işbirlikçi çalışma neticesinde kullanıcıların belirli konular üzerinde bilgileri

düzenleyip yayınlatabildikleri ortamlardır. Wikilere kayıtlı olan her kullanıcı, sayfalarda sunulan bilgilere müdahale edebilmektedir. Bunun şekilde kullanıcıların katkılarıyla, işbirlikçi çalışmanın bir ürünü olan web sayfaları yaratılmaktadır. Wikilerin yaygın bir kullanım alanına sahip olmalarında en büyük pay, hiç kuşkusuz “Wikipedia” adındaki “Özgür Ansiklopedi” uygulamasındadır (Ferret, 2006, s. 73) . Wikilerde kullanıcıların tümünün içeriklere müdahale ederek değişiklik yapabiliyor olması doğru bilgiye ulaşmada bir sınırlılık olarak görülebilir. Ayrıca etkileşimin sağlanamaması ve sadece metinsel içeriklerin oluşturulabilmesi wikilerin eğitim ortamı olarak kullanılmasını olumsuz yönde etkilemektedir.

Podcast servisleri, video veya sesin, uyumlu herhangi bir aygıt için İnternet üzerinden paylaşılması ilkesine dayanan, bir yayın türüdür. Podcast, diğer bir Web 2.0 teknolojisi olan RSS ile gerçekleştirilmektedir. Podcast için gerekli olan yazılım ve donanıma sahip herhangi bir kişi, video veya ses yayını kolaylıkla yapabilmektedir (Thacker, 2007). Podcast servisleri ve RSS yayınları aynı prensiplerle çalışmaktadır. RSS yayınları, Web 2.0 ile birlikte gelen bir yenilik olmakla birlikte, web sitelerindeki güncellemeleri daha kolay takip etmek amacıyla kullanılan bir teknolojidir. RSS yayınlarının alınabilmesi için kullanıcılar, “RSS Okuyucusu” adı verilen program ya da servisleri kullanırlar. Bir sitenin güncellemeleri takip etmek istendiğinde, ilgili sitenin RSS yayınına üye olmak gerekmektedir. Kullanıcılar, RSS sayesinde tek seferde yüzlerce sitenin içeriğini takip edebilmektedir (Thacker, 2007). Bu iki ortamda eğitim ortamı olarak kullanıldıklarında en büyük avantajı öğrenenlerin ve öğretenlerin ihtiyaç duyduğu eğitim materyallerine kısa bir sürede, görsel ve/veya işitsel olarak ulaşabilmesidir. Fakat farklı ortamlar oluşturmada sınırlılıklar içermekte ve öğrenen katılımında sınırlılıklara neden olmaktadır.

Dosya paylaşım servisleri, çeşitli formatlarda dosyaların, önceden tanımlanmış kategoriler altında paylaşılmasına imkân tanıyan web servisleridir (Bozkurt, 2013, s. 691). Dosya paylaşım servisleri farklı ortamların kurulmasına izin verse de etkileşim ortamları konusunda sınırlılıklara sahiptir. Ayrıca wikilerdeki gibi içeriklere tüm katılımcıların müdahale edebiliyor olması zaman zaman sorunlara neden olabilmektedir.

İşbirlikçi düzenleme servisleri, farklı iş kollarıyla ilgileri bulunan kullanıcıların, çevrimiçi araçlar yardımıyla, benzer nitelikteki kullanıcılarla işbirliğine girerek, çeşitli ürünler çıkarmasını sağlamaktadır (Ferret, 2006, s. 73). İşbirlikçi düzenleme servislerinde temel amaç farklı ortamlardaki katılımcılarla etkileşime girmek olduğu için, hizmet içi eğitimlerin kurum özelinde yapılmasını sınırlandırmaktadır.

Sosyal etkileşim siteleri, kullanıcıların, çevrimiçi sosyal topluluklar içerisinde birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlayan teknolojilerdir. Sosyal etkileşim siteleri sayesinde kullanıcılar, kendileriyle yakın ilgi alanlarına veya ortak özelliklere sahip diğer kullanıcıları tespit edebilmekte ve sunulan araçlar yardımıyla da onlarla iletişim kurabilmektedir (Woolf, 2006). Temelde, kullanıcılar arası sosyal etkileşimi sağlamayı amaçlayan bu siteler, kullanıcıların fotoğraflarını, dosyalarını veya kişisel girdilerini İnternet’te yayınlamasına ve çevrimiçi organizasyonlar düzenlemesine yardımcı olmaktadır (Bozkurt, 2013, s. 689). Sosyal etkileşim siteleri de işbirlikçi düzenleme servisleri ile benzer sınırlılıklara sahiptir.

Blog, “web-log” kelimesinin kısaltmasıdır. Kısaca “web’de oluşturulan günlük” şeklinde tanımlanabilir. Bloglar, haberlerin toplandığı, çeşitli İnternet bağlantılarının bulunduğu, kişisel bir günlük olarak sürekli güncellenen web siteleridir. Ayrıca bloglar, bilgisayar

kullanıcıları tarafından, kişisel girdilerini diğer Internet kullanıcılarına sunmak amacıyla kullanan web siteleri olarak da tanımlanabilir (Woolf, 2006). Bloglara tüm diğer web 2.0 ortamlarının özellikleri adapte edilebilmektedir. Bu açıdan blogların eğitimde kullanılabilirliği dünya çapında birçok çalışmayla incelenmiştir.

Blogların Hizmet İçi İletişim Eğitimlerinde Kullanılması

Bloglar karmaşık işlerin ileri düzey web bilgisine sahip olmadan oluşturulabildiği, metin ve grafiklerle desteklenebilen, yazarların yazıları hakkında yorumlar alabildiği, yapılan yorumların kronolojik olarak arşivlenmesini sağlayan, kullanıcıların belirlenmesine, sınırlandırılmasına imkan veren, diğer web sayfalarına, videolara vb. uygulamalara bağlantı sağlayabilen çevrimiçi günlüklerdir. Bloglara, metinler, bağlantılar, resimler, ses kayıtları, videolar yüklenebilir.

Blogların kişisel, tematik, toplumsal, şirket, eğitim gibi farklı kullanım alanları vardır. Blogların eğitimde kullanım avantajları üzerine yapılan birçok çalışma vardır. Bu çalışmaların sonuçları aşağıdaki Tablo 3'de özetlenmiştir.

Tablo 3. Blogların Eğitimde Kullanılmasının Genel Avantajları⁶

	Beale (2007)	Cameron & Anderson (2006)	Dickey (2004)	Hernández-Ramos (2004)	Huffaker (2005)	Jacovi, Shahar, & Soroka (2004)	McPherson et al. (2007)	Luehmann & MacBride (2008)	Salen (2007)	Williams & Jacobs (2004)
Etkileşim (interaction)	√	√	√	√	√	√	√	√	-	√
İşbirlikçi (Cooperation)	-	√	√	√	√	√	√	-	√	√
Öğrenme Aktiviteleri (Learning Act.)	√	√	√	-	√	-	-	√	√	√
Dönüt (Feedback)	√	-	√	√	-	√	√	√	-	√
Zengin Öğrenme Ortamları (Enriched Learning Environment)	√	√	√	-	√	-	-	-	√	√

Bu bağlamda blogların eğitim için kullanılmasının nedenleri şu şekilde özetlenebilir;

- Kullanıcılarının teknik bilgi gerektirmeden sayfalarını düzenleyebileceği yazı yazabileceği uygun ortamlar olması
- Okuma alışkanlıklarına uygun olması (Dizin-kategori sistemi)

⁶Kaynak: Göktaş, 2009, s.33

- Yapılışına göre genellikle basit, anlaşılır, sistemli olması
- Aynı blog içinde dikkatin dağılmamasını sağlayacak sayfa yapılarının bulunması (Standart sayfa düzeni)
- Etiketleme, paylaşım, bağlantı verme vb. araçlar sayesinde karışık bağlantıların daha da kolay takip edilebilir olması(Benzer yazı ve benzer bağlantılarla ilişkilendirme)
- Uygulama alanlarının genişliği (Eğitim, paylaşım, proje yönetimi, içerik geliştirme, vb. uygulamalar)
- Okuyucular sayesinde takip edilebilirliğinin üst düzeyde olması(Güncellemelerin sürekliliği)
- Zararlı yazılımların diğer web teknolojilerine oranla daha da az olması
- Blog oluşturma servislerinin yaygınlığı ile düşük maliyet sağlaması
- Kullanım kolaylığı
- Bilgileri doğrudan sunucuya aktarma olanağı
- Anında Yayım ile güncellemenin her an yapılabilmesi
- Herhangi bir internet bağlantısı ile erişilebilmesi
- Oldukça geniş işbirliğine olanak sağlayacak özellikleri bir arada sunabilmesi
-

Sonuç ve Öneriler

Alan yazında hizmet içi eğitimler ve hizmet içi iletişim eğitimi için yapılan incelemeler sonucunda artık geleneksel öğrenme yöntemlerinin etkili olmadığı sonucuna varılmıştır. Uzaktan eğitimin 5. nesli olan web uygulamalarını işe koşarak yapılacak eğitimlerde ise eğitimin etkili olabilmesi için uygulanacağı platform seçiminin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan yeni medya platformlarından eğitim amacına en uygun olanı bulmak eğitimin hedefine ulaşabilmesi için yadsınamaz bir unsurdur. Kurumların devamlılığını ve gelişimini sağlayabilmesi için hizmet içi eğitimlerin vazgeçilmez bir parçası olması gereken hizmet içi iletişim eğitimleri içinse; birçok özelliği bir arada sunmasının yanında kullanım kolaylığı, teknik alt yapının diğer teknolojilere göre daha basit bir düzlemde sağlanabilmesi, düşük maliyetlerle kurulabilmesi açısından blogların en uygun eğitim ortamı olarak görülebileceği sonucuna varılmıştır.

Nitekim, bloglarla yapılmış eğitim çalışmaları üzerine yapılan araştırmalardan birinde Göktaş (2009, s. 33) blog kullanımının öğrenme sürecine etkilerini şu şekilde sıralamıştır:

- Öğrencilerin aktif olması,
- Daha fazla öğrenen özelliğine hitap etmesi,
- Yeterli zaman,

- Tartışma – geribildirim sağlayabilme,
- Etkili grup çalışmaları,
- Değerlendirme kolaylığı,
- Kullanıcı grubunu sınırlandırılabilme,
- Sınıfı duvarlar arasından çıkarma,
- Daha fazla katılım,
- Kitlelere ulaşım,
- Öğrenmeyi destekleyici özellikler,
- Çalışma kolaylığı,
- Öğrenmenin içselleştirilmesi

Dijital tabanlı bir iletişim eğitiminin istenen sonuçlara ulaşabilmesi için ortam seçiminde sonra bu ortamın eğitimin türüne, içeriğine uygun iletişim ve eğitim kuramlarına göre temellendirilmesi ve tasarlanması gereklidir. Bu bağlamda yapılacak gelecek çalışmalarda eğitim hedeflerine uygun farklı kuramlarla yapılacak blog tabanlı hizmet içi iletişim eğitimlerinin incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, C. (2007).“Enformasyon Toplumu Bağlamında Türkiye”. Selçuk İletişim Dergisi, 4(4), 181-193.
- Akyürek, R. (2005). Halkla İlişkiler, Kurumsal İletişim Yönetimi. (Der. Akyürek, R.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Arıkbay, C. (1993). Yerel Yönetimlerde Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri Gereksinimi ve Karşılama Kaynakları. Ankara: Milli Produktivite Merkezi Yayını.
- Aydın, C. H. (2011). Açık ve Uzaktan Öğrenme: Öğrenci Adaylarının Bakış Açısı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Bakan, İ. ve Büyükbeşe, T. (2004). “Örgütsel İletişim ile İş Tatmini Unsurları Arasındaki İlişkiler: Akademik Örgütler İçin Bir Alan Araştırması”. İ.İ.B.F Dergisi, 6(7), 1-30.
- Baker, S. B. ve Shaw, M. C. (1987). Improving Counseling Through Primary Prevention. Ohio: Merrill Publishing Company.
- Balcı,S., Kutlu, M. ve Yılmaz, M. (2004), “İletişim Beceri Eğitiminin Öğrencilerin Kendini Ayarlama ve İyimserlik Düzeylerine Etkisi”, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi, Malatya, 1-8.
- Bozkurt, A. (2013). “Açık ve Uzaktan Öğretim: Web 2.0 ve Sosyal Ağların Etkileri”. Akademik Bilişim Kongresi Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 689-694.
- Buckman, R. (2001). “Communication Skills İn Palliative Care Neurologic Clinics”. The Journal of Open and Distance Education, 19(4), 989-1004.

- Canman, D. (1995). *Çağdaş Personel Yönetimi*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Canman, D. (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Claypool, C. (2003). "Improving The Communication Skills Of Your Most Valuable Resource: Your People". *Techniques Association for Career and Technical Education*, 78(1), 56-73.
- Çevikbaş, R. (2002). *Hizmet İçi Eğitim ve Türk Merkezi Yönetimindeki Uygulaması Alan Araştırması*. Ankara: Nobel Yayını.
- Demiray, U., Kurubacak, G., Yüzer, T. V. (Ed.). (2012). *Meta-Communication For Reflective Online Conversations: Models For Distance Educations*. Information Science Reference, Hershey, PA.
- Deperlioğlu, Ö. ve Köse, U. (2010). "Web 2.0 Teknolojilerinin Eğitim Üzerindeki Etkileri ve Örnek Bir Öğrenme Yaşantısı". XII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri. Muğla, s. 346-352.
- Egan, G. (1994). *Psikolojik Danışmaya Giriş*. (Çev. Akkoyun F) Ankara: Form Ofset.
- Ergün, Z. (2013). "İçsel Pazarlama Uygulamalarının İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Kamu-Özel Hastane Karşılaştırması". *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(25). 244-257.
- Ferret, L. J. (2006). "Wikis and E-learning". (Der. Berman, P.) *E-Learning Concepts And Techniques*. Bloomsburg University Publishing.
- George, J. M. ve Jones, G. R. (1999). *Understanding And Managing Organizational Behavior*. New York: Addison-Wesley.
- Gökçe, O. (2007). *İletişim Bilimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Göktas, Y. (2009). "Incorporating Blogs And The Seven Principles Of Good Practice Into Preservice Icts Courses: A Case Study". *New Educational Review*, 19(3), 29-44.
- Gül, H. (2000). "Türkiye'de Kamu Yönetiminde Hizmet İçi Eğitim". *Dokuz Eylül Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 14-23.
- G. N. Berberoğlu. (1997). "Akademik Organizasyonlarda Örgüt Kültürü Tartışmasına Bir Uygulama Katkısı". *Ulusal Yönetim Kongresi*. Ankara, s. 251-264.
- İşman, A. ve Eskicumalı A. (2001). *Eğitimde Planlama ve Değerlendirme*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Johnson, D. W. ve Johnson, F. P. (1997). *Joining Together Group Theory And Group Skills*. NewYork: Allyn ve Bacon.
- Kaya, Z. ve Odabaşı, F. (1996). "Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Gelişimi". *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 67-79.
- Korkut, F. (2005). "Yetişkinlere Yönelik İletişim Becerileri Eğitimi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(28), 143-149.
- Küçük, F. (2005). *Kurum İmajı Açısından Kurumsal İletişim*. Ankara: Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları.

- Milli Prodüktivite Merkezi, "Hizmet İçi Eğitim Yönetmeliği" <http://www.denetci.gen.tr/mevzuat/21265.html> (Erişim Tarihi: 24.01.2016)
- Moore, M. ve Kearsley, G. (2005). *Distance Education: A Systems View*. Wadsworth, New York: Belmont, CA.
- Nelson-Jones, R. (2002). *Essential Counselling And Therapy Skills: The Skilled Client Model*. London: Sage Publications.
- Okay, A. (2000). *Kurum Kimliği*. Ankara: MediaCat Yayınları.
- Özkalp, E. ve Kirel, Ç. (2003). *Örgütsel Davranış Ders Kitabı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Pearson, J.C. ve Nelson, P.E. (1997). *An Introduction To Human Communication, Understandingsharing..* USA: Mc Graw Hill.
- Peker, K. (2010). "Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Hizmet İçi Eğitim ve Yöntemleri". *Mevzuat Dergisi*, 14(6), 156-164.
- Porter, L.R. (2004). *Developing An Online Curriculum: Technologies And Techniques*. London: Hershey, PA, Publishing.
- Sabuncuoğlu, Z. (1991). *Personel Yönetimi*. İstanbul: Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F Yayını.
- Salmon, G. (2002). *E-Tivities: The Key To Active Online Learning*. London: Kogan Page.
- Thacker, C. (2007). "Podcasts İn Education". <http://www.macinstruct.com/node/43>. (Erişim Tarihi: 18.12.2015)
- Verdener, R. F (1999). *Communicate!* NewYork: Wadsworth Publishing Company.
- Wasti, S. A. (2002), "Affective And Continuance Commitment to The Organization: Test of an Integrated Model in the Turkish Context". *International Journal of Intercultural Relations*. 26(5), 525-550.
- Wheeler, A. D. (2008). "How to Evaluate Open Source Software / Free Software (OSS/ FS) Programs". http://www.dwheeler.com/oss_fs_eval.html (Erişim Tarihi:18.12.2015)
- Woolf, B. (2006). "Wiki vs. Blog. E-Content: IBM Developer Works". <http://www.ibm.com/developerworks/wikis/display/woolf/Wiki+vs.+Blog>. (Erişim Tarihi: 14.12.2015)

KAYIRMACILIK OLGUSUNUN TÜRK KAMU YÖNETİMİNE YANSIMALARI*

Günay YILDIZ

Özet

Kamu yönetiminde bir taraftan liyakat ilkesi ile işe layık olanın, işin yapılabilmesi için gerekli olan özelliklere sahip kişilerin ön plana çıkması için çaba sarf edilirken; diğer taraftan liyakat dışı uygulamaların varlığı layık olmayanın, işin gerektirdiği niteliklere sahip olmayan kişilerin de devlette kendilerine yer bulmasına olanak verecek şekilde düzenlenmiştir. Bu anlamda nepotizm, kronizm ve partizanlık gibi unsurlarıyla kayırmacılık olgusu, liyakat ilkesini sekteye uğratan ve gerçekten layık olanın da hakkını alamadığı bir durumu meydana getirmektedir.

Çalışma bu argüman üzerinden şekillenmiş olup temelde kayırmacılık olgusunun Türk kamu yönetimine etkileri konu edilmiştir. Bu anlamda, çalışmada kayırmacılık olgusu literatürde geçen tanımlar üzerinden açıklanacak, kayırmacılık türleri sıralanacak ve bu şekilde oluşturulacak kavramsal altyapının üzerine kayırmacılık konusunda yapılan araştırmalara ve elde edilen bulgulara yer verilerek bahse konu etki ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Liyakat, Kayırmacılık, Nepotizm, Kronizm, Siyasal kayırmacılık.

THE EFFECTS OF FAVORITISM ON TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract

The merit principle in public administration, on one hand, concentrates on prioritizing the competent and qualified, but makes it possible also for the unqualified to find a place for himself/herself in the forefront thanks to without merit applications. In this sense, all types of favoritism such as nepotism, cronyism or political favoritism hamper the merit principle and lead to a situation where the deserved fails to get what he/she merits.

This study is based on this argument and it is mainly about the effects of favoritism on Turkish public administration. In this sense, favoritism fact will be explained through the definitions given in the literature, the types of favoritism will be listed and the conceptual background to be formed will be covered by the researches on favoritism and findings obtained will be discussed in the study.

Keywords: Merit, Favoritism, Nepotism, Cronyism, Political favoritism.

* Bu çalışma, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yönetim Bilimleri Bilim Dalında kabul edilen "Devlet Memurları Kanunu'nda Liyakat İlkesi Çerçevesinde İstisnai Memurluklar" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Giriş

Kayırmacılık, eşitsizlik ve ayrımcılık üreten ve toplum tarafından -ne yazık ki- içselleştirilmiş bir kültürel örüntüdür. İnsanoğlunun -belki de varlığı boyunca- temas içerisinde olduğu gruplarla olan ilişkileri incelendiğinde, sergilediği tutum ve davranışlarıyla kayırmacılıktan çok da uzak olmadığını -çok da uzak durmadığını- kabul etmek gerekir. Zira bir bürokratik işlemin yürütülmesinde -işe alma, yükselme, görev dağılımında adaletsiz davranma vb.- veya sosyal hayatta herhangi bir hizmetin görülmesinde -bilinen müşteriye öncelik tanıma, malın iyisini tanıdıklara saklama, yakınların işlerini çabuklaştırma vb.-, aile fertlerine, akrabaya, komşuya, arkadaşına, hemşehriye, meslektaşına, aynı cemaat veya parti mensubuna diğer insanlara nazaran kayırmacı / kollamacı bir yaklaşım içine girme vb. tutum ve davranışlar sergileme, kayırmacı faaliyetleri özetleyen temel davranış biçimleridir (Biber, 2016).

Esasen yerküreyi kaplayan hemen her ülke için kaotik bir yönü bulunan kayırmacılık olgusunun Türkiye üzerindeki etkileri, hisseden üzerinde yaşayan bizler olduğumuz için çok daha derin olmakta, çok daha fazla iç acıtmaktadır. İşin tuhafı, toplumun hiçbir kesimi tarafından kabul görmemesine rağmen bu kadar yaygın olan başka bir olgunun bulunmamasıdır. Ancak kayırmacılık salt kamusal işlemlerde aranacak olursa bu olgunun eksik tariflenmiş olacağı bilinmelidir. Çünkü kayırmacılık sadece kamu denince akla gelen bir unsur olmamalı, yukarıda birtakım örneklerle açıklanmaya çalışıldığı gibi yaşamın tüm unsurlarını içine alan bir sarmal yapı olarak değerlendirilmelidir. Yine de kayırmacılığın kamu odaklı düşünülmesi, kayırmacılık denince önce ve mutlaka kamunun akla gelmesi de sadece bir algı olarak görülüp üstü kapatılamayacak toplumsal bir gerçekliktir. Buradan kayırmacılığın kamu kaynaklı etkisinin çok daha fazla olduğu görülebilir. Bu durum, idareyi kendisine bir hareket alanı kazanmak istediği hemen her an çözümü mevzuatın delinmesinde ve / veya mevzuattaki boşlukların değerlendirilmesinde görmesi ile izah edilebilir. Bu boşlukları çoğu zaman dolduran da eşitlikten ve adaletten uzak kayırmacı uygulamalardır.

Buradan hareketle, yaşamın bu kadar içinde yer alması ve kamusal müdahalelere çok açık olması sebebiyle özellikle son dönemlerde kayırmacılık olgusu üzerine sıklıkla çalışılmaktadır. Ancak bu çalışmalar incelendiği vakit, akademik literatürde kayırmacılık ve türleri ile ilgili yapılan araştırmaların, çoğunlukla sınırlı bir alanda yapılmış nicel çalışmalar olduğu saptanmıştır. Nitel olarak yapılan çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Bu sebeple, "Kayırmacılık Olgusunun Türk Kamu Yönetimine Yansımaları" başlıklı bu çalışma, akademik literatürde bu konu hakkındaki eksikliğin giderilmesine yönelik olarak hazırlanmıştır.

Bu anlamda, çalışmada kayırmacılık olgusu literatürde geçen tanımlar üzerinden açıklanacak, kayırmacılık türlerini oluşturan; akraba kayırmacılığı olarak tanımlanan nepotizm, eş-dost kayırmacılığı açıklanırken kullanılan kronizm ve siyasal kayırmacılığın bir diğer adı olan partizanlık açıklanmaya çalışılacaktır. Bu şekilde oluşturulacak kavramsal altyapının üzerine çalışmanın son kısmında kayırmacılık konusunda yapılan araştırmalara ve elde edilen bulgulara yer verilerek kayırmacılık olgusunun Türk kamu yönetimi üzerindeki etkileri irdelenecektir.

Kayırmacılık Olgusu Üzerine Kavramsal Altyapı

Kayırmacılık, İngilizce’de Spoils System olarak ifade edilmekle birlikte anlam olarak memurluğa girişte ve yükselişte siyasal kayırmanın olması, memuriyet kadrolarının bir ganimet gibi yandaşlar arasında dağıtılması, siyasi ödüllendirmenin ve partizan kadroları oluşturmanın yolu olarak bilinmektedir (Yıldırım, 2013, s. 358).

Özkanan ve Erdem’e göre ise kayırmacılık, örgüt içerisindeki elemanların ya da kamu-daki memurun ve üst düzey yöneticilerin yakınlarını yasadışı bir biçimde ve haksız yere kayırmasıdır (Özkanan ve Erdem, 2014, s. 181).

Bu iki tanım bir arada değerlendirildiğinde memurluk müessesesi adına kayırmacılıktan olumsuz etkilenenler kadar olumlu olarak etkilenenler de olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Ne de olsa kayırmacılık, kişi ile konumun -mevkinin- uyumu ve / veya birbiriyle örtüşmesi konusunda herkesin üzerinde hemfikir olmadığı bir anda söz konusu kişiyi yine de o mevkiye taşıma; bir kimseyi, topluluğu, grubu genelgeçer yargıların dışında, hak ettiğinden farklı bir yere koyma, yerleştirme, subjektif olarak konumlandırma. Bu anlamda hak etmeyen, layık olmayan kişilerin, tüm dezavantajlarına rağmen, hak edenin önüne geçirilmesi ile toplumsal düzenin bozulmasına dahi yol açabilecek kaotik durumlar ortaya çıkabilir.

Bir mevki için en uygun olduğu konusunda hakkında tereddütler olan bir kimsenin, sahip olduğu birtakım ayrıcalıklar sayesinde o mevkiye getirilmesi, kayırmacılığın hukuk dışı, adaletsizlik ve haksızlık içeren, objektiflikten uzak, ayrımcı özelliklerini göstermektedir. Taşdığı tüm bu olumsuzluklara ilave olarak hukuki, dini ve ahlaki olarak kabul edilmemesine karşın yaygın bir şekilde bu olguya rastlanması, ilginç bir tezat oluşturmaktadır. Kaldı ki, kayırmacılığın bu olumsuz özelliklerine rağmen kanık-sanarak yaygınlaştığı, kayırmanın hâkim ilke olduğu, yönetme hak ve yetkisinin belli bir kişi veya zümreye tanınarak daha baştan kayırmanın söz konusu olduğu yönetim yapılanmaları da mevcuttur. Bu yapılanmalara kayırma sistemi adı verilmektedir. Devlet memuriyetinin; liyakatten ziyade siyasi iktidara hizmet, iktidarda bulunanlara herhangi bir şekilde bağlılık ve sadakat esasına dayanması olarak tanımlanabilecek (Ateş, 1995, s. 48) kayırma sistemi, belli otoritelerin (hükümdar, siyasi iktidar gibi) kamu hizmetine alınacak kişileri, akrabalık, düşünce veya siyasi görüş bakımından kendilerine yakın olanlar arasından seçmesi esasına dayanan bir sistemdir (Günay, 2005, s. 104). Benzer bir başka tanıma göre ise, kamu görevlilerinin hem hizmete giriş hem de hizmette kalış bakımından belli bir ideolojiye, siyasal partiye, etnik-mezhebi altkültüre, belli bir sosyoekonomik zümreye aidiyet ya da bağlılık ölçütüne göre dağıtılması olarak tanımlanabilecek kayırma sistemi, kimi zaman “ganimet”, “yağma”, “himayecilik” sözcükleriyle de ifade edilmektedir (Güler, 2005, s. 142).

Kayırma sisteminde; kamu personeli olarak işe alınanlar, kamu yararının gerçekleştirilmesi ya da korunması yerine, kendilerini o göreve getirenlerin menfaatlerini koruma yolunu seçerler. Onlar için, hizmete alınan kişilerin yeterli olup olmadıkları ve liyakat sisteminin gerekleri fazlaca önem taşımamakta (Günay, 2005, s.104), “kıramayacakları kişilerin” talepleri daha önemli hale gelmektedir. Çünkü onlara karşı bir ‘gönül borcu’ hissetmektedirler.

Karşıt yapılar olan kayırma ve liyakat sistemleri, gündelik algılamada birbirlerinden genellikle “bir işe en uygun adamı getirme” ölçütüne göre ayrılır. Kayırmacı sistemlerin

bunu yapmadığı ve “adama iş” yarattığı; buna karşılık liyakat sistemlerinin “işe adam” bulmak üzere kurulduğu düşünülür. Böylece kayırmanın bir “bozulma”, “sapma”, “çürüme” olduğu varsayılır (Güler, 2005, s. 143).

Kayırmacılık Türleri

İlk kısımda oluşturulan kavramsal altyapıdan yola çıkarak, liyakatin olmadığı yerde kayırmacılığın kendisini hissettirdiği söylenebilir. O halde çalışmanın özünü oluşturması ve birçok farklı uygulama içerisinde kendisini göstermesi itibariyle kayırmacılığın değişik türlerini bu aşamada incelemek isabetli olacaktır. Akademik literatürde birbiri içine geçmiş çok sayıda kayırmacılık türü sayılmakla birlikte bu türleri esasen 3 kümede toplamak mümkündür. Bu anlamda Coşkun Can Aktan’ın kendisine ait internet sitesinde -www.canaktan.org- siyasal hastalıklar tanımlamasıyla yer verdiği kayırmacılığın değişik türleri şöyle sıralanabilir:

Nepotizm (Akraba Kayırmacılık):

Latince “yeğen” anlamına gelen “nepos” kelimesinden türetilen, İngilizce karşılığı “nephew” -yeğen- olan nepotizm; akrabalarını koruma ve onlara her alanda öncelik tanıma anlamına gelmektedir. Rönesans döneminde bazı Papa’ların, niteliklerini göz önüne almadan yeğenleri için üst düzey işler bulma eğilimlerine dayanan nepotizm (Asunakutlu ve Avcı, 2010, s. 96), başlangıçta Papa’ların yaptığı akraba kayırmaları için kullanılmış olsa da daha sonra benzer kayırmalar nepotizm olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Ford ve McLaughlin nepotizmi, “kişinin çalıştığı kurumda akrabalarına istihdam sağlaması” (Demir, 2014, s. 18-19), Padgett ve Morris ise benzer şekilde, “işe alma sürecinde, mevcut çalışanların akrabaları veya eşlerine yönelik bir kayırmacılık uygulaması” (Demir, 2014, s. 19) olarak tanımlamışlardır. Longman Çağdaş İngilizce Sözlüğü’nde nepotizm, “kişinin gücü veya makamı olduğu zaman, özellikle iş vermek suretiyle akrabalarını kayırması” şeklinde yer almaktadır (Demir, 2014, s. 19).

Nepotizm, daha geniş bir şekilde tanımlanacak olursa; beceri, yetenek, başarı, eğitim düzeyi gibi meritokratik unsurlar dikkate alınmaksızın; sadece politikacı, bürokrat ve çoğu zaman devletin üst kademelerinde yer alan- diğer kamu personeli ile olan akrabalık ilişkileri esas alınarak bir kimsenin devlet görevinde istihdam edilmesi, atanması ya da terfi alarak yükseltilmesidir. İş hayatında bireylerin belli görevlere gelmesinde ve statü değiştirmesinde kendi çaba ve yetenekleri yerine, akrabalık ilişkilerini kullanmaları, kendi açılarından bir zafiyete; iş ortamı açısından ise göreve gelmede başarı ve yetenek ölçüt alınmadığından, iş kaybı ve başarısızlığa neden olmaktadır (Karacağoğlu ve Yörük, 2012, s. 47).

Geleneksel bağların ve ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı az gelişmiş ülkelerde daha yaygın olarak görülmekte olan nepotizm olgusunda kamu personelinin bir çıkarı bulunmadığı yönünde görüşler olmakla birlikte genel kanaat, bunun sonucunda “itibar görme”, “takdir edilme” gibi psikolojik ve toplumsal anlamda manevi, ayrıca bulunulan statünün

maddi olanaklarından yararlanılması nedeniyle maddi çıkar da sağlandığı yönündedir². Bu anlamda, aile içi yardımlaşmanın ve çıkar bilincinin; mesleki görev duygusu, kolektif yaşama yönelik sorumluluk gibi etik değerlerden önce geldiği ve üstün tutulduğu toplumlarda nepotizmin yani akrabaları kayırma ve gözetmenin toplumsal yapıya etkin olduğu söylenebilir (Bayhan, 2002, s. 11).

Devlet kademelerine bu şekilde liyakate bakılmadan akrabaların yerleştirilmesi körü körüne itaati, uygulamalarda eşitsizliği ve ayrımcılığı doğurmaktadır. Siyasi iktidarı elinde tutanlar akraba kayırmacılığı ile devlet kaynaklarını yine belli bir aileye veya kabileye peşkeş çekmekte, böylece toplumda güvensizlik ve adaletsizlik duygularının yerleşmesine sebep olmaktadır³.

Çarpıcı nepotizm örneklerinden bir tanesi 1999 yılında Avrupa Birliği Komisyonu'nda görülmüştür. Bu tarihte Komisyon'un eğitim ve araştırma konularından sorumlu Edith Cresson'un özellikle personel politikalarında yolsuzluklara -nepotizme- bulaşmış olmasından dolayı parlamento tarafından istifası istenmiş, ancak kendisi görevi bırakmaya yanaşmayınca Komisyon toplu halde istifa etmiştir (Demir, 2014, s. 19).

Kronizm (Eş-Dost Kayırmacılık):

Kamu personelinin işe alınmasında liyakat ve eşitlik ilkeleri yerine eş-dost ilişkilerinin esas alınması suretiyle yapılan kayırmacılık, kronizm olarak adlandırılmaktadır. Kelimenin kökü, 1660'lı yıllarda Cambridge Üniversitesi öğrencilerinin aralarında kullandıkları "uzun sürecek olan yakın arkadaşlık" anlamına gelen "crony" kelimesinden gelmektedir (Khatri ve Tsang, 2003, s. 290). Kronizmde sadece birtakım sosyal alanlarda tanışmış olmaktan kaynaklanan yüzeysel bir bağ yeterli olduğu için kronizmin oldukça geniş sınırlara sahip olduğu ifade edilebilir.

Bu kayırmacılık türü; bir kamu personelinin özel çaba göstererek kendi eş-dost ve arkadaşlarını kamu kurum ve kuruluşlarına yerleştirmesi, bir üst makama terfi ettirmesi, bazı ayrıcalıklardan istifade ettirmesi -lojman, yurt dışı görev vs.-, başka bir göreve tayin ettirmesini de içermektedir⁴.

Türkiye'de yaygın olarak görülen ve "doğum yerine güvenerek belli noktalara gelme" olarak tariflenebilecek hemşehri kayırmacılığı⁵ ile mezun olunan okul -aynı okulda okumuş olma- ve meslek dayanışması -aynı ortamda çalışmış olma ve / veya meslektaş olma- durumu (Aykaç vd. 2003, s. 190) da kronizmin özel türleri olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte aynı kulübe üye olmak ve aynı sivil toplum örgütüne mensup olmak gibi tanışıklıkların kayırmacılığa vesile olması durumu da kronizm olarak ifade edilmelidir.

2. www.tbmm.gov.tr / komisyon / yolsuzluk_arastirma / kaynaklar / KİSİM_1.pdf, s.13

3. http://www.stratejikboyut.com/article_detail.php?id=37

4. www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/siyasal-hastaliklar/kronizm.html

5. www.tbmm.gov.tr / komisyon / yolsuzluk_arastirma / kaynaklar / KİSİM_1.pdf, s.13-14

Bunlardan en çok bilineni, aynı ilden, aynı memleketten kişiler arasında ortaya çıkan bir dayanışma türü olan “hemşehricilik”tir. Konuya ilişkin olarak Bursa ilinde yapılan bir araştırmada, Erzurumluların bir hemşehri grubu olarak şehrin aynı mahallerine yerleşmeyi tercih ettikleri, %80’inin sorunlarını çözmede hemşehrilerine başvurdukları ve işe alma konusunda %55 oranında hemşehrilerini tercih ettikleri saptanmıştır (Asunakutlu ve Safran 2005, s. 162). Buradan da kentin yeni sakinleri için kendilerinden önce gelmiş hemşehrilerinin yoğunlaştığı alanlarda yerleşme, iş bulma ve / veya iş kurmanın, aynı coğrafi yere ait olmadan doğan karşılıklı güven sebebiyle daha kolay olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür (Köse, 2008, s. 229).

Öte yandan, hemşehrilik-kayırmacılık ilişkisi incelendiğinde bu iki olgunun siyasi katılım noktasında kesiştiği görülmektedir. Şöyle ki, hemşehri ilişki ağlarının ve hemşehrilik olgusunun devamlılığına en fazla katkı sağlayan örgütlenme şekli olan hemşehri dernekleri, siyasi organizasyon niteliği taşımamakla birlikte büyük şehirlerde özellikle seçim dönemlerinde gözlenen siyasi ilişkiler ağının en önemli parçalarından birisini teşkil etmektedir. Siyasi partiler ile etkileşime giren hemşehri dernekleri, seçim zamanlarında siyasete girmeye aday olanlar ile temas kurarak, üyelerinin çıkarlarını korumak ve siyasi girdi sağlayabilmek için faaliyete geçmektedirler. Yani hemşehri dernekleri, bir siyasi partiye destek verme karşılığında, üyelerine birtakım olanaklar sağlamaktadırlar (Köse, 2008, s. 228-230-231).

Bununla beraber, hemşehrilik, diğer kimi birlikteliklere göre kayırmacılık için daha zayıf bir bağ kurma aracıdır, çünkü kuvvetliden zayıfa doğru genişleyen güven halkasında hemşehri, aile üyeleri, akraba ve arkadaştan sonra gelir (Kurtoğlu, 2012, s. 148).

Nepotizm ve kronizmin toplum tarafından nasıl algılandığını gösteren 1993 tarihli ankete göre, ankete katılanların %64,69’u Türk kamu yönetiminde iş yaptırmada en güçlü etkenin ildişlik (hemşehrilik) ve aile bağları olduğunu düşünmektedir. Aynı araştırmada, yöneticisi olduğu kuruma gerekli nitelikleri taşımadığı halde işe girmeye çalışan bir yakını almayı reddeden bir yönetici hakkında değerlendirmenin olumsuz olacağı düşüncesi %59,35 çıkmıştır (Günay, 2005, s. 127).

Bu anlamda, kayırmacılık öylesine kanıksanmış ve benimsenmiştir ki, adil davranmaya çalışan yönetici dahi toplum tarafından olumsuz olarak değerlendirilmektedir (Günay, 2005, s. 127).

Partizanlık (Siyasal Kayırmacılık):

Siyasal partilerin, kendilerini destekleyen seçmen gruplarına, iktidara geldikten sonra çeşitli şekillerde ayrıcalıklı işlem yapar, bu kimselere haksız menfaat sağlamaları “partizanlık” olarak anılmaktadır. Partizanlık, merkezi kuruluşların yanında özellikle mahalli kamu hizmetlerini yürüten kurumlarda daha yaygın olarak görülmektedir. Esas olarak, kamu görevlilerinin yansız ve bir siyasi görüşün esiri olmadan görevlerini yapmaları beklense de (Çulpan, 1980, s.32) siyasal kayırmacılığa birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sıkça rastlanmaktadır.⁶

Bunun nedeni araştırıldığında ortaya çıkan sonuç şöyle ifade edilebilir: Türkiye’de bürokrasi demokratize edilmek yerine politize edilmiştir. Bürokrasinin politize edilmesi, bu

6.(www.tbmm.gov.tr / komisyon / yolsuzluk_arastirma / kaynaklar / KİSİM_1.pdf, s.14).

defa kendisini iktidar siyasi felsefesi veya menfaati ile ortak etmektedir. Bürokrasinin iktidar ile menfaat ve kader birliği yapması diktatörlüklerde görülen bir olaydır. Türkiye'deki bu çarpık uygulama demokrasiyi zayıflatmakta, toplumun güvenini sarsmaktadır. Memurun "her türlü" düşüncedeki insanın emrinde olması gerekir; zira maaşını bütün milletin verdiği vergilerden almaktadır, bu sebeple bir siyasi partinin adamı olamaz. Fransa eski Başbakanı Michel Debre bu olayı şu sözlerle özetlemektedir: "Devleti yıkmamanın kestirme yolu, bürokrasiye politika sokmaktır." (İnan, 1993, s. 21-22).

Bu tespit bir yana, uygulamaya bakıldığında; liyakat ilkesinin varlığına karşın, valilik ve müsteşarlık gibi üst düzey istisnai memurluklarla sınırlı kalmaksızın, siyasal erk değişikliklerinde alt düzeylerdeki kadrolara bile mevcut siyasi anlayışa yakınlığı ile bilinen kişilerin atanabildikleri görülmektedir (Ergun, 2004, s. 297). Yıllardan beri süregelen bu yapı, zaman zaman kadrolaşma yapıldığından bahisle eleştirilmekle birlikte, iktidarı elinde tutan kesimler, siyasal ya da diğer nedenlerle kayırmacılık yapmaya devam etmektedir (Günay, 2005, s. 124-125). Bu anlamda ideolojik yakınlık ve birlik, öteki değerlerin üzerine çıkabilmiştir. Böylece, kişinin kendi siyasal görüşündekilere, gelenek ve ahlak dışı bile olsa, kimi kayırmalarda bulunması, ülkü birliğinin yüklendiği bir "ödev" olarak kabul edilmiştir (Çulpan, 1980, s. 40-41).

Özellikle siyasi seçimler sonrası iş başına gelen her bakan, partisinin çizdiği sınırlar çerçevesinde politikalarını uygulamaya çalıştığından; gerektiğinde yönetim hiyerarşisinin üst basamaklarında bulunan, stratejik ve siyasal kararlara etkili olabilecek konumdaki kadrolara kendilerinin ve bağlı buldukları partinin düşünce ve görüşlerine yakın kişileri getirmek eğilimindedirler (Ardanç ve Ergun, 1980, s. 4). Bu siyasal nitelikli atamalar, devlet memurluğunun bir meslek olma niteliğini bir ölçüde yitirmesi tehlikesini de beraberinde getirmekte ve bir kısım memur kadroları, yeterli olmayan şahısların eline geçmektedir (Özer, 1999, s. 5). Siyasal kayırmacılık yüzünden memurluk, hükümete ve onu oluşturan siyasi parti veya -koalisyon durumunda- partilere bağlı bir kurum haline dönüşmektedir. Ancak hükümet, partizan olamayacağı gibi; hükümetin kendini devletin başı olarak değil; partinin uzantısı olarak görmesi, icraat ve ilişkilerini buna göre düzenlemesi de, oy verenler ile oy vermeyenlere farklı bir şekilde muamele yapılan, sakat bir durumu meydana getirmektedir (İnan, 1993, s. 109). Bu anlamda Türk kamu bürokrasisinde liyakate göre yükselme yerine siyasal kayırmacılığın hâkim olması, bütün vatandaşlara tarafsız şekilde yansımaları gereken hizmetleri de etkilemektedir. Memurlar partizanlaştıkça, vatandaşları da "bizden olanlar ve olmayanlar" şeklinde kayırdıklarından bu durum, devletin partileşmesi anlamına gelir ki bu noktada devletin, bütün partilerin mensuplarını ve hatta hiçbir partiye mensup veya destekçi olmayanları da eşit şekilde kapsaması, koruması, kollaması gereken bir yapı olduğu unutulmamalıdır (Aydın, 2012, s. 65).

Bu bağlamda, Kamran İnan'ın -o dönemki adıyla- Enerji Bakanlığı yaptığı sırada yaşadığı iki olay, siyasal kayırmacılığın sadece hükümetin takdiri olmadığını, halkın belli çevrelerinin de talebi olduğunu göstermesi adına ilginçtir:

"Bir gün içeri giren kalabalık bir ziyaretçi grubu arasında bir genç öne çıkarak, partinin Çankaya Gençlikkolu Başkanı olduğunu belirterek tayininin hemen yapılmasını istedi. Kendisine bulunduğu yerin devlet makamı olduğunu hatırlatarak partinin adresini gösterdim. (...) ortalıkta sık gözükten, ciddiyetten uzak hareketleri ile dikkatimi çeken bir şahsı sordum. Partinin adamı olduğunu, aybaşında maaş almaya geldiğini söylediler. Biraz

daha deşince bakanlıkta, menfaat mukabili iş takip ettiği ortaya çıktı. Görevine son verdim; çok telefon geldi. Partinin bir yetkilisi ısrar edince, parti için çok lazımsa maaşının kendilerince karşılanabileceğini, bakanlıkta böyle bir kimse tutamayacağını belirttim.” (İnan, 1993, s. 109-110).

Bu olaylarda da görüldüğü gibi, devlet içinde siyasal atamaların yoğunluğu, kamu personelinin yükselebilmek için; uzmanlık, bilgi ve becerisini artırmaktan çok, iktidarla ya da iktidar adayı bir partiyle ilişki kurması sonucunu doğurmaktadır (Aykaç vd. 2003, s. 190). Bu durumun en açık olarak istisnai memurluklar arasında yer alan valilerin atanmaları sırasında kendisini göstermekte olduğu kabul edilmektedir. Vali atamalarında hareket serbestisinin idare yararına sınırlandırılmadığı; bugüne kadar yapılan uygulamalarda vali adayları saptanırken, çok defa yönetsel ihtiyaçlar yerine, siyasal niteliklerin esas alındığı ifade edilebilir (Aldan, 1988, s. 101). “Eylemli valilik”ten “merkez valiliği”ne atanan valilerin, atama işlemlerinin iptal edilmesi amacıyla Danıştay’a sundukları dava dilekçelerine karşılık İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan savunmalarda da siyasi eğilime öncelik tanındığı açıktır (Aldan, 1988, s.102-103). İçişleri Bakanlığı’na göre; “hükümet programlarının gerçekleştirilmesi bakımından ‘kilit personel’ durumunda olan valilerin, siyasi kadro ile aynı görüşü benimseyen ve aynı felsefeyi paylaşan kamu görevlileri arasından seçilmesi gerekmektedir.” (İçişleri Bakanlığı’nın 26.11.1975 tarihli ve 1011 sayılı savunmasından aktaran Aldan, 1988, s. 103).

Benzer bir durum Bakan Yardımcılıkları için de söylenebilir. Şöyle ki, 3 Haziran 2011 tarihli ve 643 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 3046 sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun’a eklenen 21/a maddesiyle oluşturulan Bakan Yardımcılığı müessesesinde görev süresinin, hükümetin görev süresi ile sınırlı olması, bu kadrolara yapılan atamalarda siyasi tercihlerin önemli olduğunu göstermektedir. Bu anlamda Bakan Yardımcılarının, yarı siyasi nitelikte bir kamu personeli olduğu söylenebilir. Bakan Yardımcılarının Bakana yardımcı olması ifadesi, idari yetkilerle donatılmış bir yardımcılık şeklinde değil siyasi işlevler ile ilgili bir yardımcılık şeklinde yorumlanabilir. Uygulamada da Bakan Yardımcılarının bu şekilde anlaşıldığı kabul edilmektedir (Uyanık, 2012, s.106). Yani uygulamada Bakan Yardımcılığı statüsünün siyasi yanının ağır bastığı söylenebilir. Bakan Yardımcılığı kadrolarına ilişkin yapılan atamaların, statünün yasallaşması ile başlamayıp Ağustos 2011 tarihinde kurulan hükümet ile başlaması buna bir örnek olarak gösterilebilir (Uyanık, 2012, s. 111).

Bu noktadan hareketle, siyasal kayırmacılığın bir başka biçimi de, üst düzey bürokratların siyasi iktidarların değişmesini takiben hükümet partisinin anlayışı, ideolojisi ve nepotizm-kronizm gibi faktörler esas alınarak, görevden alınmalarıdır⁷. Literatürde “patronaj” adı verilmekte olan bu durum; belirli bir mevki için daha ehliyetli ve daha uygun olduğu varsayılan bir kimse varken parti çıkarları açısından daha yararlı olacağı kabul edilen bir başka adayın üstün tutulması (Aykaç, 1990, s.100) şeklinde tanımlanabilir. Bir başka deyişle, akrabalık, eş-dost, hemşehri ilişkileriyle veya siyasi kayırmacılıkla belirli görevlere gelen bazı bürokratlar, daha üst düzey bürokratlar ve siyasilerce korunmakta ve kollanmaktadır (www.tbmm.gov.tr / komisyon / yolsuzluk_arastirma / kaynaklar / KİSİM_1.pdf, s.32).

Türk Kamu Yönetiminde Kayırmacılık Üzerine Araştırmalar

Başta 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu olmak üzere kamu personel sistemine ilişkin mevzuatta liyakat ilkesine yer verilmiş ve liyakat sistemi doğrultusunda birtakım adımlar atılmış olmasına rağmen uygulamada, sistemin siyasi mülahazalarla dejenere edildiği, siyasi güçlerin memuriyeti liyakat sisteminden uzaklaştırdığı ve kayırmacılığın ön plana çıktığı görülmektedir (Pınar, 2001, s. 59). Bu denli yaygınlaşması nedeniyle kayırmacılık hakkındaki araştırmaların sayısının da gün geçtikçe artış gösterdiği söylenebilir. Bu sebeple çalışmanın bu bölümü, Devlet Memurları Kanunu sonrası kayırmacılık üzerine yapılan araştırmalara ayrılmıştır.

Bu anlamda Türk kamu işletmelerinde adam kayırmacılığın yaygınlığına ilişkin ciddi bulgular söz konusudur. Örneğin; kısaca TÜSİAD adıyla bilinen Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği'nin 1983 ve 1995 yıllarında gerçekleştirdiği iki ayrı araştırmada adam kayırmacılığının, herkese eşit işlem yapılmayışının kamu bürokrasisinin yaygın sorunlarından biri olduğu saptanmıştır (Özkanan ve Erdem, 2014, s. 186).

"Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili-2001" isimli araştırma kapsamında, 3223 üniversite öğrencisine uygulanan ankette "Türkiye'de çok çalışan değil, dayısı olan kazanıyor." önermesine, katılımcıların %90'ı 'evet' yanıtını vermiştir (Bayhan, 2002, s. 12). Bu sonuç da liyakat sayesinde değil kayırmacılık ile bir yerlere gelindiğinin, hem de çok yüksek bir yüzdeyle kabullenilmesi bakımından çarpıcıdır.

2009 yılında "Yolsuzluğun Önlenmesi İçin Etik Projesi" kapsamında kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından Türkiye Bankalar Birliği, Türkiye Barolar Birliği, Türk Tabipleri Birliği ve Elektrik Mühendisleri Odası çalışanları üzerinde yapılan akademik araştırmadaki örneklem çerçevesinde mesleki kuruluşlarda etik konusuyla ilgili faktörler arasındaki anlamlı ilişkilerin analizi yapılarak, adam kayırma, yakın arkadaş ve / veya akrabaları işe alma gibi kişi kaynaklı kötü uygulamalar arttıkça, bu kurumlarda kişisel çıkar ve adam kayırmacılığına dönük uygulamaların da artacağı sonucuna ulaşılmıştır.⁸

Bununla birlikte, Ankara'da faaliyet gösteren kamu bankalarında çalışan 243 kişi üzerinde korelasyon ve regresyon analizi ile test edilen hipotezlerden; "Kayırmacılık biçimleri, çalışanlar üzerinde olumsuz kayırmacılık etkileri yapmaktadır.", "Kayırmacılık biçimleri, çalışanların örgütsel bağlılığını azaltmaktadır.", "Kayırmacılık biçimleri, çalışanların işten ayrılma eğilimlerini artırmaktadır.", "Kayırmacılık etkileri arttıkça çalışanların örgütsel bağlılığı azalmaktadır." hipotezleri sonuç olarak "Kabul" edilmiştir (Büte, 2011, s. 401). Bu sonuçlar da kayırmacılığın kamudaki işgörenler üzerinde yarattığı olumsuz etkileri göstermesi bakımından kayda değerdir.

Nurettin Aydın tarafından "Weberyen Bürokraside Liyakat ve Türk Kamu Bürokrasisinden Bir Kesit: Siyasetin Bürokrasi İronisi" adlı çalışma çerçevesinde, bürokrasinin amiri konumundaki siyasiler, bürokrasinin içindeki memur ve yöneticiler, bürokrasiden hizmet alan fakat memur ya da siyasetçi olmayan vatandaşların katılımıyla yapılan ankette (Aydın, 2012, s. 53) yöneltilen bir soruya verilen yanıtlar da bir hayli çarpıcıdır. Buna göre; "Sizce kamu kuruluşlarında liyakate göre yükselme oranı % kaç aralığındadır?" sorusuna, ankete katılan 222 kişinin %55'i, liyakate göre yükselme oranının %0-20 aralığında olduğuna dair kanaat bildirmişlerdir. Liyakate göre yükselme oranının düşük olduğu kanaatini taşıyanların yönetici olmayan memurlardan gelmesi beklenir iken, aktif

8. http://www.etik.gov.tr/test/duyurular/digerleri/proje2006_etik/akademik_arast%C4%B1rma_konf.ekim2009/KKNMK_ve_Etik.pdf, s.16

olarak görevde olan yöneticilerden gelmesi de çalışma sahibi tarafından düşündürücü bulunmuştur (Aydın, 2012, s. 60-61). Aynı çalışmanın giriş bölümünde “Yönetimde hakim olan ilkeler ve kurallar toplumsal yaşamın işleyişini belirler. Kendilerine adil davranılmayan memurlardan, vatandaşa hizmet verirken adil olmalarını beklemek, ne derece mantıklı ya da haklı olabilir?” ifadesinden de, kamudaki kayırmacı uygulamalara dair birtakım ipuçları yakalamak mümkündür (Aydın, 2012, s. 52).

Bunu doğrular nitelikte, kamu işletmelerinde çalışan işgörenler üzerinde yapılan bir başka araştırmada, memurların %70 gibi önemli bir kısmı adam kayırmacılığın sıklıkla yapıldığını ifade etmişlerdir (Erdem vd. 2013, s. 54). Henüz birkaç sene önce elde edilmiş bu yüksek oran, kayırmacılığın kamu personeli üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bir diğer yakın tarihli araştırma da “Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar Üzerine Nitel Bir Çalışma” başlıklı çalışma içerisinde yer almıştır. Buna göre araştırma kapsamında, Milli Eğitim Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı’nda en az 10 yıl görev yapmış 26 katılımcı ile görüşme yapılmıştır. Kamu örgütlerinden yola çıkılarak Türkiye’deki yönetsel ilişkilerde kayırmacılığın varlığı, türleri ve etkilerinin tespit edilmesi ve önlenmesine yönelik önerilerin ne olduğunu incelemek amacıyla yapılan bu araştırmada, kamu kurumlarında özellikle terfi işlemlerinde kayırmacı uygulamalara sıklıkla rastlandığı, geçmişte yaygın olarak görülen nepotizm ve kronizm türleri azalma gösterirken, siyasi kayırmacılık türünün hâlâ en fazla başvurulan kayırmacılık türü olduğu tespit edilmiştir (Özkanan ve Erdem, 2015, 7).

Bu noktada, kamudaki kayırmacılık uygulamalarının belki de en çok eleştiri alan ve en siyasi olanı olarak tariflenebilecek olan, istisnai memurluklara ilişkin bir bulguya yer vermek isabetli olacaktır. Şöyle ki, kayırmacılığın olumsuz yansımalarının, yönetim görevinde bulunan mülki amirleri de etkilediği söylenebilir. Zira 1976’da yapılan “Mülki İdare Amirleri Araştırma Projesi”nde valiliğin istisnai memurluktan çıkarılmasına dair bu doğrultuda bir görüş ortaya konmuştur. Araştırmaya katılanlar, %57 oranında valiliğin istisnai memurluk olmaktan çıkarılması yönünde görüş bildirmişlerdir (Günay, 2005, s. 126). Bu oran, 2001-2002 yıllarında gerçekleştirilen ve yine mülki idare amirlerinin katıldığı bir başka araştırmada %57,5 olarak tespit edilmiştir (Karasu, 2002, s. 128). Bunu takiben yapılan bir diğer araştırmada ise; halen istisnai memurluk kapsamında vali atamalarının yapıldığı ve liyakati esas almayan mevcut sistemin yerine, liyakat ve hakkaniyet koşullarına uygun yeni bir vali atama modeli geliştirilmesini isteyenlerin oranı %97 çıkmıştır (Günay, 2005, s. 127). Bu yüksek oran, siyasi müdahalelerin, siyasi taleplerin yoğunluğunu göstermesi bakımından önemli bir veri sayılabilir.

İstisnai memurluklar – kayırmacılık bağlamında konu ele alınacak olursa, siyasi iktidara yakın kişilerin, 657 sayılı Kanun’un 59.maddesinde belirtilen sınırlı sayıdaki istisnai memur kadrosuna atandığı, kısa bir süre sonra da sınavsız olarak diğer normal memuriyetlere geçirildiği görülmektedir. Bu anlamda devlet memuru olabilmenin tek koşulu merkezi sınav olmaktan çıkmakta ve yüksek makamlarda akrabası ya da herhangi bir tanıdığı bulunan kimselere Devlet Memurları Kanunu’nun 59.maddesinde işaret edilen istisnai memurluk kadrolarına sınavsız atanmanın yolu açılmaktadır. Üstelik süreç bu kadarla da kalmayıp çoğu kez istisnai memur kadrolarına atananların bir ay bile aynı görevde kalmadan, görev yerine göre, aynı bakanlıkta veya diğer kamu kurum ve kuruluşlarında bulunan uygun bir kadroya naklen geçişi de mümkün olabilmektedir (Uysal,

2008, s. 4).

Bu durumu gösteren 04.04.2005 tarihli ve 5119/1 no.'lu Sayıştay Genel Kurul Kararı'nda;

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Merkez Saymanlığı 2002 yılı hesabının merkezde incelenmesi sırasında, bazı kişilerin 657 sayılı Kanun'un 59'uncu maddesi hükmüne istinaden devlet memurluğuna atanmalarından kısa bir süre sonra, devlet memurluklarına atanacak olanlar için yapılmış bulunan sınavlara katılmadıkları ve dolayısıyla bu sınavlarda başarılı olmadıkları halde, diğer memurluklara naklen atandıkları anlaşılmaktadır. Ancak, açıktan istisnai memurluklara atanmaların diğer memur kadrolarına naklen atanabilecekleri kabul edilse bile, bu konuda açılmış olan sınavlara girmiş ve başarılı olmuş kişilerin atanmayı bekledikleri bir durumda, bu sınavlara girmedikleri halde bazı kişilerin istisnai memurluklar kullanılarak diğer memurluk kadrolarına atanmaları, devlet memurluğu alımı için duyurulan sınava katılarak başarılı olmuş ve atanmayı bekleyen kişiler aleyhine haksız bir durum yaratmaktadır. Ayrıca, sınavlarda başarılı olarak atanmayı bekleyenler varken, istisnai memurluk kadrolarının sınavsız devlet memuru teminine yönelik bir uygulamaya dönüştürülmesi, bu memuriyete atanmada tanınan kolaylığın istismarı anlamına da gelmektedir. Bu da, Anayasa'nın kişilerin kanun önünde eşitlik ve kamu hizmetine girmede eşitlik ilkelerini ihlal edici nitelikte bulunmaktadır.⁹

denilmek suretiyle kayırmacılığın somut bir örneği daha devlet kayıtları altına alınmış bulunmaktadır. Öte yandan, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün 03.06.2009 tarihli ve 2009/50 sayılı genelgesinde;

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 59'uncu maddesi kapsamında tanınan atama yetkisi, sınırsız bir yetki olmayıp, bu yetkinin memuriyete sınavsız girişin bir yönetimi gibi kullanımına hukuken imkân bulunmamaktadır. Bu sebeple, özel kalem müdürlüğü kadrolarına atanacakların seçiminde, belediye başkanlarının bir seçim dönemi boyunca çalışabilecekleri ehliyet ve liyakat sahibi kişileri seçmeleri esastır¹⁰.

denilmektedir. Buradan, belediyelerde 59.madde kapsamında yapılan birtakım atamalarda hukukilik sınırlarını aşacak kadar esnek davranıldığı ve liyakat sahibi olmayan kişilerin belli makamlara gelmesinin rahatsızlık yarattığı, sonucuna ulaşmak mümkündür.

Benzer şekilde bir başka resmi kayda göre, 25.10.2016 tarihinde alınan Kamu Görevlileri Etik Kurulu kararında; bir belediyede belediye başkan yardımcılarının birisinin kızını özel kalem müdürlüğünden istisnai memur statüsünde sınavsız olarak memur statüsünde göreve başlatmış, diğerinin oğlunu sınavsız olarak sözleşmeli personel statüsünde işe başlatmış, bir belediye meclis üyesinin ise kızını sınavsız olarak

9.<http://www.memurlar.net/haber/44425/>

10.http://www.migm.gov.tr/kurumlar/migm.gov.tr/GENELGELER/Genelge_2009-50.pdf

sözleşmeli personel statüsünde işe başlatmış olmaları durumu etik ihlali sayılmıştır. Bu karardan, yönetime ve kamu hizmetine olan güveni sarsan, saygınlığı zedeleyen, adalet ilkesine zarar veren ve bu anlamda kamuda olumsuz bir algı oluşturan bir takım kamu görevlilerinin, kendilerine verilen yönetim emanetini yakınlarına çıkar sağlamak için kullanmış oldukları görülmektedir.¹¹

Etik Kurulu'nun aldığı başka bir karar ise özetle şu şekildedir:

“Belediye başkanı'nın eşini müdür vekili olarak görevlendirmesi, baldızının ise eşinin birim amiri olduğu birimde görev yapmasını sağlaması; Belediye ile iş ilişkisi bulunan taşeron firma üzerinden kendi yeğenlerini belediyede çalıştırması; belediye başkan yardımcıları ile birim müdürünün akrabalarının aynı şekilde taşeron firma üzerinden belediyede çalıştırılması konusunda önlem almaması; bu şekilde hem makama hem de kamu hizmetine olan güveni sarsacak, saygınlığı zedeleyecek, adalet ilkesine zarar verecek ve bu şekilde kamuda olumsuz bir algı oluşturacak işlem ve eylemlerde bulunduğundan bahisle etik ihlali yaptığına karar verilmiştir.”¹²

Bu araştırma sonuçlarından ve bulgulardan yola çıkarak, liyakatin neredeyse yok sayıldığını haliyle kayırmacılığın yaygın bir şekilde var olduğunu ve Türk kamu yönetimi üzerinde etkili olduğunu belirtmek gerekir. Bu noktada, samimi olarak mı bilinmez ancak arzu edilen, kayırma sisteminden vazgeçilerek, liyakat sisteminin esas alınmasıdır. Ancak özellikle bürokratik örgütlerde çalışanlar, ellerinde tuttıkları kontrol edebilmeye dayalı iktidarlarını kendilerine kişisel olarak ve / veya bir şekilde bağlı oldukları kişilere çıkar sağlamak amacıyla kullanabilmektedirler. Bu da liyakat sisteminin önündeki bir büyük engel olarak görülebilir.

Bürokratik yönetim geleneği yüzyıllara uzanan bir milletin, kamu hizmetlerini liyakat sahibi olanlara değil; eşe, dosta, yandaşa dağıtmasını anlamak mümkün değilmiş gibi görünse de bu durum, toplulukçu bir kültüre sahip olan ülkemizde sadakatın, liyakate baskın çıkması (Günay, 2005, s. 124) şeklinde izah edilebilir.

Bürokraside bir yerlere gelmenin halen eş, dost, tanıdıklara bağlı olması ve görevler ile o görev için seçilen personel arasında rasyonel bir ilişkinin bulunmaması (Günay, 2005, s. 124), çoğu kez kayırmacı ya da siyasal tercihlere dayalı hatalı istihdam politikalarının yürütülmesi (Uluğ, 2004, s. 2), devlet memurlukları arasında çeşitli avantajlara sahip olan istisnai memurluk başta olmak üzere ayrıcalıklı kadroların genellikle kolay iş sağlama yolu olarak karşımıza çıkması (Kocaman, 2007, s. 66), kayırmacılığın Türk kamu personel sistemi ve dolayısıyla Türk kamu yönetimi üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Ülkemiz personel yönetiminde, işe en uygun ve işi en iyi yapacak olan personeli bulma ve bulunduğu konumdan yükseltme konusunda zorluk yaşandığı bilinen bir gerçektir. Bunun nedeni, liyakat esasının -mevzuatla güvence altına alınmasına rağmen- belli alan-

11.http://etik.gov.tr/Portals/0/etik_ihlal_kararlari/25_10_1016.pdf

12.<http://www.memurlar.net/haber/664935/sinavsiz-ise-almak-etik-ihlali-midir.html>

lar dışında terk edilmiş olmasıdır.¹³Hizmete girişte ve yükselmeye liyakat ilkesi, tüm kamu kesimi içinde sadece birkaç adacıkta işlemektedir.¹⁴

Hal böyleyken, personel alımında ve terfilerde, siyasi ilişkiler, torpil, adam kayırma öne çıkmakta, kamu personeli niteliği göz ardı edilmektedir. Bu anlamda Türkiye’de kamu vicdanını en çok rahatsız eden husus, işe alımlarda ve terfilerde kayırmacılığın olmasıdır.¹⁵

Hukuki, dini ve ahlaki olarak kabul edilmese de uygulamada yaygın bir şekilde kendisine yer bulması nedeniyle kayırmacılığın olumsuz etkileri ciddi şekilde hissedilmektedir. Kayırmacılık konusunda ilk etapta tepkisini kalan aktörler, durum ciddileştikçe, etkiler arttıkça dahası iyice dışlandıktan, ötekileştirildikten kurumlara karşı inançlarında azalma olmaya ve hem kurumlara, hem yöneticilere, hem de kayırılanlara karşı olumsuz duygular geliştirmeye başlamışlardır. Suya atılan bir taş gibi toplumda halka halka büyümüş olan kayırmacılık problemi böylelikle sirayet etmedik yer bırakmamıştır.

Bu kayırmacı uygulamaları, hele artık bir yazgı gibi görülmeye başlamışken bir anda hayatımızdan çıkarmak arzu edilebilir olsa da rasyonel olmadığı muhakkaktır. O halde kamu personel sisteminden kayırmacılığı tasfiye etmek veya hiç olmazsa kayırmacılığın olumsuz etkilerini minimize etmek adına, liyakat sisteminin gereklerini yapmak ve buna göre aksiyon almak ilk yapılacaklar olmalıdır. Hem işe alımlarda, hem de yükseltmelerde açıklık, şeffaflık, gösterilen performans değerlendirmesinde objektiflik bu anlamda yapılabilecekler konusunda ilk akla gelenler, bir bakıma olmazsa olmazlardır.

Liyakat ilkesinin uygulanışından doğan her boşluk, “kayırmacılık”, “yağma”, “ganimet” sistemi olarak adlandırılan karşıt sistemce doldurulduğundan¹⁶ biraz zamanla, biraz sabırla, ancak mutlaka inançla liyakat ilkesini sahiplenmek ve içselleştirmek, kayırmacılığın kamusal çalışma hayatından bertarafı için zorunlu ve şu an için tek rasyonel yol olarak gözükmektedir. Aksi takdirde kayırmacılığın olumsuz etkileri, kamu personel yönetimini de kamu yönetimini de iyice içinden çıkılmaz kaotik bir noktaya taşıyacaktır.

Kaynakça

- Aldan, M. (1988). Vali Atamaları. *Amme İdaresi Dergisi*, 21(1), 101-105.
- Ardanç, B. ve Ergun, T. (1980). Siyasal Nitelikli Yüksek Yönetici Atamaları. *Amme İdaresi Dergisi*, 13(2), 3-18.
- Asunakutlu, T. ve Avcı, U. (2010). Aile İşletmelerinde Nepotizm Algısı ve İş Tatmini İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 93-109.
- Asunakutlu, T. ve Safran, B. (2005). Örgütsel Çatışma Açısından Hemşehricilik Üzerine Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/1, 157-176.

13. [www.iibf.ibu.edu.tr / bolumler / kamuyonetimi / mkepdf / 5.pdf](http://www.iibf.ibu.edu.tr/bolumler/kamuyonetimi/mkepdf/5.pdf).

14. www.bes.org.tr/yorum/personelreformu99.htm

15. [www.iibf.ibu.edu.tr / bolumler / kamuyonetimi / mkepdf / 5.pdf](http://www.iibf.ibu.edu.tr/bolumler/kamuyonetimi/mkepdf/5.pdf)

16. <http://kayaum.politics.ankara.edu.tr/KAYAUMgorusu.doc>

- Ateş, M. (1995). Kamu Hizmetlerinde İşe Alma Sistemleri ve Türkiye’de Uygulanan Politikalar Üzerine Bir İnceleme, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No: 2383.
- Aydın, N. (2012). Weberyen Bürokraside Liyakat ve Türk Kamu Bürokrasisinden Bir Kesit: Siyasetin Bürokrasi İronisi. *Sayıştay Dergisi*, (85), 51-67.
- Aykaç, B. (1990). Personel Yönetiminde Yeterlik İlkesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 23(4), 91-109.
- Aykaç, B., Durgun, Ş. ve Yayman, H. (2003). Türkiye’de Kamu Yönetimi. Ankara: Yargı Yayınları.
- Bayhan, V. (2002). Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 1-13.
- Büte, M. (2011). Kayırmacılığın Çalışanlar Üzerine Etkileri ile İnsan Kaynakları Uygulamaları İlişkisi: Türk Kamu Bankalarına İlişkin Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 383-404.
- Çulpan, R. (1980). Bürokratik Sistemin Yozlaşması. *Amme İdaresi Dergisi*, 13(2), 31-45.
- Demir, F. (2014). Kamu Yönetiminde Etik: Tartışma ve Birkaç Örnek. *İnsan & İnsan Dergisi*, (1), 14-22.
- Erdem, B., Çeribaş, S. ve Karataş, A. (2013). Otel İşletmelerinde Çalışan İşgörenlerin Kronizm (Eş-Dost Kayırmacılığı) Alguları: İstanbul’da Faaliyet Gösteren Bir, İki ve Üç Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 51-69.
- Ergun, T. (2004). Kamu Yönetimi: Kuram, Siyasa, Uygulama. Birinci Baskı, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Güler, B. A. (2005). Kamu Personeli: Sistem ve Yönetim. Birinci Baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Günay, Ö.F. (2005). Türkiye’de Kamu Yöneticisi Nasıl Yetiştirilmelidir? Ankara: Turhan Kitabevi.
- İnan, K. (1993). Devlet İdaresi. Üçüncü Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. Yayın No: 252.
- Karacağoğlu, K. ve Yörük, D. (2012). Çalışanların Nepotizm ve Örgütsel Adalet Algulamaları: Orta Anadolu Bölgesinde Bir Aile İşletmesi Uygulaması. *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14(3), 43-64.
- Karasu, K. (2002). İyi Yönetim Arayışında Türkiye’de Mülki İdarenin Geleceği. (Der. Emre, C.) *Türk İdari Araştırmalar Vakfı Yayını*.
- Khatri, N. ve Tsang, E.W.K. (2003). Antecedents and Consequences of Cronysim in Organizations. *Journal of Business Ethics*, (43), 289-303.
- Kocaman, H. (2007). Hukuki Tarihçesiyle İstisnai Memuriyet ve TBMM Örneği. *Yasama Dergisi*, (4), 57-83.
- Köse, A. (2008). Küreselleşme Çağında Bir Aidiyet Zemini ve Örgütlenme Şekli Olarak Hemşehrilik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(1), 221-232.

Kurtoğlu, A. (2012). Siyasal Örgütler ve Sivil Toplum Örgütleri Bağlamında Hemşehrilik ve Kollamacılık. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 67(1), 141-169.

Özer, A. (1999). Bürokrat-Politikacı İlişkileri ile Ülkemizdeki İstisnai Memuriyet ve Valilik Sistemi Üzerine Görüşler. Türk İdare Dergisi, 71(423), 1-25.

Özkanan, A. ve Erdem, R. (2014). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar: Kavramsal Bir Çerçeve. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(2), 179-206.

Özkanan, A. ve Erdem, R. (2015). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar Üzerine Nitel Bir Çalışma. MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(4), 7-28.

Pınar, İ. (2001). Devlet Memurları Kanunu Şerhi ve İlgili Mevzuat. Sekizinci Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Uluğ, F. (2004). Yönetimde Yeniden Yapılanma ve Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı Üzerine Eleştirel Bir Bakış. Amme İdaresi Dergisi, 37(1), 1-28.

Uyanık, H. (2012). Bakan Yardımcılığı Statüsünün İdare Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 15(2), 101-114.

Uysal, O. (2008). Devletin Kapısı Kime Açılacak? İşte İnsan, 4.

Yıldırım, M. (2013). Kamu Yönetiminin Kadim Paradoksu: Nepotizm ve Meritokrasi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), 353-380.

İnternet Kaynakları

http://etik.gov.tr/Portals/0/etik_ihlal_kararlari/25_10_1016.pdf, (Erişim Tarihi: 24.10.2017)

<http://kayaum.politics.ankara.edu.tr/KAYAUMgorusu.doc>, (Erişim Tarihi: 18.03.2015)

http://www.etik.gov.tr/test/duyurular/digerleri/proje2006_etik/akademik_arast%C4%B1rma_konf.ekim2009/KKNMK_ve_Etik.pdf, (Erişim Tarihi: 11.08.2015)

<http://www.memurlar.net/haber/44425/>, (Erişim Tarihi: 24.11.2014)

<http://www.memurlar.net/haber/664935/sinavsiz-ise-almak-etik-ihlali-midir.html>, (Erişim Tarihi: 02.05.2017)

http://www.migm.gov.tr/kurumlar/migm.gov.tr/GENELGELER/Genelge_2009-50.pdf, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

http://www.stratejikboyut.com/article_detail.php?id=37, (Erişim Tarihi: 14.09.2013)

<https://www.seckin.com.tr/kitap/577775529>, (Erişim Tarihi: 24.10.2017)

www.bes.org.tr/yorum/personelreformu99.htm, (Erişim Tarihi: 14.09.2013)

www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/siyasal-hastaliklar/kronizm.htm, (Erişim Tarihi: 20.09.2014)

[www.iibf.ibu.edu.tr / bolumler / kamuyonetimi / mkepdf / 5.pdf](http://www.iibf.ibu.edu.tr/bolumler/kamuyonetimi/mkepdf/5.pdf), (Erişim Tarihi: 20.04.2012)

[www.tbmm.gov.tr / komisyon / yolsuzluk_arastirma / kaynaklar / KISIM_1.pdf](http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/yolsuzluk_arastirma/kaynaklar/KISIM_1.pdf), (Erişim Tarihi: 10.06.2011)

İLKEL TOPLUMLARDAN GÜNÜMÜZE İNSAN-DOĞA İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ÇEVRE SORUNLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Güney NAIİR¹

Özet

Tarih boyunca insanlık kendini doğanın bir parçası olarak görmüş ve parçası olduğu doğayı sürekli denetim altına almayı arzulamıştır. Avcı toplayıcı toplum aşamasında doğa ile kurduğu ilişki karşılıklı ve eşitlik temeline dayanırken, tarım toplumlarıyla birlikte bu denkleme doğa aleyhine bozulmaya başlamış, sanayi toplumlarına gelindiğinde tek yönlü olarak doğanın sömürsü halini almış, insanoglu doğanın yer altı ve yer üstü zenginliklerini rahatı için cömertçe kullanmaya başlamıştır. Sanayi devrimi sonrasında, teknolojik gelişme ve sanayileşme toplumların gelişmişlik düzeylerini belirlerken, hızla artan nüfus ile birlikte gözlenen kentleşme süreci çevre sorunlarının giderek büyümesinde en önemli paya sahip olmuştur. Birleşmiş Milletler'in belirlemelerine göre, günümüz dünyasında aşırı yoksulluk, eşitsizlik ve adaletsizlikler kadar dünya toplumlarını etkileyen en önemli sorunlar yumağı çevre konusundadır ve acilen çözüm beklemektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda çevre sorunları küresel boyutta insanlığın geleceğini tehdit etmeye başlamıştır. Sorunların küresel ağırlığı kadar, çözümünü de küresel çabaları zorunlu kılmakta ve tüm dünya uluslarına bu konuda sorumluluklar düşmektedir.

Bu çalışma, toplumların tarihsel evriminde ortaya çıkan küresel çevre sorunlarını ve çözüm yollarını bu çerçevede değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Kent ve çevre, Sanayi ve çevre, Toplum ve çevre, Çevre sorunları.

AN ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN TERMS OF HUMAN-NATURE RELATIONS FROM PRIMITIVE SOCIETIES TO OUR MODERN WORLD

Abstract

Throughout history, humanity has deemed itself as a part of the nature, but always desired to keep it under control. While human beings established a mutual and equitable relation with nature in the hunter-gatherer society, this equation began to deteriorate against nature in the period of agricultural societies. When it comes to industrial societies, this situation has transformed into one-sided relation occurring in the form of exploitation of the nature, and mankind has begun to generously use nature's underground and above-ground resources for its own comfort. As the technological development and industrialization has determined the sophistication levels of the societies after the industrial revolution, the urbanization process which was observed together with the rapidly increasing population has become the most important factor in the growing of the environmental problems. According to the determinations of the United Nations, environmental problems are the most important problems in today's world, affecting the world societies as much as extreme poverty, inequality and injustice, and urgently need a solution. In the present century, environmental problems have begun to threaten the future of humanity on a global scale. As much as the global weight of these problems, the solution also requires global efforts, and all the world nations have to take responsibilities in this regard. This study aims to evaluate the global environmental problems and their solutions in the con-

text of the historical evolution of societies in this framework.

Keywords: Environment, City and environment, Industry and environment, Society and environment, Environmental problems.

Giriş

Günümüzde yaşanan en önemli küresel sorunların başında ekolojik denge ile ilgili olanlar gelmekte ve bu sorunlar yer yüzü yaşamını ve insanlığın geleceğini tehdit etmektedir. “Dünyanın katmanları arasındaki madde ve enerji alışverişinin doğal dengeyi sağlaması ve katmanların bileşiminin sabit kalması”(Akdur, 2005, s.7) şeklinde tanımlanan ekolojik denge, özellikle sanayi devrimi sonrasında doğa aleyhine bozulmuş ve bu olumsuz süreç her geçen gün hız kazanmıştır.

Çevresel konular, evrensel değerler bütünü olarak ele alınıp değerlendirilmekte, “bitki ve hayvan toplulukları, cansız varlıklar, insanın tarih boyunca yarattığı uygarlık ve bunun ürünleri tüm insanlığın ortak varlığı” (Keleş ve Hamamcı, 2002, s.29) olarak kabul edilmektedir. Temel nedenleri arasında hızlı nüfus artışı, sanayileşme, kentleşmeyi kabul ettiğimiz çevre sorunları genel anlamda tüm toplumların, dolayısıyla dünyanın ortak sorunu olmakla beraber, ayrı coğrafyalarda çeşitli özelliklere bağlı olarak farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin “batıdaki ekolojik sorunların kaynağında hızlı büyüme ve sanayileşmenin doğal dengeyi bozacak noktaya ulaşması” (Sezal, 1992, s.81) bulunurken, gelişmekte olan toplumlarda sınırsız ve bakir olan doğanın kontrolsüzce tahrip edilmesi öncelikli sorunlar arasında yer almaktadır.

Her ne kadar teknik ve mühendislik boyutunda irdelenmesi gereken bir konu gibi algılsa da çevre olgusu birçok disiplinin bir arada çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Giddens (2005, s.621)’e göre; çağcıl sanayi ve teknoloji farklı kurumlarla ilişki içerisinde olduğundan dolayı çevresel etkilerin köklerini toplumda aramak, sonuçların toplumsal olduğunu görmek gerekmektedir. Dolayısıyla küresel çevreyi kurtarmak hem teknolojik hem de toplumsal değişme anlamına gelmektedir. Hiçbir zaman kesintiye uğramayan “İnsanlar arası ilişkilerin değişmesi (toplumsal değişme)” (Kongar, 1981, s.22) süreci hem üretim ve mülkiyet ilişkilerinin hem de anlamların, değerlerin, kuralların değişmesine neden olurken diğer yandan insanın doğa üzerindeki egemenliğini kolaylaştırmaktadır.

Tarihi boyunca insan, hem doğa ile iç içe yaşamış, kendini onun bir parçası olarak tanımlamış, hem de doğayı kendi istekleri doğrultusunda şekillendirerek barınma, beslenme ve üreme gibi yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için büyük çabalar ortaya koyarak teknolojiyi üretmiştir. Bu anlamda doğa; “yararlanılacak, işlenecek, bilgi birikimi ve teknik ilerlemeye koşut olarak egemen olunacak” (Keleş ve Hamamcı, 2002, s. 19) bir hareket alanı olarak görülmüştür. Onsekizinci yüzyılda İngiltere’de başlayan devrimsel süreç sonrası gerçekleşen sanayileşme hareketiyle hız kazanan kentleşme ve beraberindeki demografik hareketler özellikle yirminci yüzyılın ortalarından itibaren hava, toprak, su, gürültü kirliliği, erozyon gibi yerel çevre kirliliklerinin yanı sıra asit yağışları, sera etkisi, ozon tabakasının delinmesi, gibi küresel çevre sorunlarının artmasına neden olmuştur. Sanayi devrimi, insanın doğa üzerindeki egemenlik mücadelesinin önemli bir dönüm noktası olmuştur.

İnsanlık, yeryüzünde varoluşundan bu zamana kadar Paleolitik, Neolitik ve Sanayileş-

me aşamalarından geçmiş, bu süreçte ürettiği teknoloji hem yardımcısı hem korkusu olmuştur. Teknolojik çabalar insanın yaşamını kolaylaştırdığı kadar zorlaştırıcı bir rol de oynamıştır. Büyük akarsuları kontrol etmek adına baraj yapımı için patlayıcının gücünden yararlanan insan, bu gücü diğer insanlara, kitlelere karşı imha etmek amacıyla da kullanmıştır.

Diğer canlılar doğaya uyum konusunda sorun yaşamazken, her zaman doğanın bir parçası olduğunu vurgulayan insan onu kendi denetimi altına almak istemiş, ürettiği teknolojiyi bu yönde kullanmış ve yüzyılımıza gelindiğinde ekolojik dengenin bozulmasında önemli bir role sahip olmuştur. İnsanlık yaşadığı değişme sürecinde avcı-toplayıcı (ilkel-komünal), feodal (tarım) ve sanayi toplumlarının kurum ve kurallarından günümüzde bilgi toplumunun kurum ve kurallarına (Nair, 2008, s. 16-17) doğru gerçekleşen evrilme sürecinde doğa üzerinde bin yıllardır kurmaya çalıştığı kuralsız egemenliğinin ağır sonuçlarıyla da yüzleşmektedir.

Sanayi Topluları Öncesinde İnsan-Doğa İlişkileri

Tarih boyunca insanlığın biyolojik ve kültürel varlığının üç büyük aşamadan geçtiği görülmektedir. Paleolitik (eski taş, yontma taş) olarak adlandırılan üretim öncesi aşamada “insanoğlunun öğrenme kapasitesinin sınırlı olmasının kültürel evrimin hızını sınırladığı” (Güvenç, 1979, s. 162) bilinmektedir. Bu aşamada dilin öğrenilmiş olmasının, alet yapma becerisinin geliştirilmesi ve bilgi transferinin sağlanması konusunda etkili olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Antropolojik anlamda insan bedeni ve biyolojisinin önemli değişimler geçirdiği bu uzun dönemde “vahşi doğada tek başına ya da sürüler halinde yaşayan ilk insanlar barınma, yiyecek bulma, yaşamını sürdürme mücadelesi verirken daima doğayı denetimi altına almayı amaçlamış, onunla mücadele etmiş, ona egemen olmaya çabalamıştır” (Kongar, 1981, s. 21-23). Ancak sahip oldukları teknolojinin yetersizliği bu isteklerini gerçekleştirmeye yetmemiş, doğa ile karşılıklı etkileşim temeline dayalı bir ilişki kaçınılmaz olmuştur. Doğanın sunduklarından elde edilen yiyeceklerin biriktirilmesi beraberinde insanlar arası farklılaşmayı getirmiş, aletlerin yapılmaya başlanmasıyla da bu farklılaşma giderek büyümüştür. İlkel-komünal veya avcı-toplayıcı olarak tanımlanan bu toplulukların doğa ile “karşılıklı ve eşitlik temeline dayalı” (Tuna, 2006, s. 9) birilişki geliştirdikleri görülmektedir. Bu karşılıklı ilişki yaş ve cinsiyetin yanı sıra, basit iş bölümünün egemen olduğu toplumsal yapı içinde şekillenmiş ve “beslenme kültürünü” (Harper, 1996, s. 37-38) yenilebilir bitkiler, yakın çevrede öldürülebilir hayvanlar oluşturmuştur. Deneme-yanılma yoluyla gerçekleşen klan içi öğrenmenin, “bireysel ihtiyaçlar için üretme mantığı çevresinde şekillendiği, göçebe yaşamın etkin olduğu, hayvanlardan ve doğa olaylarından korunmanın basit doğal araç-gereçlerle gerçekleştiği” (Nair, 1998, s. 100-101) bu dönemde mal değişimini esas alan insan, doğanın kendisine sunduklarıyla yetinmeyi bilmiştir. Çevre sorunlarının tarihsel gelişimi göz önüne alındığında, insanın doğayı değiştirmek için çok az çaba harcadığını, doğa ve çevre ile kurduğu en sağlıklı ilişkinin bu döneme ait olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

İnsanlığın biyolojik ve kültürel evriminde ikinci büyük aşama Neolitik (Yeni taş, cıvalı taş) dönemdir. Günümüzden 10.000 yıl önce insanların doğanın verdiklerinin ötesinde kendi iradelerini ve güçlerini kullanarak toprağın verimliliğini şekillendirmeye başladık-

ları bu dönem insan-doğa ilişkilerinde gözlenen değişimin de kaynağını oluşturmaktadır. Toprağın ekilip biçilmeye başlanması, hayvanların evcilleştirilmesi ve yerleşiklik sürecinin hız kazanması, insan-doğa ilişkilerinde, doğa aleyhine değişimleri de beraberinde getirmiştir. “Sulama, gübreleme ve toprağın işlenmesi etkinlikleri” (Tuna, 2006, s. 10) ormanların, otlakların tarım arazilerine dönüştürülmesi doğal çevrenin yapısını değiştirmeye başlamıştır. Örneğin günümüzde “Güneybatı Yunanistan’daki kayalık bölgeler ve fundalıklar beş bin yıl önce çiftçilerin sebep olduğu toprak erozyonunun sonucudur” (Giddens, 2005, s. 599).

İnsanlığın toprağı ekip biçmesi, yerleşikliği öğrenmesi Ortadoğu’da ilk küçük kentlerin oluşmaya başlamasının önünü açarken, “kişi ve toplum başına üretimin büyük ölçüde artmasını sağlamıştır” (Güvenç, 1979, s. 192). Tarım toplumlarında yaşanan gelişmeler insan ilişkilerindeki eşitsizliklerin de giderek artmasına neden olmuştur. Doğaya yönelik sömürü tarım toplumlarıyla başlamış, sanayi toplumlarıyla hız kazanmış küresel tartışmaların süregeldiği günümüz dünyasında uç noktaya ulaşmıştır.

Biyolojik ve kültürel varlığın üçüncü büyük değişim aşamasını sanayi devrimi süreci ve insanoğlunun teknolojik alanda elde ettiği kazanımlar oluşturmaktadır.

Sanayi Devrimi ve Ketleşmenin İnsan-Doğa İlişkileri Üzerinde Etkisi

James Watt’ın buhar makinesini (1768) bulmasıyla hız kazanan sanayi devrimi süreci dünya toplumları açısından büyük dönüşümlerin habercisi olmuştur. Sanayi devrimi tarım toplumundan sanayi toplumuna evrilmeyi beraberinde getirirken “toplumun bütün varlıklarını harekete geçiren dinamik bir süreç olarak üretim ilişkilerine de yeni boyutlar” (Soyer, 1996, s. 88) kazandırmış, daha karmaşık bir iş bölümü ve kurumsallaşma toplumsal yapılara egemen olmuştur. “Yeni enerji kaynakları ve üretim teknolojilerindeki gelişmeler sanayi üretiminin ve artı değer artmasının” (Tuna, 2006, s. 11) yolunu açmıştır. Buhar gücünden yararlanma, dokuma tezgahlarının gelişimi, ulaşım olanakları, demir-çelik, kimya sanayii, güçlü akım tekniği ve benzin motorunun bulunması gibi ardışık ilerlemelerle devam eden süreç, belirli üretim merkezlerine demografik hareketleri de beraberinde getirmiş, öncesi ve sonrası arasında kıyaslanamayacak ölçüde farklılıklar yaratmıştır. İnsanoğlu “tarım devriminin itici gücünü evcilleştirdiği canlı enerji transformatörlerinden, sanayi devrimiyle ihtiyaç duyduğu enerjiyi kendi yaptığı cansız, mekanik transformatörlerden” (Soyer, 1996, s. 85) elde etmeyi başarmıştır.

Çevre olgusu açısından değerlendirildiğinde sanayileşme, doğal kaynakların sınırsız kullanımını mantığı üzerinde şekillenmiş bir süreçtir ve toplum yaşamında bu mantık hala güçlü bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. “Sanayi toplumlarının egemen paradigması yaşamın merkezine insanı koymakta ve doğadaki tüm varlık ve canlıların insana hizmet ettiğini vurgulamaktadır” (Herper, 1996, s. 46). Dolayısıyla insanın yararına olan her şey için atılan adımlar olağan kabul edilmektedir. Sanayi devrimiyle beraber güçlenerek gelişen bu düşünce biçimi, doğaya yönelik sömürüye güç kazandırdığı gibi, sömürü anlayışının gündelik yaşamın olağan bir parçası olarak görülmesine de neden olmuştur. Bu çerçevede bilim ve teknolojik gelişmelerden en üst seviyede yararlanmak doğal bir sonuç olarak öngörülürken, insanoğlunun bu çabası doğa üzerinde telafisi zor tahribatlara neden olmaktadır.

Günümüzde teknolojik gelişim ve sanayileşme olguları toplumların gelişmişlik düzeylerinin belirleyicisi olarak kabul edilmekte, az gelişmiş ya da gelişmekte (sanayileşmekte) olan toplumlar, sanayileşmiş toplumları model almakta, bu yönde evrilmektedir. “Hızla ilerleyen sanayileşme, giderek azalan, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan dünyamızın doğal kaynakları ve bunların üzerinde katlanarak artan nüfus” (Baykal ve Baykal, 2008, s. 3) çevre konusundaki endişeleri arttırmaktadır. Toplumların çevreyi etkileme kapasitesi gelişmişlik düzeyleriyle paralellik taşımakta, doğal kaynakların tüketilmesine hız kazandırmaktadır. “Sanayi toplumlarının insan-çevre ilişkisindeki yaşamsal değişiminin temeli ucuz fosil yakıtların sanayide kullanılması olmuştur” (Tuna, 2006, s. 12). Doğal kaynakların daha fazla sömürülmesine neden olan fosil yakıt kullanımı yaygın çevre kirliliği ve doğal felaketlere de zemin hazırlamıştır. Günümüzde dünyanın kuzey yarım küresinde yer alan sanayileşmiş toplumlar “gelişmekte olan ülkelerin kaynaklarını kendilerine aktarmanın yanında çevresel krizinde en büyük sorumluları” (Ertan, 1997, s. 185) arasında gösterilmektedirler.

Sanayi devrimi toplumsal dokularda birçok değişimi beraberinde getirmenin yanında modern anlamda “gelişme, ilerleme, ekonomik büyüme ve bütün anlamıyla organize edilmiş bir sosyal hayat olarak kent kavramını” (Sezal, 1992, s. 12) literatüre kazandırmıştır. Günümüzde gözlenen çevresel sorunların nedenleri arasında büyük kentler ve kentsel yaşam özel bir yer tutmaktadır. Özellikle sanayileşmiş toplumlarda insan nüfusunun büyük bölümü kentlerde ya da kente göç etme hayaliyle yaşamaktadır. Çağdaş anlamda kentleşme, sanayileşmenin ürünüdür. “20. yüzyıl ise bütünüyle hızlı bir kentleşme çağı olmuştur” (Keleş, 1993, s. 23). Tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, tarımsal ve tarım dışı üretimin dağıtımının kontrol mekanizmalarının toplandığı belirli bir teknolojik seviyeye göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimleri” (Kıray, 1972, s. 1) olarak tanımlanan kentler, sanayi devrimi sonrası hızla yaygınlaşmış ve gelişmişlerdir. “Çağcıl toplumlarda büyük kentsel alanlar nehir kıyılarında, verimli ovalarda ya da ticaret yolları ve demir yollarının kesişme noktalarında gelişme eğiliminde” (Giddens, 2005, s. 565) olmakla beraber sanayi yatırımlarının yoğunlaştığı bölgeler yoğun demografik hareketlere neden olmaktadır. Makine teknolojisinin kendini sürekli yenilemesi ve gelişmesi, hızla artan üretim tesisleri ve fabrikalar, ulaşım olanakları ve kentsel yaşamın sağladığı sosyo-ekonomik avantajlar nüfusun topraktan kopmasını kolaylaştırmakta, kente göçü hızlandırmaktadır. “Gelişen sanayi kentleri sadece fabrikaların bulunduğu yerler değil, aynı zamanda birer bankacılık, finansman ve yönetim merkezleri” (Özkalp, 2005, s. 370) görünümü kazanmışlardır. İnsanlar daha iyi yaşam koşulları umuduyla bazen sınırlar içerisinde bazen sınır ötesi göç hareketlerine katılmaktadırlar. Dolayısıyla bir yandan göç hareketleri, diğer yandan doğumların ölümlerden fazla olması kentlerin nüfusunu arttırmaktadır.

Kontrolsüz göç hareketleriyle sürekli artan nüfus, enerji sınırlılığı, kıt kaynaklar, diğer yandan plansız yapılaşma, doğal alanların çeşitli nedenlerle tahrip edilmesi gibi kentsel sorunlar, çevre üzerinde olumsuzluklarını arttırmaktadır. Kentler açısından “çevre tahribatının en açık ve göze batan örneği, yapılaşmanın düzensiz biçimde en verimli çevre tarım arazilerine doğru yayılmasıdır” (Sezal, 1992, s. 81). Bu süreçte su havzaları da ciddi zararlar görmekte, doğal kaynakların bilinçsizce tüketilmesi “insanın yaşaması için gerekli doğal ortamın hızla bozulmasına” (Nazlıoğlu, 1993, s. 9) neden olmaktadır. Birleşmiş Milletler gelecek on yılda dünya nüfusunun yarısının kentlerde yaşam süreceğini ön görürken, IUCN (Uluslar arası Doğa Koruma Birliği) genel direktörü Inger Andersen

2050 yılına ulaşıldığında insanlığın %70'inin kentlerde yaşayacağına, bu durumun insan ile doğa arasındaki kopuşa hız kazandıracağını (Anderen, 2017) vurgulamaktadır.

Havayı kirleten sera gazları salınımının en az yarısı kent yaşamından kaynaklanmakta, bu durum küresel çapta iklim değişikliğini ve küresel ısınmayı tetikleyen faktörler arasında ilk sıralarda kabul edilmektedir. Dolayısıyla gerekli tedbirlerin alınmaması ve bu konuda toplumsal duyarlılığın geliştirilememesi durumunda kentsel dokularda gözlenen çevre sorunlarındaki artış kadar, gelişmekte olan ülke kentlerindeki yetersiz alt yapı ve sosyo-ekonomik temel hizmetlerden mahrum kentsel yaşantıların yarattığı ekolojik sorunlarda artarak devam edecektir.

Günümüzde artık kentten ziyade “kent toplumu” (Lefebvre, 2011, s. 8) ifadesini kullanmak yanlış olmayacaktır. Sanayileşme olgusuyla ortaya çıkan bu yeni toplumsal yapı, kentleşme olgusuyla bütünlük oluşturmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ve gelişmiş toplumlarda sanayileşme ve kent olguları birbirini tamamlamakta, kentler gelişmiş teknolojilerin bir parçası olmakta, yaşam olanakları insanların tüm ihtiyaçlarına yanıt vermektedir. Dolayısıyla tüm dünya toplumları “kentleşme” sürecini gelişme ve ilerlemenin bir sembolü olarak görmekte ve bu yönde hedef belirlemektedir. Artık “kentleşme olgusu evrenselleşmiştir” (Beck, 1990, s. 44). Metropol, bölgesel kent (megalopolis), dünya kenti (world city) tanımlarının içini dolduran milyonlarca insana ev sahipliği yapan kentler, sundukları yaşam olanaklarının yanısıra “ekolojik ilişkilerin bozulmasına bağlı çevre sorunlarının da” (Yıldız vd. 2011, s. 88) kaynağı olmuşlardır.

Kentlerin çevre üzerindeki etkileri üzerine özellikle Robert Park, Ernest Burgess gibi çeşitli Chicago okulu üyelerinin 1920'li yıllarda başlattığı çalışmalar kent ekolojistlerine yol gösterici olmuştur. Böylece kent-çevre ilişkileri detaylı olarak analiz edilmeye başlanmış özellikle yirminci yüzyılda hız kazanan bilimsel çalışmalar bu alanlarda yaşanan sorunları ve çözüm önerilerini çok boyutlu olarak ortaya koymaya başlamıştır. Kentsel yaşantıların ortaya çıkardığı çevresel sorunların “doğaya uygun mimari, uygun ısıtma sistemleri, planlı kentleşme, atıkların geri kazanımı, hızlı kentleşme ve gecekondulaşma sorununa çözüm üretilmesi” (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1991, s. 122-141) vb. temel başlıklar çerçevesinde değerlendirilmesi ve ekolojik anlamda ortaya konan çözüm arayışları özellikle toplumsal duyarlılığın geliştirilmesi açısından son derece önemlidir.

Günümüzde İnsan-Doğa İlişkileri ve Küresel Çevre Sorunları

İnsan-doğa ilişkilerinde, tarım toplumlarıyla başlayan ve sanayi toplumlarıyla hız kazanan olumsuzluklar günümüzde ki büyük ekolojik dengesizliklerin temelini oluşturmuştur. Gözlenen iklim değişiklikleri, sıcaklık artışları ve kutup buzullarında yaşanan erime, ozon tabakasındaki delinme, kuraklık, su ve hava kirliliği, toprağın kimyasallarla kirlenmesi ve kötü kullanımı, ormanların tahrip edilmesi, tehlikeli atıklar, nükleer kazalar, nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan hayvanlar vb. çevre duyarlılığı konusunda birçok ülkenin ortak hareket etmesini zorunlu hale getirmiştir.

1972 yılında Massachusetts Institute of Technology tarafından hazırlanan The Limits to Growth (Büyümenin Sınırları) 1972 raporu yayınlanmıştır. Rapor, dünya nüfusunda, sanayileşmede, çevre kirlenmesinde, gıda üretiminde ve doğal kaynakların tükenmesinde o tarihteki büyüme eğilimi sürecelecek olursa, gezegenimizde ekonomik büyümenin 21.

yüzyıl içinde sınırına dayanacağı ifade edilmiş ve bu öngörü büyük tartışmaların doğmasına neden olmuştur. 1972 yılındaki raporda imzası bulunan Randers'ın da aralarında bulunduğu Roma Klubü üyelerinin 2016 yılında yayınladıkları "2052: Gelecek 40 Yıl İçin Küresel Bir Öngörü" raporu ise sera etkisi yapan gazların emisyonunun 2030 yılına kadar artacağı, dolayısıyla 2052 sonrasında da atmosferin ortalama iki derece ısınacağı, deniz seviyesinin 50 cm yükseleceği, kuraklık, sel ve kasırgaların artacağı (Üstünel, www.dw.com/tr) saptamasıyla daha karanlık bir tablo ortaya koymaktadır.

1972 yılında The Limits to Growth raporunun yarattığı tartışmalar ışığında aynı yıl Birleşmiş Milletler "çevre ve insan" konferansı 113 ülkenin katılımıyla Stockholm'de toplanmıştır. Küresel görünüm kazanan ve insanlığın yeryüzü yaşamını ve geleceğini tehdit eden çevresel konular, Stockholm "çevre ve insan" konferansı (1972) ile Birleşmiş Milletler'in de gündemine alınmıştır. "Toplantıda çevre sorunlarını küresel boyutta ele alacak uluslararası bir organın kurulmasına karar verilmiş, BM Genel Kurulu'nun 2997 sayı ve 15 Aralık 1972 sayılı kararıyla Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), BM'ye bağlı bir program olarak oluşturulmuştur" (www.mfa.gov.tr). İlk kez "Sürdürülebilir Kalkınma Olgusu" bu konferansta gündeme gelmiş, daha sonra Gro Harlem Brundtland başkanlığında hazırlanan "Ortak Geleceğimiz" (1987) raporunun ana fikrini oluşturmuştur. Ortak geleceğimiz raporu 'mevcut kuşakların ihtiyaçlarının gelecek kuşakların ihtiyaçlarını engellemeden karşılama' mantığı üzerinde şekillenmiştir. Sıfır büyüme ve organik büyüme tartışmalarının toplumsal dokularda yarattığı eleştiriler ışığında şekillenen "sürdürülebilir kalkınma" olgusu çevre, sanayi ve toplum arasında dengeyi gözeten sürekli ve dengeli (sürdürülebilir) kalkınma çabaları gelecek kuşakların çıkarlarını ve insanlığın gelecekte daha yaşanılır bir çevrenin parçası olmasına katkı sağlayacağını vurgulamaktadır.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı kuruluşu sonrasında bir çok protokolün hayata geçirilmesinde söz sahibi olmuştur. Nesli Tehlike Altındaki Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin CITES Sözleşmesi (1973), Vahşi Göçmen Hayvanların Korunması (Bonn 1979), Ozon tabakasının korunması (Viyana 1985), Ozon tabakasını incelten maddelere ilişkin protokol (Monreal 1987), Sınırötesi Tehlikeli atıkların bertarafı (Basel 1989), Biyoçeşitliliğin Korunması (1992), Tehlikeli Kimyasalların ticaretinde ön bildirim (Rotterdam 1998), Biyogüvenlik (Kartegana 2000), Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin (Stockholm 2001) protokol bunlardan sadece bazılarıdır.

Sonuç bildirgesinde çevrenin korunması düşüncesinin tüm insanlığa benimsetilmesi ve bu yönde yaygın adımlar atılmasını vurgulayan "İnsan ve Çevre Konferansı"nın ilk küresel konferans olmasının yanında ikinci önemli bir özelliğinin de yirmi yıl sonra Rio de Jenerio'da gerçekleşecek ikinci büyük konferansa rehberlik etmesidir.

Dünya Bankası (2001, s.xix), çevresel sorunların karmaşık özellikleri ve doğabilecek sorunların insanlar tarafından öngörülememesinin bu alandaki en önemli kaygı noktalarının başında geldiğini vurgulamaktadır. 2008 raporunda insanlığın dağları deldiğini, silahlandığını, akarsuları dizginlediğini, derin sondaj çalışmaları yaptığını ve sadece dünya nüfusunun %22'sini oluşturan zengin ülke toplumlarının toplam enerji kullanımının yarısını gerçekleştirdiğini ifade eden Dünya Bankası, 2080 öngörüsünde ise mevsim değişikliklerine bağlı olarak tarımsal üretimde %15'lik bir düşüş (The World Bank, 2008) beklendiğini vurgulamaktadır. İnsanoğlu yaşam alanlarını süratle yok etmekte ve bu süreçte kendisiyle beraber tüm canlılar etkilenmektedir. Stanford Üniversitesi tarafından

yürütülen bir araştırma canlı türleri arasında hızlı bir kitlesel yok oluş sürecine vurgu yapmaktadır. Dünya genelinde yaşayan canlı türlerinden neredeyse yarısının 21. yüzyılın sonuna kadar yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını belirten araştırmanın yürütücülerinden Paul Ehrlich bu süreci “altıncı büyük kitlesel yok oluş süreci” olarak tanımlayarak tehdit altındaki türlerin kurtarılması, popülasyonlarının ve yaşam alanlarının korunması için henüz geç kalınmadığını vurgulamaktadır (Ehrlich, stanford.edu). Özellikle kurbağa türlerinin hızlı yokoluşuna dikkat çeken Kolbert, 2014’de yayınlanan *The Sixth Extinction: An unnatural History* adlı eserinde türlerin hızlı yok olması sürecinin temel nedenleri arasında iklim değişikliği, hava kirliliği, yeşil örtünün zarar görmesi, doğal dengenin insan eliyle bozulması vb. göstermektedir.

Birleşmiş Milletler önümüzdeki süreçte dünyanın acilen çözüm üretilmesi gereken üç temel küresel sorunu arasında çevre sorunlarını ön plana almaktadır. Bu çerçevede önümüzdeki onbeş yıllık süre içinde aşırı yoksulluğun sona erdirilmesi, eşitsizlik ve adaletsizliklerin önlenmesi yanında çevre sorunlarına dikkat çekilmekte, özellikle iklim değişikliği konusuna vurgu yapılmaktadır. 193 ülke lideri tarafından imza altına alınan 17 küresel hedef arasında temiz, içilebilir su ve sağlık koşulları, erişilebilir ve temiz enerji, sürdürülebilir kent ve yaşam alanları, sorumlu tüketim ve üretim, iklim eylemi, su ve karasal yaşamın korunması, hedefler için ortaklıklar (<http://www.un.org.tr>) dikkat çekici başlıklar arasındadır. Ancak bu ortak çabalarda “ulusların işbirliklerine kendi perspektiflerinden bakmaları önemli farklılıkları” (Recchia, 2001, s. 1-2) beraberinde getirmektedir.

Çevre sorunları başlığı ele alındığında ilk akla gelen çevre kirliliği konusu olmaktadır. “Doğanın temel fiziksel unsurları olan hava, su ve toprakta zararlı etkilerin oluşması ile ortaya çıkan ve canlıların yaşamlarını olumsuz yönde etkileyen çevre sorunlarının tümü çevre kirliliği olarak adlandırılmaktadır” (Yıldız vd., 2011, s. 103). Özellikle toprak ve suda yaşanan kirlenmenin “yerel” olarak değerlendirilmesi, 1970’lerden günümüze üretilen ulusal ve uluslararası çevre politikalarında ekonomik kaygıların, çevresel kaygıların üzerinde tutulması nedeniyle (Aygün, 2007, s.224) sorunların aşılmasını sağlayamamıştır. Aksine çevresel sorunlar giderek büyümüş ve küresel bir görünüm kazanmıştır. 1921 yılında ilk kez “insan ekolojisi” kavramını kullanan Park’a göre (1987); termik santraller, sanayi işletmeleri ve otomobil egsozları gibi sanayinin çeşitli alanlarından çevreye bırakılan sülfür dioksit ve hidrojen oksit gazları havadaki nem ile birleştiğinde etkili asitler haline gelmekte su kaynakları, ormanlar, toprak kirlenmekte ve asit yağmurları canlı yaşam için tehlike oluşturmaktadır. Bu anlamda “ülkeler arasındaki siyasal farklılıklara bakılmaksızın gezegen tek bir ekosistem olduğu için doğal çevrenin incelenmesi küresel bir perspektif gerektirmektedir ve doğal çevrenin herhangi bir parçasında yaşanan değişiklikler, küresel ekosistemin tamamını (Macionis, 2012, s.584) etkilemektedir. Bireysel hatalardan kaynaklanan çeşitli çevre felaketleri de süreci ağırlaştırmaktadır. Hindistan’ın Bhopal kentinde 45 ton zehirli gazın atmosfere yayılmasıyla sonuçlanan kaza (1984), Ukrayna’nın Çernobil nükleer santralinde meydana gelen reaktör patlaması (1986), Irak’ın Kuveyt’i işgali sonrası ateşe verilen 600 petrol kuyusunun yedi ay boyunca yanması (1991), Japonya’da deprem sonrası yaşanan tsunami dalgalarının Fukushima nükleer santralinde neden olduğu patlama (2011) gibi çok sayıda örnek binlerce insanın ölümüne, milyonlarca insanın ve çevrenin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur.

Özellikle “sanayi devrimini tamamlamış olan ülkeler bu kirlenmede büyük sorumluluk taşımakta ve günümüz dünyasında çevresel dengelerin yerine oturtulması için en büyük faturayı ödemek zorunda oldukları düşünülmektedir” (Baykal ve Baykal, 2008, s.4). Bununla birlikte ABD Ulusal Bilimler Akademisi ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ozon tabakasındaki inceltme ve sera etkisinin iki en önemli çevresel sorun olduğunu belirtmektedirler. İnsanlığın geleceğini tehlikeye atan bu iki küresel sorunun olumsuz etkileri ancak küresel tedbirlerle azaltılabilecek ya da ortadan kaldırılabilecektir.

Ozon tabakasına başta soğutma ve temizlik alanında kullanılan klorofloro karbonlarının zarar verdiğinin belirlenmesi ve sürekli ölçümlerde 1984 sonbaharında Antartika üzerinde %40’lık azalmanın gözlenmesi sonrasında 150 ülke temsilcisi Montreal Protokolünü (16.09.1987) imzalamış, klorofloro karbon üretimine sınırlama getirilmiş ve kullanımda büyük oranda azalma sağlanmıştır. Protokol uluslararası toplumun küresel çevre sorunları karşısında ilk büyük başarısı olarak tarihe geçmekle beraber, ardından yaşanan duyarsızlıklar sonraki yıllarda ozon tabakasındaki inceltmeyi tehlikeli boyutlara ulaştırmıştır.

Atmosferdeki karbon emisyonlarının bir diğer önemli etkisi küresel ısınma olarak insanlığın karşısında durmaktadır. Karbon emisyonlarının küresel ısınmaya kaynaklık etmesi “bu gazların atmosferde yoğunlaşarak, yer kabuğu çevresinde, yer kabuğu ısısının dengelenmesini engelleyecek bir ısı koruyucu tabakaya dönüşmesi ve böylelikle yer kabuğunun ısısının artması” (Tuna, 2006, s. 34) sonucuna neden olmaktadır. Bu değişimin doğal sonucu olarak atmosferin yapısı değişmekte, yer kabuğu ısınmakta, buzullar erimekte, ısı değişikliklerindeki alışılmadık oranlar insanların yaşamlarını ve yaşam alanlarını çeşitli alışılmadık meteorolojik olaylar ve doğal afetlerle tehdit etmektedir.

İnsan kaynaklı faaliyetlerin neden olduğu küresel ısınmanın iklim üzerindeki etkilerine karşı uluslararası ikinci önemli adım Stockolm Konferansından sonra, 1992 yılında Rio de Janeiro’da atılmıştır. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change) imzaya açılmış 21 Mart 1994’de yürürlüğe girmiştir. 195 ülke ve Avrupa Birliği’nin taraf olduğu sözleşmeye, Türkiye 24 Mayıs 2004’de dahil olmuştur. Sözleşmeye taraf ülkeler, sera gazı salınımını azaltmayı, araştırma ve teknoloji alanlarında işbirliği yapmayı, sera gazı yutaklarını (ormanlar, okyanuslar, göller) korumayı taahhüt etmekle birlikte ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar konusunda anlaşmaya varmıştır. Konferans sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşılabilmesi için küresel ortaklıklara vurgu yapmaktadır.

Sözleşmede “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” tanımıyla bazı ülkelerin sanayi devrimi sonrasında iklim değişikliğine kaynaklık eden sera gazlarını atmosfere diğer ülkelerden daha çok salmaları nedeniyle daha fazla sorumluluk üstlenmeleri gerekliliği düşüncesi vurgulanmıştır. Bu çerçevede ülkeler üç kategoride değerlendirilmiştir. Ancak daha sonraları gerçekleştirilen çeşitli taraflar konferanslarında sera gazlarının salınımının devam etmesi ve ülkelerin bu konuda gerekli duyarlılığı göstermediklerinin ortaya çıkması nedeniyle Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi’ne taraf ülkelerden özellikle sanayileşmiş ülkelerin kararlı ve bağlayıcı yükümlülükler altına girmesi için Kyoto Protokolü (1997) müzakereye açılmıştır. Newyork’ta bir yıl (Mart 1998- Mart 1999) imzaya açık kalan protokol Rusya Federasyonu’nun onaylamasıyla (2005) yürürlüğe girmiştir.

Türkiye “Kyoto Protokolüne Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”un 5 Şubat 2009’da T.B.M.M’de kabulü ve 13 Mayıs 2009 tarih ve 2009/14979 sayılı bakanlar kurulu kararının ardından, katılım aracının Birleşmiş Milletlere sunulmasıyla 26 Ağustos 2009 tarihinde Kyoto Protokolü’ne taraf olmuştur. Protokol kabul edildiğinde BMİDÇS tarafı olmayan Türkiye, EK-I taraflarının sayısallaştırılmış salım sınırlama veya azaltım yükümlülüklerinin tanımlandığı Protokol EK-B listesine dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla, Protokol’ün 2008-2012 yıllarını kapsayan birinci yükümlülük döneminde ve 2012-2020 yıllarını kapsayan ikinci yükümlülük döneminde Türkiye’nin herhangi bir sayısallaştırılmış salım sınırlama veya azaltım yükümlülüğü bulunmamaktadır (www.csb.gov.tr).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) Taraflar Konferansı’nın 17’nci ve Kyoto Protokolü Taraflar Konferansı’nın 7’nci toplantıları (UNFCCC COP17/CMP7), Güney Afrika’nın Durban Kentinde 28 Kasım – 9 Aralık 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Durban zirvesi “kısmen bilimsel temellere, ağırlıklı olarak da ülkelerin ya da ülke gruplarının ortak duygu ve gelecek çıkarlarına dayanarak, iklim değişikliğiyle yakın ve orta gelecekte savaşım için dünyaya kapıları aralık tutmayı” (Türkeş, 2011) sağlamakla beraber bağlayıcı bir sonuç elde edilememiştir. Durban’da yaşanan başarısızlık, 30 Kasım 2015 tarihinde Paris’te toplanan ve iki hafta süren Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı’na başarı elde edilmesi konusunda olumlu etki sağlamıştır. İklim değişiklikleri ve neden olduğu meteorolojik sonuçlar konusunda çeşitli bölgelerde yaşanan felaketler dünya toplumlarının bu konudaki duyarlılığını daha da arttırmış dolayısıyla üzerlerinde toplumsal baskıyı hisseden siyasetçilerin olumlu tutumuyla Paris anlaşması, iklim konusunda en kapsayıcı ve en fazla imza toplayan anlaşma özelliği kazanmıştır. Kyoto Protokolü’nde imzası bulunmayan Amerika Birleşik Devletleri, anlaşmaya imza koymuş, ancak seçimler sonrasında, başkan seçilen Trump, seçmenlerine verdiği vaatler doğrultusunda, Amerikan iş gücüne ve ülke ekonomisine zarar vereceği gerekçesi ile anlaşmadan Haziran 2017’de ABD’nin çekildiğini açıklamıştır (www.bbc.com).

Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda yaşanan tartışmaların hız kazanarak sürdüğü bir ortamda Güney Kutbu’nda “Larcen C buzulunda on yıldan bu yana gözlenen çatlağın 5 bin 800 kilometrekarelik ve bir trilyon ton ağırlığındaki bir bölümünün (A-68) kırılarak kopması” (www.hurriyet.com.tr) sorunu bir kez daha dünya toplumlarının gündemine taşımıştır.

Sera gazı salınımının bu hızda devam etmesi ve sanayi devriminden önceki dönemlerin iki katına çıkması durumunda dünyanın 21. yüzyıl içinde ortalama 3-6 C’lik sıcaklık artışı ön görülmektedir. Bu, küresel düzeyde büyük doğal afetler anlamına gelmektedir. 2020 yılında yürürlüğe girecek olan Paris İklim Değişikliği anlaşması, yüzyılın sonuna kadar küresel ortalama sıcaklık artışının 1,5 ila 2 derece arasında sınırlandırılmasını hedeflemektedir. Günümüzde atmosferde en fazla sera gazı salınımına neden olan ülkelerin başında %24 ile Çin Halk Cumhuriyeti gelmektedir. Çin’i, ABD, Avrupa Birliği Ülkeleri, Hindistan, Brezilya ve Rusya izlemektedir (www.bbc.com). Türkiye Paris anlaşmasında 2030 yılına kadar sera gazı salınımını 1,175 milyon ton CO2 eşdeğeri yerine %21 azaltarak 929 milyon ton CO2 eşdeğerine indireceğini taahhüt etmiştir.

Sonuç

Çevresel sorunların kaynağını ağırlıklı olarak insan etkinlikleri oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar insanlığın özellikle sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan toplumlarda çevresel risk algısının ön plana çıkarılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Yaşadığımız yüzyılda çevre konusunda gözlenen sorunlar evrensel bir görünüm kazanmış, tüm dünya toplumları bu sorunlardan az ya da çok etkilenir hale gelmiştir. Özellikle küresel ısınma ve neden olacağı sonuçlar konusunda gözlenen gelişmeler bilim insanlarını dünya yaşamının geleceği konusunda kaygılandırır noktaya gelmiştir. Yapılan bilimsel çalışmalar karbon emisyonlarının salınımı ve fosil yakıt kullanımını küresel çevre sorunlarının merkezine koymaktadır. Hızlı nüfus artışı, sanayileşme ve kentleşme olguları bu sorunları tetikleyici temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Yaygın çevre kirliliği, ozon tabakasındaki incelme, sera etkisi, küresel ısınma vb olumsuzlukların şekillenmesinde sanayi toplumlarının tarihsel sorumluluğu büyüktür.

İnsanlık bir yanda sanayileşmenin hızı, diğer yanda kapitalizmin kar hırsı, siyasal yöneticilerin ve büyük sermayelerin farklı beklentileri nedeniyle bu büyük küresel sorunlar karşısında ortak adımlar atmakta zorlanmaktadır.

İnsanlığın geleceği tehdit altındadır. Küreselleşen ve acil çözüm bekleyen çevre sorunlarının aşılması uluslararası işbirliğini zorunlu hale getirmektedir. Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerin daha etkin çalışmalar gerçekleştirmesinin yanında, yurttaşların bilinçlendirilmesi, toplumların aydınlatılması, ulusal ve yerel siyasi karar alıcıların sorunların çözümünde uzlaşmacı tavır takınmaları konusunda yönlendirilmesi ve uluslararası bir perspektifin kabulü, sorunların küresel boyutta ele alınması son derece önemlidir. Resmi politikaların yanında çevre konusunda faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin desteklenmesi, sivil insiyatifin geliştirilmesi resmi politikalar oluşturulması ve geliştirilmesinde siyasi karar alıcıların elini güçlendirecektir. En az geleceğe yönelik planlama ve çalışmalar kadar geçmişte yitirilen alanların yeniden ulusal planlamalarla insanlığa kazandırılması için adımlar atılması zorunluluktur. Bu çerçevede 1970'li yıllarda uygulanmaya başlayan ve giderek gelişen, yaygınlaşan environmentalı impact analysis (çevresel etki değerlendirmesi) anlayışının tüm dünyada uygulanır olması iyimser bir beklenti olarak vurgulanmalıdır.

Bugün vardığımız nokta gelişmenin veya sanayileşmenin yadsınması ya da nostaljik bir geri dönüş düşüncesi değil, insanlığın sahip olduğu yer altı ve yer üstü kaynaklarla birlikte doğal çevrenin toplumsal gelişmeyle uyumlu bir büyüme sürecinin sağlanmasıdır. Bu alanda geliştirilen sürdürülebilir kalkınma çalışmaları dikkate değerdir.

Çevre açısından dikkat çekici ve sevindirici gelişme, sorunların hissedilir şekilde büyümesine paralel olarak çözüm önerilerinin ve uygulamalarının da hız kazanmış olmasıdır.

Kaynakça

- Akdur, R. (2005). Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları. Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Andersen, I. (2017). <https://www.iucn.org/news/secretariat/201706/iucn-director-generals-statement-world-environment-day> (Erişim Tarihi: 13.07.2017).
- Aygün, B. (2007). Küresel ve Yerel Çevre Sorunlarının Risk Olarak Algılanması Üzerine Bir Araştırma, Çevre ve Politika,(Edit: A. Mengi). Ankara: İmge Yayınevi.
- Baykal H. Baykal T (2008) Küreselleşen Dünyada Çevre Sorunları, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (9), 1-17.
- Beck, M.J. (1990). Çevre ve Üçüncü Dünya. (Çev: Canatan, K.). İstanbul: Endülüs Yayınevi.
- Birleşmiş Milletler Türkiye, <http://www.un.org.tr>, (Erişim Tarihi: 14.04.2017).
- Ehrlich, P. (2015). “Stanford researcher declares that the sixth mass extinction is here” <http://news.stanford.edu/2015/06/19/mass-extinction-ehrich-061915/> (Erişim Tarihi: 28.06.2017)
- Ertan, B. (1997). Yaşayan Kent. Ve Kirlendi Dünya içinde. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Giddens, A. (2005). Sosyoloji. (Çev. Mercan, Z.). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Güvenç, B. (1979). İnsan ve Kültür. 3. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harper, C. (1996). Environment and Society: Human Perspectives on Environmental Issues. New Jersey: Printice Hill.
- Keleş, R. (1993). 21. Yüzyılın Eşiğinde Kent ve Çevre. Toplum ve Çevre. Ankara: Sosyoloji Derneği. 1s.23-33.
- Keleş, R., Hamamcı, C. (2002). Çevrebilim. 4. Baskı. Ankara: İmge Yayınevi.
- Kıray, M.B. (1997). Örgütlemeyen Kent. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kışlalhoğlu, M. Berkes, F. (1991), Çevre ve Ekoloji, 4. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kolbert, E. (2014). The Sixth Extinction: An Unnatural History. New York: Henry Holt and Company, LLC.
- Kongar, E. (1981). Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lefebvre, H. (2011). Kentsel Devrim. (Çev: Sezer, S.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Macionis, J. (2012). Sosyoloji. (Çev /Ed. Akan, V.). Ankara: Nobel.
- Nair, G. (1998). Homo Technologicus’un Ortaya Çıkış Süreci ve Teknolojik Dinamizm. Bilişim Teknolojileri Işığında Eğitim Konferansı Bildiriler Kitabı. Ankara: O.D.T.Ü.
- Nair, G. (2008). Sosyolojik Açından Bilgi Toplumu ve Türkiye. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Nazlıoğlu, M. (1993). Toplum ve Çevre. Ankara: Sosyoloji Derneği. 67-77.

- Özkalp, E. (2005). *Sosyolojiye Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Park, C.C. (1987). *Acid Rain: Rhetoric and Realty*. London and New York.
- Recchia, S. (2001). "Explaining the International Environmental Cooperation of Democratic Countries", Center for the Study of Democracy, August1,
- Sezal, İ. (1992). *Şehirleşme*. İstanbul: Ağaç Kitabevi.
- Soyer, S. (1996). *Endüstri Sosyolojisine Giriş*. İzmir: Saray.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2017). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi. <http://www.csb.gov.tr/projeler/iklim/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=webmenu&Id=12426> (Erişim Tarihi: 13.07.2017).
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı (2017). Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP). <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 12.07.2017).
- The World Bank (2001). *Making Sustainable Commitment: An Environment Strategy for the World Bank*.
- The World Bank (2008). *World Development Indicators*. Washington. D.C.
- Tuna, K. (2006). *Türkiye'de Çevrecilik*. Ankara: Nobel.
- Türkeş, M. (2011), "Durban'da Neler Oldu? Durban İklim Değişikliği Konferansının Sonuçları", <http://www.yesilekonomi.com/durban-postasi/> (Erişim Tarihi: 17.04.2017).
- Üstünel, A. "2052 Tahminleri Karanlık", <http://www.dw.com/tr/2052-tahminleri-karanlik%C4%B1k/a-15934885> (Erişim Tarihi: 08.04.2017).
- Yıldız, K., Sipahioğlu, Ş., Yılmaz, M. (2011). *Çevre Bilimi ve Eğitimi*. Ankara: Gündüz.
- İnternet Kaynakları
- <http://www.hurriyet.com.tr/seyahat/istanbul-buyuklugundeki-buz-dagi-koptu-bilim-adamlari-sokta-40518693> (Erişim Tarihi: 17.07.2017).

LİDERLİK İLE ÖRGÜTSEL SINIZM İLİŞKİSİ

Hasan Fikri BİLGİÇ¹

Özet

Liderlik; işletme disiplininin özellikle çalışanlar üzerindeki önemli etkisi nedeniyle büyük ilgi odağı olmuş, son dönemlerde pozitif liderlik ve de duygusal liderlik adı altında yapılan çalışmalarda Ruhsal Liderlik kavramına yer verilmeye başlanmış, küreselleşmenin getirdiği ağır yüklerin yol açtığı Örgütsel Sinizm belki de örgütsel patolojik bir rahatsızlık olarak görüldüğünden, İşletme disiplininin çare aradığı bir kavram olmuştur. Bundan hareketle, çalışanlar üzerinde liderliğin örgütsel sinizm üzerindeki etkisi literatüre dayalı araştırma ile incelenmiştir. Bu araştırmanın amacı liderlik ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırmada çalışanlara uygulanan örgütsel sinizmin ne kadarının liderin tarz, tutum ve davranışlarına bağlanabileceği irdelenmeye çalışılmıştır. Buna göre liderin çalışanlar üzerinde birçok açıdan etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada liderin çalışanlarına uyguladıkları sinizmin örgütsel bağlılık, iş tatmini, motivasyon ve verimlilik üzerinde negatif etkilerinin olacağı belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Sinizm, Örgütsel sinizm.

THE RELATIONSHIP BETWEEN LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL CYNICISM

Abstract

Leadership has been an important focus of interest in business administration due to especially its effects on employees. Recently, the concept of Spiritual Leadership is being used in the studies under the umbrella of positive leadership and emotional leadership. Due to the fact that organizational cynicism caused by heavy burdens brought by globalization, is regarded as a pathological feature, the discipline of business administration seeks a remedy.

In this context, the impact of leadership on employees on organizational cynicism has been examined through literature-based research. The purpose of this research is to determine the relationship between leadership and organizational cynicism. Attempts have been made to examine how much organizational cynicism applied to employees in the research can be attributed to the style, attitude and behavior of the leader. Accordingly, it is possible to say that the leader is influential in many aspects on the employees. At this point, it can be stated that the cynicism that leaders apply to the their employees has negative effects on organizational commitment, job satisfaction, motivation and productivity.

Keywords: Leadership, Cynicism, Organizational cynicism.

Giriş

Son zamanlarda bütün dünyada meydana gelen hızlı değişimler, örgütleri ve örgütün en önemli parçaları olan iş görenleri de değişime mecbur etmektedir. Fakat değişimin ile birlikte rekabet ortamlarında durmaya gayret eden örgütler, örgütün yalnızca verimliliğiyle ilgilenip, bireylerin tutumları ile hislerini önemsememektedirler. Bundan dolayı da iş görenler örgüte karşı negatif davranışlar geliştirmeye ve düş kırıklığına uğramaya başlamaktadırlar. Yaşanan bu hızlı değişim neticesinde ortaya çıkan rekabet ortamı, örgütsel sinizm kavramının tartışılmaya başlanmasına neden olmuştur.

Sinizm kavramı son zamanlarda örgütsel alanda önem verilen konulardan biridir. Sinizm ile ilgili çalışmalar henüz çok yeni ve az olsa da, örgütleri yakından ilgilendiren bu konuda gerek teorik, gerekse deneye dayalı çalışmaların yapılacağı öngörülmektedir. Çünkü örgütsel sinizm, örgütlerin başarısını olumsuz etkileyen nedenler arasında sıralanmaktadır.

Sinizm kavramının esasında; düş kırıklığı, stres, umutsuz olma vb. hislerin oluşmasına neden olan dikkat çeken sebeplerin ilk başında, iş görenlerin örgüte yani örgütün düşünce yapısı ve izlemlerine, iş arkadaşlarına, patronlarına ve idarecilerine hissettikleri güven noksanlığı gelmektedir. Abraham örgütsel sinizmin, iş görenlerin şahsi değerlerini ve örgütün değerleri arasında uyum olmadığı düşüncesinden doğabileceğini belirtmiştir. Değer birliği bulunmayan iş yerlerinin ise başarı gösterebilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi imkânsızdır. Örgütlerde meydana gelen sinizmin başka negatif sonucu ise, örgütlerdeki çalışan devir hızının çoğalmasdır.

Örgütsel sinizm; bilişsel (iş görenin norm ve ilkelerle bağdaşmaması; resmi görevlerin ve normların kaile alınmaması; yalan ve entrika dolu tutumlar göstermesi), duygusal (iş görenin hürmetsizce, sinirli, stresli ve utangaç olması) ve davranışsal (iş görenin örgüt hakkında alay edici sözler söylemesi, örgütü küçük düşüren tutumlar göstermesi) olmak üzere üç boyutta incelemektedir.

Örgütlerde sinizmin oluşumunda ve oluşumunun engellenmesinde yöneticilerin değerleri ve liderlik anlayışları önem arz etmektedir. Çünkü liderlik, çalışanların yönetime ve örgüte karşı besledikleri negatif duygu ve düşüncelerin sonucu olan güvensizlik, yabancılaşma ve örgütsel bağlılığın azalması gibi sorunlar ile mücadelede önemli bir unsurdur. Bu nedenle, yöneticilerin liderlik tarzlarının örgütsel sinizm üzerindeki etkilerini ele almak; hem örgütsel sinizme yol açan bazı etkenlerin anlaşılması, hem de örgütsel sinizm ile mücadelede izlenebilecek yaklaşımların ortaya konulması açısından faydalıdır.

Örgütsel Sinizm

Örgütsel sinizmle ilgili en genel tanım, iş görenin çalışmış olduğu kuruma karşı, üç boyutu kapsayan, olumsuz bir davranıştır biçiminde yapıldığı görülmekte ve bu boyutların, kognitif, hissi ve davranış ile ilgili boyutlar olduğu bilinmektedir (Dean, 1998, s. 345).

Örgütsel sinizm ile ilgili yapılan çalışmaların iki grup biçiminde devam ettirildiği izlenilmektedir. İlki, sinizmin tekrardan kavramsallaştırılmasına, açıklanmasına ve ölçek

geliştirilmesine değer ve öncelik verilirken, diğer grupta ise sinizmin sebepleri, neticeleri ve ilişkili olduğu başka kavramlarla ilişkilerini araştırmaktadır (Tokgöz ve Yılmaz, 2008, s. 291). Ancak kavramsallaştırma gayretleri birtakım güçlükleri de yanında getirmektedir, bilhassa araştırmacıların çalışma konuları ile ilgili sinizm açıklamaları yapmaları, kavramı sofistike bir duruma getirmiş ve kavramsallaştırma gayretleri bir süreç niteliği kazandırmıştır (Tokgöz ve Yılmaz, 2008, s. 286).

Örgütsel sinizmin daha güzel açıklanabilmesi ve içerik açısından açık hale getirilmesi için, çağdaş anlamda sinizmin kavramsallaştırılmasına yardımcı bulunan incelemelerin, düşüncelerinden ve öneminden kısa bir şekilde bahsetmek gerekmektedir.

Sinizmin kavramsallaştırmasına müteveccih olan çalışmalardan birincisi, Cook ve Medley'in 1954 senesinde yaptıkları Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri çalışmasıdır. Çağdaş anlamadaki sinizm ile ilgili ilk araştırma olmasından dolayı bu araştırma önemlidir (Dean, 1998, s. 345). Diğer taraftan polisler üzerinde Niederhoffer'in yapmış olduğu sinizm çalışmasında, meslek ile ilgili sinizmi bir kavram olarak incelediği görülmektedir (Metzger, 2004, s. 25-27) ve mesleki sinizm kavramının meydana gelmesinde büyük bir katışı sağladığı görülmektedir. Sinizmi kurumsal ve toplumsal olarak irdeleyen Kanter ve Mirvis incelemelerinde, Amerikan çalışanlarının büyük bir bölümünün sinik olduğunu saptamışlardır (Kanter ve Mirvis, 1989, s. 377-379). Bu inceleme neticesinin çok yankı yaratması, kavramının daha fazla ilgi toplamasını sağlamıştır. Andersson çalışmasında, sinizmi işgören sinizmi bakımından inceleyerek, sinizm ile ruhsal sözleşme ihlaliyle ilgili dikkatleri toplamıştır (Andersson, 1996, s. 1395). Örgütsel sinizmin kavramsal hale gelmesiyle ilgili olan bu çalışma hem de işgören sinizmin sebeplerine de odaklanmıştır. Sinizmi Örgütsel Değişim gayretleri bakımından inceleyen Reichers, Wanous ve Austin'e göre, örgütlerde olan değişim gayretleri sinizm için uygun bir amaç olma niteliği taşımaktadır (Reichers vd.,1997, s. 48). Bununla birlikte araştırmacılar sinizmin etkilerinin düşürülmesi için tekliflerde bulunmuşlardır (Dean, 1998, s. 344; Reichers vd., 1997, s. 52-56). Bundan başka araştırmacıların Örgütsel değişim bakımından sinizmin neticelerine dikkatleri çekmeleri, başka bir yönden bakıldığında örgütsel sinizmin alanyazına da bu bakımdan katkı sağlamıştır.

Yukarıda bahsedilen araştırmaları tekrardan inceleyen Dean, Brades ve Dharwadkar çalışmalarında, “ örgütleri hakkında çok fazla işgören aracılığıyla ifade edilen negatif tutumun doğası nedir?” sorusuna cevap aramışlardır. Bundan dolayı da bir işletmede de en fazla karşı karşıya kalınan beş sinizm çeşidini inceleyen araştırmacılar, bütünü bir ortak yapı altında birleştirmeyi hedeflemişlerdir. Araştırmacılar bu nedenle örgütsel sinizmin kavramsallaştırmasına kilitlenmişlerdir ve bu bağlamdaki iki metottan yararlanmışlardır. İlkinde, sinizm çeşitleri arasındaki uyuşmaları ve ayrımların meydana getirebilmek gayesiyle, aralarında olan karşıtlıkları ve benzer olma durumunu saptamışlardır. Bu karşılaştırmada, bütün sinizm çeşidinin tanımlarına, dayandıkları kuramlara ve bu çeşitleri yansıtan çalışmalara yer verilerek karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca örgütsel sinizm kavramının güçlü esaslar üzerine koyabilmek için değişim göstermeyecek bir amaç olarak örgüt ele alınmış ve Ajzen'in “Tutumlar” teorisinden faydalanılmıştır. İkinci metot aracılığıyla da oluşturulmuş olan örgütsel sinizm kavramının, iş doyumu, örgütsel vatandaşlık, itimat gibi başka kavramlarla ilişkisinden söz edilmiştir. Böylece örgütsel sinizm, üç boyuttan meydana gelen ve tutum teorisinin, inanç, hisler ve davranışlar bileşenleri ile ayırt edilen bir yapı elde etmiştir. Bu şekilde örgütsel sinizm kavramsal-

laştırılmış ayrıca örgütsel sinizm de ölçülebilir ve çalışılabilir hale dönüşmüştür (Dean, 1998, s. 346).

Örgütsel sinizm kavramının daha anlaşılır hale gelmesi için bu zamana kadar yapılmış olan sinizm tanımlarının kronolojik bir sırada bakılmasında yarar olabilir. Alanyazına bakıldığında bu konu hakkında yapılmış olan iki çalışma dikkat çekmektedir. İlki Stanley, Meyer ve Toponlntsky'nin 1989-2000 yılları arasındaki tablosudur (Stanley, Meyer ve Toponlntsky: 2005, s. 431-433). İkincisi ise, Naus'un 1977-2006 yılları arasındaki tablosudur ve Kalağan aracılığıyla 2009 senesinde Türkçe 'ye çevrilmiştir (Naus, 2007, s. 15-24).

Liderlik

“Liderlik, uzun yıllardır gerek yönetim ve örgüt kuramcıları gerekse uygulamacıların dikkatini çeken bir kavram olmayı sürdürmekle birlikte, bu olgunun nasıl tanımlanması gerektiği konusunda yazarlar arasında tam bir fikir birliğine varılamadığı görülmektedir. Liderliğin tanımlanmasında yaşanan bu güçlük, bu olgunun çok yönlü ve zengin bir kavram olmasından ileri gelmektedir. Bu nedenle liderlik kavramı, yönetim ve örgüt araştırmacıları tarafından farklı bakış açılarından hareketle incelenip tanımlanmaktadır” (Bolat, 2009, s. 165).

Bu tanımlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Donnelly vd.'ne göre (1998) liderlik, “belirlenmiş hedeflere ulaşmak için, grup üyelerini isteyerek gayret göstermeleri konusunda ikna edebilme yeteneğidir” (akt. Bayrakdar, 2014, s. 22).
- Eren'e göre (2001) liderlik, “bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplamaya ve bu amaçları gerçekleştirmek için onları harekete geçirmeye dönük bilgi ve yeteneklerin toplamıdır” (akt. Bayrakdar, 2014, s. 22).
- İbicioğlu (1998) liderliği, “şiddet kullanımı ya da tehdit olmaksızın, bir bireyin diğerlerinin davranışlarını etkilediği sosyal bir işlemdir şeklinde ifade etmiştir” (akt. Bayrakdar, 2014, s. 22-23).
- Davis'e göre (1988) “liderlik, insanları belirlenmiş hedefler doğrultusunda çaba göstermeye ikna etme yeteneğidir” (akt. Bayrakdar, 2014, s. 23).
- Casimir'e göre (2001) liderlik, “astlara ilham verme, grup hedeflerini oluşturma ve bunlara ulaşma ve grubun bağlılığını koruma gibi çok sayıda farklı işlevin bir araya gelmesidir” (akt. Bayrakdar, 2014, s. 23).
- Stogdill'e göre (1974) liderlik, “hedef belirleme ve başarı grubun faaliyetlerini etkileme sürecidir” (akt. Bayrakdar, 2014, s. 23).
- Hollander'e göre (1978) liderlik, “grup, örgüt veya toplum olarak, belirli ortak amaçlara ulaşmayı hedeflemiş karşılıklı etkileme sürecidir” (akt. Bayrakdar, 2014, s. 23).
- O'Donovan'a göre (1978) liderlik, “bir hedef veya faaliyet yönünde kişi ve grupların gönüllü işbirliğini sağlama sürecidir” (akt. Bayrakdar, 2014, s. 23-24).

- Katz ve Kahn'a göre (1979) liderlik, "işgörenlerin örgütün rutin direktiflerine uyma derecelerindeki etkisel artıştır" (akt. Bayrakdar, 2014, s. 24).
- Erdoğan'a göre (1991) liderlik, "bir amaç etrafında toplanmış grup üyelerinin çabalarını yönetmek ve koordine etmek için düzeltici olmayan davranışlardır" (akt. Bayrakdar, 2014, s. 24).
- Werner'e göre (1993) liderlik, "belirli bir durum, an ve koşul altında bir grup üzerindeki, insanların örgütsel hedeflere ulaşmak için çabalamasını teşvik eden, ortak hedeflere ulaşmada yardımcı olan deneyimleri aktaran ve uygulanan liderlik türünden hoşnut olmalarını sağlayan bir etkileme sürecidir" (akt. Bayrakdar, 2014, s. 24).
- Şimşek'e göre (1999) liderlik, "amaçlara ulaşabilmek için başkalarını motive ederek onların davranış ve eylemlerini etkileme sanatıdır" (akt. Bayrakdar, 2014: 24).
- Koçel'e göre (2001) liderlik, "belirli şartlar altında, belirli kişisel veya grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi sürecidir" (akt. Bayrakdar, 2014, s. 24).
- Can, Tuncer ve Ayhan'a göre (2005) liderlik, "örgütsel amaçları başarmada yöneticilerin astlarını etkilemek ve iş görmelerini sağlamak amacıyla sahip oldukları bazı güçleri kullanabilme yetenekleridir" (akt. Bayrakdar, 2014, s. 24).

"Yukarıda verilen çok sayıda tanımdan da anlaşılacağı gibi liderlik, temelde bir etkileme süreci, grupsal etkinliklerin odak noktası, farklılaşmış bir rol yapısının hareketle geçiricisi ve en yüksek işbirliğini sağlayarak insanlardan yararlanma yeteneği olarak ele alınmaktadır."

"Liderlik ile ilgili yapılan tanımsal farklılıkların temelinde, her yazarın liderlik kavramına yeni bir bakış açısı kazandırma düşüncesi ile kavramı tanımlamada birbirinden farklı bireysel ve sosyal değişkenleri dikkate alma rol oynamaktadır. Yukarıda verilen çeşitli tanımlamalardan hareket ederek liderliği, bir grup insanı etkileyerek belirli amaçlar etrafında toplayabilme ve bu amaçları gerçekleştirmek için onları yönlendirme yetenek ve bilgilerinin toplamıdır şeklinde tanımlayabiliriz" (Sökmen, 2010, s. 104).

Liderlerin Özellikleri

"Liderlerin özellikleri ile ilgili yapılan araştırmalarda liderlerin farklı özelliklerine değinilmiştir. Liderlerin konumları gereği insanları etkileyebilmesi için bir takım asli niteliklere haiz olmaları gerekmektedir. Liderlerin sahip olması gereken nitelikler şu şekilde ifade edilebilir" (Taşdemir, 2009, s. 154):

- Zeki olmak,
- Olayları ve durumları analiz edebilme ve sentezleyebilmek.
- Fikirlerini karşısındaki insana ya da gruba aktarmada problem yaşamamak.
- Bireysel ve kurumsal amaçlara uymak.

- Aldığı kararlarda tutarlı olmak.
- Çalışan motivasyonunu temin edebilmek.
- Denetim faaliyetlerini gerçekleştirebilmek.
- Üyelerin uyumunu daha kolay yollardan temin edebilmek.
- Üyelerin katılımını tesis etmek.
- Mevcut durumlara münasip amaçlar belirlemek.
- Yönetici vasıflarına haiz ve öngörülü olmak,
- Gelecek hakkında gerçekçi fikirlere sahip olmak.
- Aldığı kararlarda uygunluğa önem vermek.
- Çok umutsuz veya hayal peşinde koşan birisi olmamak.
- Mevcut durumla elinde bulundurduğu kapasite arasında optimum ilişki kurmak.
- Belirlediği amaçların kabul edilebilir olmasında özen göstermek.
- Gerçekçi, katı olmayan, en uygun zamana karşılık gelen, organizasyonun durumuna ve konumuna uygun planlar tasarlayabilmek
- Bireyler ile ilişki kurmada problem yaşamamak.
- Bireyleri ve vakaları değerlendirirken tutarsız analizler yapmaktan kaçınmak,
- Açık sözlü olmak.
- İnisiyatif alabilme yeteneğine sahip olmak.
- Güvenilir olmak.
- Akıcı ve güzel konuşmak.
- Hissi olarak ham olmamak,
- Faaliyetlerinde kararsızlık içine düşmemek,
- Her şeyden evvel kendisine güvenmek,
- Herhangi bir işi başarılı şekilde neticelendirmek

“Yukarıda sayılan lider özelliklerinin yanı sıra, iyi bir liderde mevcut olması lüzumlu olan diğer özellikler şu şekilde ifade edilebilir” (Keçecioğlu, 2003, s. 23);

- Organizasyon dahilindeki kişileri çok iyi tanımalı ve bu kişilere güvenmelidir;
- Aldığı kararların doğru ve hızlı şekilde olması gerekmektedir;
- Karar alma noktasında organizasyonun diğer üyelerinden de fikir almalı;
- Umutsuzluk içerisinde olmamalı, etrafına daima güven hissiyatı uyandırarak

moralleri yüksek tutmalıdır;

- Zamanı optimum harcamalıdır;
- Lüzumlu gördüğünde risk almaktan çekinmemelidir.
- Kısa vadeli çözümler değil uzun vadeli çözümler üretmeli, olaylara ve sorunlara bakış açısı bu yönde olmalıdır.
- İşletmeler arası stratejik birleşmelere ve anlaşmalara da imza atmalıdır.

“Liderlerin çevreyi iyi tanımaları ve sürekli kendini geliştirmesi gerekmektedir” (Karataş ve Polat 2013, s. 106).

Liderlik ve Örgütsel Sinizm

“Araştırmacılar, liderlik açısından lider-üye ilişkisi içinde atfetme süreçlerinin nasıl oluştuğunu ve atfetmelerin örgütsel sinizmi nasıl etkilediğini keşfetmişlerdir.”

Wuve diğerleri (2007) ise “örgütsel değişime bağlı çalışan sinizmini, dönüşümcü liderlik ve grup üyeleri arasındaki bağlılık algılamaları çerçevesinde ele almışlardır. Bu araştırma dönüşümcü liderliğin örgütsel değişime bağlı sinizm ile negatif ilişkili olduğunu; grup uyumu hakkında çalışan algısının, dönüşümcü liderlik ile örgütsel değişime bağlı sinizm arasındaki ilişkiyi düzenlediğini; grup uyumu hakkında yüksek algının, örgütsel değişime bağlı sinizm üzerinde dönüşümcü liderliğin etkisini daha çok güçlendirdiğini ortaya koymuşlardır” (Tokgöz ve Yılmaz, 2008, s. 293).

Tengilimoğlu ve Yiğit (2005), “hastanelerde liderlik davranışlarının personelin iş doyumuna etkisini belirlemeye yönelik çalışmada, çalışanların iş doyumlarının yüksek olduğu, yöneticilerin dört tip liderlik tarzı; destekleyici, araçsal, katılımcı ve başarı yönelimli liderlik sergilediği; iş doyumunun yüksek olduğu liderlik tarzlarının (katımlı, araçsal, başarı yönelimli ve destekleyici liderlik) personelin iş doyumunu üzerinde pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir” (Tokgöz ve Yılmaz, 2008, s. 294).

Bommer vd. (2005) çalışmalarında, “değişimi uygulayanlar tarafından kullanılan stratejileri, dönüşümcü liderlik davranışı olarak tanımlayarak, dönüşümcü liderliğin örgütsel değişime bağlı sinizm üzerindeki etkilerine yönelik bir hipotez geliştirdiler. Hipotezin kuramsal temeli olarak iletişim araştırması ve sosyal öğrenme kuramının birleşimini kullandılar. Sonuçta, dönüşümcü lider davranışının genellikle düşük düzeyde örgütsel değişime bağlı sinizm ile ilişkili olduğunu ve dönüşümcü liderliğin örgütsel değişime bağlı sinizmi azalttığını buldular.”

“Sinizme, çalışanların liderlik yeteneklerinin geliştirilmesi çerçevesinden bakan Scharmer (2007), ileri sürdüğü yeni liderlik teknolojisinde en önemli araç olarak kişinin kendisine işaret etmekte ve geliştirdiği kuramı “Theory U” olarak adlandırmaktadır. Bu kurama göre sinizm çalışanların idrak etme yeteneklerinin geliştirilmesinin önündeki üç engelden biri olarak görülmektedir. Diğer ikisi “diğerlerini sürekli eleştirme” ve “korku”dur (Tokgöz ve Yılmaz, 2008, s. 293).”

Dilek (2005) silahlı kuvvetlerde, “liderlik tarzlarının ve dağıtumsal adalet algısının çalı-

şanların örgütsel bağlılık, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışını nasıl etkilediğini ortaya koymak amacıyla yaptığı araştırmada liderlik (dönüştürücü liderlik ve istisnalarla yönetim) tarzlarının dağıtımsal adalet algısını, duygusal ve normatif bağlılık, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Ayrıca, liderlik tarzlarından koşullu ödüllendirmenin ise, duygusal bağlılık ve devam bağlılığı ile örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde anlamlı bir ilişkinin olmadığını bulmuştur. Bu bulgulara paralel olarak sinizm düşüncesinin kurum içi olumsuz tutumları ifade ettiğinden ve sinizmin örgütsel vatandaşlığı, bağlılığı, adalet algısını olumsuz olarak tetiklemesinden dolayı, örgütsel sinizmin liderlik davranışını negatif yönde etkileyeceği düşünülebilir.”

Sonuç

Rekabet ortamının ve değişen dünya koşullarının etkisiyle, eskiye göre insanlık değişim olgusu ile karşı karşıyadır. “Yaşamın tüm noktalarında varlığını hissettiren değişim, insanların ve toplumların iktisadi gelişmelerinden, eğitim durumlarına, kültürel faktörlerden, yasalarına dek pek çok noktada etkili olabilmektedir. Yaşamın her alanında etkili olan değişimler liderlikte de kendisini göstermiştir. Değişimin etkisiyle yönetim anlayışında insanın ön plana çıkmasıyla liderlik daha önemli hale gelmiştir. İnsan odaklı liderlik, kendisini yenileyerek değişimlere de uyum sağlamasının yanında, etrafındakilere de bu değişim olgusunu telkin edip, yönlendirebilen bireylere olarak ifade edildiğinden, yönetimdeki önem daha da fazlalaşmıştır.”

Bir liderin sahip olması gereken başlıca özellikler vardır. “Bir lider iş planını doğru yapmalı, hedefe ulaşabilmek adına azmini iş süresinde baki tutmalı, iş paylaşımını doğru yapmalı, öğretmenleri motive ederek işe karşı sorumluluk kazandırmalı, gerektiğinde verim artırabilmek için ödüllendirme yoluna gitmelidir. Motive ile iş verimini artıran pekiştireçlere değinecek olursak en önemlisi bahsettiğimiz üzere lider ile öğretmen arasında düzeyli ilişkiye dayandığı görülmektedir. Performans artırıcı etkenler elbette bunun sınırlı değildir. Performansı çalışılan ortamın fiziksel şartlarından personeller arasındaki uyuma, ekip çalışmasına yatkınlıktan disiplinli çalışmaya kadar her nokta önemli ölçüde etkilemektedir. Bütün bu kısasların geliştirilebilmesi için, personeller uzman kişiler tarafından değerlendirmeye alınmalı, eğitimleri gerekli ölçüde sağlanmalıdır.”

Liderin tarz, tutum ve davranışlarının çalışanlar üzerinde birçok açıdan etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada ise liderin çalışanlarına uyguladıkları sinizmin örgütsel bağlılık, iş tatmini, motivasyon ve verimlilik üzerinde negatif etkilerinin olacağı belirtilebilir.

Kaynakça

- Andersson L., (1996). "Employee Cynicism: An Examination Using a Contract Violation Framework", *Human Relations*, No. 49, 1395-1418.
- Bayrakdar, M. (2014). *Çalışanların Liderlik Özellikleri İle Örgüte Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bolat, T. (2009). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bommer, W.H., Rich, G.A. ve Rubin, R.S., (2005). "Changing Attitudes About Change: Longitudinal Effects of Transformational Leader Behaviour on Employee Cynicism about Organizational Change", *The Journal of Organizational Behaviour* 26, 733-753.
- Dean J. W., Pamela B., Dharwadkar R., (1998). "Organizational Cynicism" [Örgütsel Sinizm]. *Academy of Management Review*, 23(2), 341-352.
- Kanter, D. L. ve Mirvis, P. H., (1989). *The Cynical Americans: Living and Working in an Age of Discontent and Disillusion*. San Francisco, CA: Jossey- Bass,
- Karataş, İ. H., ve Polat, M. (2013). Okul Yöneticilerinin Rehberlik Hizmetlerine Bakış Açıları Üzerine Okul Rehber Öğretmenlerinin Görüşleri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 105-124.
- Keçecioglu, T. (2003). *Lider ve Liderlik*. İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık.
- Metzger M. D. (2004). *A Qualitative Inquiry into the Formation of Beliefs in a Police Organization (Doktora Tezi)*, The George Washington University, Washington.
- Naus, M.A.J.A., (2007). *Organizational Cynicism On The Nature, Antecedents, And Consequences Of Employee Cynicism Toward The Employing Organization (Doktora Tezi)*, Maastricht Üniversitesi, Maastricht.
- Reichers A. E., Wanous J. P. and Austin J. T., (1997). Understanding and Managing Cynicism About Organizational Change. *Academy of Management Executive*, 11(1), 48-59.
- Sökmen, A. (2010). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Stanley, D. J., Meyer J. SS. ve Topolnytsky L., (2005), "Employee Cynicism and Resistance to Organizational Change" [Çalışan Sinizmi ve Örgütsel Değişime Direnç]. *Journal of Business and Psychology*, 19(4), 429-459.
- Taşdemir, E. (2009). Toplumların İdaresinde Liderler ve Yöneticiler. *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, Trabzon, Sayı 19, 149-165.
- Tokgöz, N., ve Yılmaz, H., (2008). Örgütsel Sinizm: Eskişehir ve Alanya'daki Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 238-305.

İRAN'IN GÖZÜYLE ARAP BAHARI

Ahmet ÇIRAKOĞLU¹

Özet

Bölgesel manada Ortadoğu'nun şekillenmesi ve Ortadoğu halkların yeniden doğuş ideallerini gerçekleştirme adına dönüm noktası olarak algılanabilecek Arap Baharı, bölgede nispeten farklı bir rolü bulunan İran rejiminin geleceği açısından da hayati önem taşımaktaydı. Başlangıç aşamasında olayların yönünü tayin edemediğinden dolayı net politika geliştirmekte zorlanan İran, müttefiklerine sığınan protesto gösterilerinden sonra gelişmelere direkt müdahil olma durumunda kalmıştır. Bu makalede, günümüz itibarıyla baktığımızda bölgede artık tartışmasız söz sahibi konumuna gelen ve bölgesel liderlik atıfları yapılan İran'ın, Arap Baharı konusundaki algısı ve olaylara yaklaşımı, gelişmeler karşısında aldığı pozisyon ve bu süreçte elde ettiği kazanımları, olayların hala aynı sıcaklığı ile devam ettiği Suriye sorunundaki realist politikaları ve Türkiye'nin Arap Baharı politikalarına karşı tavrı açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, İran, Suriye, Türkiye.

THE ARAB SPRING FROM THE VIEWPOINT OF IRAN

Abstract

Shaping the Middle East in a regional sense and the revival of people of the Middle East can be perceived as a turning point in the Arab Spring. Arab Spring was also important to the Iranian regime with a slightly different role in the region. In the initial phase of the Arab Spring, Iran could not develop clear policies regarding what was happening in the region because it could not determine the direction of the events; however, when the protest demonstrations spread to Iran's nearby allies, Iran started to directly involve as well. Generally speaking, Iran is considered as an undisputed power to lead the region. This article discusses Iran's approach and understanding of the Arab Spring, its position towards the recent developments and political events in the region and its gains from such an approach, and Iran's realist politics towards to the Syria problem and attitude with regards to Turkey's Arab Spring politics.

Keywords: Arab Spring, Iran, Syria, Turkey.

Giriş

Arap Baharı özü itibarıyla Ortadoğu coğrafyasındaki despot yöneticilerin tasfiyesi bağlamında oldukça gerekli, hatta geç kalınmış bir hareketti. Tunus'ta yanan ateşin böylesine kısa bir sürede tüm coğrafyaya yayılması, yılların birikiminin ve bu geç kalınmışlığın bir neticesi olarak açıklanabilir. Bu açıdan bakıldığında bölgede meydana gelen toplumsal hareketleri gerçek bir “uyaniş” olarak yorumlamak mümkündür. Olaylarda her ne kadar dış güçlerin payı da olsa, bu uyanış hareketi dış destekli, milli veya İslami değil, bölge halkı tarafından topyekün gerçekleştirilen toplumsal bir uyanış hareketidir. İlk zamanlarda bölgesel çaptaki protesto hareketleri ile başlayan ve İran tarafından “İslami uyanış” olarak adlandırılan Arap Baharı, beklenmeyen bir şekilde tüm devletlerin politikalarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen, hatta yeniden dizayn etmelerini mecburi kılan bölgesel ve geniş çaplı bir isyan hareketine dönüştü. Mevcut gelişmeler karşısında diğer ülkeler gibi hazırlıksız yakalanan İran, istikameti belirsiz olan olayların seyrine göre söylemlerini farklılaştırarak belli politika değişimlerine gitmek zorunda kaldı ve bu süreçte yaşananları Şiiler ve Şiileştirme politikası üzerinden yorumladı.

Genel olarak İran herhangi bir bölgede nüfuz sağlayabilmek ve politikalarını rahat şekilde uygulayabilmek için kargaşa ortamına ihtiyaç duymakta, şartlar olgunlaşınca da bölgeye direkt müdahil olarak Hizbullah başta olmak üzere destek verdiği örgütler ve müttefiklerinin de yardımıyla bölgesel amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu stratejisini başarıyla uyguladığı önemli örnekler ise Yemen, Irak ve Suriye'dir. Günümüzde özellikle Suriye'de yaşananlar, rejimin devamlılığı ve gelecekteki önerilen yol haritası açısından İran'ın dış politikasıyla neredeyse tamamen örtüşmektedir. Bu gibi ülkelerde mevcut olması halinde Şii liderleri veya özellikle ülkede güçlü konuma sahip olan Şii muhalif grupları desteklemek yoluna giderek devlet politikasını bölgesel bazda uygulamaktadır.

Arap Baharı sonrası çatışmaların şiddetlenmesinde XX. yy. sonrası Irak ve Suriye'de başlayan Arap milliyetçiliğinin payı büyüktür. Günümüzde Ortadoğu'da yaşanan çatışmalarda mezhep ayrılığı önemli rol oynamakta, Suriye'deki Sünniler Nusayriler² ile Yemen'deki Husiler³ Sünni hükümetle çatışmaktadır (Sezer, 2016). İran ise bu çatışmalarda kendi politikaları doğrultusunda Husileri ve Nusayrileri desteklemektedir.

Arap Baharı'nın Gelişim Sürecinde İran'ın Algısı

Arap Baharı bölge ülkelerinde olduğu gibi, İslam Devrimi sonrası geliştirmiş olduğu kendine özgü siyasal yapısıyla Ortadoğu coğrafyasında nispeten farklı bir konumda bulunan İran açısından da beklenmeyen ani bir gelişme oldu. Ortadoğu'daki beklenmeyen hareketlenmeler bölge ülkelerini ve dolayısıyla İran'ı da şaşkınlık içerisinde

2.X. yy'da ortaya çıkan ve günümüzde Suriye nüfusunun %12'sini oluşturan (Sandıklı ve Sal, 2011, s.12) Nusayriler, Şii/İsmailiye mezhebinin bir koludur. Bkz: Akyol, T. (2012, 31 Mart). Aleviler ve Nusayriler. www.hurriyet.com.tr/aleviler-ve-nusayriler-20243113 (Erişim Tarihi: 26.02.2017).

3.Yemen'de bulunan Zeydi grup olan Husiler, Şii mezhebinin 3 kolundan biri olan Zeydiliğe mensuptur. Sa'da bölgesinde yaşayan kadim kabilelerden biri olan Husilerin amacı, 1962'de kaybettikleri idareyi tekrar ellerine alarak, ülkeyi kendi ideolojileri doğrultusunda yönetmektir. Bkz: Üstiner, S. (2015, 10 Nisan). Yemen'deki Husiler Kimdir?. www.haber7.com/ortadogu/haber/1342179-yemende-ki-husiler-kimdir (Erişim Tarihi: 2017, 25 Şubat).

biraktı. İslam Devrimi'nden sonra İran'ın, İslami memleketlerin emperyalist İsrail, ABD, Batı dünyası ve bunların işbirlikçilerine karşı böyle bir isyanı başlatabilecekleri umudu yoktu. Fakat olaylar büyüyünce İran bunu, Arap milletinin isyanı olarak değil, İslam Devrimi'nde İran halkının despot yöneticilerine karşı giriştikleri isyan hareketlerinde olduğu gibi, Müslümanların işbirlikçi diktatörlere karşı ayaklanması olarak değerlendirdi. Olayları Arap milliyetçiliğiyle bağlantısız görerek, ümmetçi bakış açısı doğrultusunda "İslamın Aydınlanması" olarak adlandırdı⁴ ve destekleme yoluna gitti (Shokouhi, 2017).

İlk aşamada Arap Devrimi hareketlerine sessiz kalan İran devleti, ABD yanlısı Hüsnü Mübarek'e karşı Tahrir Meydanı'nda başlatılan ayaklanmaları, İslam Devrimi'nde ABD destekli Şah'ı deviren İran halkı ile özdeşleştirerek, yaşanan olayları İslam Devrimi'nin uzantıları olarak yansıtmaya çalışmıştır (Şen, 2012, s. 100). Bu "İslami uyanış", "Batı destekli laik diktatörlüklere karşı Müslüman halkların tepkisi" olması yönünden İslam Devrimi ile benzer özellikler taşıyan bir hareket olarak algılanmış, resmi devlet ideolojisine göre İslam Devrimi'nden bu yana beklenen ve Humeyni'nin müjdelemiş olduğu "büyük uyanış" nihayet gerçekleşmeye başlamıştı (Uygur, 2012, s. 11-12).

İran'da ilginç bir şekilde hükümet de, muhalefet de yaşanan bu toplumsal hareketleri sahiplenmeye çalıştı. İran'ın tutucu kesimi, geç kalmış İslami devrimlerin gerçekleşmesi olarak yorumladığı Arap Baharı'nı kendisine mal ederek ve protestoların arkasında durdu. Fakat isyanlarla birlikte başa gelen İslami yönetimlerin özellikle Suriye'deki çatışmalarda İran'a karşı tavrı alması, İran'ın bu söylemini sessize bırakarak direniş söylemini benimsemesine sebep oldu ve bu söylem değişikliği İran'ın Arap Baharı rejimleriyle arasını açtı. Aynı şekilde Yeşil Hareket'in⁵ temsilcileri de kendilerini Arap Baharı'nın öncüleri olarak gördüler, fakat Arapların başarısızlığı onlar açısından hayal kırıklığı yarattı. (Ansari, 2013).

İranlı liderler, Arap dünyasındaki halk ayaklanmalarının, İslam Devrimi'nde rol oynayan halkın idealleri olan "özgürlük, adalet, yolsuzluğun ortadan kaldırıldığı ahlaki bir toplum ve hükümetin oluşturulması, insanların dini inançlarına saygı ve diğer devletlerle olan ilişkilerin eşit koşullarda geliştirilmesi" gibi düşüncelerle örtüştüğü kanaatindeydiler (Shoori, 2012, s. 69). İranlı muhaliflere göre ise yaşanan olaylar 2009'da İran'da

4. İslam Aydınlanması, Velayet-i Fakih felsefesinin vücut bulduğu İslam Cumhuriyeti'nin devrimden itibaren özlemle beklediği bir fiili hareketti. Fakat yaşanan bu olaylar sadece Şii İslam Cumhuriyeti tarafından değil, Sünni tutucu İslami kesimin geneli tarafından da aynı şekilde değerlendirilmiştir. Zira Hamas lideri Halid Meşal de isyanın ilk yıllarında yapmış olduğu açıklamada Arap Baharı'nı ümmetin ayağa kalkması olarak değerlendirmiştir. Bkz: Meşal, H. (2012, 18 Mart). Arap Baharı Ümmetin Ayağa Kalkmasıdır. www.ntv.com.tr/dunya/arap-bahari-ummetin-ayaga-kalkmasidir,Avq95RqXqU-aClhdO3hT0FA (Erişim Tarihi: 17.02.2017). Türkiye'de de bazı İslami yazarlar, İslam ülkelerinin toparlanması ve İslam Birliği davasının gerçekleşmesini Arap Baharı benzeri hareketlerin başarısına bağlamaktadır. Bkz: Karaman, H. (2016, 26 Ekim). Arap Baharı ve Ötekiler. www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/arap-bahar%C4%B1-ve-otekiler-56606 (Erişim Tarihi: 16.02.2017).

5. İran'da yapılan 2009 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde halk nispeten ilımlı bir lider olan Mir Hüseyin Musavi'nin seçimlerden galip gelmesini beklerken, Mahmud Ahmedinejad'ın oyların %63'ünü alarak ikinci kez cumhurbaşkanı seçildi. Seçimlere hile karıştırıldığı gerekçesiyle sokaklara dökülen halkın protestoları rejim tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. 1979'daki İslam Devrimi'nden sonra ilk defa böyle bir halk kalabalığının başlatmış olduğu protesto hareketleri, seçim kampanyası sürecinde kullanılan yeşil renk dolayısıyla "Yeşil Hareketi" adını almıştır. Bkz: Gürakar, T. (2012). Bir Toplumsal Hareketin Anatomisi: İran Yeşil Hareketi. www.academia.edu/7396178/BİR_TOPLUMSAL_HAREKETİN_ANATOMİSİ_İRAN_YEŞİL_HAREKETİ (Erişim Tarihi: 19.02.2017).

yaşanan demokrasi hareketlerinin, Arap toplumlarında da kendini göstermesiydi. Arap coğrafyasının bu durumu İranlı muhaliflerin umutlarını da tekrardan canlandırmaktaydı. Ancak İran'ın böylesi hareketlere hiç tahammülü yoktu, halkın küçük bir kıpırdanması muhalif liderlerden Mir Hüseyin Musavi ve Mehdi Kerrubi'nin ev hapsine alınmasıyla son bulmuştu. (Şen, 2012, s. 102-103). Arap Baharı'nın, bölgeyle daha kolay entegre olabilmek amacıyla ABD'nin planladığı BOP planı çerçevesinde gelişen bir olay olduğu değerlendirmeleri de yapılmıştır (Zengin, 2016). Nitekim Arap Baharı'nın, Batı tarafından bilinçli bir şekilde yönlendirildiğini söyleyen (ulema dışındaki) siyasal elitler, bu olayların bölgedeki ABD nüfuzunu arttırabileceği ve Ortadoğu'da daha fazla bölünmüşlük yaratabileceği kanaatini taşımaktaydılar. İranlı aydınlar ise olayları "popüler olmayan rejimlere karşı halkların ayaklanması" olarak yorumladılar (Cop, 2012).

Gelişmeler Karşısında İran'ın Politik Hamleleri

Yaşanan toplumsal hareketin yönünün yavaşça belirlemeye başlamasının ardından, İran da kendi tedbirlerini almaya başladı. Protestoların İslam ülkelerinde domino etkisi yarattığı görülünce, İran İslam Cumhuriyeti'nin temel politikalarından olan Batı düşmanlığı tekrardan kendini gösterdi. Gerek iç kamuoyunu geleceği belirsiz olaylara karşı kendi politikaları doğrultusunda yönlendirebilmek, gerekse hükümete yönelik olası gösterilere karşı rejimin selametini güvence altına alabilmek adına olayların dış güçler etkisiyle meydana geldiği görüşünü benimseyerek, elinde olmayan gelişmelerle ilgili özellikle bölgedeki Şii nüfusunu kullanarak çıkar sağlama yoluna gitti.

Gelişen olayların rejimi tehlikeye düşürebileceğinin farkında olan İran, Arap ülkelerinde olan olaylardan kendini soyutladı. Gösterilerin kendisine sıçramaması konusunda titiz davranarak, iç kamuoyunca olayların ülkesini ilgilendirmediği ve bu sebeple olaylara ilgisiz kaldığı algısını güçlendirdi. Bu konuda rejim açısından en tehlikeli grup olan ve kendilerini Arap Baharı'nın öncüsü olarak gören Yeşil Hareket yanlılarının tekrardan harekete geçebileceği, yaklaşan seçimlerde İran Yazı'nın tekrarlanabileceği endişesi İran'ın lideri Hamaney'i daha esnek bir yaklaşımda bulunmaya teşvik etti. Mahmud Ahmedinejad yönetiminden sonra 2013 seçimlerinde nispeten ılımlı lider olan Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesi pek çok kişi tarafından İran'ın kendi baharını yaşaması şeklinde algılandı ve bu değişimin yaşanması iç kamuoyunu biraz olsun rahatlatı (Ansari, 2013).

Bu öngörülme ve rotası belli olmayan hareketlenmeler karşısında yalnız olmaması gerektiğinin de farkında olan İran, askeri üsler, ekonomik ayrıcalıklar ve hatta bazı atom tesislerinin imtiyazını dahi vererek süreç boyunca Rusya'nın desteğini arkasına aldı ve en önemli küresel güçlerden biri ile olan ittifakını sağlamlaştırdı. Buna karşılık Rusya da, Batı dünyası ve ABD'nin uyguladığı ambargolar konusunda İran'ın elini rahatlatı. Yakın çevrede ise bölgesel/tarihsel rolünü üstlenerek Şiiler üzerinden olayları yönetmeye ve yönlendirmeye çalıştı. Tunus'ta ideolojik/dini olarak kendisine en yakın grup olan Husilere, Suriye'de ise Esed rejimine destek vererek bölgedeki konumunu sağlamlaştırmasının yanında, bölgenin şekillenmesinde de aktif rol aldı.

Arap coğrafyasındaki olayların çözüme kavuşmaması konusunda önemli bir nokta, mezhepsel demografik yapının, siyasi yönetsel yapıyla barışık olmamasıdır. Bahreyn'de halkın %70'i Şii olmasına karşın devleti Sünni bir lider yönetirken, nüfusun yaklaşık

%75'ini Sünnilerin oluşturduğu Suriye'yi yıllardır Nusayri lider yönetmektedir (Sezer, 2016). Bu durum da bölge devletlerinde çıkan iç karışıklıklarda Şii bir İslam devleti olan İran ile kendisini Sünnilerin lideri konumunda gören Suudi Arabistan'ı karşı karşıya getirmektedir. İran'ın bölge ülkeleri ve özellikle de Suudi Arabistan'la yaşadığı gerilimin sebeplerinden biri de Şii mezhebinin yayma ve bu kanaldan bölgedeki nüfuzunu arttırma çabasıdır. 1979'daki İslam Devrimi'nden sonra geliştirilen Velayet-i Fakih doktrinine göre Irak, Yemen, Suudi Arabistan ve Bahreyn gibi ülkelerde yaşayan Şiilerin, İran'ın dini liderliğine bağlılık göstermeleri istenmektedir.

Arap Baharı'nda İran'ın Suriye Politikası

Suriye'de olayların başlamasının ardından her geçen gün artan şiddet, Türkiye de dâhil olmak üzere uluslararası kamuoyunun Hafız Esed ile arasının açılmasına sebep oldu. Bu baskılar arasında Suriye'ye destek çıkan devlet ise İslami uyanış olarak gördüğü Arap isyanlarının çoğuna destek veren İran oldu (Sinkaya, 2011, s. 39). İran açısından Arap Baharı, ilk zamanlarda Batı yanlısı rejimlerin devrildiği isyan hareketleri olarak görünmesine rağmen, Suriye'deki olaylarla birlikte durum tersine döndü (Chatin, 2012). Arap Baharı'nın genelinde olduğu gibi Suriye'de de göstericilerin baskıcı rejime karşı başlattıkları silahsız direnişin mezhep temelli iç savaşa dönüşmesi Şii İran'ı bölgedeki savaşın içine itti (Connolly, 2013). Sünni yönetimlerden sonra Şii Suriye rejimine de sıçrayan olaylar, İran'ın politika değişikliğine gitmesini mecbur kıldı. Çünkü Esed'in yenilenmesi demek, Hizbullah ve Filistin'in zayıflaması, dolayısıyla bölgesel ve ideolojik olarak baş düşman olarak gördüğü İsrail'in, genelde de istikbâr-ı cihanın⁶ güçlenmesi anlamına gelecekti (Shokouhi, 2017). Bu politika değişimi İran'ın, dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek olan "karşı devrim" safhasına geçmesine sebep oldu (Güner, 2015).

Otuz yıllık müttefiki olan Suriye'de çıkan karışıklıkların vermiş olduğu rahatsızlık sonucunda İran, uluslararası bir komploya maruz kaldığını iddia ettiği Suriye yönetiminin yanında yer aldı. İran'ın bu noktada, Suriye'nin İsrail karşıtı direniş cephesinin ön safhasını oluşturduğunu, Filistin davasına sahip çıktığını ve bu sebeple diğer Arap ülkelerinden ayrıştığını öne sürerek (Uygun, 2012, s. 20, 26), Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Bahreyn'deki devrimleri İslami uyanış olarak algılayıp desteklerken, Suriye'deki ayaklanmaları kışkırtıcı unsurların provoke ettiği terör olayları şeklinde değerlendirip kınaması büyük bir tezat teşkil etmişti (Raşid, 2011). İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani de bununla ilgili olarak yakın zamanda yaptığı bir açıklamada, Suriye'ye karşı yapılan baskıların çoğunun bu direniş safhasının ön cephesini oluşturmasından kaynaklandığını, Suriye'de oluşacak olan barış ve istikrar ortamının Filistin ve bölgenin yararına olacağını ve Suriye'ye verilen desteğin kesin zafer sağlanana kadar kazanılana değin devam edeceğini söyledi (IRNA, 2017).

İran'a göre, Suriye'deki karışıklıklar başlayana kadar yaşanan olaylar İslam Devrimi'ni model alan İslami uyanışın birer parçası olarak görülürken, Suriye'deki isyan hareketleri "ABD ve İsrail'in komplosu ve Batı tezgâhı" şeklinde lanse edildi (Şen, 2012, s. 108). Fakat İranlı reformcular bu görüşü kabul etmemekle birlikte, olayların farklı kesimlere mensup olan halk kitlelerinin diktatör yöneticilere karşı demokrasi arayışının doğal bir

6.Kendini büyük gören uluslararası küresel güçler. İstikbâr-ı cihan kavramıyla, dünya politikasını yönlendirmeye çalışan İsrail, ABD ve Batı kastedilmektedir.

tezahürü olduğunu savunmaktadırlar (Uygun, 2012, s. 15-16). Uzun süren gösterilerin şiddetle bastırılması nedeniyle Arap ülkeleri ve Batı'nın Esed'i eleştirmesinin ardından İran da, hükümetten halkın meşru taleplerine karşılık vermesini istedi. İran'ın bu politikasındaki amacı reformlar yoluyla muhalifleri sakinleştirmek ve dış güçlerin müdahalesinin önüne geçmek, dolayısıyla "direnış cephesi"nin devamlılığını garanti altına almaktır (Sinkaya, 2011, s. 46).

Olaylara güç dengesi açısından baktığımızda İran'ın uluslararası alanda rakibi olan ülkeler, olayları bahane ederek sadece Esed yönetimini baskılamayı değil, aynı zamanda İran'ın Suriye'deki çıkarlarını sonlandırarak direniş cephesini yıkmayı ve kendi amaçlarına uygun bir rejim kurmayı hedefledi. İran'ın Esed'e koşulsuz desteğinin önemli sebeplerinden biri, yabancı güçlerin oyunu olarak gördüğü Suriye'deki isyanların başarılı olması ve rejimin düşmesi durumunda Hizbullah ile bağlantısının kesileceğı endişesiydi. Hamaney bu konuda, Amerika ve Siyonistler tarafından organize edilen hareketlerin her zaman karşısında duracaklarını, onların desteklemedikleri hareketlerin ise yanında olacaklarını söylemiştir (Sinkaya, 2011, s. 43-45). Arap Baharı'ndan sonra bir kez daha bölgesel mücadelenin odağı haline gelen Suriye'de, özellikle Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerin, İran'ın Suriye'deki nüfuzunu zayıflatacağını düşünerek muhalefete destek vermesi, İran'ın ise buna karşılık olarak bölgedeki varlığının teminatı olarak gördüğü Esed rejimini güçlü bir şekilde desteklemesi (Altunışık, 2013, s. 77) bu söyleme uygun bir örnek olarak gösterebilir. İran'ın Esed rejimini savunmasındaki diğer bir amaç ise, Suriye'ye bölgesel destek sağlayarak, ülkenin yalnızlaşmasının önüne geçmektir. Bu amaç doğrultusunda Esed rejimine en büyük destek, bölgede nüfuz sahibi olan İran'ın telkini ve yönlendirmeleriyle Hizbullah ve Irak'tan gelmiştir. Bunun yanında Rusya ve Çin'in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Suriye'ye vermiş oldukları destek de İran'ın elini güçlendirmiştir (Ünal, 2012). Tüm baskılara rağmen Esed rejimini askeri olarak çökmekten kurtaran, İran ve Rusya'nın ülkeye vermiş olduğu destektir (Yassin-Kassab, 2016).

Arap ülkelerinde yaşanan değışimler her ne kadar İran'a stratejik ve ideolojik olarak avantajlar getirdiyse de, Suriye açısından durum ilk dönemlerde tehlike arz etmiştir. İran, bölgedeki en önemli müttefiki olan Suriye rejiminin ayakta kalmasını, kendi rejiminin teminatı olarak görmektedir. Zira İran, müttefikleriyle ilişki kurması ve bölge devletlerine nüfuzunu ulaştırmasında Suriye'nin payı büyüktür (Şen, 2012, s. 106-107). Bu konuda İran, sürecin başından beri yürütmüş olduğu kararlı politikalar doğrultusunda hem Suriye'de çıkarlarını korumuş, hem de rejimini güvence altına almıştır. İran, Suriye konusunda kazançlı çıkan ve istediğini elde eden ülkelerin başında gelmektedir. Genel olarak Suriye'de planların (uluslararası güçler açısından) istenildiğı gibi gitmesinin ve İran lehine işleminin sebeplerinden biri de Suriye'deki Şii temelli İran nüfuzunun artmasıdır. Bölgede etkinliğini arttıran İran, Nusayri kökenli Esed rejimine, Batılı devletlerin Suriye'deki çıkarlarına ters düşecek şekilde destek vermektedir (Zengin, 2016, s. 2).

Türkiye'nin Suriye Politikasında İran'ın Tavrı

Geçmişten günümüze Tahran ve Ankara'nın ilişkileri birçok konuda zedelenmiş, ama hiçbir zaman kesintiye uğramamıştır. Yakın tarihte iki ülke arasındaki sorunlar Suriye ve

Irak konusundaki anlaşmazlıklar sebebiyle başladı. Irak konusunda Saddam Hüseyin'den sonraki güç değişimi Türkiye'yi endişelendirirken, Türkiye'nin Suriye içişlerine müdahil olması da İran ile ilişkilerin gerilmesine sebep oldu (Abadi, 1394). Arap Baharı coğrafyasının dışında kalan iki bölgesel güç olan Türkiye ile İran, Suriye ve Irak konusunda farklı görüş ve ittifaklara sahiptirler (Aras, 2014, s. 41). İran ile Türkiye'nin değişik alanlarda mücadele içerisinde olduğu gerçeğinin yanında, asıl rekabet alanı Arap Baharı ülkeleri ve elbette ki yoğun olarak Suriye'dir. Türkiye'nin, Ortadoğu'da ve özellikle de Suriye'de kendisini "demokratikleşmenin uluslararası destek sağlayıcısı" olarak göstermesi (Chatin, 2012) ve bölgeye dizayn vermeye çalışan davranış şekli İran'ı fazlasıyla rahatsız etmiştir. İran'a göre Türkiye, liberal ülkelerle iyi ilişkileri olan Arap devletlerinin desteğini arkasına almak suretiyle bölgesel liderliği amaçlamaktadır (Ünal, 2012).

Türkiye'nin Suriye konusunda, Esed rejiminin kısa zamanda devrileceği ve ülkede Mısır benzeri yeni bir yönetimin başa geleceği şeklinde aklına yerleşmiş olan düşünceleri bulunmaktaydı. Bu iki yanlış düşüncenin kaynaklarından biri İran ve Türkiye'nin aralarının iyi olmasını istemeyen düşmanlarının faaliyetleri, ikincisi de Türkiye'nin Osmanlılık fikriydi. Bu gibi sebeplerle soğuyan ilişkiler gene de çok etkilenmedi. İlişkilerin bu boyutlara gelmesinde İran'ın da payı vardı. İran, Türkiye ile yeterince iletişim kurmayarak, bu yanlış politikasını anlatamadı. Fakat buna rağmen Türkiye geç de olsa durumun farkına varıp, gerçekleri görerek bu yanlıştan dönmeyi başardı (Abadi, 1394).

Suriye'de muhalif gösterilerin başladığı ilk günlerde Türkiye'nin öncelikli tavrı iletişim kanalıyla Esed'i reformlar yapmaya ikna ederek, muhalefetle anlaşma yoluna gitmesini sağlamak, dolayısıyla olayların olası bir iç çatışmaya dönüşmesini önlemektir. Fakat ilerleyen zamanlarda Türkiye tavrını sertleştirerek Esed'in iktidardan ayrılması gerektiğini net şekilde ifade etmeye başladı (Gözen, 2011, s. 4). Arap Baharı sürecinde İran - Türkiye ilişkilerinin soğumasına sebep olan en önemli olay olarak da, Suriye konusunda iki ülkenin farklı görüşler taşıması ve karşı kutuplarda yer alması gösterilebilir. Türkiye'nin Suriye'deki değişim konusunda İran'ı ikna etme çabalarının sonuçsuz kalması bu görüş ayrılıklarının belirginleşmesine sebep olmuştur. İran, Suriye konusunda Türkiye'nin, Batı'nın oyununa geldiğini savunmaktadır. Hatta bu gerilimler sonunda öyle bir noktaya gelmiştir ki, Devrim Muhafızları Hava Kuvvetleri Komutanı Hacızade "ülkesinin İsrail veya Amerika tarafından saldırıya uğraması durumunda ilk olarak Türkiye'deki Amerikan ve NATO üslerini hedef alınacağını" açıklamıştır (Uygur, 2012, s. 22-23). İran, Suriye'nin olası yenilgisi sonrasında oluşacak olan mevcut durumu göz önünde bulundurarak Suriye'ye var gücüyle destek vermektedir (İlyasov, 2012). Türkiye'nin, baskıcı yönetimlerle idare olunan Bahreyn, Suudi Arabistan gibi ülkelerle iyi ilişkiler kurarken, Suriye yönetimine karşı göstermiş olduğu düşmanca tavrın çelişkili olduğunu söyleyen İran, bu konuda Türkiye'ye tepkilidir (Sargı, 2014, s. 119).

2011 yılına kadar Suriye rejimi ile ilişkilerin iyi tutulmasının amacı, ülkeyi İran'ın nüfuzundan kurtarmak ve sisteme entegre edebilmektir (Cop, 2012). Arap Baharı öncesinde Türkiye'yle olan iyi ilişkilerinin Suriye'yi Batı dünyasına yaklaştıracığı ve İran ile ilişkilerinin zedelenebileceği ihtimali İran'ın karşı politikalar geliştirmesini mecbur kılmış olabilir (Kibaroglu, 2011, s. 35). Bu amacında başarılı olamayan ve ülkenin sistemle bütünleşmesi konusunda bir ilerleme sağlayamayan Türkiye, olayların da gelişmesiyle beraber önceki tavrının aksine Suriye'deki rejimin tümüyle tasfiyesi yönünde bir politika belirledi. Gerekli desteği aldığını düşünen Türkiye, çözümü Esed rejiminin

gidişinde gördü ve Suriye politikasında yalnız bırakıldığının kesin olarak farkına vardığı döneme kadar da bu tavrını kararlı bir şekilde sürdürmüştür. Suriye'deki sorunlardan dolayı Türkiye Esed yönetimini suçlamakta ve muhalefeti desteklemekte, İran ise Türkiye'nin aksine Suriye'de yaşananların bir komplo olduğunu ve muhalefetin dışarıdan emir aldığı ileri sürmektedir. İki ülke arasındaki bu farklı yaklaşım, İran - Türkiye ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur.

Mehzepçi yapılarla idare olunan, milliyetçi ruhun zayıf olduğu Arap ülkelerindeki sosyal bölünmüşlük ve lider boşluğu İran ve Türkiye'nin bölgesel güce dönüşmesine katkı sağladı. Arap Baharı'na olumlu yaklaşarak "İslami uyanış" olarak gören İran ve "bölgesel bahar" olarak tanımlayan Türkiye, değişimlerden kendilerine uygun şekilde istifade ederek bölgedeki nüfuzlarını arttırmaya çalıştılar. Türkiye, Arap Baharı sonrası yaşanan mezhep ayrılıkları ve İslamın yükselişini kendi nüfuzunu genişletmek için kullanarak, Sünniliğin canlanmasını sağlamak amacıyla iktidara gelen İslamcı partilere destek vermektedir. Bunun yanında olayların mezhep savaşına dönüşmesini istemeyen Türkiye, İran ile bu konuda anlaşma zemini aramaktadır (İbrahim, 2012).

İran ve Türkiye arasındaki bölgesel çatışma Suriye'nin yanında Şii nüfusun yoğunlukta olduğu Irak ve Yemen de dâhil Ortadoğu'nun genelini kapsamaktadır. Türkiye'nin her türlü diplomatik ve siyasi hamlesini düşmanca gören İran, Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu sınırlamak istemektedir. İran, bölgenin en büyük sorunu olan IŞİD konusunda Türkiye'yi suçlamakta, Türkiye'nin IŞİD ile mücadelesini göz boyama olarak değerlendirmekte ve PKK ile yapılan mücadelenin IŞİD'in önünü açtığını savunmaktadır. Diğer taraftan İran kendi politikaları doğrultusunda Esed'le iyi ilişkileri olan PYD'ye açıkça destek vererek, Türkiye'nin Suriye ile olan sınırının PYD kontrolüne geçmesini ve böylece Türkiye'nin Suriye üzerinden Arap dünyasına olan sınırının, dolayısıyla Suriyeli muhaliflerle bağlantısının kesilmesini amaçlamaktadır (Güner, 2015).

Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı olmasından 6 ay sonra, iki ülkenin dışişleri bakanları Ahmet Davutoğlu ve Muhammed Cevad Zarif arasında yapılan Suriye konulu gizli ateşkes görüşmelerinde Türkiye'ye, bölgede bir ateşkes yapılması, Suriye'nin mili bir devlet olması, hatta ülkede anayasa reformu ve Birleşmiş Milletler gözetiminde yeni bir seçim yapılması önerildi. Bu konularda bir mutabakata da varıldı, fakat görüşmeler Esed'in iktidarda kalıp kalmaması konusunda tıkanı. Türkiye tek çözüm yolunun Esed'in gitmesi olduğunu savundu, çünkü Esed'in kalması halinde değişimin mümkün olmayacağını düşünüyordu. Esed'in yakın zamanda tasfiye olacağına inanan Türkiye, bu konuda İran dâhil hiçbir ülkeyle pazarlık veya anlaşma yapmaya ihtiyaç duymadı. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası İran'ın Erdoğan'a verdiği açık destek, iki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşamasını ve Suriye konusunda görüşmelerin yeniden başlamasını sağladı. Türkiye'nin Rusya ile de yakınlaşması ile beraber, Suriye konusundaki görüşmelerin gündemi de değişti (Borger, 2016).

Türkiye, Arap Baharı konusunda İran'ın tam aksine bir tavır sergilemiştir. İran'ın olayın farkına varıp isyanları emperyalist güçlerin kışkırttığı unsurlar tarafından yapılan terörist girişimler olarak tanımlamasının aksi olarak Türkiye, Arap coğrafyasındaki bütün bu isyan hareketlerini desteklemiştir. Türkiye, Suriye'de yaşanan sorunlardan Esed yönetimini sorumlu tutmakta ve Esed'i tasfiye etmek amacıyla muhalefete destek vermektedir. İran ise başından beri Suriye'deki olayların bir komplo olduğunu ve muhalefetin dış güçler tarafından yönlendirildiğini savunmaktadır. Her ne kadar bu görüş ayrılıkları Türkiye

- İran ilişkilerinin gerilmesine sebep olsa da (Sargı, 2014, s. 118), bugün Türkiye'nin Esed'li bir geçiş dönemine razı oluyor görünmesi ilişkileri yumuşatmış ve bölgede söz sahibi bir konuma evrilen İran ile ortak hareket edilebilir bir durum ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin Arap Baharı politikasını dört aşamalı olarak özetlemek mümkündür; olaylara temkinli yaklaşmak, arabuluculuk çabalarıyla olası bir iç savaşın önüne geçmek, muhafilere destek olarak diktatörlere karşı tavır almak ve gelişmelere direkt müdahil olmak. Suriye'de de aşamalı olarak sertleşen politika tarzı bu şekilde gelişmiştir (Gözen, 2011, s. 4). Bugün bu dört aşamanın tamamı Türkiye tarafından kademeli olarak uygulanmış olmasına, hatta fiili bir müdahale gerçekleştirmiş olmasına rağmen, Suriye sorunu hala tüm sıcaklığıyla devam etmektedir.

İran'ın Arap Baharı'ndan Kazançları ve Kayıpları

İran, Arap Baharı'na Şiilik ekseninde yaklaşmaktadır. Bölgede uyguladığı politikalarla Lübnan, Suriye ve Irak'tan oluşan "Şii eksen"ni muhafaza etmeyi amaçlamaktadır (Sandıklı ve Salihli, 2011, s. 12-13). İran'ın Arap Baharı'ndan kazançlı mı çıktığı, yoksa bu sürecin kaybedenleri arasında mı olduğu konusu farklı açılardan yorumlanabilir. Arap Baharı'ndan nispeten izole bir ülke olan İran, bu olaylardan kazançlı çıkan ülkelerin başında gelmektedir, öyle ki bugün bölgede İran'ın onayı olmadan bir anlaşma yapmak mümkün değildir (Connolly, 2013). Bölgesel anlamda haklılık payı olan bu görüşün yanında, İran'ın Arap ülkelerindeki nüfuzu azalmış ve dolayısıyla örnek rejim olma özelliğini kaybetmiştir (Cop, 2012). Arap ülkelerinin örnek rejim arayışında olduğu iktidar değişikliği sürecinde İran yerine, Türkiye'nin rol model olarak tanımlanması bu görüşün doğruluk payı olduğunu göstermektedir. Burada İran'ın tercih edilmemesi, Arap halklarının din devleti yerine, demokratik ve sivil bir sistem arzusunda olmalarından kaynaklanmaktadır (İbrahim, 2012). Türkiye'nin model seçilmesinde ise, Arap coğrafyasındaki ülkelerle olan tarihi ve kültürel bağlarının yanı sıra, Batı tipi demokrasiyi başarıyla uygulayan bir Müslüman ülkesi olmasının payı büyüktür. Türkiye'nin Arap halklarının gıpta ettiği bir ülke olması, coğrafyadaki etkinliğinin Batı tarafından desteklenmesini de beraberinde getirmiştir (Kibaroglu, 2011, s. 32).

Arap Baharı sonrası gelişmeler I. Dünya Savaşı'ndan sonra olduğu gibi Ortadoğu'da çok etnili-mezhepli devletleri değil, etnik-dini temelde parçalanmış devlet yapılanmaları karşımıza çıkaracaktır (Shehadeh, 2016). İran bu kaçınılmaz sonun farkında olduğundan dolayı olası yeni oluşumlarda etkin rol alma konusunda dini temelli politikalarını kararlılıkla devam ettirmektedir. Bölgesel bazda oluşturmuş olduğu ittifaklar ve Batı dünyasının İran'la ilişkileri yumuşatma girişimleri İran'ın bu amacını daha da kolaylaştırmaktadır.

İran'ın olumsuz ilişkilerinin olduğu Arap ülkelerindeki diktatörlerin devrilerek, onların yerine İsrail, ABD ve Batı karşıtı yeni oluşumların iktidarı ele geçirmesi bölgedeki konumu tartışılan İran'ı, bir anda en stratejik devlet haline getirmiştir. Bugün İran'ın kazanımlarından en önemlisi, bölgesel açıdan hayati olarak gördüğü Suriye'de müttefikinin her ne şekilde olursa olun devleti yönetmeye devam ediyor olmasıdır. Rusya'nın güçlü desteği, Suriye'de Esed rejiminin ayakta kalması, Irak'taki Şii yönetim ve Hizbullah, İran'ın bölgedeki konumunu sağlamlaştıran en unsurlardır.

Sonuç

Arap Baharı İran açısından, İslam Devrimi günlerinde Müslüman halkın Batı dünyasıyla işbirliği yaparak İslam kurallarını hiçe sayan politikalar uygulayan ve halkına eziyet eden Şah'a karşı ayaklanması olayında olduğu gibi, mazlum Müslüman Ortadoğu halkının zalim diktatörlere karşı ayaklandığı düşüncesiyle olumlu olarak karşılandı ve hatta bu olayların desteklemesi düşünüldü. Fakat İran'ın, Arap Baharı'nı değerlendirme konusundaki öngörüsünün yanlış olduğunu anlaması çok uzun sürmedi. Gösterilerin sırf despot yöneticilere karşı Müslümanların uyanışı olayından ibaret olmadığı anlaşılınca, olayların kendi ülkesine sıçrayabileceği ihtimali düşünen İran'ın tavrı da değişti.

Tunus'ta başlayarak tüm Ortadoğu'ya yayılan olayların kendi ülkesini de etkileyebileceği ihtimalini göz önüne alan İran, bu süreçte temkinli davranarak kendi açısından başarılı bir politika izlemiştir. Herhangi bir ülkede Şiiler Sünnilere karşı isyana girişmiş olsa dahi, bu olayın kendi ülkesinde örnek teşkil etmesini engellemek adına direkt olarak olaya müdahil olmamış, fakat söz konusu olayların önlenemez boyutlara geldiği değerlendirildiğinde çıkarlarını korumak ve bölgesel güç olarak olayları kendi politikaları doğrultusunda yönlendirebilmek için olaylara aktif olarak müdahil olmuştur.

İran'ın Arap Baharı politikasında dönüşüme sebep olan Suriye ise, gerek İran'ın Hizbullah'a askeri mühimmat sevkiyatının yapıldığı güvenli bir koridor olması açısından, gerekse Rusya'nın bölgesel hâkimiyeti konusunda kritik öneme sahip olan askeri üslerin güvenliği bakımından iki ülke için de hayati önem arz etmektedir. Suriye'deki rejimin devamlılığı, Şii koridorunu güvenliğini ve bölgedeki Rus nüfuzunun devamlılığını sağlayacaktır. Bu sebeple Rusya ve İran, bölgesel güvenlikleri açısından hayati öneme sahip olan Suriye konusunda ittifak yapmaya bir bakıma mecbur kalmaktadır. İran'ın her fırsatta düşmanlığını dile getirdiği ABD ise, rejimin gücünü zayıflatmak ve ülkede karışıklık çıkarmak amacıyla etnik ve dini gruplara destek vermektedir. ABD ve onun müttefiki Suudi Arabistan, Arap azınlığın yaşadığı petrol bölgesi olan Huzistan'da bu gibi girişimlere destek vermektedirler (Zenginoğlu, 2012).

Arap Baharı'nın Arap olmayan unsurlarından biri olan İran, bölgedeki konumunu sağlamlaştırabilme adına sınır aşan varlığını hissettirmekte ve bölgesel gerilimi artırmaktadır (Aras, 2014, s. 40-41). İran'ın jeopolitik gücünü muhafaza edebilmesi ve Lübnan'daki Hizbullah'a nüfuzunu aktarabilmesi Suriye'deki Baas rejiminin selametine bağlıdır. İran gelecekte de bu stratejik konumunu devam ettirmek uğruna var olan gücünü sonuna kadar kullanmaktan çekinmeyecektir (Gürsel, 2014).

Kaynakça

- Abadi, F. D. (1394, 19 İsfend). Yaddaşt-i İhtisasi-ye Sefir-i Sabık-ı İran Der Turkiye. www.parsnews.com/fa/tiny/news-349679 (Erişim Tarihi: 20.02.2017).
- Altunışık, M. B. (2013). Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve "Arap Baharı". *Ortadoğu Analiz*, 5 (53), 71-78.
- Ansari, A. M. (2013, 25 Aralık). İran Yazı Arap Baharı'na Karşı. www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-yazi-arap-baharina-karsi (Erişim Tarihi: 16.02.2017).
- Aras, B. (2014). Arap Baharı'nın Jeopolitiği. *Ortadoğu Analiz*, 6 (64), 40-42.

- Borger, J. (2016, 13 Aralık). Iran and Turkey's Secret Talks on Syria Revealed. www.theguardian.com/world/2016/dec/13/iran-and-turkey-held-secret-talks-on-syria-peace-proposals-in-2013-and-2016 (Erişim Tarihi: 20.02.2017).
- Chatin, Marie-France. (2012). Iran/Turquie. Djalili, Muhammad Rıza, Thierry Kellner ve Gaidz Minassian ile radyo röportajı. RFI. <http://www.rfi.fr/emission/20120930-1-iran-turquie>. (Erişim Tarihi: 16.02.2017).
- Connolly, K. (2013). Arap Baharı'nda Beklenmedik 10 Sonuç. www.bbc.com/turkce/haberler/2013/12/131213_arap_bahari (Erişim Tarihi: 16.02.2017).
- Cop, Burak. (2012). İran Arap Baharı'ndan Rahatsız Çünkü... Peter Jones ile roporaj. T24. 12 Kasım 2012. <http://www.t24.com.tr/yazarlar/burak-cop/iran-arap-baharindan-rahatsiz-cunku,5868>. (Erişim Tarihi 25. 02. 2017).
- Gözen, R. (2011). Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak. Adam Akademi, 1 (2), 1-25.
- Güner, Semir G. (2015). Türkiye - İran İlişkileri: 13 Yılın Kötü Dönemi. Arif Keskin ile röportaj. Eljazeera. 28 Eylül 2015. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkiye-iran-iliskileri-13-yilin-en-kotu-donemi> (Erişim Tarihi 18. 02. 2017)
- Gürsel, K. (2014). Arap Baharı'nın Arap Olmayanları. www.milliyet.com.tr/yazarlar/kadri-gursel/arap-bahari-nin-arap-olmayanlari-1430941/ (Erişim Tarihi: 17.02.2017).
- IRNA. (2017). Ruhani: Suriye Halkının Yanında Kalacağız. www.irna.ir/tr/News/3423661/ (Erişim Tarihi: 28.02.2017).
- İbrahim, B. E. (2012). Arap Baharı'nda İran ve Türkiye. www.aljazeera.com.tr/gorus-arap-baharinda-iran-ve-turkiye (Erişim Tarihi: 19.02.2017).
- İlyasov, R. (2012). "Arap Baharı" Açısından İran'ın Bölgesel ve Küresel Politikaları Hakkında. www.newtimes.az/tr/relations/1214 (Erişim Tarihi: 18.02.2017).
- Kibaroglu, M. (2011). Arap Baharı ve Türkiye. Adam Akademi, 1 (2), 26-36.
- Raşid, M. (2011). İran, Türkiye ve Suudiler: Arap Baharı İçin Bölgesel Yarış. (El Ahbar'dan aktaran Ertuğrul Aydın). www.haber10.com/yazar/madavi_rasid/iran_turkiye_ve-suudiler-arap-bahari-icin-bolgesel-yaris-36211 (Erişim Tarihi: 19.12.2017).
- Sandıklı, A. ve Salihli, E. (2011). İran, Şii Hilali ve Arap Baharı. (Rapor No. 35). İstanbul: Bilgesam.
- Sargı, İ. (2014). Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Döneminde Türkiye'nin Irak, İran ve Suriye ile İlişkileri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezer, İ. (2016). Şii-Sünni Mücadelesi Siyasi. www.milliyet.com.tr/sunni-sii-mucadelesi-siyasi/dunya/detay/2176490/default.htm (Erişim Tarihi: 17.02.2017).
- Shehadeh, R. (2016). Arap Yazarları: Arap Baharı'nda Yanıldık. (The Guardian'dan aktaran Deniz Baran). www.iktibasdergisi.com/arap-yazarlar-arap-baharinda-yanildik/ (Erişim Tarihi: 19.02.2017).
- Shokouhi, S. B. (2017). (Söyleşiyi yapan: Ahmet Çırakoğlu). 01 Şubat 2017.

- Shoori, M. (2012). Arap Devrimi ve İran. *Ortadoğu Analiz* , 4 (39), 67-69.
- Sinkaya, B. (2011). İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyan. *Ortadoğu Analiz* , 3 (33), 38-48.
- Şen, G. (2012). İran ve «Arap Baharı»: Bağlam, Söylem ve Siyaset. *Ortadoğu Etütleri* , 3 (2), 95-118.
- Uygur, H. (2012). İran ve Arap Baharı. *Seta Analiz* (52).
- Ünal, B. (2012). İran'ın Suriye Krizi'ndeki Tutumu. www.bilgesam.org/incele/1107/iran'in-suriye-krizindeki-tutumu/#.WLMXQ4GLRdh (Erişim Tarihi: 26.02.2017).
- Yassin-Kassab, R. (2016). Arap Yazarları: Arap Baharı'nda Yanıldık. (The Guardian'dan aktaran Deniz Baran). www.iktibasdergisi.com/arap-yazarlar-arap-baharinda-yanildik/ (Erişim Tarihi: 19.02.2017).
- Zengin, C. (2016). Arap Baharı ve Türkiye. Atilla Sandıklı ile röportaj. *Bilgesam*. Kasım 2016.
- Zenginoğlu, S. (2017). Arap Baharı'nın Görünmeyen Yüzü. Abbas Karaağaçlı ile röportaj. *Akademik Perspektif*. 22 Aralık 2017. <http://akademikperspektif.com/2012/12/17/arap-baharinin-gorunmeyen-yuzu/> (Erişim Tarihi 25. 02. 2017).

ATATÜRK DÖNEMİ İKTİSADİ KALKINMA MODELİ (1923-1938)

İzzettin ULUSOY¹

Özet

Türkiye Cumhuriyetinin ilk on beş yıllık (1923–1938) döneminin öncelikli amacı, ekonomik bağımsızlığı kazanma ve çağdaş bir ulus devleti için gerekli kurum ve kurallarıyla yapılandırma olmuştur. Bu dönemde, Atatürk'ün yönlendirdiği ve yakından izlediği sıra dışı ekonomik örgütlenme çabalarıyla sınıf farklılıklarına ve çatışmalarına yol açmaksızın, bir ulusun topluca kalkınması amaçlanmıştır. Bu amaç, özellikle 1929 sonrası dönemine özgü koşullar ve güçlükler nedeniyle, karma ekonomi modelini doğurmuştur.

Bu makalenin başlıca amacı; Cumhuriyetle birlikte ulusal ekonomiyi canlandırmak için dönem içinde alınan önlem ve uygulamaları tespit etmek, özellikle 1929'da başlayan dünya ekonomik buhranı sonrasında devlet önceliğinde hayata geçen sanayi planlarının ülke kalkınmasına katkısını vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: İktisat politikası, Kalkınma modeli, Sanayi planı, İzmir İktisat Kongresi.

THE ECONOMIC DEVELOPMENT MODEL OF ATATURK PERIOD (1923-1938)

Abstract

The initial aim of the first fifteen years' period (1923-1938) of Turkish Republic is to win economical independence and to shape the state with necessary institutions and regulations for a contemporary nation state. In that period, the development of a nation was aimed with the unusual economic organization efforts of Atatürk which he directed and observed at close range without causing class distinctions and conflicts. This aim caused the model of mixed economy because of the conditions and difficulties peculiar to the period after 1929.

The main aim of this essay is to determine the measures and applications taken to revive the national economy in the period after the foundation of Republic and to emphasize the contribution of the industry plans which were implemented under the guidance of the state especially after the worldwide economic crisis which began in 1929 to the development of the country.

Keywords: Tourism economy, Turkish economy, Employment.

Giriş

Türkiye Cumhuriyetine Osmanlı Devletinden zengin bir ekonomik miras kalmamıştı. Tarım ağırlıklı, ancak tarımsal üretimin daha çok insan ve hayvan gücüne dayalı olarak, son derece geri yöntemlerle gerçekleştirilebildiği, azınlıkların egemenliğindeki ticari ve sınai faaliyetlerin de yeterince geliştirilememiş olduğu Osmanlı ekonomik yapısı, ağır dış borçlar ve birbiri ardına yaşanan Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarının da etkisiyle, neredeyse çökme noktasına gelmişti.

Türkiye Cumhuriyeti, Türk halkının ölüm kalım mücadelesi olan Ulusal Kurtuluş Savaşı ile kuruldu. Büyük özverilerle kurulan bu Devletin ayakta kalabilmesi, güçlü bir iktisadi yapıya dayanmasıyla olanaklıydı. Bu nedenle Cumhuriyeti kuran kadrolar, savaşlarda tamamıyla tahrip olmuş olan sanayiye canlandırmak ve iktisadi kalkınmayı başlatmak için büyük atılımlara giriştiler.

Bu büyük insanın her yönü incelenmiş ve fakat en kuvvetli olduğu ve en büyük başarıların kazanıldığı iktisadi görüş ve uygulamaları daima ikinci planda tutulmuştur. Bu konu, Atatürk'ten sonra gelen Cumhuriyet yönetimlerinin ağır bir ihmali olarak değerlendirilmektedir. Başlattığı büyük kalkınma hamleleri, maalesef kendisinden sonra gelen iktidarlarca beklenen düzeyde uygulanmamıştır. İktisadi kalkınma için daha çok ithal iktisadi sistemler tercih edilmiştir.

Bu makalede, Atatürk'ün benimsediği kalkınma modelinin amaçları ve özellikle modelin temel politikaları irdelenecek, bu çerçevede modelde o yıllarda devletçiliğin yeri ve önemi hakkında bilgi verilecektir. Makalede, Cumhuriyetin ilk yıllarına damgasını vuran İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Barışının kalkınma çabalarına etkileri incelenecek, daha sonra, planlı dönemde hayata geçen sanayi planlarının kalkınmaya etkisi hakkında bilgi verilecektir. Son olarak da o günlerde yaşanan iktisadi kalkınma çabaları ile günümüz kalkınma çabaları karşılaştırılıp yorumlanacaktır.

Atatürk'ün İktisadi Kalkınma Modelinin Amaçları

Atatürk ün TBMM açılış konuşmalarından ve eylemlerinden anlaşıldığı kadarıyla kalkınma modelinin temel amaçları şöyle özetlenebilir:

- Tam istihdamın,
- Hızlı ve dengeli sermaye birikiminin,
- Dış ödemeler dengesinin,
- Dengeli gelir dağılımının,
- Enflasyonsuz yüksek bir büyüme hızının,
- Dengeli bir bölgesel kalkınmanın,
- Özel girişim işletmelerini geliştirmenin,
- Hızlı teknolojik gelişmenin sağlanmasıdır.
- Modelin Araçları
- Bireysel girişim gücü korunmalı ve teşvik edilmelidir.

- Devlet, özel girişim alanını izlemeli, denetlemeli ve temel iktisadi amaçlara yöneltmek için teşvik etmelidir.
- Bireysel girişimin önünü açmak için devletin, doğrudan yatırımlarına ve devlet işletmesinin piyasa içindeki rol ve önemine sınırlar getirmesi gereklidir.
- Kamu yatırım ve işletmeleri için en uygun alanlar, alt-yapı yatırımları olup, bu tür yatırımlar yüksek önceliğe sahip olmalıdır.
- Kamu yatırım harcamaları yapılırken, devletin temel işlevleri ile ilgili öncelikler unutulmamalıdır.
- İktisadi kalkınmanın nimet ve külfetleri kişi, grup, zümre, ya da sınıflara eşit dağıtılmalıdır.
- İktisadi faaliyetler pazar ekonomisinin kurallarına göre yapılmalı; devlet, piyasayı denetlerken, yönlendirirken ve üretimde bulunurken pazar ekonomisinin kurallarını ihlal etmemelidir.

Modelin Temel Politikaları

Atatürk'ün iktisadi kalkınma modelinin başarısı için yukarıda sayılan amaçlara yine yukarıda verilen araçlarla ulaşabilmek için; hızlı, dengeli ve planlı bir iktisadi kalkınma modelinin uygulanmasını gerektirmiştir. Böyle bir kalkınmanın uygulama araçlarından olan özel girişim işletmeleri ile devlet işletme ve faaliyetlerinin tümü, eş anlı iktisadi kalkınmaya yöneltilmelidir. Atatürk'ün üzerinde durduğu iktisat politikaları bu temele oturtulmuştur. Bu temeli, sağlayan dengelerin birbiriyle örtüşmesine bağlıdır. Bu dengeler; denk bütçe, kaynak- harcama dengesi, dış ödemeler dengesi ve kamu ve özel işletme dengesidir. Aşağıda bu dengeler üzerinde duracağız.

Denk Bütçe:

Atatürk'ün İktisadi Kalkınma Modeli'nde uygulanacak maliye politikasında devlet bütçesinin açık vermesi kesinlikle yasaktır. Kalkınmada gerekli olan yatırımlara fon sağlamak için bütçe fazla vermeliydi. Bütçeler dönem başında denk olarak hazırlanacak, kesin hesaplar da denk olarak kapanacaktır. Yıl içinde ek kaynak gereksinimleri karşılanmamıştır. Buradaki denklik, normal kamu gelirleri ile normal kamu giderleri arasındaki denkliktir. Kamunun iç ve dış borçlanma yoluyla sağlayacağı gelirlerle bütçe denkleğinin sağlanması kabul edilmemiştir (Atatürk'ün 1 Mart 1922 TBMM'ni açış konuşması).

Atatürk'ün denk bütçede ısrarlı olmasının nedeni, hazinenin yurtiçinde ve yurt dışında güven kazanması içindir. Çünkü Ona göre iktisadi bağımsızlığın bir koşulu da güvenilir bütçelerin yapılmasıdır. Bu nedenle Atatürk'ün yakın ilgisiyle hazırlanan 1924-1938 yılları arasındaki 15 yılın bütçelerinden 11'inin kesin hesabı denk bağlanmış, 3 yılın bütçesi fazla vermiş, sadece 1925 yılının bütçesi açık vermiştir. Bunun nedeni de bu yılda devletin önemli gelir kaynağı olan Aşar vergisinin kaldırılmış olmasıdır (Derin,1940, s. 48).

1923-1929 döneminde, Milli İktisat anlayışının da etkisiyle para politikasında sağlam ve istikrarlı para anlayışı hakim olurken maliye politikasında denk bütçe ve düzgün ödeme

ilkesi benimsenmiştir. Genişlemeci bir maliye politikasından titizlikle kaçınılırken, açık finansmana ve borçlanmaya sıcak bakılmamış, önce gelirin edinilmesi sonra harcanması söz konusu olmuştur. Bu dönemde zaten merkez bankasının bulunmayışı kağıt para arzının artırılması ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Para ve kredi faaliyetlerini düzenleyecek bir milli bankanın kurulmasına ilişkin İzmir İktisat Kongresi'nde başlatılan faaliyetler ancak 11 Haziran 1930'da 1715 Sayılı yasayla T.C. Merkez Bankası'nın kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Oktar, 1998, s. 244-251).

Günümüzde çağdaş maliye politikasının temel amaçlarından biri de, vergi artışlarının halkın gelir düzeyi artışlarıyla orantılı olmasıdır. Güçlü hazine kaynaklarına sahip olacak diye vergiler halkın ödeme gücünün üstünde olmamalıdır. Atatürk bu konuya büyük önem vermiş ve döneminde halkın ödeme gücünü zorlayan bütün vergi, resim ve harçları kaldırılmış, bunların yerine halka işkence etmeden ve onların gelir düzeylerine göre değişebilen esneklikte vergiler getirilmiştir.

Kaynak-Harcama Dengesi:

Atatürk'ün iktisat modelinde kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasında sağlanacak sürekli bir denge, enflasyonun önlenmesinde önemli bir faktördür. Ona göre çok yoksul olan halkın yaşam düzeyini artırmak için yatırımlar mutlaka artırılmalıydı. Ancak yatırımları artırmak amacıyla, kamunun sağlam gelir kaynaklarını aşan harcamalar yapılması da önlenmeliydi. Bunu önlemek için, bütçe fazlası, devlet tekelleri ile KİT'lerin gelir fazlalıkları ile iç ve dış borçlanmadan sağlanan fonlar tutarından fazla yatırım harcaması yapılmamalıydı. Bunun yanında Merkez Bankası'nın emisyonu artırması (para basması) yoluyla sağlanan kaynaklarla yatırım yapılması kesinlikle engellenmeliydi. Çünkü bu tür kaynaklarla yatırım yapılması enflasyona neden olacaktır.

Atatürk'ün enflasyon karşısındaki tutumunu en iyi ifade eden dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün şu sözlerini hatırlatmada fayda vardır: "Hükümet olarak yılda iki kez ödeme yapamayacak duruma düştüğümüz olurdu. Gider konuşurdum. Birkaç milyon liralık emisyonun bizi rahatlatacağını anlatmaya çalışırdım. Bir defa bile "evet" dedirtilmedim"(Ergin, 1980, s. 49).

Görüldüğü gibi Onun döneminde para disiplini altındadır ve kaynak harcama arasında sürekli bir denge vardır. Bu nedenle, Onun 15 yıllık döneminde yılda ortalama % 4-5 oranında reel büyüme sağlanmış ve buna karşı enflasyon hiç yaşanmamıştır (Boratav, 1967, s. 41-53).

Dış Ödemeler Dengesi:

Atatürk'ün dış iktisadi ilişkiler politikasının temel amacı, TL. nin yabancı paralar karşısındaki değer kaybını önlemek ve Türk hazinesinin uluslararası pazarlardaki kredibilitésini yükseltmektir. Bunun için yukarıda açıkladığımız bütçe denklığı ve kaynak-harcama dengesine ek olarak dış ödemeler dengesi de sağlanmalı, dış ülkelere verilen mali yükümlülüklerin zamanında ve eksiksiz yerine getirilmesi zorunluluğu vardır.

Yine Ona göre, toplam ithalat ve ihracat arasındaki denge, dış ticaret politikasının temel araçları arasında sayılmıştır. Yabancı sermaye ve dış borçlanmalardan sağlanacak kaynaklar, ödemeler dengesinin sağlanması açısından ikinci derecede önemi olan faktör-

lerdir. Bu denge mutlaka sağlanmalı, hatta fazla vermesine çalışılmalıdır. Bu fazlalıklar yatırımların hızlandırılmasında, hazinenin altın ve döviz stokunu artırmada ve Duyun-u Umumiye borçlarının ödenmesinde kullanılmalıdır. Bu kararlar sonucu, 1930–1937 döneminde dış ticaret fazla vermiştir (Pakdemirli, 1995, s. 155).

Dış ödemeler dengesinin sağlanması için, toplum yerli malı tüketimine özendirilmeli ve bu tüketimi minimum düzeyde tutabilmek (savurganlığı önlemek) için tasarruf teşvik edilmelidir. Böylece ithalat azalacak ve yerli tüketimden ihracata yöneltilecek mal fazlalarının yaratılması ile birlikte dış ticaret dengesinin sağlanmasına ve hatta fazla verilmesine halkın katılımı sağlanmış olacaktır. Bu fazlalarla (enflasyona neden olmadan) yerli yatırıma mali kaynak sağlanacaktır. Keza yerli malı tüketiminin artması, bu malları üreten yerli firmaların da üretim kapasitelerinin artmasına, böylelikle yeni istihdam alanlarının yaratılmasına katkıda bulunacaktır.

Devlet-Özel İşletme Dengesi:

Atatürk'ün yatırım politikasının temelinde kendi deyimiyle “ılımlı devletçilik” ilkesi hakimdir. İlimli devletçilikte devlet, özel sektör işletmelerinde denetleyici, yönlendirici ve özendirici bir role sahiptir. Buna ek olarak, özel sektördeki girişim, sermaye ve yönetim gücü eksiklikleri nedeniyle halkın ve girişimcilerin yapamadıkları ve işletmeyi yönetemedikleri sektörler ve bölgelerde öncülük işlevi, devletin doğrudan yatırım yapmasını ve bu şekilde kurulan işletmeyi doğrudan yönetmesini de içermektedir.

Ülke ekonomisinin gereksinim duyduğu temel mal ve hizmetlerin sağlanması için yukarıda belirlenen stratejik önceliklere göre yapılacak alt yapı yatırımlarında devletin doğrudan işletme kurması ve yönetmesi, olağan ve sürekli olabilir. Bunun yanında tüketim mal ve hizmetlerindeki gereksinimin karşılanması amacıyla, özel sektör kuruluşlarının çeşitli nedenlerle girmedikleri sektör ve bölgelerde üst yapı yatırımlarının doğrudan devletçe yapılması ve yönetilmesi de iktisadi kalkınma araçları için gerekli sayılmıştır. Bu tür üst yapı mal ve hizmetleri üreten ve satan kamu işletmelerinin, piyasa ekonomisi kurallarına göre kurulması, işletilmesi ve yönetilmesi gerekmektedir. Ancak üst yapıda faaliyet gösteren devlet işletmelerinin özel sektör işletmeleri ile kıran kırana rekabet etmesi söz konusu olamaz. Bu alanda devletin görevi, öncülük yapmakla sınırlı olmalıdır ve hükümetlere düşen en önemli görev, özel sektör işletmeleri ile kamu işletmeleri arasında yaşanabilecek yıkıcı rekabetin gelişimini önlemek olacaktır.

Bu amaca ulaşmak için, devletin üst yapı mal ve hizmetleri üreten kuruluşlarının peyderpey halka devredecek bir yöntemin uygulanması gerekmektedir. Devletin tüketim malı üreten üst yapı işletmelerinin üretim kapasiteleri arttıkça ve bireyler yeterli sermayeye ulaştıkça, bu alanda profesyonel işletme yönetimi ve deneyimleri arttıkça, bu işletmelerin hisseleri halka satılmalıdır. Devlet bu satımdan elde edeceği gelirlerle, geri kalmış diğer üretim alanlarında ve bölgelere yeni kamu yatırımlarının yapılmasında kullanılacaktır. Bugün olduğu gibi, KİT'lerin özelleştirilmesinden sağlanacak gelirlerin kamu açıklarının kapatılmasında kullanılması yasaklanmıştır.

Görüldüğü gibi, Kemalist Kalkınma Modelinin en önemli dengelerinden biri, “devlet-özel işletme dengesidir. Devletin gerek ticari ve gerekse sınıai alanlarda işletmeler açısından tekeli bir yapıya kayması, ileride tüm üretim birimlerini devlet tekeline kaydıracağı için bu gelişme, Kemalizm' in temel bakış açısına uygun değildir. Keza,

aynı şekilde devletin hiç üst yapı yapmaması da, iktisadi kalkınmanın getirilerini halka yansıtmayı geciktireceği için sakıncalı görülmüştür. Bu nedenle, istikrarlı bir kalkınma için, devlet-özel işletme dengesinin kurulması zorunludur.

Atatürk'ün Kalkınma Modelinde Devletçiliğin Yeri

Kemalizm'in devletçilik anlayışında, halkın iktisadi ve toplumsal gelişmesini ve refahını, serbest piyasanın tercihlerine bırakmak söz konusu değildir. Onun devletçilik anlayışında; fiyat spekülasyonlarının önünü almanın, enflasyonist baskıların gelir dağılımını zedelemesine engel olmanın yanı sıra, kaynak kullanımını kar amacına göre değil, toplumsal yarar gözeterek ve o nedenle sosyal adaleti gerçekleştiren bir işlevi vardı (Ölçen, 2000, s. 9). İsmet Giritli'nin yorumuyla Atatürk Devletçiliği;

...sosyalizmin anladığı manada ve bir doktrin mahiyetinde olan devletçilik değil, sadece pratik ve pragmatik manada yani milli ekonominin zaruretleri, memleketin hızlı kalkınması ve bunun için sanayileşmesi ihtiyacı ile sınırlı olan özel teşebbüsün tam güvenlik ve istikrar içinde varlığını sürdürmesini de lüzumlu bulan başka bir deyimle, karma ekonomi sistemine dayanan hızlı sanayileşmeye dönük bir kalkınmayı gerçekleştirecek bir devletçiliktir (Giritli, 1975, s.298).

Görüldüğü gibi, Atatürk'ün Devletçilik İlkesi esas itibarıyla bir kalkınma modeli olup, katı bir ideoloji olarak algılanmamalıdır. Atatürk'ün Devletçilik İlkesi değerlendirilirken dönemin ekonomik koşulları göz önünde bulundurulmalıdır. Falih Rıfkı Atay'ın şu sözleri Devletçilik ilkesinin zaruriyetten doğduğunu açıkça göstermektedir: “Yeni Türkiye’de Devletçilik, bir ekonomik meslek olarak doğmamıştır: Bir tarihi zaruret olarak doğmuştur. Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek olan yoktu. Mesele bundan ibaret. Yeni Türkiye, kendi yapmak veya hiç bir şey yapılmamasına boyun eğmek arasında seçmeli idi” (Atay, 1984, s. 452).

Atatürk döneminde uygulanan devletçi iktisat politikasının, 1930’lu yıllarda ağırlık kazanması, devletçilik ilkesinin zaruriyet sonucunda ortaya çıktığı tezini doğrulamaktadır. Çünkü İzmir İktisat Kongresi’nde benimsenen, liberal çizgiye yakın politikalar beklenen sonucu doğurmamıştır. Özel teşebbüs istenileni verememiş, ümit edilen sanayileşme gerçekleşmemiştir. Aslında dünya konjonktürü de o yıllarda devletçilik ilkesinin uygulanmasına müsaaitti. “Laissez Faire”ci liberal iktisat politikaları ABD başta olmak üzere gelişmiş Batı ülkelerinde başarısızlığa uğrayarak büyük bir ekonomik bunalıma dönüşmüştü. Batı ekonomilerinde ortaya çıkan bu bunalımın temel nedeni talep yetersizliği idi. Ünlü iktisatçı Keynes 1936’da yayınladığı İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi isimli kitabında talep yetersizliğinin devlet müdahalesi ile çözüleceğini savunmuş ve bu müdahalenin teorik altyapısını hazırlamıştır. Devlet, otonom yatırım harcamaları yoluyla milli geliri arttırarak yeni talepler oluşmasına neden olacaktı.

Atatürk'ün Devletçilik politikası, yalnız iktisat politikası ile ilgili bir kazanım değildir. Devletçilik politikası, aynı zamanda, tam bağımsızlık ilkesinin bütünlümesidir. Atatürk, siyasi bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla sürdürülebileceğini söyleyerek gelecekteki yöneticileri uyarmıştır. Ancak daha sonra gelen kadrolar bir kalkınma modeli olan Devletçilik İlkesini devam ettirememişler ve yanlış kalkınma stratejileri izleyerek

ekonomimizi dışa bağımlı bir hale getirmişlerdir. Bugün yaşadığımız süreçte ekonomik bağımsızlık-siyasi bağımsızlık arasındaki ilişkinin ne derece önemli olduğunu daha iyi görmekteyiz.

Atatürk Döneminde İktisadi Gelişmeler (1923-1933)

Dönem içinde iktisat politikalarını etkileyen iki önemli gelişme, İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Barış Antlaşmasıdır.

İzmir İktisat Kongresi:

Atatürk, iktisadi alanda önemli adımları Kurtuluş Savaşı döneminden başlayarak atmıştır. 17 Şubat-4 Mart 1923'te İzmir'de yapılan I. İktisat Kongresi⁽²⁾, Lozan Konferansına ara verildiği döneme rastlar.

Türkiye'nin 1923 Şubat ayındaki durumu düşünüldüğünde bu çapta bir kongrenin gerçekleştirilmesinin ana nedenini, iktisada verilen önemin göstergesi olarak kabul etmek gerekir. Kongre başlıca iki amacı görüşmek için toplanmıştır. Birincisi, tüccar, sanayici, çiftçi ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini belirlemek, bu kesimlerin siyasal kadro ile bütünleşmesini sağlamak, İkincisi de, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi açıklamak.

Kongre'de ilk olarak ülkedeki ekonomik yapılanmanın, uygulanacak iktisat siyasetinin rotasını çizen bir "Misak-ı İktisadi" kabul edilmiştir. Kongre'nin üzerinde birleştiği politika; yurt sanayiini ve ticaretini geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren, onu koruyan, mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik düzeni, yasal çerçevesi ve kurullarıyla oluşturmak ve kökleştirmektir (Demir, 1994, s. 51).

Alınan kararlar incelendiğinde; uygulanacak iktisat politikasının liberal politika temelleriyle örtüştüğü görülecektir. Gerçekten, 1923-29 dönemi tüm dünyada görüldüğü gibi liberal politikaların uygulandığı bir dönem olmuştur. Ancak bizde uygulanması, o dönemde esen "laissez faire" rüzgârının olup olmadığı tartışılabilir³.

Diğer yandan Kongre kararlarında; devletin iktisadi hayatta fiilen rol alacağı, bunların daha çok altyapı ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Devlet demiryolu, karayolu ağını kuracak, limanlar inşa edecektir. Haberleşme örgütünü gerçekleştirecek, eğitim işlerini üstlenecektir. Ticaret ve sanayi bankalarının kurulmasına ve ortaklığına öncülük edecek, ancak buralardaki paylarını daha sonra Özel Kesime devredebilecektir (Kuyucuklu, 1986, s. 174).

Lozan Anlaşması henüz sonuçlanmamış, milli mücadele süreci tüm hızıyla devam ederken böyle bir iktisat kongresini toplamış olması dahi, Atatürk'ün iktisadi soruna ne derecede önem verdiğini göstermeye yeterlidir.

Lozan Anlaşması:

Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat politikalarına damgasını vuran ve iktisat politikala-

2.1981 de 2. 1992 de 3. 2004 de ise 4. 2013'de 5. İktisat Kongreleri yapılmıştır.

3.³ Yeni Cumhuriyet Lozan Anlaşması gereği 1928 yılına kadar gümrükleri düzenleme yetkisine sahip olmadığından, kamu otoritesinin serbest ticareti terk etme seçeneği yoktu (Balkanlı, 2002, s.87).

rında dışa açık bir yapının izlenmesine neden olan diğer önemli gelişme Lozan Barış Antlaşması'dır. Antlaşmanın 28. maddesinde Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı hükmüne bağlanmakla birlikte diğer iki önemli gelişme lehimize sonuçlanmamıştır. Antlaşma hükmü gereği, gümrük tarifelerinin beş yıl süre ile 1916 yılındaki seviyede tutulması, sınai üretimi bir süre daha gümrük korumasından mahrum bırakmış, korunmasız kalan sanayi beş yıl daha can çekişmiştir. Ayrıca Lozan sonucu, Osmanlı'dan kalan dış borçlarından bir bölümü genç Cumhuriyet tarafından davranılmış ve daha başlangıçta borç yükü altına girilmiştir.

Dönem Gelişmeleri:

Atatürk'ün fiilen ekonomiyi yönlendirdiği dönemde gerçekleştirdiği somut ekonomik girişimler, on beş yıl gibi kısa bir zamanda nasıl olağanüstü bir kalkınma çabasına girişildiğini göstermeye yeterlidir. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmaktadır:

- Türkiye İş Bankası'nın açılması
- Ereğli Bez Fabrikası
- Nazilli Bez Fabrikası
- Uşak'ta şeker fabrikası
- Kayseri'de uçak fabrikası
- Bursa Merinos Fabrikası
- Eskişehir Şeker Fabrikası
- Kayseri İplik ve Bez Fabrikası
- 1930 Yılında Sanayi Kongresi,
- İzmit Kağıt Fabrikası
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
- 1931 yılında Ziraat Kongresi
- Aşar vergisinin kaldırılması
- Gemlik Suni İpek Fabrikası
- 1927 Yılında Teşviki Sanayi Kanunu
- Kayseri Bünyan'da Dokuma Fabrikası
- Ticaret ve Sanayi Odalarının kurulması
- İstatistik Umum Müdürlüğü
- Birinci ve İkinci Kalkınma Planları Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi
- Hükümete iktisadi konularda fikir vermek amacıyla çeşitli meslek kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan Ali İktisat Meclisi

- Demiryollarının satın alınarak devletleştirilmesi
- Ulusal Ekonomi ve Araştırma Kurumu kurulması ve daha başkaları...

Planlı Kalkınma Sürecine Geçiş

1923-1932 arası dönemde Atatürk'ün ve tüm toplumun istekleri doğrultusunda liberal ekonomik politikalar üretilmiştir (Türkdoğan, 1982, s. 70). Ancak, bütün bu çabalara rağmen ülke beklenen düzeyde hızlı bir sanayileşme trendi gösterememiştir. Bunun üzerine alınan iktisadi kararları hayata geçirmek için bir dizi düzenleme yapılmıştır⁽⁴⁾.

Dönem başarısızlığının temel nedeni, bireysel girişimin elinde teknolojik altyapı ve yetersiz sermaye yanında girişimcilik geleneğin gelişmeyiştir. Yabancıların belirsizlik nedeniyle yeni yatırımlara gitmemesi ve Gayri Müslim azınlıkların ülkeyi terk etmesi sınai üretimi olumsuz etkileyen diğer nedenlerdir. Devletin sanayiye yatırım yapmak eğilimi vardır. Ancak yetersiz kamu sermayesinin önemli bir bölümü demiryolu yapımı ve yabancıların elindeki demiryollarının satın alınmasında kullanılmıştır. Amaç, milli iktisat anlayışı içerisinde sermayenin yerli ellerde toplanmasıdır.

Aynı dönemde, piyasa ekonomisinin öncüsü olan Amerika'da başlayan mali kriz, bugün olduğu gibi domino etkisiyle bütün dünyayı kısa sürede sarmış ve etkilenen ülkelerde büyük ekonomik çöküntüler yaşatmıştır. 1929 Dünya ekonomik krizi kapitalizmin sonucunu olarak değerlendirildiği için piyasa ekonomileri bundan zarar görmüştür.

Dünyada ilk planlı kalkınma deneyimleri, Sovyetler Birliği'nden sonra 1931 yılında Türkiye'de yaşanmıştır. Bu planlar Atatürk'ün Türk Ulusuna armağan ettiği önemli bir ekonomik reform hareketidir. Bu kalkınma planları eldeki kıt kaynaklarla halkın ihtiyaçlarının en iyi biçimde karşılanmasına yönelik olarak hazırlanmıştır.

Her iki kalkınma planının da temel amacı, hammaddesi Türkiye'de olmasına karşın dışardan ithal edilmek zorunda kalınan ürünlerin ülkemizde üretilmesini sağlamaktır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP):

Devletçilik uygulamasının ekonomide sanayi kesimine öncelik veren bir niteliği vardır. Dolayısıyla, ülke çapında yapılan araştırma sonuçlarına dayanarak, İktisat Vekaletince somutlaştırılan (Kepenek ve Yentürk, 1996, s. 60) ve BBYSP olarak adlandırılan merkezi devletin bir sanayi yatırımları listesi (Avcıoğlu, 1969, s. 294) 9 Ocak 1934'de hükümetçe onaylanmış ve 1934-1938 yılları arasında uygulanmıştır. BBYSP, o sırada GSMH içinde yaklaşık % 5 payı olan sanayinin yalnızca belirli alt kesimlerini kapsamına almış (İlkin, 1981, s. 101) ekonominin % 85'ini oluşturan tarım ve hizmetler kesimini ise tümüyle dışarıda bırakmıştı (Beyaslan, 1982, s. 38). Başka bir deyişle, makroekonomik amaçları ve politikaları olan bugünkü anlamda bir kalkınma planı özelliği yoktu.

1933-1938 yılları arasındaki döneme, Türk sanayisinin ilk ve planlı kuruluş aşaması olarak bakılabilir. Yapılacak işler ciddi etütlere dayanan bir plana bağlanmış, iç ve

4.Yapılan düzenlemeler içerisinde Aşar Vergisi'nin kaldırılması, İş Bankası ve Sanayi ve Maden Bankasının kurulması, 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun yeniden düzenlenip yürürlüğe konulması sayılabilir.

dış finansman sağlanarak çok başarılı uygulama sonuçları elde edilmiştir. Ham madde kaynakları ile enerji sorunları ciddiyetle ele alınmış, konunun bilimsel ve teknik yönü ayrıntılarıyla analiz edilmiştir.

BBYSP'nda toplam yatırım tutarı 44 milyon lira öngörülürken fiilen 100 milyon lira harcanmıştır (Yaşa, 1980, s. 83). Dolayısıyla, yeni şeker ve çimento fabrikalarıyla birlikte, başlangıçta planlanandan daha başka projeler de hayata geçmiştir. Aynı dönemde, demiryollarına 128, köprü ve kanallara 31, belediyelere 50, diğer alanlara 102 milyon lira olmak üzere toplam 311 milyon lira plan dışı harcama yapılmıştır (Beyarslan, 1982, s. 42).

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı(İBYSP):

BBYSP'nın başarılı sonuçları görülünce, 1939–1943 döneminde uygulanması düşünülen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlıklarına 1936 yılında başlanmış; madencilik, elektrik enerjisi, denizcilik, makine sanayi gibi alanlara önem veren bu Plan çerçevesinde toplam 112 milyon liralık yatırım harcaması karşılığında 100'e yakın işletmenin kurulması öngörülmüştür (İlkin, 1981, s. 105). Ancak, Atatürk'ün ölümü, İkinci Dünya Savaşı, finansman güçlükleri ve uluslararası ilişkilerin bozulması gibi nedenlerle İBYSP uygulanamamıştır.

Planlı Dönemde Ekonomik Gelişmeler

Her iki kalkınma planının da temel amacı, hammaddesi Türkiye'de olmasına karşın dışardan ithal edilmek zorunda kalınan ürünlerin üretilmesini sağlamaktı. Bu amaçla tekstil, iplik ve dokuma fabrikaları kurulmuş, devletin teşvikiyle özel girişim olarak bazı çiftçilerin de katılmasıyla Alpulu ve Eskişehir gibi bazı şeker fabrikalarının kurulmasına girilmiş ve bunlar gerçekleştirilmiştir. 1925 Yılında devlet sermayesiyle Sanayi ve Maden Bankası kurulmuştur. Bankanın amacı, fabrika kurup yönetmek olarak belirlenmiştir. Bu bankanın desteğiyle Kayseri-Bünyan İplik Fabrikası TAŞ, Isparta İplik Fabrikası TAŞ, Kütahya Çini İşleri TAŞ ve bunlar gibi bir çok özel kuruluş devletin de ortak olmasıyla faaliyete geçmiştir (Kuyucuklu,1986, s. 180).

BBYSP'nin yaklaşımıyla, hammaddesi ülkede yetişen ya da kısa sürede ülke içinden sağlanması mümkün görülen ve büyük ölçekli sermaye ve teknoloji gerektiren sanayi dallarına öncelik verilmiş; kurulması düşünülen fabrikaların üretim kapasitesi (kükürt, gülyacağı ve sünger dışında) iç tüketim talebiyle sınırlandırılmıştır. Böylece, 9 alt sanayi sektöründe (kimya, toprak, demir, kâğıt-selüloz, kükürt, süngercilik, pamuklu dokuma, yünlü dokuma (kamgarn-merinos) ve kendir sanayi), 20 fabrikanın kurulması planlanmıştır (İnan, 1972, s. 15-16).

Planın hayata geçmesiyle, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin ve zor piyasa koşullarının yarattığı tüm olumsuzluklara karşın, 16 fabrika çok kısa sürede kurulmuş ve üretime geçirilmiştir. Plan döneminde başlanamayan dört fabrika ise daha sonraki yıllarda kurulup üretime geçmiştir. Özel kesimin hemen hemen hiç girmedığı Anadolu'nun geri kalmış bölgeleri, devlet kanalıyla birçok modern sanayi kuruluşuna kavuşmuştur.

Planla birlikte Sümerbank, sanayide devlet girişimciliğinin birinci temsilcisi durumuna

gelmiştir. 1939'da birçok alanda sanayi çıktısının %80 ile %100'ü, birçok alanda da %50'den fazlası Sümerbank'a ait kuruluşlarda üretilmişti.

Diğer taraftan yabancı şirketleri kamulaştırma hareketi 1933'ten sonra hızlı biçimde yürütülmüştür. Kamulaştırmanın yirmi kadar yabancı şirket arasında Demiryolları, Rıhtım İşletmeleri, Su, Elektrik, Telefon ve Madenler yer almıştır.

1930-1939 yılları genel olarak değerlendirildiğinde, dünya ekonomisi krizin etkileri ile uğraşırken ve geri kalmış ülkelerin birçoğunu da bu bunalıma çekerken, Türkiye büyük ölçüde krizin dışında kalmayı başarmış ve sanayileşme adına önemli adımlar atmıştır. Örneğin, 1929-39 Dünya sanayii üretim artışı %19 iken Türkiye'de %96 olmuştur (Tekin, 2001, s. 186-187).

Atatürk Dönemi ve Günümüz Türkiye'si

Atatürk döneminde açık vermeyen bütçelerden yatırımlara ayrılan pay %20 dolaylarında iken bugünkü bütçeler her yıl açık vermekte ve bütçeden yatırımlara ayrılan pay %5'i geçmemektedir. Vergi gelirleri ise faiz giderlerine bile yetmez duruma gelmiştir. Böyle bir ortamda işsizler ordusu artmış ve halkın % 40'ı yoksulluk sınırının altında yaşamaya mahkûm olmuştur. Sosyal devlet anlayışı ciddi şekilde erozyona uğramıştır.

Bütün dünyada iflas eden IMF politikasını uygulamanın Türkiye ekonomisinden çok şeyler götürdüğü ortadadır. Örneğin, son dönemde çıkan şeker kanunu, tütün kanunu gibi düzenlemelerle gelen kota uygulaması, nüfusunun %45'i tarımla uğraşan ülkemizde çiftçileri daha da fakirleştirmiştir. Bu durum kentlere göçü tetiklemiştir. Aynı şekilde bugün devlet desteğinin hızla azaldığı tarım ve hayvancılık kesiminde üretim düşmüş, Türkiye tarihinde görülmemiş bir şekilde tarımsal ve hayvansal ürün ithal eder konuma gelinmiştir.

Atatürk, devlete pazar ekonomisine geçişte öncü ve destekleyici bir rol vermiştir. Atatürk döneminde devlet, kalkınmanın baş aktörü olmuştur. 1923-1938 dönemindeki on beş yıl süreyle fiyat istikrarı bozulmadan ve bütçe açıklarına gidilmeden çok büyük işler başarılmıştır. Burada önemli olan nokta şudur; bir kalkınma hamlesine girilirken ne yapılacağıın hesaplanıp, yatırımların nasıl finanse edileceğinin planlanarak rasyonel bir şekilde hareket edilmesi gereklidir. Dış borçla, karşılıksız para basılarak, enflasyonist politikalarla girilen kalkınma hamleleri tıkanmaya mahkûmdur. Atatürk bunların hiçbirine itibar etmemiş, gerçekleştirilen tüm ekonomik başarılar ve yapılan yatırımlar o dönemin kendi gelirleriyle, ülkenin geleceğinden yenilmeksizin elde edilmiştir.

Günümüz Türkiye'sinde daha çok sıcak para girişi ve dış borçlarla kalkınma çabaları (büyük dış açıklara rağmen), sürdürülebilir kalkınma çabamız önündeki en büyük engeldir. Her yıl artan bütçe açıkları ile kırılgan bir ekonomik yapıya hizmet etmektedir. Bu durum, reel ve mali sektörü olumsuz etkilemektedir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Onuncu Yıl Nutkunda; "Yurdumuzu dünyanın en mamur ve medeni milletler seviyesine çıkaracağız" diyerek

ülkemizin çağdaşlaşmaya yönelik hedefini göstermiştir. Onun sisteminde devlet, halkın ekonomik ve toplumsal gelişmesini ve refahını, serbest piyasanın tercihlerine bırakamaz. Serbest piyasa koşulları altında bireylerin özel girişimleri ve çalışmaları desteklenmekte, fakat halkın özel sektörde karşılanmayan ihtiyaçları ve ulusal güvenlik ile stratejik önemi olan bazı sektörlerde üretim tekelini elinde bulundurmaya zorunluluğu vardır. Bunun yanında devlet, bireysel çıkarların ulusu tehdit etmesine engel olan kurumdur.

1930'lu yıllarla birlikte benimsenen devletçilik bir ideoloji olarak alınmamış, genellikle devletin ekonomik alana daha çok girdiği bir şekil almıştır. Devletçiliğin resmi iktisat politikası olarak benimsenmesindeki amaç, hızlı kalkınma için devletin ekonomiye müdahalesi idi. Bu dönemde katı devletçilik yaşanmamış ve etki alanı ülke koşulları ile paralellik göstermiştir. Devletçilik daha çok devletin ekonomide, sanayide, işletmecilikte toplum yararına görev üstlenmesi ve ulusal ekonominin temel kaynaklarını sağlaması olmuştur.

Atatürk döneminin 1933–38 yılları, planlı devreyi başlatması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu dönemde devletçi bir yaklaşımla hazırlanan sanayi planları, Cumhuriyet döneminin ilk ve önemli sanayileşme adımları olmuştur. Kalkınmanın çok yönlü olarak hayata geçirildiği bu planlarla, düzenli ve sistemli bir sanayileşme sürecine girilmiştir. BBYSP ve İBYSP, çağdaş anlamdaki bazı planlama ve teknik eksikliklerine rağmen Türkiye'nin sanayileşme tarihinde önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Diğer yanda dönem içinde dış borçla, iç ve dış dengeler gözetilmeksizin karşılıksız para basma gibi kolaycı yollara başvurmak, enflasyonla büyüme şeklindeki kalkınma çabaları tıkanmaya mahkumdur. Atatürk böyle uygulamalara şiddetle karşı çıkmış, gerçekleştirilen tüm ekonomik başarılar ve yapılan yatırımlar o dönemin kendi gelirleriyle, ülkenin geleceğini ipotek altına almadan elde edilmiştir.

1930'larda kurulan devlet fabrikaları ve madencilik tesislerinin, ekonomimizin sınıf zeminini genişleterek, Türkiye'nin, Cumhuriyet'in devraldığı ezici fakirlikten kurtulmasına yaptığı katkılar hiçbir şekilde göz ardı edilemez. Devletçi sanayileşme politikası, bu ülkede çağdaş teknolojilerle uğraşmayı becerebilen bir mühendisler, ustalar, işletmeciler camiasının ortaya çıkmasında ve günümüzün birçok kuruluşu ve KİT'lerin kurulmasında büyük bir rol oynamıştır. Bugünkü refahımız ve endüstriyel kültürümüzün önemli bir kısmını Atatürk ve yönetim kadrolarının 1930'lardaki gerçekçi ve pragmatik arayışları yanında cesur kararlarına da borçluyuz.

Kaynakça

- Atatürk, M. K. (1988) Atatürkçülük. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Atay, F. R. (1984). Çankaya. İstanbul: Bates Yayını.
- Aydoğan, M. (1999). Yeni Dünya Düzeni ve Kemalizm. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1969). Türkiye'nin Düzeni. Cilt I, Özel Dizi: 5, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Balkanlı, A. O. (2002). Türkiye'de Ekonomik Gelişme ve Kriz. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Beyarslan, A. (1982). "Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi", Atatürk Dönemi Sosyo-Ekonomik Sorunları Semineri (30 Haziran-1 Temmuz 1981), Ankara: Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No.1.
- Boratav, K.(1989). Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985. 2. Baskı İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (1967). 1923–1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Değerlendirilmesi. İstanbul: Say Yayınları.
- Demir, G. (1994). Devlet-Ekonomi İlişkisinde Dönüşüm. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Derin, H. (1940). Türkiye'de Devletçilik. İstanbul: Çituri Biraderler Yayınevi.
- Ergin, F. (1980). "Atatürk Zamanında Para Politikası". Uluslararası Atatürk Konferansı, Cilt 1, 10–11 Kasım, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Giritli, İ.(1975). Kemalizm'in Sosyo-Ekonomik Yönü, Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: İ.Ü. Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- İlkin, A. (1981). "Atatürk Döneminde Sanayi Politikası". Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, Yapı ve Kredi Bankasının Atatürk Yılı Armağanı,8-9 Haziran, s88-109.
- İnan, A. (1972). Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933. Türk Tarih Kurumu Yayını XVI. Seri, No. 14. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kepenek, Y.ve Yentürk, N. (1996). Türkiye Ekonomisi. 8. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kuruç, B. (1999). "Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler "Bilanço 1923-1998.Türkiye Cumhuriyet'in 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, Cilt 2, Ekonomi-Toplum-Çevre. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kuyucuklu, N. (1986). Türkiye İktisadı. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Oktar, S. (1998). "Cumhuriyet'in Başında Parasal Sorunlar ve Merkez Bankasının Kurulması", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 14 (2) ,241-254.
- Okyar, O.(1959). Dış Ticaret ve Ecnebi Sermaye Meseleleri. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Pakdemirli, E. (1995). Ekonomimizin Sayısal Görünümü 1923'den Günümüze. İstanbul: Milliyet Yayınları, 3.Baskı.
- Sezen, S. (1999). Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama. Ankara: TODAİE Yayını.

Tekin, N.T. (2001). Ana Hatlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Tezel, Y.(1986). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950). İstanbul: Yurt Yayınları, 2. Basım.

Türkdoğan, O.(1982). Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri. İstanbul: İstanbul Kitabevi.

Yaşa, M. (1980). Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Akbank Kültür Yayını, Apa Ofset Basımevi.

ORYANTALİZM, BATICILIK VE MODERNLEŞME KAVRAMLARI ÜZERİNDEN TÜRK SİNEMASINA BİR BAKIŞ

Selim BEAZYÜZ¹

Özet

Bu çalışmanın temel amacı 1950'lerin sonlarına doğru başlayan dış göç olgusunun filmlere yansımaları ve bu filmlerden biri olan, yönetmenliğini Tunç Okan'ın üstlendiği Otobüs (1974) filmindeki, Batılılaşma, modernleşme ve temsillerinin, öteki-ötekilik üzerinden ele alınmasını amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda İsveç'e giden dokuz Türk işçinin hiç bilmedikleri ve öz kültürlerinden farklı yerde yaşamış oldukları olayların öteki-ötekileştirme üzerinden nasıl ele alındığı, batılı ve modern yaşam biçiminin Türk işçiler üzerindeki etkisinin nasıl olduğu ele alınacaktır.

Bu çalışmada Tunç Okan'ın Otobüs filmi (1974) batılılaşma, modernleşme, ötekilik kavramları üzerinden dış göç bağlamında, Van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemine göre incelenecektir. Bu bağlamda Otobüs filmi grotesk bir anlatım tarzıyla oluşturulmuş, oryantalist düşünce sistemiyle örtüşen, ötekini vahşi, barbar olarak nitelendiren Batılı portresi çizmektedir. Ayrıca anlatıda Türk işçiler self-oryantalist bir yaklaşımla ele alınmıştır. Oksidentalizm öğeleri de içeren anlatı temelinde batılı, modern ve batılı olmayan arasındaki ayrımı, öteki-ötekileştirme bağlamında tuhaf, tirajı komik, kara mizah anlatım tarzıyla temsil sistemi içerisine yerleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, Modernleşme, Oryantalizm, Dış göç, Ötekileştirme.

A LOOK AT TURKISH CINEMA IN TERMS OF ORIENTALISM, OCCIDENTALISM AND MODERNIZATION

Abstract

The main reason of this study can be described as the reflection of migration concept which has started by the end of 1950s on films. Westernization, modernization, and their representations in Otobüs (1974) which was directed by Tunç Okan are evaluated in other-otherness perspective. In accordance with this purpose, the experiences of nine Turkish workers who went to Sweden and how western and modern lifestyle influence Turkish workers are handled through other-othering representations.

In this study, the film named as Otobüs (1974) directed by Tunç Okan is analyzed by Van Dijk's critical discourse analysis technique in consideration of westernization, modernization and otherness concepts on external migration context. In this context, the film named as Otobüs was composed in a grotesque narrative manner; coincides with orientalist thought system; and draws a Western portrait which qualifies the other as wild and barbaric. In addition to this, Turkish workers are handled in a self-orientalist manner in the narrative. The narrative which includes occidental components situates the discrimination between western, modern and non-western into the representation system in a strange, tragicomic, dark comedy narrative manner on other-othering context.

Keywords: Westernization, Modernization, Orientalism, External migration, Otherization.

Giriş

Sinema yalnızca bir estetik yapı değil aynı zamanda toplumsal olaylardan etkilenen, kültürel kodlara ev sahipliği yapan bir olgudur. Bu anlamda toplumun yaşadığı buhran, sıkıntı, toplumsal dönüşümler sinemada kendine yer bulmaktadır. Çalışmada kimlik ve ötekileştirme kavramları Nuri Bilgin ve Amin Maalouf'un görüşleri üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. Oryantalizm başlığı altında Edward Said'in görüşleri çerçevesinde oryantalizmin geçirmiş olduğu dönüşüm kronolojik olarak sıralanacaktır. Türkiye'de Batıcılık ve modernleşme, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki Tanzimat'tan başlamak suretiyle Batılılaşma ve modernleşme olguları incelenecektir. Dış göç olgusunun alt yapısını oluşturan siyasi durumlar ve bahsi geçen olgunun sinemaya yansımaları öteki-ötekilik, modernleşme üzerinden ele alınacaktır. Buradan hareketle göç olgusunu konu edinen Otobüs filmi Van Dijk'in metinlerin anlam ve üretim düzeyinde açıklama getiren, iktidarın ve eşitsizliğin yeniden üretilme ve uygulanma şekillerini toplumsal bağlam içerisinde çözümleyen eleştirel söylem çözümlemesi yöntemine göre filmin tematik yapısı, toplumsal bağlamı, olay örgüsü, mekân, karakter yapılanması, temsil, görüntü, ses ve müzik açısından çözümleme yöntemine uygun olarak incelenecektir.

Kimlik, Öteki ve Ötekileştirme

Latincedeki "idem" kökünden türeyen "identité – identity" kelimesi benzeşim ve aynılık anlamında kullanılmaktadır. Türkçede ise kimlik kelimesi "kim- kimliklerden(sin)?" sorusundan türemiştir (Kılıçbay, 2003: 155). Budak'a göre (2000, s. 451), kimlik kavramına psikolojik ve sosyolojik olarak iki yaklaşım mevcuttur: psikolojik yaklaşıma göre kimlik kavramı, daha önceden kim isek yine o olduğumuz, "ben kimim?" sorusuna verilecek olan cevap, herkesten ayrılan ve diğerlerine benzemeyen birey olduğumuz yolundaki cevabımız olarak tanımlanabilir. Sosyolojik olarak ise ait olduğumuz kimlik imajlarımız, düşüncelerimiz, sahip olduğumuz kültürel yelpaze, inançlarımız, cinsiyet vs. gibi toplumsal konumuz, kısaca başkalarının bizi nasıl tanımladığıdır.

Bireyin kim olduğunu tanımlaması bir kategorizasyon süreciyle gerçekleşmektedir. Bireyin kendisine ilişkin olarak süreklilik, tutarlılık ve tek olma gibi olguların farkında olması kimlik sahibi olma durumunu betimler. Kişisel kimlik, bireyin sahip olduğu fiziksel, hukuksal, bölgesel ve ulusal, sosyo-kültürel kimlikler arasında birliktelik sağlamak ve aynı zamanda bireyin başkalarından ayrıldığı noktaları ortaya çıkarmaktadır. Bireyin sahip olduğu kimliğin diğerlerinden farklı olduğunu algılaması güven artırıcı, verimliliği sağlayan, bireyin toplum nazarında değerli olma duygusunun gelişmesine yardımcı olmaktadır (Bilgin, 1995, s. 66; Bilgin, 2001, s. 199).

Bireylerin sahip olduğu kimlikler bir anlamda toplumdaki diğer insanlarla ortak aidiyetler altında birleşmesini sağlarken diğer yandan kimliğin bireyin kendisine özgü özellikler taşıması, onu diğer insanlardan ayırmakta, özel kılmaktadır. Fakat kimlikler belli bir gurup veya zümreye aidiyet oluşturmakla birlikte farklı kimliklere sahip bireylerin arasında çatışmalar çıkmasına da neden olabilmektedir.

Bourdieu, farklı hayat tarzları ve toplumsal sınıflandırmayı niteleyen "Habitus" kavramını kullanmakta kimliğin farklılıklar üzerinden tanımlandığını ileri sürmektedir. Habitus kavramı insanların içinde buldukları kültür ve yaşam pratikleri sonucunda sahip

oldukları temel deneyimlerdir. Habitus, bireyin yetiştiği ortam içerisinde toplumsal yaşamda elde ettiği birtakım kimliklerdir (Bourdieu, 1984, s. 170-172). Habitus bireyin sahip olduğu tecrübeyle gerçekleştireceği eyleme mizaç kazandırır ve bireyin ne istediği, insanlar arası ilişkilerde beklentilerini besleyen eğilimlerin toplamıdır (Palabıyık, 2011, s. 129).

Amin Maaloufa göre (2002, s. 27) kimlik birden çok aidiyetin bir arada bulunduğu, zaman ve yere göre değişkenlik gösteren fakat aynı zamanda bireyin kendini özdeşleştirdiği ve diğerlerinden ayrılmasını sağlayan olgudur. Bireyler ait oldukları ve kendilerini özdeşleştirdikleri kimlikler üzerinde dayanışma içerisinde girip birbirlerine cesaret vererek karşı taraftakilere cephe alırlar.

Bireyler ait oldukları kimlikler vasıtasıyla özdeşim sağlar. Bu özdeşim bireylerin aynı çatı altında toplanmalarını ve kendilerine, iyi olan özellikleri, karşısındakilere ise kötü özellikleri atfetmeleriyle sonuçlanır. Bireylerin ortak kimliklerinin oluşturduğu gruplaşma, kendileri gibi olmayanlara bir tepki doğurmakta bu durum ise ötekileştirmenin temelini oluşturmaktadır denebilir.

Sosyal kimliğin ortaya çıkması sırasında iyi özelliklerin atfedildiği “biz” kategorisinin karşısında bu kategori dışında kalan her gurup aşağıda ve kötü özelliklerin atfedildiği “onlar”ı oluşturmaktadır. Bu kavramsallaştırma zaman içerisinde “onlar” kategorisine yabancılaşma neticesinde ötekileştirilmelerine neden olmaktadır. Diğer bir deyişle kimliğin zihinsel anlamda üretimi, iyi olan bizi ve kötü olan ötekini ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı sosyolojide iç ve dış gurup olarak nitelendirilen biz ve onlar ancak yaşamlarına çatışma içerisinde devam edebilmektedirler (Baumann, 2009, s. 52). İnsan toplumlarının çok çeşitli olduğundan yola çıkarak Dominique Schanapper Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki adlı kitabındaki (2005, s. 25) yorumu şu şekildedir: ben ötekine değer atfederken kendi kültürünün parametrelerinin kullanır ve bu durumda öteki ben'e benzemediği için eksik ve aşağıda sayılır. O sürekli olarak bu şekilde görülür ve aşağıdalık hali devamlı olarak sabit kalır. Ötekine farklı açılardan yaklaşmış, bu yaklaşımlar ötekileştirme kavramının daha anlaşılır olmasını sağlamıştır. Bu anlamda ötekine olan genel eğilimi açığa kavuşturmak için Keyman (1999, s. 75-76) kitabında ötekini dört farklı şekilde açıklamıştır;

1. Ampirik/Kültürel bir Nesne Olarak Öteki: Bu açıdan bakıldığında öteki, üzerine bilgi toplanması gereken ve bu bilgiler ışığında tanımlanabilecek bir nesne olarak görülür. Buradaki amaç, hakkında bilgi toplanarak ötekini açıklamaktır. Bundan dolayı, öteki ne olduğundan daha çok ne olmadığı açısından ortaya konulur (Keyman, 2002, s. 19; Keyman,1999, s. 76).
2. Bir Varlık/Varoluş Olarak Öteki: Uluslararası ilişkiler kuramında, yorumlayıcı ve varoluşçu modernite söylemleri üzerinde incelemeler yapılan varlık olarak öteki, hem farklılığa bir varoluş durumu olarak yaklaşır, hem de öteki benliğin oluşum sürecine katkıda bulunan ve modern kimliğin anlaşılmasındaki görünmeyen gönderim noktası olarak tanımlanır (Keyman, 1999, s. 77).
3. Söylemsel bir Kurgu Olarak Öteki: Diğer modeller Batı-dışı dünyada yer alan bir bilgi nesnesini, bir kültürel kod, bir varoluş durumu olarak adlandırırken, öteki ile modern benlik arasındaki durumu göz ardı ederler. Batı-dışı ötekinin Batılı modern benliğin oluşumundaki katkısı, modern benliğe dışsal

değil, tersine “içsel” niteliği, bu modellerin göz ardı ettiği olgulardır (Keyman, 2002, s. 21).

4. Farklılık Olarak Öteki: Said'in ötekinin söylemsel niteliğini ortaya çıkarmak yolundaki girişimi önemli bir durum olsa da Doğulu öteki hakkında fazla bir şey anlatmaz. Bunun nedeni Said'in Doğu ile Batı arasındaki karşıtlık ilişkisi ve bu ilişki bağlamına bir bilgi nesnesi olarak farklı olanın kendi tarihsel ve kültürelliği içinde çözümlenmesini ihmal etmesidir. Said medeniyetler arası çatışmanın farklı olanı ötekileştiren oryantalist hareket tarzını ortaya koyar, ancak kendisi biz'e bir farklılık çözümlenmesi sunmaz. Hatta Said ötekini kendi kültürel ve tarihselliği içerisinde anlamamıza izin vermeyecek şekilde bütünselleştirici bir kurguya dönüşür (Keyman, 2002, s. 22; Keyman, 1999, s. 78). Ötekine yaklaşım farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Ötekine atfedilen kötü özellikler bir anlamda biz kategorisinde bulunanın özellikleridir denebilir. Bu anlamda ötekinin günah keçisi olduğu yorumu yapılabilir.

Ötekileştirmenin temel işlevleri kendi içerisinde Kimlikleştirme, Kimlik Yüceltme, Meşrulaştırma, Sosyal Düzeni Koruma adı altında belli bir sınıflandırmaya gider (Bilgin, 2007, s. 184-199):

1. Kimlikleştirme: Bireyler ötekini referans olarak kendi kimliklerini inşa etmektedirler.
2. Kimlik Yüceltme: Ötekinin ötekileştirilmesi sayesinde, biz kategorisinde bulunanın iyi özellikleri kendisine kötü özellikleri ötekine atfetmesi ve bu durum sonucunda kendilerini yüceltmeye yarayan bir durumdur.
3. Meşrulaştırma: Sosyal bir kıyaslama sonucunda grup içi değerlerin olumsuzlanıp, olumsuz yanlarına grup dışına yansıtılması, grup üyelerinin diğerlerine yönelik olumsuz davranışlarını haklı hale getirip meşrulaştırmasına neden olmaktadır.
4. Sosyal Düzeni Koruma: olumsuz özellikler sürekli olarak ötekine atfedildiği için gurup içerisinde sorun yaşanmaz çünkü suçlu bellidir. Sorunların sürekli dışarıdakine yüklenmesi sosyal düzenin korunmasına yardımcı olmaktadır (Bilgin, 2007, s. 184-199).
5. Bireylerin çeşitli aidiyetleri kimlik kavramını oluşturmaktadır. Bu aidiyetler bireylerin ortak bir paydada buluşmasını ve kendilerini gibi olmayanlara karşı cephe almalarına neden olmaktadır. Ötekileştirmenin temeli buradan gelmektedir denebilir. Öteki, kendisine atfedilen olumsuz özellikler karşısında sürekli ve devamlı olarak aşağıda olma durumuyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu ötekileştirme küçük guruplar arasında olabileceği gibi dini eğilimler, medeniyetler, etnik kökenler arasında da gerçekleşebilmektedir.

Oryantalizm/Şarkiyatçılık

Avrupa dillerinde “orient” (Doğu) tabiri, Doğu'yu, Batılı öğrenim, Batılı bilinç ve Batı İmparatorluğu alanına taşıyan politik güçlerce çevrelenen temsiller sistemine işaret eder. Avrupalılar içinse önemli olan, Doğu'nun ve olaylarının “Avrupa gözü” ile ortaya kon-

masıdır (Said, 1998, s. 11).

Oryantalizm denince ilk akla gelen isim Edward Said'dir. Said oryantalizm kavramını salt olarak ele almamış farklı kavramlar ve bilim dallarıyla ilişkilendirerek anlatma yoluna gitmiştir. Said, eserinde oryantalizmi en kolay kabul gören nitelemeye göre, akademik bir şey olarak nitelemektedir. Said, bir araştırmacının ister özel ister genel yönleriyle uğraşsın antropolog, sosyolog, tarihçi olmasından bağımsız olarak Doğu hakkında yazan ya da Doğu'yu araştıran kişiyi oryantalist olarak tanımlamıştır (Said, 2003, s.12). Oryantalizm Doğu ile uğraşan toplu müessesedir, yani Doğu hakkında yorumlarda bulunur onun hakkında bilgi verir, Doğu hakkındaki kanaatleri ve görüşlerini ifade eder, kısacası Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden üretmek Doğu üzerinde tahakküm kurmak için Batı'nın bulmuş olduğu yoldur. Oryantalizm dünyaya yönelik belirli bir anlama, denetleme, değiştirme isteminin dile getirilişinden ziyade bu niyetin kendisidir. Siyasal, düşünsel ve kültürel iktidarla, onların ne yapıp yapmadığını, bizim ne yapıp yapmadığımıza ilişkin fikir alış-verişinde biçimlenen bir söylemdir (Said, 1998, s. 22).

Edward Said'e göre oryantalizm:

Oryantalizm, estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığı ile "aktarılmaya" çalışan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünüdür. Oryantalizm, coğrafi bir ayırım değil bir seri "çıkarlar" toplamıdır. Bu çıkarlar sadece yaratılmış değillerdir. Aynı zamanda bilimsel keşifler, filolojik çalışmalar, psikolojik analizler, manzara tarifleri ve sosyolojik açıklamalarla ayakta tutulmaya çalışan müesseselerdir. Bu sistem açıkça ayrı bir dünyanın yönlendirilmesi, kullanılması, hatta eritilmesi için gösterilen gayretlerin tamamını kapsar. Oryantalizm bilhassa brüt politik iktidarla ilişkili gibi görünmeyen bir hitap şekli, fakat çeşitli iktidarların kuvvet farklarından doğan ve varlığını öylece sürdüren dengesiz bir alışveriş düzenidir. Sonuçta benim oryantalizm konusunda ileri sürdüğüm tez, onun kültür, politika ve moda modern aydın düşünceler çerçevesinde çok geniş bir alana yayıldığı fakat "bizim" dünyamızla gerçek "Doğu" arasında çok az ilişkili olduğu noktasında toplanmaktadır (Said, 1998, s. 26-27).

Said, Batı'nın Doğu'yu algılama sürecinde hayali bir Doğu yaratıldığını, gerçekte var olan Doğu'nun aslında Batı'nın gördüğü Doğu ile alakasının olmadığını ifade etmektedir. Batı'nın Doğu'yu tanımlama süreci olarak nitelendirilen oryantalizm gerçeği yeniden üretmek Doğu üzerinde tahakküm kurma çabası içerisinde olmuştur denebilir.

Said Batı'nın giriştiği bu eylemi epistemik olarak ortaya çıkartmıştır. Said oryantalizmi tanımlamaktan ziyade birbiriyle uyumlu olmayan farklı bakış açıları üzerinden değerlendirmektedir. Oryantalizm adlı kitabında mevcut kavramın üç tanımı yapılmıştır. İlki, oryantalizm oryantalistlerin yapmakta oldukları şeydir. Bir oryantalist Doğu'yu genel yönleriyle öğreten ve onun hakkında yazan kimsedir. İkincisiyse oryantalizm Doğu ile Batı arasında yapılan ontolojik ve epistemolojik ayırma dayalı bir düşünme tarzıdır (Said, 1998, s. 2). Son olarak, oryantalizm Doğu'yla uğraşan bir kurumdur ve on sekizinci yüzyılın sonunda doğru ortaya çıkan sömürge çağında Doğu'ya egemen olan, Doğu'yu yeniden yapılandıran ve onun üzerinde otorite kuran gücü elinde bulundurur (Said, 1998, s. 3). Said'in görüşlerine göre Batı sömürge haline getirdiği diğer devletlere uyguladığı temel politikaları Doğu'ya da uygulama çabası içerisinde. Bu baskı kurma çabaları her alanda kendini göstermekte Doğu'nun temsili konusunda dahi Batı

söz sahibi olmaktadır. Bu anlamda Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları adlı kitabında Said (2003, s. 30-31) Doğu'nun temsili konusunda Marx'ın Louis Bonaparte'in "18 Brumaire'i" kitabında da belirttiği gibi bir sözünü de ekleyerek "onlar kendilerini temsil edemezler temsil edilmeleri gerekir..." yorumunda bulunmuştur. Hatta temsil konusunda Flaubert'in Mısırlı bir fahişeyle karşılaşmasında sadece kendisi fahişenin duygularını tanımlamakta, kadın kendisini ifade etme şansını bulamamaktadır. Flaubert kadın adına sadece kendisi konuşmaktadır. Mısırlı kadın Flaubert'in düşüncesinden, onun bakış açısından görülmekte ve temsil edilmektedir (Said, 2014, s. 15-16).

Oryantalizm söyleminin oynamış olduğu rol konusunda Keyman, Mutman ve Yeğenoğlu (1996, s. 9), "gerçek bilgilerden çok Batılı öznenin psişik dünyasına ait korkuların, arzuların ve fantezilerin ifadesidir" der. Bu parametreler bir kez kültüre girdikten sonra, psişik ve toplumsal bir temel bulabilen imge bir metinden diğerine alıntılama yoluyla geçer, yeniden üretilir ve pekiştirilerek "gerçeklik" kazanır yorumunu yapmışlardır.

Said, Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları adlı kitabında oryantalizm sürecini daha açıklayıcı hale getirmek için Gramsci'nin sivil toplum ile siyasal toplum arasında yaptığı ayrımı kullanır:

...Buna göre sivil toplum, okullarda, ailelerde, sendikalarda olduğu gibi gönüllü (en azından, akla yatan, zor kullanılmayan) ilişkilerle kurulur; siyasal toplumsa, yönetimdeki rolü dolaysız egemenlik olan devlet kurumlarıyla (ordu, polis, merkezî bürokrasi). Kültürün işlerlik kazandığı yer de sivil toplumdur kuşkusuz; bu işleyişte, düşüncelerin, kurumların, başka insanların etkisi, egemenlik aracılığıyla değil, Gramsci'nin rıza dediği şey aracılığıyla açığa çıkar... (Said, 2003, s. 16).

Gramsci'nin görüşlerini tekrarlayarak kültürün sivil topluma ait olduğunu belirttikten sonra Said (1998, s. 7) kültürün bir onay süreci olduğuna dikkat çeker. Totaliter olmayan toplumlarda sürekli olarak belli kültürler, diğerleri üzerinde hüküm kurmaya çalışacaktır. Aynı şekilde belli düşünceler de bir toplumda diğerlerinden daha etkili olacaktır. Said'e göre Gramsci'nin "hegemonya" olarak tanımladığı şey bu kültürel önderliğin biçimidir. Buradan kendi önermesine geçerek şöyle bir görüş ortaya atar: oryantalizme, Batı'daki gücünü sağlayan hegemonya veya yürürlükteki kültürel hegemonyanın sonucudur (Said, 1998, s. 7). Gramsci'ye göre devletin baskı kullanan ve baskı kullanmayan aygıtları vardır. Egemen düşünce bu iki aygıtı kullanarak toplumu biçimlendirme ve ideolojik anlamda etkileme gücüne sahiptir. Burada önemli olan devletin baskı kullanmayan aygıtlarıdır ki bunlar kitle iletişim araçları, okul, cami gibi bireylerin toplu halde buldukları yerlerdir. Bu araçlar vasıtasıyla ideolojik olarak bir anlamda toplumun rızası alınmış olur. Buradan hareketle Said'in oryantalizmin ideolojik anlamda bir rıza ürettiğini ileri sürmektedir.

Oryantalizmin Soykütüğü

Batılı araştırmacılar 1311 yılında Viyana Konsili'ni oryantalizmin başlangıcı kabul etmektedirler. Çünkü bu Konsil Arapçanın bazı Avrupa okullarında okutulmasına müsaade etmiş ve Romanya, Sorbonne, Oxford, Bologne üniversitelerinde Arap Dili ve Edebiyatı bölümünün kurulmasına izin vermiştir (Yıldırım, 2003, s. 20). Geleneksel oryantalizmin

kuruluş kararının verildiği 1245'te toplanan Viyana Konsili'nden ve Universitas Magistrarum et Sclarium Parisensium'da bulunan ilk Doğu Dilleri kürsüsünden II. Dünya Savaşı'na kadar konuyla ilgili sayısız araştırmalar yapılmış, bilimsel çalışmalar yürütülmüştür. Farklı materyallerden ortaya çıkmış, sayısız öneri fikirleriyle dolu, Batılı bilim ve ilim adamlarının tasarrufundaki bu çalışmalar Abdülmelik'e göre (2007, s. 40-41) kesin bir doğruluk ve objektif bir yaklaşım sunmamaktadır. Oryantalist çalışmalarını iki ana alanda başlatan itici güç, ilk koloni imparatorluklarının kurulmasıyla ortaya çıkmış ve unutulmuş kitaların Avrupa Emperyalizminin denetimi altına girmesiyle büyük bir hız kazanmıştır.

Vasco de Gama tarafından 1498 yılında Ümit Burnu'ndan Asya'ya gidiş yolunun keşfedilmesi, oryantalizmin alanını büyük ölçüde genişletmiştir (Turner, 2003, s. 67). Fakat Avrupa'da detaylı olarak oryantalist çalışmalar ancak on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Britanya'da 1784 yılında Asiatic Society'nin ve 1823 yılında Royal Asiatic Society'nin kurulması Batılı bakış açılarının gelişmesini sağlamıştır. Buna benzer gelişmeler Fransa'da 1821 yılında Napolyon'un d'Egypte ve Societe Asiatique'siyle birlikte devamlılık göstermiştir. Almanya'da ise ilk oryantalist dernek 1845 yılında kurulmuştur. Bu ve buna benzer kurumlar aracılığıyla Doğu toplumları hakkında bilgiler ve çalışmalar yapılmıştır (Turner, 2003, s. 67-68).

Asaf Hüseyin vd. göre (1989, s. 17-18) oryantalizmin üzerinde geliştiği alt yapıyı ilk kez Hristiyan misyonerler başlatmıştır. Bu bilgi özellikle 19. Yüzyılın ilk yarısıyla 20. Yüzyılın başlarında zirve noktasına ulaşmıştır. Bu dönemlerde Belçikalı, Fransız, İngiliz, Hollandalı ve Amerikalı misyonerlerin hemen hepsi çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu isimler çalışmalarında İslam konusundaki şüpheleri artırmaya ve O'nu ikinci plana düşürmeyi planlamışlardır. Doğu araştırmalarıyla ilgilenen ilk Batılı ilim adamlarının kim olduğu bilinmemektedir. Fakat Batı kiliselerine bağlı Ruhbanlar'ın Endülüs Devletinin en parlak zamanlarında buralara gelerek başta Felsefe, Tıp ve Matematik olmak üzere çeşitli ilimlere ait kitapları kendi dillerine çevirdikleri bilinmektedir ve bu şekilde Doğu ve Batı ilişkileri başlamıştır. Batı oryantalist biliminin Doğu'ya aktarılmasında önemli noktalardan biri de Doğulu öğrencilerin oryantalistlerin yanında eğitilmiş olmasıdır (Parlakışık, 1995, s. 19). Çok geçmeden manastırlarda Latinceye çevrilmiş Müslüman âlimlerin kitapları okutulmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar Batı'nın İslam ülkelerini istila etmeye ya da sömürge haline getirmeye başladığı 18. Yüzyıl'a kadar sürekli devam etmiştir (Siba'i, 1993, s. 34-35). Bazı yazarlar oryantalizmin dinsel temelli olduğu görüşündedirler. Onlara göre Doğu ve Batı arasındaki bu karşıtlık bir anlamda Hristiyan ve İslam arasındaki karşıtlıktır.

Batı'nın Doğu'yu anlama çabası Doğu'nun kaynaklarına merak ile başlamış, çeviri ve misyonerlik çabaları ciddi şekilde devam etmiştir. Avrupa'da yaşanan Rönesans, Reform olgularının bir sonucu olarak belirginleşen bilim ve akıl kavramı, bireyin özgürleşmesi ve özerkleşmesine ortam hazırlamıştır. Fakat bu yöntemleri gerekli şekilde kullanamayan Doğu, Batı'nın belirlediği yaşam tarzı ve gösterdiği amaçlar doğrultusunda belirginleşen değişime boyun eğmiş ve sömürge konumuna gelmiştir (Özçelik, 2015, s. 173). Dolayısıyla Doğu, tarihsel süreç içerisinde öteki durumuna düşürülmüştür. Çünkü Batı, kendinden farklı olana kendi gibi olmayana "öteki" gözüyle bakmaktadır. Böylece Doğu, Batı için her zaman öteki durumunda olmuştur (Dikici, 2014, s. 52).

Oryantalizmin yukarıda anlatılanları başlıklar halinde toplandığında hem tarihsel anlam-

daki durumu hem de gelişim gösterdiği evreler daha iyi anlaşılabilir. Bu başlıklardan birincisi, Hastings'ın yönetilmesi sırasında orada bulunan İngiliz entelektüellerinin oluşturduğu çalışmalara kadar olan dönemdir. Bu dönem oryantalistlerin daha pasif, İslam ve Doğu medeniyetlerinin daha ön planda olduğu bir dönemdir. Bu dönemde oryantalizm çalışmalarındaki temel amaç egemen bir kültürü tanımadır. İkinci dönem ise 1780'den II. Dünya Savaşına kadar olan dönemi kapsamaktadır (Davutoğlu, 2002, s. 41-44).

II. Dünya savaşından 11 Eylül ve sonrasındaki süreç üçüncü evre olan yeni/neo oryantalizmi oluşturmaktadır. Fakat oryantalizmin tam olarak siyasi bir yapıya bürünmesi 1980'lerde başlar. Bu dönemde doğrudan ve direkt olarak İslam toplumlarının siyasal, sosyal ve kültürel altyapılarını incelemeye yönelik bir oryantalist çizgi başlamıştır. 11 Eylül öncesi var olan ancak sonrasında, bir ihtiyaçtan farklı inceleme nesnesi haline gelen ötekini bilme süreci diğer uluslar, diğer bölgeler ve diğer kültürler hakkında çeşitli bilgilerin biriktirilmesi olmuş ve bu bilgi birikimi, ötekinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır (Keyman, 2002, s. 16-18).

Oryantalizm Said'in görüşleri çerçevesinde değerlendirildiğinde Batı'nın sahip olduğu teknik, teknolojik, siyasi argümanları kullanarak Doğu'yu tanımlama amacındadır. Günümüzde oryantalizm kavramının anlamı geçmiş yüzyıllara göre farklılık arz etmektedir. Doğuyu anlama ve kültürü hakkında bilgi sahibi olma yolunda başlayan ilk oryantalist çalışmalar yerini Doğu'nun eleştirilmesi ve son dönemlerdeyse Doğu'yu suçlayıcı bir niteliğe bürünmüştür. Özellikle 11 Eylül olaylarından sonra Doğu terörizm ve barbarlıkla suçlanmıştır. Bu durum oryantalist çalışmaların geçirmiş olduğu dönüşümü açıklamaktadır yorumu yapılabilir.

Türkiye'de Batıcılık ve Modernleşme

Batılılaşma kavramı, Batı'nın dünyanın ilerisinde olduğu teknik, askeri, kültürel vb. olgular karşısında diğer toplum, medeniyet ve ulusların bu değerlere ulaşma çabaları olarak görülebilir.

Ülken'e göre Batılılaşma kavramı toplulukların çağdaş Batı değerlerine ulaşabilmek adına yaptıkları çabalarıdır. Ona göre Batılılaşma teknikte ve diğer tüm kurum ve değerlerde olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Toplumların Batılılaşmak için yaptığı çalışmalar farklılık gösterdiği için bu toplumlarda kültür çatışmaları ikili toplum durumu ve batılılaşma krizleri yaşanabilmektedir. Ülken, Batıcılığın oryantalizmle alakalı olmadığını ifade etmektedir. Ülken'e göre (1969, s. 42) Batıcılık Batı taraftarlığı anlamında kullanırken oryantalizm ise Batıların Doğu karşısındaki tutumlarını ifade etmektedir. Ritter'e göre (1994, s. 38-39) Avrupalılaşma Avrupa dışındaki ulusların Avrupa'nın gelişmişliğini kabul ederek kendi köklerinden ayrılmak suretiyle Avrupa'yı örnek almasıdır. Batılılaşma kavramı Batı'nın teknik, teknolojik açıdan gelişmişliğinin diğer ulus ve devletler tarafından örnek alınması anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşma çabaları 18. Yüzyıl'da Batı'nın teknik, askeri, felsefik açıdan örnek alınmasıyla başlamıştır denebilir.

Mardin'e göre (1991, s. 11) Batıcılık Osmanlı'dan başlayıp Cumhuriyet Türkiye'sinde farklı anlamlar kazanan ve Avrupa'nın fikirsel, teknik ve felsefik olarak örnek alınmasını

hedefleyen yaklaşımdır. Batı'nın teknik, askeri, felsefi yönden dünyadaki diğer uluslardan ilerde olması diğer toplumların Batı'yı örnek alarak O'nun seviyesine gelme isteği olarak tanımlanabilen Batıcılık, muasırlaşma ve çağdaşlaşma anlamlarını da kapsamaktadır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kendini hissettirmeye başlamıştır. Türkiye'de Batılılaşma serüveninin Tanzimat'la başlamıştır denebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan olumsuz gidişat ve yöneticilerin devleti eski gücüne getirme çabası Batı'nın örnek alınmasına neden olmuştur.

18. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti eski gücünü kaybetmeye başlamış, 1699'da imzalanan Batılı tarzda yapılan bir dizi ıslahat Batılılaşma anlamında Türk toplumunun küçük bir kesiminin batılı fikirlere açılmasını sağlamıştır. Hâkim sınıf yöneticilerinden özellikle Babiali'dekiler Avrupa'yı ziyaret ederek birçok şey öğrenmişler nitekim 18. Yüzyıl sonunda Batılılaşmanın Avrupa'dan getirilen lüks mallardan ibaret olmadığı bunun yerine gerçek Batılılaşmanın toplumu yeniden yapılandırarak yeni bir devlet kurma anlamına geldiği görülmektedir (Ahmad, 2002, s. 35). Bu anlamda ilk reformlar III. Selim tarafından Nizam-Cedid ordularının kurulmasıyla gerçekleşmiş, aynı zamanda Ayanlarla imzalanan Senedi İttifak modernleşme ve Batılılaşma açısından önemli olmuştur. Islahatlar içerisinde Tanzimat önemli bir yer tutar. Tanör (1998, s. 117-119) Tanzimat'ı siyasal yaşam, hukuk ve sosyo-ekonomik yapı olarak üç farklı şekilde ele almaktadır. Tanör Batılılaşmanın siyasal yaşamda modernleştirici, hukuk alanında anayasal gelişmelere hız veren ve son olarak sosyo-ekonomik yapıdaysa yarı sömürge sürecine girmenin ilk tohumlarının atıldığını ifade etmektedir.

Cumhuriyet dönemindeki modernleşme olgusu Osmanlı İmparatorluğundan bağımsız değildir. Osmanlı'nın son dönemlerindeki kötü gidişatı düzeltmek üzere yapılan uygulamalar cumhuriyet modernleşmesinin de bir anlamda temelini atmıştır. Osmanlı devletinin cumhuriyete geçişteki modernleşmesini İlber Ortaylı (1987, s. 25) şu şekilde ele almıştır:

...İmparatorluk genç Cumhuriyete parlamentarizm, siyasal parti, basın gibi siyasal kurumları miras olarak bıraktı. Cumhuriyetin tabiileri, fen adamları, hukukçu, tarihçi ve filologları son devrin Osmanlı aydın kadrolarından çıktı. Cumhuriyet ilk anda eğitim sistemini, üniversiteyi, yönetim örgütünü, mali sistemini imparatorluktan miras aldı. Cumhuriyet devrimcileri bir Ortaçağ toplumuyla değil; son asrını modernleşme sancıları ile geçiren imparatorluğun kalıntısı bir toplumla yola çıktılar...

Ülken'e göre (2010, s. 40) Tanzimat milletin bir hamlesi olmaktan ziyade Osmanlı yöneticilerinin gereksinimler karşısında almak durumunda oldukları bir karardır. Tanzimat'ın ilan edilmesi beraberinde birçok tartışmayı da getirmiştir. Bu anlamda Batılı değerlere uygun olarak şekillenen Osmanlı İmparatorluğu Ülken'e göre (2010, s. 7) Osmanlı devletini Batılı güçlerin güdümüne sokmuş, yapılan reformların Müslümanlara bir katkı sağlamadığı düşünülmüştür. Esasında yapılan eleştiriler genelde Batı bilimleri ve yöntemlerin kullanılmasının İslam'ın tehlikeye girdiği yönünde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yapılan ıslahatlar yalnızca yöneticilerin devleti eski gücüne getirme adına yapıldığı için halk tarafından benimsenmemiş tepkilerin gelmesi gecikmemiştir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti, Batıya karşı bir cephe almamış aksine Batılılaşmayı muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak

için bir araç haline getirmiştir. Batılılaşmaya yön verenler Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinde sert çalkantılar arasında yetişmiş kuşaktı. Bu kuşağın açmış olduğu yolda modernleşme kitlelere çok fazla yayılmamış, siyasi demokrasiye geçememiş ve kültürel anlamda da biçimsellikten kurtulamamıştır (Belge, 2007, s. 54). Batılılaşma adına yapılan çalışmaların topluma yansımaları uzun yıllar almıştır. 80'lere kadar Batılı anlamda birçok dönüşüm sağlansa da Türkiye Cumhuriyeti'nin tam olarak Batı tarzını benimsemesi seksenlerde gerçekleşmiştir denebilir. Bu zamana kadar egemen ideoloji Kemalizmin Batılılaşmacı özelliği tartışılmamıştı. Ancak seksenler kapısını darbeye açmıştır. Darbe sonrasında gelen değişim Batı'nın düşman ilan edilmesine kadar gitti fakat burada gözden kaçırılmaması gereken bir durum Kemalizm içinde bir değişikliğin yapılmış olduğudur. Darbenin sahiplerinin Kemalist görünmesi bu durumun bir paradoks haline geldiği söylenebilir ancak burada Mustafa Kemal'in tavrından Ziya Gökalp'in tavrına geçildiği görülmektedir. Kemalizm, Gökalp'in "hars ve medeniyet" ayrımına açık bir eleştiri getirmemiş, ama pratiğiyle onu yok saymıştı. Batı'nın yalnız tankını, topunu ya da otomobilini değil, kültürünü de almaktan yanaydı. "Atatürk Devrimleri" olarak bildiğimiz bütün uygulamalar, Gökalp'in getirdiği ayrımın kabul edilmemesi üstüne inşa edilmiştir. Ancak 12 Eylül'den bu yana Türkiye Mustafa Kemal'in ideallerinden çok Ziya Gökalp'in çizdiği değerler çerçevesinde yaşamaktadır (Belge, 2007, s. 54-55). Mustafa Kemal Atatürk'ün Batılılaşma hakkında Batı'nın teknik ve teknolojik üstünlüğünün örnek alınıp, kültür, yaşam şeklinin alınmaması yönündeki düşüncesi 12 Eylül'den günümüze farklılaşmış, Türkiye Cumhuriyeti her bakımdan yönünü Batı'ya dönmüştür

Modernleşmenin Siyasal, Ekonomik ve Kültürel Boyutu

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Kemalistler siyasi mücadeleye başlamışlar ve Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşının kahramanı olarak görülmesi Kemalistlere önemli bir avantaj sağlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Halk Partisi'ni kurmak için harekete geçmiş ve yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Atatürk Meclis Başkanlığına seçilmiş, Fethi Okyar'ı da Başbakan olarak atamıştır. Mustafa Kemal hükümetin itibarını artıran önlemler alarak siyasal konumunu güçlendirmiş ve 23 Ağustos'ta yeni devlet uluslararası alanda da tanınmış hale gelmiştir. Fakat yeni kurulan devlet halen eski rejimlerin taraftarları hilafetin devam etmesinden yana olmuşlardır. Dolayısıyla Mustafa Kemal yeni kurulan devleti din etkisinden kurtarmak için halifeyi görevden almış ve Osmanlı sarayının tüm üyelerinin Türkiye'ye girişini yasaklamıştır (Ahmad, 1999, s. 68-70). Yaşanan bu gelişmelerin sonrasında 3 Mart 1924 yılında Meclis toplantısında 431 sayılı kanunla hilafet kaldırılmıştır (İnan, 1991, s. 132). Siyasal anlamda yapılan bu değişimler sosyo-ekonomik, alanda da gerçekleştirilmiştir. Yeni kurulan devlet uzun süren siyasi değişimlerden etkilenip ekonomik anlamda yararlar sağlayamamıştır. Kemalistler bu durumun farkına varıp ve bir dizi önlem almışlardır. Bütün sosyo-ekonomik gelişmelerin desteklenmesi için devleti ön plana çıkartmışlardır. Buradaki asıl hedef geçmişin etkilerini yeni kuşak üzerinden silmek ve İslam ve Osmanlılık yerine Türk ulusalcılığına yönelmektir (Ahmad, 1999, s. 79). Cumhuriyet dönemindeki modernleşme hareketlerinin önemli bir kısmını kültürel alanda yapılan reformlar yer tutmaktadır. Bunlardan biri olan kılık kıyafet devrimi, Batılı toplumlara uygun olmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. 1925 yılında çıkarılan şapka kanunu önemli bir değişim sağlamış özellikle devlet memurlarının giyim kuşamında kendini göstermiştir (Doğaner, 2012, s. 238). Yine cumhuriyet döneminde

güzel sanat dallarından biri olan müzik alanında modernleşmeye gidilmiş, bu alanda da Batılı zevkler benimsenmiştir (Katoğlu, 1997, s. 423). Resim alanında da Batı örnek alınmıştır. Osmanlı döneminde batıya gönderilen ilk resim sanatçıları biri olan Osman Hamdi Bey, Süleyman Seyyit Türkiye’de resim sanatının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır (Katoğlu, 1997, s. 431).

1917’ye kadar Türkler günün tarihlerini belirlemek için hicri takvimi kullanmaktaydılar. 1 Ocak 1926’da miladi takvim sistemine geçilmiştir. Aynı zamanda dış ilişkilerin geliştirilmesi ve zaman karmaşasına son vermek adına uluslararası saat sistemine geçilmiştir. Türkiye’de çalışma haftası olarak Batıyla aynılaşmak için 1935’te pazar günleri tatil ilan edilmiştir. 1 Kasım 1928’te Arap alfabesinden atin alfabesine geçildi. Bu devrimin amaçlarından biri Türk toplum yapısı üzerinde okuryazar oranının artırılmasını sağlamaktı. Aynı zamanda Latin alfabesine geçiş bir anlamda Gazeteci Yunus Nadi’ye göre Türkiye’yi maddi olarak Avrupa’yla birleştirmektir (Ahmad, 1999, s. 100-102). Modernleşme çabalarından şehir tiyatroları da payını almıştır. Katoğlu’na göre (1997, s. 444) Şehir Tiyatrolarında antik dönemin Sofokles ve Aristofones’inden Shakespeare tragedya ve komedyalarına, kadar birçok oyun sergilenmiştir.

Cumhuriyet’in kurulmasıyla yüzünü Batı’ya dönen Türkiye yalnızca siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel alanlarda değişimler geçirmemiş, sanatsal, edebi türler, müzik ve tiyatro alanlarında da Batılı tarzı benimsemiştir. Osmanlı döneminden bu yana Batılılaşma adına yapılan siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel dönüşümler yeni Türk devletinin de temelini oluşturmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Batı’nın teknik ve teknolojik yönlerine öykünen Türkiye Cumhuriyeti 60’larda yaşanan liberalleşme politikalarıyla Batı’nın etkilerine açık hale gelmiştir. 12 Eylül darbesiyle yeni bir dönüşüm içerisine giren Türkiye, kültür, yaşam tarzı gibi toplumun her kesimini etkileyen Batılı değerlere açık hale gelmiştir.

Türk Sinemasında Batıcılık ve Modernleşme Temsilleri

Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti modernleşme yolunda hızlı adımlar atmıştır. Bu adımlar sinema üzerinde de etkili olmuş fakat Osmanlı’nın içinde bulunduğu zor durumlardan dolayı sinemanın ilerlemesi daha yavaş gerçekleşmiştir denebilir (Berkes, 2002, s. 27-28). Nihayet 14 Kasım 1914’te Ayastefanos’taki Rus Abidesi’nin Yıkılışı adlı belge film Türk sineması için bir başlangıç olmuştur (Güçhan, 1992, s. 73). Henüz yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti sanat, resim, tiyatro ve sinema alanında da değişimler geçirmiştir. Fakat ülkenin Batılılaşma adına verdiği bu çabaların halka yansması bir süreci beraberinde getirmiştir.

Cumhuriyetin kurulmasıyla yüzünü Batı’ya dönen Türkiye, birçok alanda radikal dönüşümler yaşamıştır. Yapılan bu radikal değişimler şehirler üzerinde etkili olduysa da köyler ve kırsalda uzun süre halkın tepkisine neden olmuştur. Durumun farkına varan Kemalistler köyler ve kırsaldaki halkında bu değişimlere ayak uydurabilmesi için çeşitli çözüm yolları bulmaya çalışmışlar ve Köy Enstitüleri ve Halk Evleri gibi devrimi halka ulaştırabilecek birtakım yerler açmışlardır (Ahmad, 2014, s. 103). Yaşanan bu radikal dönüşümler sinemada da kendine yer bulmuş, henüz emekleme aşamasında olan Türk sineması yaşanan bu gelişmelerden etkilenmiştir. Türkiye’ye gelen sinema filmleri içerisinde Hollywood filmleri önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu filmlerin girişi yerli

filmleri olumsuz etkilemekte yerli filmler yabancı filmlerle rekabet edemez duruma gelmiştir. Ancak 1940'ların sonunda ticari bakımdan gelişmeye başlayan Türk sineması 1948 yılında belediyenin düzenlediği eğlence vergisinin yerli filmlerden yabancı filmlere göre daha az alınması yerli film endüstrisinin gelişmesini sağlamıştır (Onaran, 1994, s. 95). Türk sinemasında modernlik temsillerinin ilk izlerini görebilmek için yarım yüzyılı aşkın bir süre geçmesi gerekecektir.

Abisel'e göre (1994, s. 187) modernleşme, Türk sinemasında kendini en çok Yeşilçam filmlerinde göstermiştir denebilir. Yeşilçam filmlerinde en çok karşılaşılan durum modern-geleneksel çatışmasıdır. Bu anlamda yerli filmlerin popüler olduğu 1960-1975 yılları arasında kültürel yaşamın neredeyse her alanında modern-geleneksel arasındaki çatışma görülebilir. Toplum nezdinde yapılan devrimlerin çok hızlı olması ve hızlı değişimin meydana getirdiği halkın yaşadığı travmayı Yeşilçam filmlerindeki geleneğin devamı hafifletmiştir. Modernleşmeyi neredeyse tüm Yeşilçam filmlerinin alt metinlerinde görebilmek mümkündür (Abisel vd. 2005, s. 121). Toplumda nezdinde yaşanan Batılılaşma, modernleşme, sanayileşme gibi dönüşümler sinemaya da yansımıştır. Bu anlamda 1960'lı yıllarda yaşanan temel sorunlar kırdan kente göç, gecekondulaşma yerini Türk sinemasında da almıştır. Bunlar, Düttürü Dünya (Zeki Ökten, 1988), Keşanlı Ali Destanı (Atif Yılmaz, 1964) gibi filmlerde kendini göstermektedir. Bu filmlerde Batılı anlamda bireysel kültüre karşı aile kültürünün çözülmesini engelleme ve aile içi düzeni korumaya yönelik çabalar görülebilmektedir. Akad'ın 1955'te yönetmiş olduğu Kalbimin Şarkısı, 1983'te Temel Gürsu'nun yönettiği İlişki adlı filmlerde ailenin geleneklere bağlı sıcak bir yuva olduğu, insanların mutlu ve huzurlu yaşamlar sürdüğü buna karşılık zengin ve üst sınıf batılı değerleri benimsemiş bireylerin mutluluk bulamayan çöküntü içerisinde yozlaşmış kişiler olduğu görülmektedir. Kadınlar mağazalarda dolaşmakta erkekler evleriyle aileleriyle ilgilenmemektedirler. Hatta Yücel Çakmaklı'nın 1974'te yönetmenliğini yaptığı Diriliş adlı filmde kızlarını satacak kadar bile kendilerinden geçmektedirler (Abisel vd.,2005, s. 74). Bu filmlerde para insanı kötü olmaya iten bir nitelik taşımasına rağmen alt ve orta sınıf kadınlar tarafından arzulanan bir şey olmuştur. Bunun dışında üst sınıfın batı özellikleri şık arabalar, partiler, sarışın kadınlar vs. gösterilirken kadın kahraman pavyonda şarkı söylese bile dürüst ve sadakatli olarak temsil edilmiştir. Bu kadınlar kendi değerlerinden bir şey kaybetmeden üst sınıfa ayak uydurabilmektedir. Böylelikle bu filmlerde geleneksel değerlerden ödün verilmeden ekonomik refaha ulaşabileceği gösterilmiştir (Çelik, 2010, s. 33).

Yerli filmler genellikle alt kesime hitap ettiği için zengin çevrelerde ahlaki ve ailevi değerlerin yozlaştığı görülmektedir. Tanzimat'tan itibaren Doğu-Batı ikilemi ülkenin sorunu olmuş, sadece Batı'nın ekonomi ve teknolojisini alıp kültürünü reddetme düşüncesi hâkim olmuştur. Dolayısıyla filmler Batılı değerler karşı naif ve kendine has bir anlatım tercih etmişlerdir. Gurbet Kuşları (Halit Refiğ, 1964), Şehirdeki Yabancı (Halit Refiğ, 1962), Otobüs Yolcuları (Ertem Göreç, 1961), Namus Uğruna (Osman Seden, 1960), Altın Şehir (Orhan Elmas, 1965), Vesikalı Yarım (Lütfi Akad, 1968), Ah Güzel İstanbul (Atif Yılmaz, 1966), Karanlıkta Uyananlar (Ertem Göreç, 1965), Bitmeyen Yol (Duygu Sağıroğlu, 1965), Akad'ın çektiği Gelin, Düğün, Diyet (1973-1974) gibi filmler göç ve modernleşme süreciyle ilgili olarak klasik olmuş eserlerdir (Çelik, 2010, s. 33).

Sinemada modernleşme temsilleri yalnızca sosyo- kültürel anlamda değil aynı zamanda ekonomik faaliyetlerinde bir yansıması görülebilir. Türk sinemasında Karanlıkta Uya-

nanlar (Ertem Göreç, 1965), Maden (Yavuz Özkan, 1978) gibi filmler sınıfsal bakış açısıyla yapılmış, gecekonduarda yaşayan insanlarla lüks içinde hayat süren insanları ve burjuva kesiminin çatışmasını konu alan filmlerdir. Diğer yandan kent, temel anlamda kültürel ve politik alanların farklılaştığı bir yer olduğu için Türk sineması bu anlamda kenti betimlemiştir. Bu anlamda Ali Özgentürk'ün filmi At (1982), İstanbul ve kırsal kesim arasındaki sosyo-kültürel farklılığı ortaya çıkartmıştır. Bu anlamıyla modernleşme ve geleneksellik arasındaki farkları ortaya koyan yukarıda adı geçen bu filmler yaşam biçimleri arasındaki çeşitliliği ortaya koymuşlardır (Yıldız, 2008, s. 60-61).

1979 yılında Zeki Ökten'in çektiği Almanya Acı Vatan adlı filmde modern ve modernliğe karşı bir başkaldırıdan bahsedilebilir. Makineleşmeye bağlı yabancılaşma filmde ana temayı oluşturmaktadır. Filmin konusu Almanya'ya gitmek isteyen Mahmut oraya gidebilmenin tek yolunun orada yaşayan biriyle evlenmek olduğunu öğrenir. Bu sayede Güldane (Hülya Koçyiğit)'le tanışır. Kendisine ev vereceği sözü ile Almanya'ya giden Mahmut işsiz ve aylak aylak dolaşır. Güldane ise teleks firmasında yoğun olarak çalışmaktadır. Güldane Almanya'ya gidince Mahmut'u terk eder. Mahmut işsiz gezerken polisler onu yakalar ve Güldane'ye teslim ederler. Mahmut yine bildiğini okur ve birahanelerde zamanını geçirir. Güldane hem teleks firmasındaki işinin kendisini robotlaştırması hem de Mahmut'un davranışları yüzünden ülkesine geri döner (Bulut, 1980, s. 59-60).

Tanzimat döneminden bu yana Batılılaşma kavramına tepkiler özellikle halk tarafından gelmiştir. Batılılaşma ve modernleşme anlamında yapılan bu dönüşümlere toplumun hazır olmaması ve ayak uydurmakta zorlanması sinema filmleri üzerinden de okunabilmektedir. Sinemanın toplumsal değişimlerden bağımsız olamayacağından hareketle modern ve Batılilik kavramlarının hızlı bir şekilde sosyal hayata girmesi toplumun bu duruma alışmamasına neden olmuş, bu hızlı dönüşümün getirdiği farklılaşma sinema anlatıları içinde kendine yer bulmuştur. Buradan hareketle Türk sinemasında modernleşme ve Batılılaşmaya tepki olarak ortaya çıkan filmler modern-geleneksel çatışması içerisinde verilmiştir.

Türkiye'de Dış Göç ve Dış Göç Konulu Filmler

Sencer'e göre (1983, s. 1178) işçi göçü nüfusun bir kesiminin uzun bir süreliğine çalışmak ve işgücü eksikliğini gidermek için farklı bir ülkeye göç etmesidir. Toplumların refah seviyesinin yükselmesi işgücüne olan gereksinimi de artırmış, bunun sonucunda refah seviyesi yükselen ülkeler işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla farklı ülkelerden işçi talep etmişlerdir.

1950'li yıllar II. Dünya savaşı sonrasında Avrupa'nın ekonomik anlamda yeniden yükseleştiği yıllardır. Avrupa ekonomik yönden kalkınma amacıyla kurduğu Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuş işgücünün yetersiz kalması sonucu bu gereksinimini karşılamak amacıyla özellikle Almanya'nın dışarıdan işçi talep etmesine neden olmuştur. Bu talep neticesinde Türkiye'den ilk işçi göçleri 30 Ekim 1961 yılında başlamış ve 1980'lere kadar sürmüştür. Bu yıllar arasında ortalama 1 milyon Türk işçi yurt dışına göç etmiştir. Bu sayıya işçilerin aileleri dahil değildir (Makal, 1987, s. 54-55).

1961 anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye'deki ilk beş yıllık kalkınma

planı (1962-67) işgücü ihracatı yani göçü ve işçi dövizini sağlama politikalarından biridir. Türkiye bu politikaları sağlama adına Almanya'yla 1961 yılında göç anlaşması imzalamıştır. Benzer anlaşmalar Avusturya, Belçika ve Hollanda ile de yapılmıştır. Sonuç olarak Türk işçilerinin Batı Avrupa'ya göçü 1960'ların başında başlamış ve yine 60'ların ortalarında hızlanmış ve 70'lerde yaygınlaşmıştır. Fakat 70'lerde yaşanan petrol kriziyle işçi alımı yavaşlamıştır. Bu göç hareketleri 70'lerin sonu ve 80'lerin başında aile birleşimi ve evlilik göçü olarak devam etmiştir. 1995'te göç eden nüfus ortalama üç milyondur (Sirkeci, 1999, s. 255). Uluç ve Boz'a göre (2015, s. 104), Türkiye'de göç olgusu 1950'lerden sonra başlamış, sanayileşmenin etkisiyle devam edegelmiştir. Sanayileşme sonucu köylerde tarım yapan işçilerin tarımda makineleşme nedeniyle işsiz kalması ve köyden kente göçü bu duruma örnek teşkil etmektedir. Göç olgusu yurtiçine olduğu gibi yurt dışına da yapılmakta ve bu durum ırkçılık ve milliyetçiliğin artmasına sebep olmaktadır. Castles ve Miller (2008, s. 11-15) uluslararası göç konusunda toplumlar arasında çatışma çıkacağını, göçün artması sonucunda mültecilik ve işçi olgusunda olumsuz durumlar yaşanacağını belirtmişlerdir. 1950'lerde ekonomik sebeplerden dolayı başlayan göç hareketleri köyden büyük kentlere doğru başlamış ve giderek çapını genişleterek yurt dışına doğru genişlemiştir. Uluslararası işçi göçleri son yılların ekonomik, sosyal ve toplumsal olaylarının başında gelmektedir. Gerek ülkesine işçi alan gerekse ülkesinden farklı yerlere çalışmaya giden işçiler sosyal ve uluslararası birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Bu ülkelere çalışmaya giden işçiler kültür şoku, ötekileştirilme, ikinci hatta üçüncü sınıf muamelesi görme gibi durumlara maruz kalmışlardır. Özellikle bu işçiler geldikleri yer ile yurtdışı arasında bir yerde konumlanmışlar ne yurtdışının ne de kendi ülkelerinin kültürünü benimseyememişlerdir (Saltık, 2012, s. 5-7). Göçmenler kendi ülkelerinden farklı bir ülkede yabancı olmanın zorluklarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Ötekileştirmeye maruz kalan göçmenler bir arada yaşayarak bu durumun üstesinden gelemeye çalışmışlardır. Göçmenler Türk toplum yapısı içerisinde sanılan aksine eğitim seviyelerinin yüksek ve kalifiye elemanlar olduğu görülmektedir. Çoğunun marangozluk, duvarcılık, doğramacılık, madencilik, tornacılık-tesviyecilik, dokumacılık ve terziilik gibi nitelikli ancak yerlerinin başkaları tarafından kolayca doldurulabileceği bir işe sahip oldukları da dikkati çekmektedir (Aktaran Par, 2009, s. 130). Türk işçileri gittikleri ülkelerdeki yaşam şekline alışmaktan ziyade yaşamdan kendilerini soyutlamışlardır. Bunun sebeplerinden biri geçici olarak gittikleri dış ülkelere kendi ülkelerine dönecekleri düşüncesi amacıyla olmalarıdır. Bu durum gettolaşmaya neden olmuş ve kültürlerarası ilişkiler zorlaşmıştır (Cankaya vd. 2005, s. 23-24). Göç olgusunun sinemaya yansımaları da gecikmemiştir. Bu anlamda filmlerde karşılaşılan iç ve dış göç olgusu modernleşmeye de bir tepki niteliğindedir.

Göç konusunu ele alan filmlerden ilki 1964 yılında yapılan Gurbet Kuşları'dır (Esen, 2000, s. 108). Bu konuda çekilen bir diğer film ise Duygu Sağıroğlu'nun 1965 yapımı Bitmeyen Yol filmidir. Dış göçü ele alan ilk film ise 1972'de Türkan Şoray'ın yönetmenliğini yaptığı Dönüş adlı filmidir. Filme göre köy topraklarının sahibi Reşit Bey'in yarıcısı İbrahim'in Gülcan'la evlenmesi ve bu evlilik sonucunda Reşit Bey'in kâhyasından aldıkları borcu ödeyemez duruma gelirler. Gülcan'a âşık olan Reşit Bey'in İbrahim'i borcunu ödemesi için Almanya'ya gitmesi için teşvik etmesi üzerine İbrahim Almanya'ya gider çalışır ve borçlarını ödeyip memleketine döner karısını götür tekrar Almanya'ya döner. Karısını İbrahim'le gitmek istese de onu yanına almaz. Bu arada Reşit Bey'in Gülcan'a olan aşkı tutkuya dönüşür fakat Gülcan, Reşit Bey'e karşı gelir. Reşit

Bey Gülcan'ın evini yıktırır ekinlerini yakar ve Gülcan'ın çocuğu bu olaylar sırasında ölür. Olaylar İbrahim'in kulağına gidince Almanya'daki metresiyle ve çocuğuyla Türkiye'ye dönen İbrahim yolda trafik kazası geçirir. Gülcan ise Reşit Bey'i silahla öldürür. İbrahim'in metresi ve çocuğu olduğunu duyunca çok üzülür fakat çocuğu sahiplenir (Onaran, 1994, s. 161-162). Film eleştirmenleri tarafından dış göç konusuna yeteri kadar parmak basmadığı söylene de Türkiye'de kalanların karşılaşmış oldukları sorunlara vurgu yapması açısından film önemli olduğu düşünülmektedir. 80'lere geldiğinde Almanya'da çıkan geri dönüşü teşvik yasasından yararlanan bazı işçiler ülkelerine dönmüş bazılarıyla kendi yaşamlarına yön vermişlerdir. Bu durumu sinemaya yansımalarına bakıldığında geri dönmeyen Türk vatandaşların buldukları ülkelerde anavatanları ile girdikleri kimlik çatışması, öz değerlerini yaşatma kaygısı ve çabaları görülmektedir (Par, 2009, s. 154-156).

İncelenecek olan Otobüs filmi dışında Okan'ın Sarı Mercedes (1992) adlı filmi de önemlidir. Dönemin zorlukları nedeniyle Anadolu'da tutunamayan Bayram Almanya'ya gidip çok sevdiği Mercedes marka otomobili alır. Ülkesine geri dönmek üzere yola çıkar fakat yolda karşılaştığı zorluklar hem kendisini hem de arabasını yorar.

Dış göç konusunda çekilen filmlerin kronolojik olarak sıralaması şu şekildedir. Dönüş (1972, Türkan Şoray), Almanyalı Yarım (1974, Orhan Aksoy), El Kapısı (1974, Orhan Elmas), Otobüs (1974, Tunç Okan), Şirin'in Düğünü (1976, Helma Sanders), Turda (1979, Sema Poyraz), Almanya Acı Vatan (1979, Şerif Gören), Gül Hasan (1979, Tuncel Kurtiz), Metin (1979, Thomas Draeger) Karakafa (1980, Korhan Yurtsever), Komşumuz Balta Ailesi / Unsere Nachbarn die Baltas (1980, Dizi), Kardeş Kanı (1984, Muammer Özer) Melek Dönüyor (1985, Jeanine Meerapfel) Ölmez Ağacı (1984, Yusuf Kurçenli) En Altakiler (1985, Günter Wallraff) 40 Metrekare Almanya (1986, Tefik Başer) (Makal, 1987, s. 59-102).

1950'lerde Avrupa'da sanayileşme neticesinde işgücü gereksiniminin ortaya çıkması ve Avrupa'nın bu işgücü konusunda yetersiz kalmasından dolayı yurt dışından işçi istihdamı yapılmıştır. Yurt dışına giden işçilerden birçoğu da Türkleri oluşturmuştur. Türk işçilerin gittikleri ülkelerde kültür ve yaşam şeklinin farklı olması işçilerin birtakım zorluklar yaşamalarına neden olmuştur. Öz kültürlerinden farklı kültür karşısında öteki durumuna düşen işçiler gittolar halinde yaşayarak bu durumun üstesinden gelmeye çalışmışlardır. İşçilerin yaşadığı bu olumsuz olaylar filmlere konu olmuştur. Dış göç olgusunu konu edinen filmler genelde yurtdışında çekilen sıkıntı ve maruz kalınan muamele ve dışarıda olmanın vermiş olduğu yabancılaşma ve iki kültürlülük bağlamında ele alınırken, bazı filmler ise yurtdışına giden işçilerin geride bıraktıkları ailelerinin çektiği sıkıntıları dile getirmiştir.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada senaryosu ve yönetmenliğini Tunç Okan'ın yapmış olduğu 1974'te çekilen Otobüs adlı film Van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Eleştirel söylem çözümlemesinin amacı metin ve konuşmalar yoluyla ortaya konulan sosyal güçlerin kötüye kullanımı ve egemenlik ve eşitsizliklere karşı koyma yollarını araştıran bir söylem araştırmasıdır (Dijk, 2003, s. 352).

Söylem analizi yöntemi günümüzde kitle iletişim araçlarının toplumu ciddi şekilde etkisi altına almasıyla yaygınlaşan bir araştırma yöntemidir (Sözen, 1999, s. 84). Ömer Özer Eleştirel Haber Çözümlemeleri adlı kitabında (2009, s. 92) Van Dijk'in söylem çözümlemesini makro ve mikro yapılar bağlamında tablo haline getirilmiştir:

Makro Yapı:

1. Tematik Yapı

- a. Başlıklar
- b. Haber Girişi
 - Spot/lar
 - Spot olmadığında haber metninin ilk paragrafı alınmalıdır. Haber tek paragraftan oluşuyorsa ilk cümle haber girişi olarak alınabilir.
- c. Fotoğraf

2. Şematik Yapı

- a. Durum
 - Ana Olayın Sunumu
 - Sonuçlar
 - Ardalan Bilgisi
 - Bağlam Bilgisi
- b. Yorum
 - Haber kaynakları
 - Olay tarafının olaya getirdikleri yorumlar

Mikro Yapı:

1. Sentaktik Çözümleme

- a. Cümle yapılarının aktif ya da pasif olması
- b. Cümle yapılarının basit ya da karmaşık olması

2. Bölgesel Uyum

- a. Nedensel İlişki
- b. İşlevsel İlişki
- c. Referansal İlişki

3. Kelime Seçimleri

4. Haber Retoriği

- a. Fotoğraf
- b. İnandırıcı Bilgiler
- c. Görgü Tanıklarının İfadeleri

Söylem çözümlemesi haber çözümlemeleri için kullanılmaktadır fakat Dijk bu yöntemin

gücün kötüye kullanımı ve eşitsizliğin yeniden üretilmesini metin ve konuşma yoluyla direnme biçimi olduğunu da vurgulamaktadır (Dijk,2004, s. 352). Dolayısıyla Dijk'in kullandığı bu yöntem diğer metinlerde de uygulanabilmektedir. Birer metin olarak ele alınabilecek filmlerde de söylem çözümlemesi yöntemi kullanılabilir. Otobüs filminin incelenmesinde kullanılacak eleştirel söylem çözümleme yöntemi aşağıdaki tablodaki gibi uyarlanmıştır:

A. Makro Yapı

1. Tematik Yapı
2. Toplumsal Bağlam
3. Olay Örgüsü

B. Mikro Yapı

1. Mekân, Karakterlerin Sunumu ve Temsil
2. Görüntü, Ses ve Müzik
 - a. Çerçeve
 - b. Renk
 - c. Kamera Hareketleri

Otobüs Filminin Söylem Çözümlemesi ve Bulgular

Makro Yapılar

Tematik Yapı:

1980 öncesinde çekilen filmlere bakıldığında öteki durumuna düşen Türk göçmenlerin karşılaştıkları sorunların geneli geldikleri toplumun yaşam şekliyle karşılaştıkları endüstri toplumu arasındaki bocalamadan kaynaklandığı söylenebilir. Bu süreçte öteki bir uyum sorunu yaşamaktadır. Filmlere göre göçmenler ya gittikleri yerde geride bıraktıklarını unutmakta (Dönüş, 1972, Türkan Şoray) ya da araştırmanın inceleme konusu olan Otobüs filminde olduğu gibi modernlikle yan yana olan çarpık ilişkiler içerisinde yok olmaktadır. Bu filmlerin teması daha çok gidilen yerde (Batı) öteki durumuna düşen işçilerin yaşadığı olumsuz durumlardır. Türk sinemasında bu dönemde dış göçten daha fazla üzerinde durulan ötekilerin sorunları olan anlatularla karşılaşmaktadır (Türkoğlu, 2002, s. 77-78).

Makal'a göre (1987, s. 65) Otobüs filmi dış göç olaylarının en önemli yanlarından biri olan kaçak işçi durumuna düşmüş insanların serüvenlerine tanıklık etme çabasıdır.

Abdi İpekçi'nin gazete haberinde Tunç Okan, "bir şoför tarafından kandırılmış bir takım Türk işçilerinin, Stockholm'deki serüveni, birkaç gün bir otobüs içinde geçen olaylar" olarak kısaca tanımladığı filmin, yabancı işçilerin adaptasyonunu, onların problemlerini işlemediğini, temel amacının da bunu anlatmak olmadığını söylemektedir. "Beni asıl çarpan, aynı koşullardan gelme, ama aynı zamanı, aynı çağı yaşayan kişilerin çatışması oldu. Bu çatışmadan kaynaklanarak, teknoloji çağını yasayan Batı'da, bu ilerlemenin

getirdiği hissizlik, kayıtsızlık, o ileri egoizm duygusunu vermeye çalıştım yorumunda bulunmaktadır (Akt. Makal, 1987, s. 65).

Yine Okan'ın Milliyet Sanat Dergisine vermiş olduğu röportajda film hakkında şöyle bir yorumda bulunmuştur:

Bütün bu bilgisizliğin, acemiliklerin, daha doğrusu sinema piyasasının, sinema sisteminin dışında, film yapmanın benim için çok yararı oldu. Çok şey öğrenmenin yanı sıra, düşünce özgürlüğüme sonuna dek sahip çıkabildim. Yine bu filme amatör bir tavırla yaklaşmam, sonuç üzerinde de olumlu noktalar yarattı. Başlangıçtan beri yapmak istediğim bir çatışmayı, bir büyük uyumsuzluğu, aykırılığı ortaya koymaktı. Tekniğiyle, aşırı gelişmiş tüketim toplumuyla az gelişmiş toplumun insanlarını karşı karşıya getirmektir. Bunların birbirleriyle olan kendi içlerindeki çelişkiyi, aralarındaki korkunç çatışmayı vurgulamak istedim. Yoksa amacım sansürün ve bazı aydınlarımızın iddia ettiği gibi, ne Türk işçisini, ne Türk insanını küçük düşürmek değildi. Filmdeki işçiler Türk değil, herhangi bir az gelişmiş toplumun insanları olabilir. Türk olmaları bir rastlantıdır. İtalyan ya da İspanyol olsalardı, film bildirisinden bir şey kaybetmeyecekti... (Akt. Özcan,2012).

Aziz Nesin'in Milliyet Sanat dergisinde Otobüs filmi üzerine yaptığı yorum anlatının gerçeği yansıtmadığı alay edildiği, aşağılandığı gibi düşünceler yer almaktadır. Örneğin domuz eti yememek için günlerce aç kalan Türk köylüsünün iki gün aç kaldığı gâvur memleketinde çöplere saldırıp yemek yemesi, yerde kanlar içerisinde ölümün kıyısında-yken bile dişlerinin ağzında kemiğin olduğu ya da yürüyen merdiveni ilk kez gören biri olarak temsil edilmesi gerçeği yansıtmamaktadır. Stockholm'deki meydanında iki gün öylece duran bir otobüsün olması mantığa aykırı gelmektedir (Akt. Makal, 1987, s. 66).

Film 1970'lerde Türkiye'den dış göçün en hızlı dönemleri olan 1974'te çekilmiştir. Film bir bütün olarak ele alındığında dokuz işçinin çalışmak amacıyla yurtdışına çıkması ve orada yaşamış oldukları yabancılaşma, kendi yaşam biçimlerinden farklı bir yaşam tarzı karşısındaki tutumları filmin ana temasıdır. Yönetmen anlatıyı ötekilik, Batılılaşma ve modernleşme üzerinden olanı olduğu gibi değil, gerçeğin abartılarak anlatıldığı ötekinin şeytanlaştırıldığı bir biçimde vermeyi tercih etmiştir. Öz kültürlerinden tamamen farklı bir kültürle karşılaşan işçilerin yaşadıkları, Stockholm'deki Batılı bireylerin işçilere bakış açısı gerçeğe mantığın uzlaşmaz olduğu bir nitelik taşımaktadır. Okan anlatıda gülünç, tuhaf ve tirajı komik bir şekilde filmini oluşturmuştur.

Filmin tematik yapısı grotesk anlatı unsurlarını içermektedir. Anlatının kullanılan metaforlar ve temsil grotesk unsurların içerdiği şekilde ilerlemektedir.

Toplumsal Bağlam:

Türk işçilerin yurtdışı göçünde 1960'lardan bu yana önemli değişimler meydana gelmiştir. 60'larda sadece iş gücünün göçü olarak başlayan bu süreç daha sonra ailelerin birleşmesi ve evlilik yoluyla gelişim göstermiştir. Yurt dışındaki Türkler bu gelişimlerle yaşadıkları toplumlara başta ekonomik olmak üzere sosyal ve kültürel katkılar sağlamışlardır (www3.kalkinma.gov.tr, 2001). Göçmen aileler gittikleri ülkelerde dil, eğitim, ırkçılık gibi sorunlarla karşı karşıya kalmış, kültür çatışması, ikili kültür ve dinsel

uyumsuzluklar içerisinde yaşamlarına devam etmişlerdir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle hız kazanan modernleşme süreci kısa sürede sosyo-ekonomik ve altyapı sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Demokrat partinin uygulamaları geçmişten kopmak suretiyle tamamen liberal olmayı hedeflemektedir. İktidara gelir gelmez özelleştirme girişimlerinde bulunan Demokrat Parti, Sümerbank'ın özelleştirmesi yönünde adımlar atmış ve Marshall Planı'nın desteğiyle özel sanayi kurmak yerli ve yabancı sermayeyi teşvik etmek Türk sanayisinin dayandığı temel değerleri özel ellere emanet etmek olmuştur. Bunun yanında özel sektörü desteklemek için Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuş fakat alt yapının buna uygun olmadığı gerekçesiyle Türk girişimcilerden ziyade yabancı sermayeyi kullanmış ve ülkeyi dışa bağımlı bir hale getirmiştir (Ahmad,1994, s. 157-159). Marshall planının sonucunda tarımda makineleşme birçok köylünün kente göç etmesine neden olmuş, bunun yanında Avrupa'da artan refah ve iş gücü gereksinimine neden olmuş bu açığı kapatamayan Avrupa, dışarıdan işçi ithal etmek için çalışmalara başlamıştır (akt. Par, 2009, s. 121).

70'lerde ülkede baş gösteren ekonomide yaşanan bunalımlar siyasilere bu durumu çözmek için giriştikleri bir dizi çabayla açıklanabilir. 1950'lerden bu yana dış ödemeler dengesi açığı ithalata ve dövizle dayalı sanayi Türk ekonomisini tehlikelere açık bir duruma getirmiştir. 1974'te yaşanan Petrol Krizi ile Türkiye'nin dövizle bağlı borçlarının bir anda artmasına neden olmuştur. Bunun yanında Avrupa ekonomisinde yaşanan durgunluk Türkiye'nin dış pazarda ürünlerinin satılmamasına neden olmuş, bu durum karşısında siyasilere borçları dengelemek için 60'larda Avrupa'ya giden işçilerin aktardıkları döviz sayesinde açığı biraz olsun kapatabilmişlerdir (Zürcher, 2002, s. 388).

Otobüs filmi yukarıda belirtilen Türkiye'nin geçirdiği siyasi ve sosyal dönüşümlerin olduğu bir zamanda çekilmiştir. Filmlerin içinde bulunduğu toplumsal olay, buhran ve siyasi durumlardan etkilendiğinden yola çıkarak anlatının teması olan dış göç ve yaşanan temel sorunlar çerçevesinde ele alındığı yorumu yapılabilir. Toplumsal bağlam içerisinde dış göçün neden gerçekleştiği yaşanan siyasi olayların sözü edilen olguyla arasındaki neden sonuç ilişkisi içerisinde yer almaktadır.

Olay Örgüsü:

Film dokuz işçinin İsveç'e gitmek için bir Türk şoför ile anlaşarak kendilerine İsveç'e gidene kadar yardımcı olmaları üzerine kurgulanmıştır. Dokuz işçi otobüse biner ve İsveç'e doğru yola çıkarlar. Filmin giriş sekansında otobüs karlı yollarda tek başına ilerlemektedir. Görüntü netleştikçe otobüs görünür olur. Otobüsün içinde bazı işçiler uyumakta bazıları ise üzgün ve pısrık şekilde oturmaktadır. Sadece onları dolandıracak olan şoför mutludur ve şarkı söylemektedir. İşçiler otobüsün mola verdiği sırada buz tutmuş bir gölün üzerinde yürüdükleri görülmektedir. İşçilerden biri buza ayağıyla hızla vurduğunda buz kırılır ve işçi içine düşer sonraki sahnede işçilerin buz üzerinde dikkatli bir şekilde yürüdüğü görülmektedir. İsveç'e geldiklerinde şoför otobüsü şehir merkezinde büyük bir alana çekerek işçilerin pasaportlarını ve ellerinde olan tüm paralarını onaylatmak için alır ve kaçar. İşçilere de kendisi gelene kadar dışarı çıkmamalarını ve otobüsün perdelerini açmamalarını tembihler. İşçiler uzun süre şoförü bekler fakat şoför gelmez. İşçiler otobüsün uzak bir kısmına ihtiyaçlarını giderirler gece olduğunda

dışarı çıkmaya kadar verirler. Tuvalet ihtiyaçlarını gidermek için gittikleri yerde bir İsveçli kendilerinden uyuşturucu ister fakat dillerini bilmediklerini için onu anlamazlar, tuvaletten çıkarken polis onları görür panikleyip kaçarlar. Sadece içlerinden bir tanesi yolunu kaybeder. İşçileri ve otobüsü arar fakat bulamaz. Yolunu kaybeden işçi yüksek bir duvarın üzerinde otururken düşer ve ölür. Bu arada şoför paraları alıp uçakla başka bir şehre gider. Havaalanında polisler üzerinde çok para olmasından dolayı kendisini ararlar potansiyel bir tehdit durumundadır. Şoför patronuna paraları verir ve komisyonunu alıp hayat kadınlarıyla birlikte olur.

Otobüse geri dönen işçiler sabaha kadar beklerler aç ve üşümektedirler. Otobüsün perdelerini kapatmış beklemektedirler. Gece olunca tekrar dışarı çıkarlar işçilerden biri otobüse dönmek istemez ve tuvalette karşılaştığı bir İsveçliyle birlikte gider. İsveçli işçiyi seks partisine götürür ayrıca kendisine ilgi duymaktadır. İşçi partide gördükleri karşısında çok şaşırır kendinden geçer bağırır çağırır, karnının çok aç olmasından dolayı yemeklere saldırır, oradakiler için tehdit oluşturmuştur. İşçiyi oradaki görevliler alıp götürür ve öldürürler. Otobüsteki işçiler çok acıktıkları için gece olduğunda çöpteki yemeklere saldırırlar, filmin doruk noktası olan otobüsün sonunda polisler tarafından bulunması ve merkezi götürülmesi sonucu otobüsün içinde işçiler bulunur pasaportları olmadığı için ülkelerine geri gönderilirler otobüste vinç ile ezilir film bu şekilde sona erer.

Mikro Yapılar

Mekân, Karakterlerin Sunumu ve Temsil:

Filmin geçtiği ana mekân otobüstür. Otobüs yurtdışına giden işçilerin kendilerini güvende hissettikleri tek yerdir. Otobüsün perdeleri kapalı şekilde korku içinde bekleyen işçiler, gece olduğunda dışarı çıkabilmektedirler. Dışarı onlar için güvensiz ve tehlikelerle doludur. Bilmedikleri bir yerde olmak onlar için yok olmakla eşdeğerdir. Polislerin otobüsü bulup merkeze götürdüklerinde kapıları açılan otobüste işçiler en arka koltukta birbirlerine sarılmış vaziyettedirler. İşçiler memleketlerini temsil eden tek yerden ayrılmamasındadırlar ve korku içerisinde başlarına geleceği beklemektedirler. İşçiler içine kapanmış oldukları otobüste dışarıya karşı tamamen savunmasızdırlar. Gündüz otobüsten dışarı çıkmak tehlikeli olduğu için ihtiyaçlarını otobüsün bir köşesine gidermektedirler.

Karakter yapısı içerisinde ilk göze çarpan karakter şofördür. Şoför işçileri ülkelerinden alarak çalışmak için İsveç'e götürmek bahanesiyle dolandırır. Otobüsü büyük bir alana çekerek işçilerin paralarını alır ve kaçar. İsveç'te başka bir şehre uçakla gitmeye karar verir. Fakat üzerinde gereğinden fazla para olmasından dolayı polisler kendisini aramak isterler. Doğulu ya da kendilerinden olmayan birinin üzerinde bu kadar çok para olması olağan bir durum değildir. Şoförü özel bir odaya alırlar ve üzerinde uyuşturucu olup olmadığına bakarlar. Elbiselerini çıkarttırarak makatına varana kadar kontrol ederler. İsveçliler için yabancı kişiler potansiyel tehdit ve yasadışı işler yapan kimselerdir. Kendisi gibi olmayan herkese potansiyel tehdit gözüyle bakan görevliler şoföre de "has talıklı ve insanlık dışı bir yaratılmış gibi" davranırlar. Şoför bu durumdan rahatsız olur ve onlara "ben size döviz getiriyorum siz beni parmaklıyorsunuz" diye çıkışır. Şoför patronuna aldığı paraların bir kısmını verir ve bir barda alkol alır hayat kadınlarıyla bir-

likte olur. Şoförün alkollü olmasını fırsat bilen hayat kadınları adamı soyar ve kaçarlar.

Diğer karakterlere bakıldığında biz/onlar karşıtlığı içerisinde merkez-çevre, içeridekiler ve dışarıdakiler olarak iki farklı karakter yapılanması görülebilir. Buradan hareketle otobüsün içerisindeki işçiler oryantalist geleneğe göre “öteki” durumundayken bunun dışında kalanlar ise “biz-ben” kategorisi içerisinde dirler. Oryantalist bakış açısına göre değerlendirildiğinde ötekileştirme Doğu’ya ait olan her şeydir. Bu anlamda otobüsün kendisi dahi ötekileştirmeye dahildir.

Anlatı içerisindeki oryantalist temsillere bakıldığında Doğu’nun sahip olduğu köhnelik, eskilik ve potansiyel tehdit gün yüzüne çıkmaktadır. Otobüsün meydana park ettiği yerde İsveçli bir gurup otobüsü fark eder ve otobüs hakkında konuşmaya başlarlar. Otobüsün eski, köhne ve bakımsız olduğunu, onla hiçbir yere gidilemeyeceği ve varılmayacağından bahsederler. Otobüs Doğu’yu temsil eden bir varlıktır. Doğu’nun eski, köhne yapısı bir anlamda eleştirilmiştir denebilir. İsveçli gurup kendinden görmediği bu otobüse karşı ötekileştirici bir tavır takınmıştır.

Türkiye’den gelen işçiler bakımsız, kirli ve ne yapacaklarını bilemez haldedir. Sürekli bir panik havası hakimdir. Kendilerine güvenmeyen ne yapacağını bilemeyen işçiler “korkak ve güvensiz” olarak temsil edilmiştir. Otobüsten gece ilk kez inen işçileri polis görür ve kovalamaya başlar, Tuncel Kurtiz’i canlandıran karakter (adı belli değil) arkadaşlarını ve otobüsü kaybeder. Yolda başıboş dolaşırken bir İsveçliye denk gelir ona otobüsün nerede olduğunu dilini bilmediği için Türkçe sorar. Köpeğini gezdirmeye çıkaran İsveçli Mehmet’ten çok korkar ve kaçar kendisine zarar vereceğini düşünür. Doğuluların ya da kendileri gibi olmayan herkesi potansiyel tehdit olarak gören Batılı Mehmet’e cevap vermekten ziyade hemen oradan uzaklaşmayı tercih eder. İsveçliye göre görünüş olarak kendisine benzemeyen kişi yabancı ve kabadır.

Otobüsten ilk indiklerinde polisin işçileri kovalaması sonrası yolunu kaybeden Tuncel Kurtiz (karakter adı belli değil) sabaha kadar arkadaşlarını arar fakat bulamaz sonunda yüksek bir duvarın üzerinde oturur. Yanından geçen bir İsveçli Tuncel Kurtiz’e (karakter adı belli değil) çarpar yüksek duvardan düşen işçi ölür. İsveçli ise hiçbir şey olmamış gibi yoluna devam eder hatta işçiye dönerek “pis yabancı” der. Batılı bireye göre yabancı olanların ölmemesi için hiçbir sebep yoktur. Yok olmayı hak eden ötekinin yokluğu varlığından daha iyidir. Bu açıdan bakıldığında yönetmenin grotesk anlatıya uygun bir şekilde anlatısını kurguladığı görülmektedir. Bahsi geçen iki sahnede de (Tuncel Kurtiz’in oynadığı karakterin İsveçliye yol sorması ve yüksekte düşmesi) yönetmen farklı iki medeniyetin bireyi olan kişileri en uç noktalarda temsil etmekte ve grotesk anlatıya uygun düşen abartılı anlatım tarzı, trajikomik, tuhaf bir anlatım tarzıyla temsillerini gerçekleştirmektedir.

İşçileri dolandıran ve kaçan şoför taksici biner ve taksici ile konuşmak ister. Taksici donuk yüzlü, asık suratlı ve soğuk bir adamdır. Şoförle hiç konuşmaz ve işine bakar. İsveçli taksicinin bu davranışları yabancıları kendi ülkesinde istemeyen, onları yok sayan bir yapıdadır. Şoförün havaalanına gelip kontrol noktasından geçerken onunla birlikte İsveçlilerde kontrolden geçmektedir. Polisler İsveçlilere karşı oldukça saygılı, güler yüzlü davranırken şoföre sıra geldiğinde kendisine nefret eder şekilde bakarlar. Üzerindeki paralar bir yabancıнын ya da Doğulunun üzerinde bulunamayacak kadar çok olduğunu anlayınca şoförü farklı bir odaya alırlar ve elbiselerini çıkartırlar.

Onlara göre bir yabancı potansiyel bir tehdittir. Çok parası olduğu için uyuşturucu taciri olduğunu düşünür ve makatına kadar kontrol ederler. Bu sahne gerçeğin biz izdüşümü olmaktan ziyade olanı olduğu gibi değil gerçeğin yeniden üretimi şeklinde tasarlanmıştır. Avrupa'ya giden her yabancı için durum bu şekilde gerçekleşmemektedir. Fakat yönetmenin farkındalık yaratmak için seçmiş olduğu bu yöntem ötekileştirmenin en uç noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batıların ahlaki yönden yoksunluğu, şiddet, seks ve uyuşturucu batağına saplanmış kişiler olduğunun temsili içinde Okan, modernleşme ve batılı yaşam tarzının yine uç noktalarından biri olan seks objelerini göstermiştir. İşçiler gece olduğunda ihtiyaçlarını gidermek için dışarı çıkarlar ve gördükleri karşısında şaşkına dönerler. Bir dükkânın vitrininde gördükleri erotik içerikli dergilere uzun süre bakarlar. Kendi kültürlerine tamamen ters gelen bu durum karşısında vitrinin önünde uzun süre ne olduğunu anlamaya çalışırlar. Çıplak kadın bedenleri karşısında hayatlarında hiç görmedikleri bu açıklık adeta işçileri şok etmiştir. Doğu kültürünün sahip olduğu gelenek ve göreneklerin tam zıttı durumunda olan bu yeni dünya işçilere kültür şoku yaşatmıştır. İhtiyaçlarını gidermek üzere girdikleri pasajda telefon kulübesi içinde sevişen çifti gördüklerinde tam bir kültür karmaşası içerisine girerler. Telefon kulübesinde uzun süre sevişen çiftte utanarak bakarlar. İşçiler kadının haz çılgınlıkları içerisinde ne yapacaklarını bilemez halde donup kalmışlardır. Okan'ın da belirttiği gibi verilmek istenen mesaj aslında farklı kültür, yaşam tarzı içerisinden gelen ve daha önce hiç görmedikleri bu durum karşısında işçilerin donup kalmalarının modernlik, Batılilik gibi değerlere tamamen yabancı bireylerin bu durum karşısında yaşamış oldukları şokun gösteriminin sağlanmasıdır. Yine bu sahne gerçek hayatta sürekli karşılaşılan bir durum olmaktan öte bir uç noktayı temsil etmektedir.

Otobüsten ikinci indiklerinde arkadaşlarından birinin İsveçli adam ile birlikte gitmesi sonucu gördükleri karşısında şok olmuştur. Tuvalette karşılaştığı İsveçlinin kendisine ilgi duyduğunu anlamayan işçi bir seks partisine gitmiştir. İşçi gördüğü çıplak kadınlar, alkol, uyuşturucu gibi şeyler karşısında ne yapacağını bilemez vaziyettedir. Karnı çok acıkmıştır. Kendilerini tanıtan İsveçli gençler işiye girecekleri kadınları seçmekle meşgul olurken işiye partiye getiren adam ona yakın davranmaya başlar bütün bu gördüğü şeyler karşısında dayanamayan işçi kendinden geçer ve bağırmağa başlar etrafında gördüğü yiyeceklere saldırır. Aklına kendi ülkesinde yaşadığı mutlu anlar gelir kendi kültürü ve dünyasından bu yaşadıklarına bakar ve onları kıyaslar. Kendi kültürü ve geleneği içerisinde ayıp ve ahlaki sayılamayacak olan her şey gözlerinin önünde cereyan etmektedir. Gördükleri karşısında daha fazla dayanamayan Mehmet için bu bir yok oluşun başlangıcıdır. Saatlerdir bir şey yemediği için ilk olarak yemeklere saldırır. Partideki diğer kişiler ona hitaben "barbar, yemeğimi yedi" gibi cümleler söylerler. Ne yapacağını bilemeyen işçi için bu bir sondur. İşçinin koluna giren iki kişi onu götürür ve öldürürler. İşçinin gördükleri karşısında hayrete düşmesi anlatının gidişatı açısından normal bir durum olmakla birlikte işçinin yemeklere saldırması ve partideki görevlilerin kendisini تنها bir yerde bıçaklayarak öldürmesi yine grotesk anlatıya uygun düşmektedir. Aziz Nesin'in de belirttiği gibi iki gündür yemek yemeyen birinin yemeklere saldırması ve düzeni bozduğu için öldürülmesi gerçeğe örtüşmemektedir. Öldürülürken bile yemek yemeye devam eden işçi temsili gerçeğe uygunluk taşımamakta bu durum yönetmenin dikkat çekmek için tasarladığı uç noktalarda yürüyen filmin farklı medeniyetlerin karşılaşması neticesinde oluşabilecek en farklı durumu göstermesi üzerindedir.

İşçiye “pis barbar yemeğimi yedi, yabani” gibi yakıştırmalar yapılması yine bu durumun bir göstergesidir. Ötekileştirmenin en uç noktalarından biri olan sahnede bir keskinlik söz konusudur. Okan’ın izleyicinin dikkatini en yüksek seviyeye çekmek için seçmiş olduğu bu anlatım tarzı biz-onlar karşıtlığı içerisinde siyah-beyaz kadar net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu keskin anlatım tarzının gerçekle bağlantısı az olsa da yaşam tarzlarının karşılaşmasını açıklaması yönünden oldukça başarılıdır.

Filmin sonlarına doğru yönetmenin işçilerin yemesi için bırakılan plastik yiyecekler ve korkunç kıyafetli insanların işçileri korkutması ve otobüsün vinç tarafından ezilmesi metafor kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır. İsveçlilerin gerçekleştirdikleri bu eylem aslında gerçekten bağımsızdır. İsveçlilerin ırkçılık ve ötekileştirme adı altında yaptıkları Batı dünyası için bir genelleme durumu olmaktan uzaktır. Plastik yiyecekler abartılmış, tuhaf ve gerçeğe aykırı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Otobüsün vinç tarafından ezilmesi Türk işçiler için artık bir sondur. Modern ve Batılı yaşam tarzı içerisinde kendine yer bulamayan işçiler yok olmaya mahkumdurlar.

Görüntü Ses ve Müzik

Çerçeve, Renk, Kamera Hareketleri:

Anlatı İsveç’e giden otobüsün düz bir yolda uzun bir süre gitmesiyle başlamaktadır. Ailelerinden ayrılan ve geçmişe dair bilgilerinin vermediği işçiler tanıtılmakta hepsinin ayrı koltuklarda oturduğu, mutsuz oldukları görülmektedir. Zaman zaman yapılan geriye dönüşlerle (flashback) geleneksel ve modern arasındaki ayrım ortaya çıkarılmıştır.

Anlatı içerisinde ses ve müzik kullanımına bakıldığında filmin açılış sekansında kullanılan müziğin anlatı içerisinde önemli bir yeri vardır. İşçilerin uzak bir yere gittikleri vatanlarından ayrılışları neticesinde üzgün ve mutsuz oldukları gözlenmekte, bunu destekleyen nitelikteki müzik ise işçilerin başına gelecek olayları bir anlamda betimlemektedir. Filmin başlangıcında Türk geleneklerine uygun müzikler tercih eden yönetmen, doğal ses kullanımıyla gerilimi artırmaktadır. Yine grotesk anlatı unsurları içerisinde tuhaf ses ve müziklerin kullanılması yoluyla verilmek istenen mesajın etkili olması sağlanmıştır. Yönetmen filmin temasına ve sahnelere göre görüntüleri destekleyici müzikler kullanmıştır.

Sonuç Yerine

Bu çalışmada dış göç ve modernlik arasındaki ilişki Batılı ve Batılı olmayan arasındaki karşılıklı diyaloglar çerçevesinde oryantalist düşünce sisteminde ele alınmıştır. Anlatıda karşılaşılan Türk işçiler barbar, pis, modern dışı bireyler olarak temsil edilmiş ve Batılı toplumlarda kendilerine yer olmadığı görülmüş, toplumsal sistemin dışına itilmişlerdir. Karşılıklı ötekileştirme olguları içerisinde Türk işçiler tarafından öteki olarak görülen İsveçliler için de durum aynıdır. Yönetmen gelişen olayları tuhaf, tirajı komik, abartılı olarak aktararak ötekileştirmenin şeytanlaştırma üzerinden vermiştir. Anlatının uç noktalardan verdiği örneklerle oryantalist düşünce tarzına karşılık modernleşme ve Batılılaşmaya karşı bir direniş gösterilmiştir. Bu anlamda biz kategorisinde yer alan ve iyi özellikler atfedilen Türk işçiler karşısında modernlik adı altında cinsel eğilimleri olan, ahlak düşkünü İsveçliler öteki olarak nitelendirilmiştir. Ötekinin marjinalleştirilmesiyle Batı ve Batı dışı toplumlar arasında net ve keskin çizgiler çizen yönetmen

kullandığı metaforlarla bu olguları desteklemiştir. İsveçliler tarafından bakıldığında ise ötekileştirme tersine dönmekte kendileri gibi olmayan garip, tuhaf bireyler toplumun dışına itilmekte, soyutlanmaktadır. Bu anlamda Batılı tarzda yaklaşıma göre biz kategorisinde modern, batılı tarzda yaşam pratiklerine sahip olan bireyler varken, modern olmayan, yaşam pratiği olarak kendilerine benzemeyen bireyler ise öteki durumuna düşmüştür. Modernite bireyi ve toplumu tektipleştirmeye çalışmakta bu kategoriye uymayan kişileri ya kendi kalıplarına uygun hale getirmekte ya da toplumun dışına iterek yok etmeyi amaçlamaktadır. Buradan hareketle Türk işçilerin modernleşmeye verdiği tepki nedeniyle yok olmaya mahkumdurlar. Otobüsün vinçle ezilmesi bu durumun metaforlar vasıtasıyla göstergesi durumundadır. Sonuç olarak Otobüs filmi Türkiye'nin 50'li yıllarının sonunda başlayan dış göç olgusunun modernlik, Batılılık kavramları üzerinden betimlemesini oryantalist öğeler bağlamında yapan filmidir. Karşılıklı ötekileştirme ile birey, medeniyet, toplumların elde edebileceği kazanım yoktur. Bu durum modernlik-geleneksellik, Doğu-Batı, siyah-beyaz gibi birçok olgu üzerinden günümüzde de devam etmektedir. Asıl olan ise medeniyet, kültür ve bireylerin birbirini ötekileştirmesinden ziyade karşılıklı deneyim, kültürel zenginliklerden faydalanarak ortak iyiye yönelmeleridir.

Kaynakça

- Abdülmelik, E., Tibavi, A. L., Algar, H. (2007). Krizdeki Oryantalizm, Oryantalizm Tartışma Metinleri. Ankara: Doğu- Batı Yayınları.
- Abisel, N. (1994). Türk Sineması Üzerine Yazılar, Ankara: İmge Kitabevi.
- Abisel, N. Arslan, U. T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S. R. ve Ulusay, N. (2005). Çok Tuhaf Çok Tanıdık: Vesikalı Yarım Üzerine. İstanbul: Metis Kitap.
- Ahmad, F. (1994). Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), (Çev. Fethi, A.) İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (1999). Modern Türkiye'nin Oluşumu. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2002). Modern Türkiye'nin Oluşumu. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Baumann, Z. (2009). Sosyolojik Düşünmek. (Çev. Yılmaz, A.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Belge, M. (2007). Batılılaşma Türkiye ve Rusya. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:3 içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2002). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bilgin, N. (1995). Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bilgin, N. (2001). İnsan İlişkileri ve Kimlik. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bilgin, N. (2007). Kimlik İnşası. İzmir: Aşına Kitaplar.
- Bourdieu, P. (1984), Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. London: Routledge.
- Budak, S. (2000) Psikoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Bulut, S. (1980). Almanya Acı Vatan. Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi. Sayı: 60, 59-60.

Cankaya, Ö. Güney, S., Köksalan, E., Mahmutoğlu, V. (2005). Almanya'da Türk Medyası: Entegrasyon Sorunu, Metropol FM ve Radiomultikulti Üzerine Bir Çalışma. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, Sayı 3, 7-45.

Castles, S. ve Miller, J. M. (2008). Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri. (Çev. Bal B.U., Akbulut İ.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Çelik, F. (2010). Modernleşme Serüvenimiz ve Yeşilçam. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, Sayı:17, 31-38.

Davutoğlu, A. (2002). Batıdaki İslam Çalışmaları Üzerine. Marife Bilimsel Birikim Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 3, 39-52.

Dijk, T. V. (2003). Critical Discourse Analysis, The Handbook of Discourse Analysis (Ed: Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton), Blackwell Publishers, Oxford. pp. 352-372,

Dijk, T. V. (2004). Critical Discourse Analysis. (Ed: Schiffrin,D., Tannen, D, Hamilton, H.E.) The Handbook of Discourse Analysis içinde, Oxford: Blackwell Publishers.

Dikici, E. (2014). Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm. Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 3(2), 45-59.

Doğaner, Y. (2012). Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Sosyo-Kültürel Değişim. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 235-260.

DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/view/12933/Yurtdışında_Yaşayan_Türkler_ÖİK.pdf (Erişim Tarihi: 08.10.2017)

Duygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999). 75 Yılda Köylerden Şehirlere. Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri içinde, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları.

Feroz, A. (2014). Modern Türkiye'nin Oluşumu. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Güçhan, G. (1992). Toplumsal Değişme ve Türk Sineması. İstanbul: İmge Kitabevi.

Hüseyin, A., Olson, R. ve Kureşi, C. (1989). Oryantalistler ve İslamiyatçılar Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi. İstanbul: İnsan Yayınları.

İnan, A.A. (1991). Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnceoğlu, M. Ç. (2008). Modernleşme ve Türk Sineması: Tarihsel ve Toplumbilimsel Bir İnceleme. (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı.

Katoğlu, M. (1997). Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür, Sanat. Türkiye Tarihi 4 - Çağdaş Türkiye içinde, (s. 1908-1980). İstanbul: Cem Yayınevi.

Keyman, E. F. (2002). Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu: 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet. Doğu Batı Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 20, 11-32.

- Keyman, F. (1999). Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkiler Kuramında Öteki Sorunu, Oryantalizm, Hegemonya Ve Kültürel Fark. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyman, F., Mutman, M., Yeğenoğlu, M. (1996). Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (2003). Kimlikler Okyanusu. Doğu-Batı “Kimlikler”, Sayı: 23, 155 - 159
- Maalouf, A. (2002). Ölümçül Kimlikler. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Makal, O. (1987). Sinemada Yedinci Adam Türk Sinemasında İç ve Dış Göç Olayı. İstanbul: Marş Matbaası.
- Mardin, Ş. (1991). Türk Modernleşmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onaran, A. Ş. (1994). Türk Sineması I. Cilt. İstanbul: Kitle Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1987). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: Hil Yayınları.
- Özcan, E. (2012). Bir Tunç Okan Filmi: Otobüs. <https://ergenindunyasi.wordpress.com/2012/03/29/bir-tunc-okan-filmi-1-otobus/> (Erişim Tarihi: 08.10.2017)
- Özçelik, T. G. (2015). Doğu ve Batı Dikotomisinin Yarattığı Gerçeklik: Oryantalizm-Oksidentalizm. International Journal Of Eurasia Social Sciences, Vol: 6, Issue: 19, 168-193.
- Özer, Ö. (2009). Eleştirel Haber Çözümlemeleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Palabıyık, A. (2011). Pierre Bourdieu Sosyolojisinde “Habitus”, “Sermaye” ve “Alan” Üzerine. Liberal Düşünce, Yıl: 16, Sayı: 61-62, 121-141.
- Par, A. T. (2009) El Kapılarında Yeşilçam 1970-1990 Arası Türkiye’de Dış Göç Sinema İlişkisi. (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Parlakışık, A. (1995). Oryantalizmin Sorunları. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ritter, J. (1994). Avrupa’nın Sorunu Olarak Avrupalılaşıma. (Çev. Sabuncuoğlu, A.) İstanbul: Afa Yayınları.
- Said, E. (1998). Oryantalizm (Çev: Uzel, N.) İstanbul: İrfan Yayınları.
- Said, E. (2003). Şarkiyatçılık Batının Şark Anlayışları. İstanbul: Metis Kitap.
- Said, E. (2014). Şarkiyatçılık Batının Şark Anlayışları. İstanbul: Metis Kitap.
- Saltık, A. (2012). Türkiye’de Göçler. <http://ahmetsaltik.net/tag/turkiyede-gocler/> (Erişim Tarihi: 09.03.2017)
- Schnapper, D. (2005). Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sencer, M. (1983). İşsizlik/ İşçi Göçü. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde (Cilt: 5). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Siba'i, M. (1993). Oryantalizm ve Oryantalistler Yararları ve Zararları. (Çev. Uğur, M.) İstanbul: Beyan Yayınları.
- Sözen, Edibe (1999). Söylem, Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Şükran, E. (2000). 80'ler Türkiye'sinde Sinema. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tanör, B (1998). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Turner, B. (2003). Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm. (Çev. Kapaklıkaya, İ.) İstanbul: Anka Yayınları.
- Türkoğlu, M. (2002). Türk Sinemasında Dış Göçü Konu Alan Filmlerde Kültürel Kimlik Bağlamında Ötekinin Temsili. (Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı.
- Uluç, G., Boz, M. (2015). Karşılıklı Ötekileştirmeye Bir Yolculuk: "Otobüs" Filmi. Te-sam Akademi Dergisi, 2(2), 101-126.
- Ülken, H. Z. (1969). Sosyoloji Sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ülken, H. Z. (2010). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Yıldırım, S. (2003). Oryantalistlerin Yanılgıları. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Yıldız, E. (2008). Gecekondu Sineması. İstanbul: Hayal Et Kitap.
- Zürcher, E. J. (2002). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. (Çev: Saner Gönen, Y.) İstanbul: İletişim Yayınları.

BELGESEL SİNEMA VE ALIMLAMA ESTETİĞİ: GÖKKUŞAĞINA DOKUNMAK ADLI FİLM ÜZERİNE BİR İNCELEME

S. Serhat SERTER¹

Nergiz KARADAŞ²

Özet

Çoğunlukla 21'inci kromozomdaki trisomiden kaynaklanan ve genetik bir bozukluk olan down sendromunun, farklı düzeylerde zihinsel ve gelişimsel yetersizliklere neden olduğu bilinmektedir. Down sendromu bireylerin farklı şekillerde öğrenme yeteneklerini etkilemekte ve bireysel farklılıklar olmakla birlikte, yaşamları boyunca yeteneklerini geliştirmelerine engel teşkil etmektedir. Ancak ne yazık ki toplumda ve hatta down sendromlu çocuk sahibi olan ailelerde bile, çocukların sosyalleşme ve çalışma süreçlerine ilişkin olumlu olmayan bir tutum geliştirdikleri, çoğu toplumsal önyargı ile geliştirilmiş olan bir içe kapanış süreçlerinin yaşanmakta olduğu gözlemlenmektedir. Oysaki down sendromlu bireyler, kendilerine sağlanan fırsatlar ve desteklerle kendi toplumunun değerli birer üyesi olarak yaşamlarına devam etmektedirler. Bu gerçekten hareketle bu çalışmanın hareket noktasını, down sendromlu bireylerin yaşam ve çalışma koşullarına ilişkin bir belgesel filmin, izleyiciler tarafından nasıl anlamlandırıldığının ortaya konulması oluşturmaktadır.

Bu çalışma, Alımlama Estetiği kuramından temellenerek, Gökkuşağına Dokunmak adlı belgesel filmin izleyiciler tarafından nasıl anlamlandırıldığını ortaya koyma çabası taşımaktadır. Çalışmanın evrenini, kendisi Down Sendromlu olmayan ve down sendromlu yakını olmayan bireyler oluşturmaktadır. Bu evrenden, çalışmaya gönüllü katılmak isteyen bireyler arasından rastsal yolla seçilen 14 kişi ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Çalışma sonucunda, belgesel filmi, izleyicilerin filmi alımlama, algılama ve yorumlama biçimleri ortaya konulmaya çalışılmış; ayrıca filmin izleyicilerin konuya ilişkin bilgi ve farkındalık düzeyinde olumlu yönde bir dönüşüm yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Down sendromu, Belgesel film, Alımlama estetiği.

DOCUMENTARY FILM AND RECEPTION AESTHETIC: A STUDY ON TOUCHING TO RAINBOW DOCUMENTARY FILM

Abstract

Down syndrome is a genetic disorder caused by the presence of trisomy of chromosome 21 and it causes mental and developmental disabilities on different level. Down syndrome affects learning abilities of individuals and prevents improving their abilities. Unfortunately, it is observed that society and even the parents of children with Down syndrome have negative attitude for socializing and working process of the children. People with Down syndrome have introversion generally because of social prejudice, however, they can live their lives as a valuable member of the society with opportunities and support they are provided. From this point of view, this study aims to realize how a documentary film about working and living conditions of people with Down syndrome is interpreted by audiences.

1.Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, sserter@anadolu.edu.tr

2.Arş. Gör. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, nergizkaradas@gmail.com

Grounding to the Reception Aesthetic theory, this paper aims to explain how the documentary film called *Touching the Rainbow* is interpreted by the audiences. Population of the study includes individuals who do not have Down syndrome and who do not have any relatives with Down syndrome. 14 voluntary people separated out from the population and in-depth interview has done with those 14 people. As a result, reception, perception and interpretation of the audiences about the film has revealed and it is found that the film positively affected the audiences' knowledge and awareness level about the subject.

Keywords: Down syndrome, Documentary film, Reception aesthetic.

Giriş

Çoğunlukla 21'inci kromozomdaki trisomiden kaynaklanan ve genetik bir bozukluk olan down sendromunun, farklı düzeylerde zihinsel ve gelişimsel yetersizliklere neden olduğu bilinmektedir (Abbeduto, Warren ve Conners, 2007, s. 247). Genetik nedenlere bağlı zihinsel yetersizliğe yol açan bu sendromu olan bebeklerin doğum oranı, çeşitli kaynaklara göre 600 de 1 ya da 1000 de 1'dir (Crane ve Morris, 2006, s.43; Sherman, Allen, Bean ve Freeman, 2007, s. 227). Her 732 doğumdan birinde down sendromlu doğan bireylerin ortalama %85'inde, zekâ puanı 40-60 arasında değişen hafif veya orta düzeyde zihinsel yetersizlik görülürken, %15'inde zekâ puanı 40'ın altına düşen ağır düzeyde zihinsel yetersizlik görülmektedir (Roizen ve Patterson, 2003, s. 1281).

Toplumda down sendromu ile hiç karşılaşmamış bireylerin yanı sıra, down sendromu olan çocuk sahibi ailelerin de bu konuda bilgi eksikliği olduğu sıklıkla görülmektedir. Bunun yanı sıra unutulmamalıdır ki down sendromu, bireylerin bir takım ilgi ve yeteneklere sahip olmasını engelleyen bir durum değildir. Doğru zamanda ve doğru yöntemlerin kullanılmasıyla bu yeteneklerin ortaya çıkması ve daha da gelişmesi söz konusudur.

Son dönemde, ülkemizde engelli bireylerin kişisel gelişimi ve topluma entegrasyonu yönünde olumlu çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar sonucunda öncelikle aileler çocuklarından utanmamayı, onlarla yaşamaktan korkmamayı, onların eğitim ve sevgi ile topluma entegre olabilecekleri inancını edinmişlerdir. Böylece toplumda bu konu üzerinde olumlu bir farkındalık yaratılmış ve down sendromlu bireylerin çalışabilecekleri, eğitim görebilecekleri kurum, kuruluş ve girişimlerin adımlarından olumlu sonuçlar alınmıştır. Ancak toplumda var olan engelli sayısı ve gelecekte olabilecek potansiyel düşünüldüğünde, bu adımların toplumsal farkındalığın yaygınlaşması noktasında hala yetersiz olduğu gözlemlenmektedir.

Sinema, "bireyden çoğula" bilgi akışını sağlayan, görsel-işitsel iletişim araçlarının en önemlilerinden birisidir. Belgesel sinema ise, günlük yaşamın bazı yönlerini betimleyen bağımsız bir sinema türüdür. Bununla beraber dünyayı, hayatı ve insanlığı çok daha derinden kavramamızı sağlayan, farkındalığımızı ve duyarlılığımızı artıran çok önemli bir anlatım aracıdır. Belgesel sinemanın ana işlevlerinden biri, toplumsal gerçekliği izleyici ile buluşturmadır. Bu açıdan bakıldığında, toplumda var olan bilgi ve farkındalığı arttırmada belgesel sinemaya çok fazla pay düşmektedir. Çünkü belgesel sinema bu sayede izleyicilerin kafasında bilgi ve farkındalık açısından bir anlam yaratır. Bu anlamın üretiminde ise, izleyicinin anlamlandırma sürecine eğiliminin önemi ortaya çıkmaktadır.

Alımlama Estetiği'nin temelinde, aynı konu ile ilgili olarak farklı bireyler tarafından yapılan farklı yorumlamalar yatmaktadır. Bu çerçevede belgeselin işlevinin alımlama estetiği ile birleştiğini söylemek mümkündür. Belgeselin amacı da izleyiciye bildiği tanıdığı kavramları, olguları ya da olayları bilinmeyen ve/veya herkes tarafından görülemeyen özellikleri ile göstermektir (Öcel, 2001, s. 1017). Bu noktadan hareketle çalışmada Alımlama Estetiği kuramından temellenerek Gökkuşuğuna Dokunmak adlı belgesel filmin izleyiciler tarafından nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymak temel amaç olarak belirlenmiştir. Buna ek olarak belgesel sinemanın izleyicinin konuya ilişkin bilgi ve farkındalık düzeyinde bir dönüşüm yaratıp yaratmadığının belirlenmesi de çalışmanın bir diğer amacı olmuştur.

Down Sendromu ve Down Sendromlu Çocukların Çalışma Koşulları

Down sendromu, sayısal kromozomal anomaliler arasında en sık görülenidir. Görülme sıklığı 1/600- 1/800 arasındadır. Yirmi birinci kromozomdaki fazla genetik materyal; dismorfik bulgular ve mental reartardasyona ek olarak konjenital kalp hastalıkları, gastrointestinal hastalıklar, epilepsi ve diğer nörolojik anormallikler, immün yetmezlikler, başlıca lösemi olmak üzere hematolojik hastalıklar, görme ve işitme bozuklukları, otoimmün ve endokrin hastalıklar, erken yaşlanma, Alzheimer hastalığı gibi pek çok klinik birlikteliğe yol açabilir. Bununla birlikte, bulguların sıklığı ve ağırlığı hastadan hastaya ve toplumdan topluma farklılık gösterebilir (Acar ve vd. 2014, s. 72).

Down sendromunda 21. kromozomdaki değişiklik 3 tipte olabilir. Yaklaşık %95 sıklıkta serbest (basit) tip kromozomal değişiklik görülür. Diğerleri; translokasyon ve %2-3 oranında görülebilen mozaik Trizomi 21'dir. İleri anne yaşı serbest (basit) tipte önemli bir faktördür. Translokasyon ve mozaik tip Trizomi 21 anne yaşından bağımsızdır (Acar; vd., 2014, s. 73). Down Sendromlu çocuklar genellikle yaşitlarından geç gelişim gösterirler. Bu çocuklar özel eğitim programları ile okuma yazma öğrenebilirler ve normal sınıflara uyum sağlayabilirler. (Aydın, 2014, s. 246).

Her aile, içinde bulunduğu toplumun yapısı, kendi özneliği, farklı kişilik özellikleri ve destek kaynakları nedeniyle, engelli çocuğa sahip olmaktan farklı şekillerde etkilenebilmektedir. Aileler, bütün bu karmaşık duyguların yanı sıra, sağlıklı büyümeyen, özellikle gelişim dönemi boyunca özründen kaynaklanan engeller yüzünden aileye aşırı sorumluluk yükleyen bir çocuk karşısında sürekli bir başarısızlık, mutsuzluk ve hayal kırıklığı yaşayabilmektedirler. Engelli çocuğa sahip olacaklarını öğrenen aileler şok, inkâr, üzüntü, kızgınlık, suçluluk, kaygı, kriz, sosyal uyumsuzluk, saldırganlık, depresyon, gerginlik, letarji, intihar, dış dünyanın tutumuyla yüz yüze gelmekten kaçınma, hayal kırıklığı, umutsuzluk gibi bazı duyguları ve tepkileri ortaya koymaktadırlar. Çoğu zaman gelişimsel süreçleri birbirine benzerdir ve yaşam boyu süren bir durum söz konusudur (Çatalbaş; vd. 2015, s. 154).

Down sendromlu bireyler çekik küçük gözler, basık burun, kısa parmaklar gibi ortak fiziksel özellikler taşımaktadırlar. Elbette istisnalar olmak ile birlikte down sendromlu bebekler, yaşitlarından daha yavaş büyümekte ve zihinsel gelişimleri de geriden gelmektedir. Eğer uygun eğitim programları ile desteklenir iseler down sendromlu çocuklar da lise, hatta üniversite bitirebilmekte, çalışabilmekte, bağımsız veya yarı bağımsız hayatlar sürerek toplum hayatı içinde anlamlı hayatlar kurabilmektedirler.

Ülkemizde Engellilerin %80'ine yakın bir bölümü iş gücüne katılmamaktadır. Bu oran, zihinsel engelliler arasında çok daha yüksektir. Türkiye'de yaşayan down sendromlu bireylerin 126 bine yakını iş aramaktadır (Türkiye Özürlüler Araştırması, 2002, s. 14). Down sendromlu bireylerin toplum içinde istihdamına yönelik yenilikçi modellerin en önemlilerinden biri olan down kafeler, engelli ve down sendromlu çocukların sosyal ve mesleki rehabilitasyon çalışmalarının sürdürüldüğü, bu bireylerin hayatına katkı sağlayan rehabilitasyon birimleridir. Yine de ülkemizde ki engelli ve çalışmayan bireylerin sayısı düşünüldüğünde hala bu çabanın yetersiz olduğunu ve artırılması gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Belgesel Sinema ve İzleyici Araştırmaları

Farklı tanımları olmakla birlikte, çoğunlukla gerçekte olan ilişkisi çerçevesinde ele alınan belgesel sinemanın, Dünya Belgesel Birliği'nin tarafından yapılan tanımı şu şekildedir: "Ya olgusal çekimle ya da, aslına sadık olarak yeniden kurulmak suretiyle yorumlanan gerçekliğin herhangi bir yönünü, akla ya da duygulara hitap edecek şekilde film üzerine kaydetme yöntemlerinin tümü, belgesel filmidir" (Mutlu, 1991, s. 151). Belgesel film alanının öncüsü ise, İngiliz Belge Okulu kurucusu John Grierson'dur. Grierson'un belgesel alanında ortaya koyduğu ilkeler birçok kişiye öncülük etmiştir (Rotha, 2000, s. 24).

Belgesel sinemaya geniş bir çerçeveden bakıldığında, gelişen teknolojilerin de sağladığı olanakların etkisiyle günümüz belgesel sinemasının biçim ve içeriğinde çeşitlilik gözlenmektedir. Genelde sinema sanatında, özeldede belgesel filmlerde biçim ve içerik bakımından bir dönüşüm ve gelişim göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, toplum ve izleyiciyle etkileşim içerisinde olmaları da kaçınılmazdır. Bu etkileşimin kimi zaman gözle görülür kimi zaman ise çok daha örtük gerçekleşir. Fiske'nin (2003, s. 205) de değindiği gibi medya metinlerinin toplumsal olarak kullanılma biçimleri metinlerin yapılarında açık bir biçimde görülmediği için metinsel çözümlemelerle ortaya konulamaz. Çünkü bu anlamlar metinlerin okurların toplumsal konularıyla buluştuğunda üretilmektedirler ve bu buluşmada okur anlamlandırma sürecinde beklenilmeyen/öngörülmemiş olan metin dışı etmenleri getirebilir.

Sinema ve izleyici arasındaki ilişkiye ilişkin çalışmalar çok fazla ön plana çıkmamakla birlikte, tarihsel süreçte var olagelmıştır. Hugo Munsterberg, filmin zihinsel katmanda işlediğine ilişkin görüşlerinde seyirciyi pasif konuma oturtarak, düş görür gibi bilinç dışı bir aktivite bulunduğunu kabul eden Freudien yaklaşımın aksine, izleyici ile izlenenin karşılıklı etkileşim içinde olduğunu iddia etmiştir. Munsterberg, izleyicinin yönetmenin partneri olduğu aktif bir süreç, güçlü bir zihinsel etkinlik olarak yaklaşan gelişkin bir sinema psikolojisi kuramı geliştirmiştir (Monaco, 2011, s. 372).

Süreç içerisinde kimi zaman sinemanın izleyiciler üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmalar yapılarak bu etkilerin ortaya konulması amaçlanmış, kimi zamanda bu etkiler göz önünde tutularak izleyicinin daha fazla etkilenmesi ve/veya maniple edilebilmesi için izleyici araştırmaları yapılmıştır. 1970'lere gelindiğinde, ilgili teorilerde sinemasal durumun zevklerinin psikanalizine ilişkin çalışmalar yapılırken, 1980'lerde ve 1990'larda izleyiciliğin sosyal olarak farklılaştırılmış formları üzerine analizler yapılmıştır. Bu süreçte okuyucu tepki teorisi veya alımlama teorisi özellikle Constance School of Reception

Aesthetis ile ilişkilendirilmiştir (Stam, 2014, s. 238).

Alımlama Estetiği ve Belgesel Sinema

Sanatın yapımından çok anlam sorunu üzerinde duran alımlama kuramı, diğer adıyla Yorumbilim (hermeutics), 1960'lardan bu yana önceleri edebiyat eserlerinin anlamı ve yorumu üzerinde, sonrasında ise daha geniş bir çerçevede görüp algıladığımız ve kurguladığımız dünyayı alımlama, kabullenme ve eleştirme biçimlerini irdelemektedir (Öcel, 2001, s. 1012). Alımlama Estetiği'ne göre anlam, bir metinde oluşmuş ve bütünleşmiş bir biçimde yatmaz, yalnız gücül halde vardır ve yalnız okur tarafından alımlandığı süreç içerisinde somutlaşır ve bütünleşir (Moran, 2013, s. 242). Alımlama Estetiği, büyük ölçüde Rus biçimcileri, göstergebilimciler ve yapısalcılar tarafından salt metne yöneltmiş olan odaklanmadan uzaklaşarak, yazar-metin ilişkisini metin-okur ilişkisine kaydırmışlardır (Ekiz, 2007, s. 125).

Alımlama Estetiği'nin temelinde, aynı konu ile ilgili olarak farklı bireyler tarafından yapılan farklı yorumlamalar yatmaktadır. Bu çerçevede belgeselin işlevinin Alımlama Estetiği ile birleştiğini söylemek mümkündür. Belgeselin amacı da izleyiciye bildiği tanıdığı kavramları, olguları ya da olayları bilinmeyen ve/veya herkes tarafından görülemeyen özellikleri ile göstermektir (Öcel, 2001, s.1017).

Algılamının ötesinde, bireyin algıladığı şeyi alımlaması, bundan kendine bir pay çıkarması ve anlamlandırması daha da önemlidir. Her birey için, bu dairenin merkezinde hangi algının öncelik kazandığının belirlenmesi daha sonra bireyin izlemeye sezgisel, mantıksal ve duygusal katılımını belirlemesi açısından önemlidir. Alımlama ne denli zevk veren, yoğun bir özellik taşıyorsa, bireyin izlemeye katılım oranı ve süresi o denli yoğun olacaktır. (Öcel, 2001, s.1028).

Yöntem

Bu çalışmada Alımlama Estetiği kuramından hareket ederek, down sendromlu çocukların yaşam ve çalışma koşulları incelenmiştir. Bu inceleme için, kendilerini farklı noktalarda geliştirebilmiş down sendromlu çocukları ve ailelerini, onların gözünden gerçekçi bir bakış açısıyla anlatan Gökkuşuğuna Dokunmak adlı belgesel film kullanılmıştır. Bu filmin izleyiciler tarafından nasıl anlamlandırıldığını ortaya koyabilmek için, araştırma kapsamında filmi izleyen katılımcılar ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Bu çalışmada izleyicilerin anlamlandırma süreçlerinin yanı sıra, onların bilgi ve farkındalık düzeyindeki etki de ölçülmüştür. Bu nedenle bu çalışmanın evrenini, kendisi Down Sendromlu olmayan ve down sendromlu yakını bulunmayan, böylelikle de down sendromlu bireylerin yaşam ve çalışma koşulları hakkında çok fazla bilgisi olmayan bireyler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise bu evrende yer alan, Eskişehir'de yaşayan ve çalışmaya gönüllü katılmak isteyen bireyler arasından rastsal yolla seçilen 14 kişi oluşturmaktadır. Bu tür çalışmalarda ki örneklem temsiline zorluğu, derinlemesine mülakat tekniğinin özellikleri ve filmi izleyicilere birlikte izletmenin daha yerinde olacağına ilişkin araştırmacı görüşü dikkate alınarak, görüşmeciler Anadolu Üniversitesi'nde lisans eğitimi gören 14 öğrenci ile sınırlandırılmıştır.

Çalışma kapsamında bu kişiler ile derinlemesine görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler

sırasında izleyicilere belgesel sinemaya bakış açıları, belgesel film izleme sıklıkları, down sendromuna ilişkin bilgi düzeyleri, down sendromlu bireylerin yaşam ve çalışma koşullarına ilişkin bilgi düzeyleri ve görüşleri ile Gökkuşacağına Dokunmak adlı belgesel filmi anlamlandırma biçimlerine ilişkin sorular yöneltilmiştir. Daha sonra ise, bu belgeselin katılımcıların konuya ilişkin bilgi ve farkındalık düzeylerinde bir dönüşüm yaratıp yaratmadığını ölçmek için de öntest ve sontest yapılmıştır.

Bulgular

Alımlama Estetiği açısından, bireylerin filmi izlemeden önce, belgesel film türüne bakış açıları, bu konudaki ön deneyimleri, gönderici kavramını ne derece güçlü ve otoriter bir yapıya oturttukları da iletinin algılanmasını ve konumlandırılmasını etkileyeceğinden önemlidir (Öcel, 2001, s. 1023). Araştırmaya katılan izleyicilerin tamamı sıklıkla film izlemekte, bu sayı haftada en az 3, en fazla 8 olmak üzere değişkenlik göstermektedir. İzleyicilerin belgesel film izleme sıklığı ise, ayda yaklaşık 3-5 arasında değişmektedir. Bu sıklık, izleyicilerin sinema ve belgesel sinema ile yakın ilişki içerisinde olduğunun işareti bir göstergedir. Bu yakın ilişkilerinin filme ilişkin anlamlandırma sürecini olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında katılımcılara film izletilmeden önce, konuya ilişkin bilgi ve farkındalık düzeylerini ölçmek amacıyla down sendromu ve down sendromunun belirtileri ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan izleyicilerden çoğunun aşağıdaki yanıtlarında görüldüğü üzere, down sendromu ile ilgili net ve ayrıntılı bir bilgisi olmadığı gözlenmiştir:

E.O. Down sendromuyla ilgili hastalığın terimsel kısmını pek bilmiyorum, ama sanırım kromozom eksikliğinden kaynaklanan bir hastalık olduğunu düşünüyorum. Öyle biliyorum yani.

ET. İşte bu hep etrafta gördüğüm kadarıyla, tamamıyla bir kromozom sayısı fazlalığından oluşan, aslında bir hastalık da demek istemiyorum buna. Onun olmadığını bilincindeyim. 49 kromozom hani 1 kromozomun fazla olmasından dolayı, onların daha hassas olması diye biliyorum ama. Bu kadar.

H.Y.: Kromozom fazlalığıyla ilgili bir durumu sanırım. Daha önce ben down sendromlu çocuklar ile ilgili bir görüşme yapmıştım. Bazı şeylere fazla takılıyorlar. Hatta bir arkadaşım da kısa filmini izlemiştim yanlış hatırlamıyorsam. Sürekli bir şeye takıldığı için onu düzeltmeye çalışıyordu. Aklıma gelen şey açıkçası bunlar, çok fazla şey aklıma gelmiyor.

M.M.: Çok fazla bir bilgim yok aslında ama, sadece kromozom sayısı ile ilgili bir şey olduğunu biliyorum. Ve Türkiye’de ve dünyada yaygın olduğunu biliyorum.

Ö.S. : Down sendromu bir eksi kromozomdu sanırım ya da bir fazla da olabilir. Kromozom sayısı ile alakalı bir sıkıntı insan genetiğinde. Budur bildiğim kadarıyla.

S.N.A: Down sendromu bence, bir çocuğun anne karnında oluşan mutasyondan kromozomlarının etkilenmesi sonucu bir eksiklik. Yani kromozom olarak, bünyesel olarak bir eksiklik.

S.A: Bildiğim kadarı ile down sendromu doğuştan gelen bir hastalık

Araştırmaya katılan izleyiciler, down sendromu konusundaki bilgileri dikkate alınmadan seçilmişlerdir. Katılan 14 kişinin yarısından fazlasının, down sendromu ve belirtilerine ilişkin net bir bilgiye sahip olmamasını ya da yanlış bilgiye sahip olmalarını, toplumda konuya ilişkin farkındalık düzeyinin düşüklüğünün işareti olarak değerlendirmek mümkündür.

Çalışma kapsamında, izleyicilere Gökkuşuğuna Dokunmak adlı belgesel filmi izletmeden önce ve izlettikten sonra, down sendromlu çocukların eğitim süreçlerine ilişkin bilgilerini ölçmeye yönelik sorular sorulmuştur. Katılımcıların ön test ve son test cevaplarına ilişkin örnekler aşağıdaki gibidir. Cevaplardan da görüldüğü gibi, izleyicilerin filmi izlemeden önce down sendromlu bireylerin eğitim süreçlerine ilişkin bilgi ve ilgileri yok denilecek kadar azdır. Film izledikten sonra yapılan son test görüşmelerinde, konuya ilişkin bilgi ve dolayısıyla farkındalık düzeylerinde olumlu bir gelişim olduğu gözlenmiştir. Bu dönüşüm bir yandan Alımlama Estetiği açısından belgesel sinemanın, “bilgisellik” yönü ile katılımcılar tarafından alımlanıp anlamlandırıldığının göstergesi iken, eşzamanlı olarak bireyler üzerindeki etkisinin de işaretidir. İzleyicilerin yanıtları, belgesel filmde yer alan bilginin izleyici tarafından anlamlandırılarak somutlandığının göstergesidir.

C.T: (öntest): Hiçbir bilgim yok.

C.T: (son test): Eğitim alabildiklerini biliyorum.

E. G (ön test): Tabiri doğru mu bilmiyorum, ama down sendromu kendi içinde bölümlere ayırırsak, “ağır geçen rahatsızlıkların” belki daha özel bir eğitime ihtiyacı vardır. Ama daha hafif şekilde bu rahatsızlığı geçiren kişiler, genel-geçer okullarda eğitim alarak iyi yerlere gelebiliyorlar ve sosyal topluma katılabiliyorlar diye biliyorum.

E.G. (son test): Down ile barışık bir aileyse ve çocuğunu diğer çocuklardan ayırmazsa, önemli bir eğitim olarak kültür-sanat ve diğer alanlarda başarılı olabildiklerini biliyorum.

E.B (öntest): Sanırım okullarda özel sınıflarda eğitim alıyorlar. Onun dışında bir bilgim yok.

E.B (son test): Okullarda, özel eğitim sınıflarında eğitim gördüklerini biliyorum. Bir de sanırım onlarla ilgilenen dernekler, özel kuruluşlar oluyor.

İ.K. (ön test): Eğitim gördükleri takdirde etkili olabildiklerini biliyorum. Fakat bunu belediye mi, devlet mi yapar o konuda bir bilgim yok.

İ.K. (son test): Eğitime normal bir çocukluğa göre, daha çok üstüne düşülmesi gerektiğini biliyorum. Eğitim konusunda özellikle sevginin ön plana çıkartılarak, çocuklara daha özenle yaklaşılması gerektiğini biliyorum.

Yanıtlardan anlaşıldığı üzere, izleyicilerin filmde yer alan bilgiyi anlamlandırma ve yorumlama sürecinde farklı bakış açıları sergiledikleri görülmektedir. Bu durum Alımlama Estetiği'nin temelinde ki, aynı konu ile ilgili olarak farklı bireyler tarafından yapılan farklı yorumlamalara örnek oluşturmaktadır. Buna benzer olarak katılımcılar filmin toplumsal bir soruna göndermeleri hakkında da farklı okumalar yaptıkları görülmüştür:

M.C.M: Bence en önemlisi, toplu taşımaya adapte olabilmeleri ve sürekli gelen

müşterilerle iletişim halinde olabilmeleri.

S.A: Eğitimcinin anlattığı gibi acımamalıyız. Sohbet etmeliyiz. Sonuçta onlara nasıl davranacağımız konusunda bilgi veriyor.

G.K: İlk başta iş yerine giderken aileler çocuklarını kendilerini götürüyorlardı. Daha sonra çocuklar kendileri gitmeye başladı. Bu, sosyalleşme alanında çok büyük bir şey çocuklar için. Daha sonra, bir anne çocuğunu kabullendiğini ve her yere onu da yanında götürdüğünü söylüyordu.

F.T: Bir çocuğun annesi şey demişti; “Hiçbir zaman çocuğumu kimseden saklamadım, utanılacak bir şeymiş gibi görmedim.” Bu olabilir aslında. Ailesi onu öyle yetiştirdiği için özgüven olarak çok da başarılı.

O.D: Toplum sadece down sendromluları değil, kendinden farklı gördüğünü sürekli bir ayırıştırma çabası içinde. Yani ben öyle gözlemliyorum. Kendinden farklı olana çok iyimser bir bakış açısı yok. Hoşgörüyü aslında daha çok öne çıkarıyor gibi.

Katılımcıların bu yanıtları, farklı içerik ve amaçla çekilen belgesel filmlerin toplumsal sorunlar, yapı ve olaylardan beslendiğinin ve yine topluma dönüş yaptığının ifadesidir. Bu aynı zamanda her izleyicinin down sendromlu çocukların hayatları, eğitim süreçleri, çalışma ortamları ve aileleri ile ilgili içeriğe ilişkin bu farklı okumalarını Alımlama Estetiği açısından bireylerin kendi kültürel sermayelerinde ve yaşama bakışlarındaki farklılıkla ilişkilendirmek mümkündür. Katılımcıların filmde anlatılanların ne olduğuna ilişkin bir diğer soruya verdikleri yanıtlar da bu durumu destekler niteliktedir:

M.C.M. : Hastalığın başlangıcında nasıl anlaşılabileceğinden bahsetti. Onun dışında, eğitim sürecinden geçtikten sonra çeşitli mesleklere adapte olabildiklerini öğrendim.

İ.K: Down sendromuyla ilgili, aslında her bireyin günlük hayatta normal insanlar gibi var olabilecekleri. Sadece diğer insanların ilgisi ve sevgiyle, ayırım çekmeden aramıza katılabileceklerini anlatıyor.

H.M.: Aslında onların belli bir eğitim sürecinden sonra bir şeyler yapabileceğini, toplumdaki dışlanmamaları gerektiğini anlatıyor.

Ö.S.: Nasıl belli olduğunu anlattılar, neler yaşadıklarını anlattılar. Mesela başka bir kişinin yeni çocuğu doğuyor ve down sendromlu oluyor. Psikolojisini düzeltmek açısından bu filmi izlemesi yararlı olabilir.

S.A: Daha çok, down sendromluların ilk başta yaşadıkları ve bir şeyler yapmaya başladıktan sonra iyi durumları. Bunun farkı daha çok.

G.K.: Çocukların içindeki o saf iyilikten bahsediyor. Kendilerine güvensizliklerinden bahsediyor. Bir babanın söylediği bir şey vardı mesela. Çocuklar kırıp dökmesin diye bazı eşyaları sabitledik falan diyor bir yerde. Ben buradan şöyle bir şey çıkarabilirim; bu çocuklar çok saf, iyi niyetleri var. Ama sinirlendikleri zaman sert şekilde karşılık verebiliyorlar, bunu gösterdi. Hatırladığım bu kadar.

O.D: Üzerlerine gidildiği zaman topluma kazandırılabilirler. Benim için en önemlisi oydu.

E.O: Down sendromunun nasıl teşhis edildiği ve bundan sonra yapılması gereken süreç. Hastalığa sahip kişiye nasıl yaklaşılması, neler yapılması gerektiği. Bunları anlatıyor.

Katılımcılara belgeselin amacının ne olduğu sorusuna ise birbirlerine benzer olarak çoğunlukla, farkındalık yaratmak ve bilgi vermek olduğunu dile getirmiştir:

C.T.: Down sendromu hakkında bilgi edindirmek bilmeyenlere. Amacı bana kalırsa bu.

E.G.: Down sendromu hakkında farkındalık yaratmak. Bu kişilerin bizden bir farkı olmadığı, hepimizin geçirebileceği bir rahatsızlık kadar bir rahatsızlık olduğu kanısına vardım.

F.T: Kesinlikle farkındalık yaratmak.

G.K: Down sendromluların çalışma ortamı ve sosyal ortama kazandırılmasının mümkün olabileceğini göstermek.

Ö.S. Bu konu hakkında bir farkındalık oluşturmak.

O.D.: Filmin amacı, down sendromluları hastalıklı bireyler gibi görmek değil, normal insanlar olarak nasıl hayata kazandırabiliriz, onu bulmak. Özellikle bazı aileler mesela, çocuklarının böyle olduğunu ilk başta kabullenmek istemiyorlar ve bu yüzden eğitimleri aksiyor. Belgeseldeki insanlar çok mutlulardı ve çalışıyorlardı. Yani normal bir hayatları var ve gültü eğleniyorlardı.

H.M.: Bu konuda fikri olmayan insanlara bu sürecin nasıl yaşandığını, nasıl topluma kazandırıldıklarını anlatmak.

İ.K: Down sendromlu bireylerle aileleri hakkında bilgi vermek ve onlar hakkında duyarlılık yaratmak.

Katılımcıların yanıtları Alımlama Estetiği çerçevesinde farklı anlamlandırmaların yanı sıra yakın ve benzer anlamlandırmaların söz konusu olabileceğinin göstergesidir.

Film, down sendromuna ilişkin bilgi ve farkındalık düzeyinizde bir değişim yarattı mı sorusuna verdikleri yanıt, belgesel sinemanın izleyicilerin bilgi ve farkındalık düzeylerinde olumlu yönde bir değişim yarattığının ve yaratabileceğinin göstergesidir:

C.T. Kesinlikle yarattı, evet. İlk başta çok bilgili değildim down sendromluları hakkında, ama baya bir fikrim oluştu. Çocukları ve ailelerini görmek onların bakışından öğrenmek güzeldi.

E.G: Yarattı evet. Down sendromunu tanıdım. Sosyal hayat ve sanat eseri yaratma çabalarını izledim. Tepebaşı'ndaki çalışma oldukça iyiydi. Orada onların bir izinin olması oldukça güzeldi.

E.B: Evet yarattı, yapabileceklerine dair bilgim oldu. Toplumsal hayata bu kadar iyi adapte olabildiklerini bilmiyordum, bunu çocukların hayatlarını izleyerek öğrenmiş oldum.

O.D: Evet kesinlikle, daha önce görmediğim birçok şeyi filmde gördüm. Ben onların çok bir şey yapabileceklerini zannetmiyordum. İlk başta garsonluk ya da aşçılık. Mesela, bu kadar kabiliyetli olduklarını bilmiyordum. Meslek anlamında bir şey yapabileceklerini zannetmiyordum, bunu yapabildiklerini gördüm.

Anlatının görsel-işitsel ya da bilgi yoğunluklu bir film olması, alıcının algılarındaki belli bir keskinliği de gerekli kılmaktadır. Sorun yalnızca görüntülerin ya da bunlara eşlik eden seslerin belli bir dizge ile izleyiciye gönderilmesi değil, bu göndergenin izleyici

tarafından da belli bir biçimde anlaşıp yorumlanmasının bunlara işlevsel bir anlam yüklenmesinin de sağlanmasıdır. (Öcel, 2001, s. 1020). Katılımcıların bu yanıtları Alımlama Estetiği açısından bu belgeselin aktarım dili ve alanının izleyicilerin alımlama, anlamlandırma süreçlerinde etkili olduğunun işaretidir.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında toplumsal bir sorunu ele alan belgesele ilişkin anlamlandırma sürecinde sorunun farklı boyutlarına vurgu yapan izleyiciler Alımlama Estetiği açısından filmde yer alan bilgileri kendi kişisel özellikleri, bilgi ve ilgi düzeyleri ve bakış açılarıyla anlamlandırarak somutlamışlardır. Bu çerçevede hem boşlukları kişisel parametreleri çerçevesinde doldurmuşlar hem de filmi okumada kimi zaman paralellik gösterirken, kimi zaman da bireysel farklılıklarını da ortaya koymuşlardır. Filmin konuya ilişkin bilgi ve farkındalık düzeylerine katkı sağladığını dile getirmişlerdir. İzleyicilerin down sendromlu çocukların hayatları, eğitim süreçleri, çalışma ortamları ve aileleri ile ilgili içeriğe sahip Gökkuşağına Dokunmak adlı filme ilişkin farklı farklı okumalar yapmaları, genelde sanat yapıtının özelde de belgesel sinemanın farklı okumalara açık olduğunun ve izleyicileri farklı noktalardan yakalamasının söz konusu olabileceğinin göstergesidir. Elde edilen sonuçlar anlamın üretiminde izleyicinin anlamlandırma sürecine eğilimin önemi ortaya çıkmaktadır. İzleyicilerin filme ilişkin okumaları ve yanıtlarında ki dönüşüm toplumsal bir soruna ilişkin izleyicinin bildiği tanıdığı kavramları, olguları ya da olayları bilinmeyen ve/veya herkes tarafından görülemeyen özellikleri ile gösteren belgesel sinemanın işlevini yerine getirdiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Çalışma kapsamında derinlemesine görüşme yapan izleyicilerin tamamı, sinema filmleri ile yakından ilgilenmekte ve sıklıkla film izlemektedirler. Katılımcı grubun büyük bir çoğunluğu, sıklığı daha az da olsa belgesel film izlemektedir. Herhangi bir şeyden etkilenmek için onunla ilişki içerisinde olmak gerektiği dikkate alındığında, izleyicilerin sinema ve belgesel sinemaya ilgilerinin olmasının, filme ilişkin alımlama ve okuma sürecinde önemli bir etken olduğu düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında katılımcı gruba yapılan ön test sonucunda, bu grubun down sendromu, down sendromunun belirtileri, down sendromlu bireylerin eğitim ve çalışma koşulları hakkında bilgi, ilgi ve farkındalık düzeylerinin düşük olduğu; net bir bilgilerinin olmadığı, eksik ya da yanlış bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Eğitim düzeyleri ortalamanın üzerinde olan bu izleyicilerden alınan sonucu, toplumda konuya ilişkin farkındalık düzeyinin düşüklüğünün işareti olarak değerlendirmek mümkündür. İzleyicilere Gökkuşağına Dokunmak adlı belgesel filmin izletilmesinin ardından yapılan son test görüşmelerinde, konuya ilişkin bilgi ve dolayısıyla farkındalık düzeylerinde olumlu bir gelişim olduğu gözlenmiştir. Alımlama Estetiği açısından katılımcıların bireysel özellikleri çerçevesinde oluşan farklılıklarının filme ilişkin anlamlandırmalarında da farklılık yarattığı görülmüştür.

Kaynakça

- Abbeduto, L. Warren, S., F. & Conners, F., A. (2007). Language Development in Down Syndrome: From The Prelinguistic Period to The Acquisition of Literacy. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Review*, Volume 13, Issue 3.
- Acar, M. & Ark. (2014). Down Sendromlu Hastaların Demografik ve Klinik Özelliklerinin Değerlendirilmesi: Tek Merkez Deneyimi. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, No: 2.
- Aydın, B. (2014). Down Sendromlu Bireylerin Dil Kullanımının Sesbilimsel İncelemesi: Nörodilbilimsel Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 18, Sayı 3.
- Crane, E. & Morris, J. K. (2006). Changes in Maternal Age in England and Wales- Implications for Down Syndrome. *Down Syndrome Research and Practice*, Volume 10, Issue 1.
- Çatalbaş, B., Manav, G. ve Ocağcı, F. (2015). Kalp Hastalığı Olan Down Sendromlu Çocukların Ebeveynlerinin Umutsuzluk Düzeylerine Aile Merkezli Hemşirelik Yaklaşımı. *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 3.
- Ekiz, T. (2007). Alımlama Estetiği Mi? Metinlerarasılık Mı? *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 47, 2 (2007) 119-127.
- Fiske, J. (2003). İletişim Çalışmalarına Giriş. (Çev. İrvan, S.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Monaco, J. (2011). Bir Film Nasıl Okunur? (Çev. Yılmaz, E.) İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Moran, B. (2013). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mutlu, E. (1991). Televizyonu Anlamak. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Öcel, N. (2001). Alımlama Estetiği ve Belgesel Sinema Açılımları. 5. Uluslararası Belgesel Film Yapımcıları Konferansı. 17-21 Ekim. S. 1009-1032.
- Roizen, N. J. & Patterson, D. (2003). Down's Syndrome. *The Lancet*, Volume 361, No: 9365.
- Rotha, P. (2000). Belgesel Sinema. (Çev. Şener, İ.) İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- Sherman, S. L., Allen, E. G., Bean, L. H. & Freeman, S. B. (2007). Epidemiology of Down Syndrome. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, Volume 13, Issue 3.
- Stam, R. (2014). Sinema Teorisine Giriş. (Çev. Salman, S. & Asatekin, Ç.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Türkiye Özürlüler Araştırması (2002). Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 2913.

YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE FİLM İZLEME ALIŞKANLIKLARI

Sibel KARADUMAN¹

Özet

Günümüzün iletişim olanakları internet ve sosyal medyayla birlikte yeni bir boyut kazanırken sinema sektörü de bu gelişmelerden birçok farklı yönde etkilenmektedir. İnternetin erişebilirliği, hızı ve kapasitenin artmasına paralel olarak insanlığın televizyon izleme alışkanlıklarında olduğu gibi, film izleme alışkanlıklarında da birçok değişiklik olduğu görülmektedir. Bir önceki dönemde sinema filminin gösterimi sinema salonlarının ardından dvd ve daha sonra televizyon aracılığıyla mümkünken, bugün neredeyse istenilen her filme sinema salonu gösterimi dışında yasal ya da yasal olmayan birçok yoldan ulaşmak mümkündür. Bunun bir yolu televizyon platformlarında ücretli olarak filmi satın almakken, diğer bir yolu yasal olmayan internet sitelerinden filmi indirmek ya da online olarak izlemektir. Bunun sinema sektörüne zararları ayrı bir çalışma konusudur. Bu çalışmada bu durumun sektörel ve ekonomik boyutları dışındaki, genç sinema izleyicisinin internet üzerinden film izleme alışkanlıkları ve motivasyonu ele alınmıştır. İnternet ve bilgisayar kullanımına daha yatkın, iletişim teknolojileri kullanımı daha üst düzeyde olması bakımından çalışma evrenini üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Alan araştırması yöntemi kullanılarak, verilerinin anket tekniğiyle çözümleneceği çalışmada, örneklem olarak çalışma evrenini temsil ettiği düşünülen Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileri belirlenmiştir. Öğrencilerin internet üzerinden film izleme alışkanlıklarının ve motivasyonlarının neler olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Yeni medya, Online film.

NEW COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND FILM WATCHING HABITS

Abstract

As the means of communication of our day gain a new dimension with internet and social media, the cinema sector is being affected in many different dimensions from these developments. It is observed that the increases in internet access, speed and capacity has made significant changes in television watching habits of people as well as their movie watching habits. Whereas in previous times it was possible to watch movies via DVD's and afterwards on television, today it is possible to reach almost any movie using legal and illegal methods apart from viewing it in the cinema. One of these methods is purchasing the movie from television platforms, whereas another method is downloading movies from illegal internet websites or watching them online. The harmful effects of this issue to the cinema industry are the topic of another study. In this study, the online movie watching habits and motivation of cinema viewers will be examined instead of the sectoral and economic dimensions of this situation. The population of the study consists of university students since they are more inclined to internet and computer use and since they use communication technologies more. In this study which employs field research method and survey technique to analyse the data, a sample of students of Faculty of Communication Akdeniz University whom are thought to represent the target population is selected. The study is aimed to reveal habits and motivations of students for watching movies online.

Keywords: Cinema, New media, Online movies.

Giriş

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) tarafından hazırlanan 2017 yılı bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin raporda dünya çapında genç nüfusun internet kullanım oranının yüzde 70 olduğu belirtilirken, rapor verilerine göre 104 ülkede genç nüfusun (15-24 yaş) yüzde 80'inden fazlasının çevrim içi olduğu görülmektedir. Bu oran gelişmiş ülkelerde yüzde 94'e ulaşırken, gelişmekte olan ülkelerde yüzde 67, az gelişmiş ülkelerde ise yüzde 30 olarak karşımıza çıkmaktadır.² Gündelik yaşantımızda kullanımı giderek artan "bilgisayar, internet ortamı, cep telefonları, oyun konsolları, I-pod veya veri bankası kayıtlayıcıları, kısaca tüm bu dijital teknolojiler yeni medya başlığı altında toplanabilir" (Binark, 2007, s. 21). Yeni medya ortamları ve sunduğu teknolojik olanaklar, bireyler, kurumlar ve şirketler için önemli bir iletişim platformu haline dönüşmüştür. Dijitalleşmeyle birlikte teknolojik gelişmelerden sinema sektörü de etkilenmiştir. "Zaman içinde iletişim teknolojisindeki gelişmeler iletişimin içeriğini ve niteliğini de değiştirmiştir. Teknolojik gelişmeler sayesinde sinema ve televizyon dünyasına her geçen gün yeni teknolojik aletlerin katılmasıyla bu iletişim araçları yeni bir yapıya kavuşmuş, etkileri farklılaşmıştır" (Künüçen, 2007, s. 227). Bugün internete bağlı bilgisayarlar tıpkı televizyon gibi her yerde bulunduğu için internet kullanımı artık gündelik yaşamın ayrılmaz/kanıksanmış bir popüler kültür faaliyeti haline almıştır. İnternet, herkese ağ üzerindeki kamusal alana ulaşarak bir yandan her bir kullanıcının kendi varlığını ortaya koyduğu bir ortam sunarken, diğer taraftan da çeşitli bilgilere, resimlere ya da multimedyaya ulaşma olanağı sağlamaktadır. (Çomu ve Halaiqa, 2014, s. 27)

Televizyon, video, dvd teknolojilerinden sonra iç mekanlardaki sinema izleme pratiklerine günümüzde internetin gelişmesi ve hızlanmasıyla birlikte internete bağlanılan cihaz türlerinin çeşitlenmesiyle (masaüstü bilgisayar, dizüstü bilgisayar, tablet, akıllı telefonlar gibi) online film izleme siteleri de eklenmiştir. Yapımcılar büyük uğraşlar ile ortaya çıkardıkları filmleri vizyonda gösterime koyarak, yapımlarını sinema izleyicisiyle buluştururlar. Ancak teknolojik gelişmeler, sinema filmi ile sinema izleyicisinin bulunduğu mekanları/ortamları, sinema salonlarından(dış mekan), ev ortamlarına (iç mekan) doğru değiştirmiştir. Online film izleme sitelerinin yüksek çözünürlükteki görüntü kalitesi, filmlerin tek parça olarak bir bütün şeklinde siteye konması, film izleme keyfini kesecek reklamların olmaması, arşiv genişliği, tüm bunlara erişimin ücretsiz olması gibi faktörler, sinemaseverler için pek çok cazip seçeneği bir arada sunmaktadır. Hulu, Documen.tv, Onlinefilm gibi web tabanlı sistemler film yapımcılarına online film kiralama ya da satın alma gibi yeni ve çeşitli fırsatlar açarak hızla gelişmektedir. Web tabanlı sistemlerin bir gelir kaynağı olarak kendini göstermesi, uygulanabilir güvenli DRM teknolojilerinin hayata geçirilmesi, yüksek hızlı internet erişimi, film üzerinde denetim sağlama gibi özellikleriyle internet, sinema sektörüne cazip gelmektedir" (Erkılıç ve Toprak, 2012, s. 15).

Yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı dijital olanaklar sayesinde, günümüz sinema izleyicisi geleneksel konumundan sıyrılmış, televizyon ve videodan sonra internetin sunduğu olanaklarla film izleme kültürünü kendi yaratmaktadır. Bu çalışma tam da bu noktada dijitalleşmeyle birlikte birçok değişim ve dönüşümün yaşandığı sinema sektöründe, film izleme alışkanlıklarının da ne yönde değiştiğini ve etkilendiğini ara-

2.(<http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2017.pdf>).

tırmayı ve ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmada dijitalleşme ve yeni medyayla ilgili kavramsal bakış açısına yer verilmiş, yaşanan teknolojik değişim ve dönüşümler ile sinema izleyicisinin film izleme alışkanlıkları ve motivasyonları arasındaki etkileşim ele alınmıştır.

Dijitalleşme ve Sunduğu Olanaklar

Sayısallaşma (dijitalleşme) analog mesajların (söz, resim, mektup) nakledilebilen, işlenebilen ve elektronik olarak depolanabilen ayrı ayrı vuruşlardan oluşan sinyallere dönüştürülmesi sürecidir. Ses, görüntü ve metin halindeki mesajlar sayısallaştırıldığında, kolaylıkla birleştirilebilmekte ve bu özellik de geçmişte olanaksız olan bilginin entegrasyonunu mümkün kılmaktadır. Sayısallaşmanın etkileri telekomünikasyonun çok ötesinde de gelişmektedir. Ses, görüntü ve metinlerin birlikte işleme olanağı, bilgisayarlar için tasarlanan çok geniş bir multimedya uygulaması sağlamaktadır. Bunun yanı sıra telefon, müzik, fotoğraf, radyo, televizyon ve bilgisayar gibi tüm iletişim araçları sayısal hale gelmiştir. (Özçağlayan, 1998, s. 94-96). 1990 yıllarda başlayan çalışmalarla uydu yayınlarının büyük oranda dijitalleştiği görülmektedir. 90'lı yıllar analog formattan dijital formata geçiş formatıydı. Dijital görüntü ve ses iletimiyle birlikte dijital yayıncılığa geçilmiştir. Dijital yayıncılık, kullanıcılara daha kaliteli görüntü ve sesi beraberinde getirmiştir. Dijitalleşme, birçok medyayı tek bir altyapıda toplamış ve bu "multimedya özelliği" yayıncılığın temelini oluşturulmuştur.

İnternet, dünya çapında binlerce bilgisayar ağını, birbirine bağlayan bir ağ olarak iletişim teknolojilerinin bilindik niteliklerinin sınırlarını zorlayan ve iletişim pratiğini büyük ölçüde dönüşüme uğratan bir teknolojidir (Başaran, 2010, s. 145). İnternet yeni bir elektronik iletişim teknolojisi, yeni bir örgütlenme biçimi ve yeni bir iletişim aracı olarak tanımlanmaktadır. İnternetin hızlı bir şekilde dünyada yaygınlaşmasında teknolojiye yenilenmeler sayesinde daha hızlı enformasyon akışı ve daha küçük alanlara daha büyük veri depolama kapasitelerinin gelişmesi etkili olmaktadır. İnternet, enformasyonun metin, ses, grafik, fotoğraf ve video gibi birden çok iletişim biçimini bir araya getirerek işleyen bir süreç olarak çok farklı alanlarda kullanılabilir. Böylece bilgi depolama, yayma, interaktif iletişime olanak verme, hızlı ve ekonomik olma, elektronik ticaret potansiyeli gibi özellikler internetin yaygınlaşmasını sağlamaktadır. (Erkılıç ve Toprak, 2012, s. 11)

"Yeni medya" terimi de, geleneksel medyadan (kitap, televizyon ve radyo) farklı olarak, sayısal medyayı, özellikle etkileşimsel medyayı, internet ağlarını ve sosyal iletişim medyasını nitelemek için kullanılmaktadır. Yeni medyanın en önemli karakteristiği "etkileşimsellik"tir. "Etkileşim, kaynak ile alıcı arasındaki ya da daha geniş şekliyle herhangi bir sayıda kaynak ve alıcı arasındaki çok yönlü iletişimdir." (Pavlik'ten akt: Aytekin, 2012, s. 106). Dahlgren'e göre etkileşim aslında iki açıdan oluşur. İlk olarak vatandaşların medyayla karşılaşmaları gerekmektedir. İkinci yönü ise, vatandaşların kendi arasında iki kişilik konuşmalardan büyük toplantılara kadar her şeyi içerebilir. Müzakere olarak şekillendirilmiş olsun veya olmasın vatandaşlar arasındaki etkileşimi işaret etmek, gündelik hayatın toplumsal bağlarına doğru bir adım atmaktır. Etkileşimin kendi bölgeleri ve alanları, söylesel pratikleri ve psikokültürel yönleri vardır, bu anlamda kamusal alan çok akıcı ve yayılma kalitesine sahiptir...İnternetin gelişimiyle

birlikte yurttaş etkileşimi, çevrimiçi yollar üzerinden önemli tarihsel bir adım atmış ve kamusal alanın yayılma karakteri daha önemli hale gelmiştir. (Dahlgren, 2017, s. 176)

Yeni medya terimi, bilgi ve iletişim teknolojileri ile bunlarla bağlantılı, sosyal bağlamları, iletişim becerilerini arttıran cihazları, bu cihazları kullanılarak geliştirilen iletişim etkinlikleri ile pratiklerini ve bu cihazlarla pratikler etrafında şekillenen sosyal düzenleme veya örgütlenmeleri kapsamaktadır. (Lievrouw ve Livingstone'dan akt: Binark, 2014, s. 15) Manovich'e göre yeni medyanın beş temel niteliği vardır: Sayısal temsil (numerical representation), modülerlik (modularity), otomasyon (automation), değişkenlik (variability) ve kod çevrimi (transcoding) (Manovich, 2001, s. 27-48). Dijital (sayısal) teknolojiye sahip olan yeni medya, sayısal ağların karşılıklı bağlanabildiği çoklu medya ortamlarını içermektedir. "Farklı iletişim araçlarıyla dijital teknolojilerin biraradılığı anlamında "yakınsaklık" kavramını kullanan Laughey, teknolojik yakınsaklığın medya üretim, dağıtım ve tüketiminde ortaya çıktığını belirtir. Metin, müzik, görsel ve işitsel içeriğin tümünün artık standart bir ağ tabanlı bilgisayar yardımıyla üretildiğini söyleyen Laughey, dijital televizyon teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin evlerdeki mevcut televizyon egemenliğini tehdit etmeye başladığı görüşündedir (Laughey, 2010, s. 159-160). Kitle iletişim araçları, telekomünikasyon ve bilgisayar sistemlerinin biraradılığı, literatürde yöndeşme (convergence) kavramı ile de açıklanmaktadır. "Sesin, verinin, metnin ve görüntünün tek bir altyapı üzerinden iletilmesi, aynı ortamlarda işleme tabi tutulmasını ifade eden kavram, dijitalleşme sayesinde gerçekleşmektedir" (Uğur'dan akt: AYTEKİN, 2012, s. 106).

Görüntü ve sesin iletişim ortamına taşındığı, karşılıklı bilgi alışverişi ve etkileşimin sağlandığı, zaman ve mekan sınırlılıklarını ortadan kaldıran sayısal ağları aynı anda (eşzamanlı) birleştirebilen özellikler yeni medya ortamını oluşturan özelliklerdir. "Dolayısıyla yeni medya sayısal ağlara bağlanabilme, bu bağlantının, yani karşılıklı işleyen (two way communication) akışkan bir ağı sağladığı çoklu ortam özelliklerini kullanıcılarına yeni hizmet seçenekleri olarak sunabilme olanağına sahiptir" (Törenli, 2005, s. 87).

Sinema açısından ise sesin ve görüntünün dijital olarak kodlanabilir olması verilerin daha kolay depolanmasını ve uzak mesafelerde de kısa süre içinde erişilebilir olmasına ve de kolaylıkla kopyalanabilir olmasına olanak vermektedir" (Özarslan, 2014). Dijital gösterim, daha önceki geleneksel üretim biçiminin aksine seyirciyi çok daha fazla merkezine koyan ve onun beklentilerine göre kendi dinamiklerini yenileyen bir aşama olarak olanaklarını gün geçtikçe arttırmaktadır" (Öz, 2012, s. 69). Bir metnin başka metinlerle bağlantı verebilmesi özelliği olan hipermetinsellik ile yeni medya kendine özgü anlatı olanaklarını da beraberinde oluşturmuştur. "Bu yeni anlatı düzenini Henry Jenkins, transmedya anlatım (transmedia storytelling) kavramını kullanarak açıklar (Jenkins, 2011): "Transmedya anlatım, bir kurmacanın (fiction) ayrılmaz öğelerinin bütünsel ve koordine bir eğlence deneyimi yaratmak amacıyla birçok dağıtım kanalına sistematik bir şekilde yayılması işlemini temsil eder" (Jenkins'den akt: Vatansever, 2013, s. 76).³ Jenkins, trans-medya markalaşmasının olduğu bir çağda 'izlenim'in faydasını yeniden düşünürken, Amerikan televizyon endüstrisi giderek artan biçimde medya içeriğiyle uzun süreli ilişkisi ve aktif bağlılığı olan ve bu içeriği kablolu yayın çeşitliliğinde ve birçok diğer medya platformlarında da takip etme niyetinde olan tüketicileri hedeflediğini

3. Trans-medya kavramına örnek verecek olursak, ünlü bir çocuk romanının filminin çekilmesi, yine aynı anlatıdan yola çıkarak bilgisayar oyununun geliştirilmesi gibi...

belirtir (Jenkins, 2017, s. 39). Dijitalleşmeyle birlikte altyapısı oluşan, geleneksel medya karşısında yeni özellikler ve nitelikler barındıran “yeni medyanın özellikleri dijitallik, etkileşim, hipermetinsellik, multimedya biçimselliği, kullanıcı türevli içerik üretimi, mevcudiyet hissi ve yayılım şeklinde sıralanabilir” (Binark, 2014, s. 16). Çok kullanımlı özellikleriyle yeni iletişim teknolojileri birçok alanı değiştirdiği ve dönüştürdüğü gibi sinema seyir kültürünü de etkilemiştir.

Sinema Seyircisinin Değişen Konumu

1980 ve 90’larda kamera, kaydırılabilir pencereleri kesme ve yapıştırma işlemleriyle örnek olup, üç boyutlu temsil edilen bütün verilerle etkileşim için kabul edilen bir yöntem olmuştur. Bilgisayar kültürü de aşamalı olarak bütün temsilleri ve deneyimleri, mekansallaştırması nedeniyle özel veri girişi gramerine tabi olmuştur. Bilgisayar çağında, diğer var olan kültürel formların yanında aslında sinema tam bir kod olmuştur. Sinemanın dili, arayüzlerde ve yazılım programlarında ve donanımın kendisinde kodlanmıştır. Yeni medya bir taraftan sinema dili de dahil olmak üzere kültürel formları ve dillerini güçlendirirken, aynı anda bunların yeniden tanımlanmalarını sağlamaktadır (Alioğlu’dan akt: Ormanlı, 2012, s. 348).

Üretim tarzındaki değişimlerin ana hareket noktasını teknolojik değişimler, özellikle de dijital devrim oluşturmaktadır. Öyle ki sinemada sesin bulunuşundan sonraki en önemli değişim olarak dijital süreç gösterilmektedir. 1980 yıllarda video teknolojisindeki gelişmeler üretim tarzı üzerinde teknolojinin ağırlığını hissettirmeye başlamış, 1994 yılında DV (digital video) gündelik kullanımda tüketiciye sunulmuştur. Teknolojideki hızlı değişim ve yenilikler, üretim pratiklerine ve ürünün yaratımına, estetik yönüne yansımıştır. Teknolojik sistem, donanım (hardware), yazılım (software) ve düşünce (thoughtware) olmak üzere üç öğeyi birleştirmiştir. Enformasyon çağının başat teknolojik ikonunu bilgisayar, bu değişimin aygıtı olarak karşımıza çıkmış, 1990’ların ortalarında, sinemada çekim sonrası uygulamalar (post-produksiyon) bilgisayar üzerinden yapılmaya başlanmıştır (Erkılıç, 2006, s. 63).

Yeni iletişim teknolojileri ve dijitalleşme sinema üretimleri, dağıtımları ve gösterimiyle ilgili birçok köklü değişimleri meydana getirmiştir. Dijitalleşme, bir filmin kamera kullanımından, bilgisayar ortamında üretilmesine ve dağıtılıp gösterilmesine kadar bütün film yapım aşamalarını etkilemiştir. Günümüzde artık internet yalnızca dağıtım ve gösterim açısından değil aynı zamanda filmlerin tanıtım organizasyonu ve promosyonu için de aktif bir biçimde kullanılmaktadır. Sinema sektörünün yapısını değiştiren bu teknolojik gelişmeler, elbette sinema seyir kültürünü ve seyircisinin konumuna da yansımıştır.

Önceleri sinema-seyir sürecinde kendisine sunulan seyirlik eseri bir sinema salonundaki kalabalıktan herhangi biri olarak izleyen seyircinin konumu; teknolojik yenilikler ve buna bağlı olarak gösterim ve seyir olanaklarının gelişmesine paralel biçimde değişim göstermiş bu değişim niceliksel ve niteliksel açıdan “seyirci” kavramının yeniden ele alınması ihtiyacını doğurmuştur (Öz, 2012, s. 65). Sinema salonlarındaki toplu seyir kültürü, teknolojinin gelişmesiyle ve internetin hızlanmasıyla birlikte “istediğin yerde, istediğin zaman izle” konseptini hayata geçirmektedir. Film izlemedeki seyir deneyiminde artık seyirci çok daha bağımsız ve mobil bir şekilde hareket edebilmekte ve sınırlılıklar yaratan etkenleri ortadan kaldırabilmektedir (maliyet, zaman, mekan, reklam vs.). Dijitalleşmeyle birlikte sinema salonlarına alternatif olarak sinema filmlerini

televizyondan ve videodan izleyen seyirci, bireysel olarak seyir deneyimi yaşamakta ve internetteki online film izleme siteleri sayesinde kişisel istekleri ve tercihleri doğrultusunda karar verebilmektedir.

Artık yeni medya çağında genç nesil sinemayı salonlarda izlemek yerine akıllı telefonlarından ya da laptoplardan hareket halindeyken, yani otobüste, spor yaparken vb. izlemeyi tercih eder hale gelmeye başladı. Aslında sinemanın ortaya çıkışı hatırlandığında sinemanın başlangıcı olarak kabul edilen Aralık 1895 tarihinin ilk filmin üretildiği tarih değil, Lumiere Kardeşler'in Paris'te Grand Cafe'de halka açık yani kitlesel, ücretli ilk gösterimin yapıldığı tarih olduğu farkedilecektir. Diğer bir deyişle sinemanın başlangıcında temel belirleyen üretim değil, gösterimdir. Yeni medya teknolojileri ile birlikte de sinemanın temel belirleyenleri değişime uğramıştır (Özarslan, 2014).

Dijitalleşmeyle birlikte seyir alışkanlıklarında mekânsal algı da beraberliğinde değişikliğe uğramıştır. Dijitalleşme ile artan yeni medya olanakları ile artık mekânın mobilizasyonu söz konusudur.

Sinema salonları ve televizyon derken günümüzde online film izleme imkanı, sinema izleyicisi için önemli alternatifler arasında yer almaktadır. Artık ev sinemasından sonra filmlerin internet üzerinden izlenmesi teknoloji sayesinde olanaklı hale gelmiştir. İnternet bağlantısıyla sadece bir tık uzakta ve kolaylıkla erişilebilen online film izleme siteleri zamandan ve mekandan bağımsız bir şekilde izleyiciye çeşitli olanaklar sağlıyor. Çoğu hd kalitede bulabileceğiniz, eski- yeni, popüler ya da kült diyebileceğimiz çok sayıdaki film, geniş arşiv seçenekleriyle izleyicinin beğenisine sunulmaktadır. Bilgisayar, tablet ve akıllı cep telefonları gibi dijital aygıtlar sayesinde ve internet teknolojisi üzerinden bu imkanı sunan online film izleme sitelerinin en önemli avantajı da hiç bir ücret ödenmemesidir.

Bu platformların avantajı, düzenlenen yasalardan dolayı sinema ya da televizyonda sansürlenmiş filmlerin internet dağıtımlarında sansürsüz haliyle izleyiciye ulaşabilmesidir. Bu özellik, kontrol mekanizmalarının daha esnek hale gelmesi, film yapımıcısının tasarladığı haliyle filmini izleyicisine ulaştırabilmesi ve daha özgür olması açısından diğer platformlara kıyasla oldukça değerlidir (Erkılıç ve Toprak, 2012, s. 14).

Dijital olanaklarla sinema filmlerinin televizyon kanalları ya da video aracılığıyla izlenmesi, sonuçlarının teknolojik bağlamdan çok, toplumsal bağlamla ilişkilendirilmesi gereken olgulardır. Aynı zamanda seyir kültüründeki ilk önemli kırılma olarak da ele alınabilecek televizyon ve video, seyirciye sinema filmini sinema salonu dışında izleme olanağı yaratmış olması anlamında dikkatle ele alınmalıdır. Çünkü bu, toplu seyir kültürünün kırılması anlamına da gelmektedir. Böylece seyirci kendi tasarrufu altında dilediği filmi, dilediği kişilerle izleme şansı yakalamış olur. Üstelik televizyondan ya da videodan izlediği filmi sinema salonu şartlarında izlemiyor olması, sinema salonunun ona vadettiği ritüellerden ya da zorunlu kıldığı "seyir adabı"ndan da dilediği gibi feragat etme sonucunu doğurur. Bu Jarvie'ye göre seyircinin törensel olandan-gayri-resmi olana geçişini simgeler. Çünkü sinema salonunun yoğun duygular yaratan törensel havası yerine, evin gayri resmi havası söz konusudur ve seyir biçiminin kendisi de sinemanın

törenselleşen alışkanlıklarından son derece farklıdır: Her şey bir parmağımızın düğmeye basması ile başlar ve son bulur! (Jarvie'den akt: Öz, 2012, s. 69).

Dolayısıyla yeni iletişim teknolojileriyle birlikte üretimin, dağıtımın ve gösterimin dijitalleştiği gibi, film izleme kültürünün de değiştiğini söyleyebiliriz. Artık günümüzde sinema salonlarındaki izleme ritüelleri yerini ev ortamlarına, online izleme sitelerinin sunduğu olanaklara, seyirci seçimi ve tercihlerine bağlı, istediği yerde, istediği zamanda, istediği araçla sinema filminin izlendiği bir seyir alanına bırakmıştır. Bu alanda ne izleyeceğine karar veren izleyici, aktif bir biçimde internet aracılığıyla istediği filme, istediği türe, istediği zamanda kolayca erişebilmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, dijital tabanlı yeni medya ortamında, teknolojik gelişmelerle birlikte değişen sinema filmi izleme pratikleri içinde, genç sinema izleyicisinin online film izleme alışkanlıklarına yönelik bir durum analizi yapmayı amaçlamaktadır.

Araştırma Sorusu ve Hipotezler

Çalışmanın araştırma sorusu şu şekildedir: “Yeni iletişim teknolojileriyle birlikte gelişen yeni medya ortamında, genç sinema izleyicisinin online film izleme alışkanlıkları ve motivasyonları nelerdir?” Bu araştırma sorusunun cevabı, çalışma evrenini temsil etmesi bakımından Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileri örnekleminde bulunmaya çalışılmıştır: Bu bağlamda çalışmanın hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

Hipotez 1: Yeni medyanın sunduğu dijital olanaklar sayesinde sinema izleyicisinin film izleme alışkanlıkları da değişmiştir.

Hipotez 2: Sinema izleyicisi, günümüz yeni medya ortamında zamandan ve mekandan bağımsızlaşarak daha özgür bir karaktere sahip olmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın ana sorunsalı ve hipotezleri kapsamında alan araştırması yöntemi verilere ulaşma adına tercih edilmiştir. Veriler anket formu ile elde edilmiştir. Çalışma evrenini, yaşları 18 ila 25 arasında değişen üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma örneklemini ise, üniversite eğitimini aldıkları alan iletişim bilimi ve aldıkları mesleki formasyonun sinemaya yakın olması nedeniyle Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerinden tercih edilmiştir. Anket soruları 150 öğrenci üzerinde uygulanmıştır. Ölçek oluşturulmadan önce kapsam geçerliliğini test etmek amacıyla çalışma alanında uzman iki akademisyenin görüşlerine başvurulmuştur. Uzmanların her bir soruyu değerlendirmesi istenmiş iki uzmanın ortak görüşleri doğrultusunda sorular yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca anket formunda yer alan sorularda anlaşılmasın ifadelerin düzenlenmesi amacıyla kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 20 öğrenci ile bir öntest gerçekleştirilmiştir. Hazırlanan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini, ikinci bölüm ise, katılımcıların online film izleme alışkanlıklarını belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Anket yoluyla toplanan veriler SPSS paket programı kullanılarak incelenmiş, veriler frekans analizi yapılarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın alan araştırması için hazırlanan anket soruları, örgün eğitimde 869 öğrencisi bulunan Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileri arasında basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılarak 150 kişi üzerinde uygulanmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın Birinci Bölümü: (Sosyo-Demografik Özelliklere Ait Bulgular)

Ankete katılan katılımcıların % 40.7'si kadın, % 59.3'ü erkektir. Katılımcıların %30.7'si 18-21 yaş, % 62'si 22-25 yaş, % 7.3'ü de 25 yaş üzerindedir. Katılımcıların % 10'u devlet yurdunda, % 6'sı özel yurtda, % 61.3' ü kendi ya da arkadaşlarıyla evde, % 18'i ailesinin yanında evde, % 4.7'si de (diğer)bunların dışında barınmaktadır.

Araştırmanın İkinci Bölümü: (Online Film İzleme Alışkanlıklarına Ait Bulgular)

Katılımcıların % 3.3'ü internette günde toplam 0-1 saat arası, % 26.7'si 1-3 saat arası, % 42'si 3-5 saat arası, %16'sı 5-7 saat arası, %12'si de 7 saatten fazla vakit geçirmektedir. Katılımcıların yarıya yakınının günde ortalama 3 ila 5 saatini internette geçirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 1. “Sinema filmlerini hangi ortamlarda izlersiniz?”

	HİÇ	ARA SIRA	SIK SIK	KAYIP VERİ
Sinema Salonları	% 1.3	% 76.7	% 22	-
Televizyon	% 30.7	% 53.3	% 13.3	% 2.7
Online film izleme siteleri	% 2.7	% 30.7	% 66.7	-
Torrent	% 52	% 24.7	% 22.7	% 0.7
DVD, BlueRay	% 59.3	% 36.7	% 3.3	% 0.7
IPTV	% 84	% 10.7	% 4	% 1.3

Günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte üretim şekilleri değiştiği gibi, izleyicilerin dijital ortamda filme ulaşma alternatifleri de çeşitlenmektedir. Filmler sinema salonlarından, televizyona, DVD ve Blue-Ray gibi çeşitli formatlardaki homevideo/ev sineması sisteminden IPTV'ye, ödemeli dijital platformlardan, internet platformlarına (online film izleme sitelerine) kadar geniş bir gösterim alanına sahiptir.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, en çok sinema filmlerinin izlendiği ortamlar olarak, özellikle sinema salonları ve online film izleme sitelerini karşılaştırdığımızda sinema salonlarında % 76.7 ara sıra, % 22 sık sık film izlendiğini, online film izleme sitelerinde ise; % 30.7 ara sıra, % 66.7 sık sık film izlenen ortamlar olduğu görmekteyiz. Dolayısıyla yeni medyanın sunduğu dijital olanaklar sayesinde Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileri örnekleme kapsamındaki öğrencilerin, film izleme alışkanlıklarını da dijital olanakların sağladıkları yönünde dönüştürdüğü (hipotez

1) görülmektedir.

Katılımcıların % 64.7'si internetten film izlemeyi en çok istediği yerde ve istediği zamanda film izleyebildiği için tercih etmektedir. Hipotez 2'nin "sinema izleyicisi, günümüz yeni medya ortamında zamandan ve mekandan bağımsızlaşarak daha özgür bir karaktere sahip olmuştur." varsayımı bu soruyla sınanmış ve doğrulanmıştır. % 17.3'ü daha fazla seçenek olduğu için, % 12.7'si sinema salonlarının bilet fiyatları pahalı olduğu için, % 2.7'si reklam olmadığı için, % 2.7'si de diğer sebepler nedeniyle internetten film izlemektedir.

İnternette film izlediği sitelerin yasal olup olmadığına % 80.7'si dikkat etmezken, % 19.3'ü dikkat etmektedir. Türkiye'de film izleme sitelerinin birçoğunun yasal olmadığı bilgisini vermek yerinde olacaktır. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaptan telif hakları için ücret ödeyen ve izleme başına ücret ödenen sitelerin (-ki böyle 2 site bulunmaktadır. Muvizi.com ve Mubi.com) tercih edilmediği görülmektedir. Katılımcıların % 80'i internetten film online izlerken, % 19.3'ü bilgisayarına indirerek film izlemektedir. Haftada izlenen film sayısına baktığımızda ise; katılımcıların % 56.7'si haftada 1 ila 3, % 27.3'ü 4 ila 5, % 9.3'ü 6 ila 7, % 6'sı 10 ve üzerinde online film izlemektedir.

Online film izlemenin zaman aralığına baktığımızda ise; izleme eyleminin en çok gece yapıldığı ortaya çıkmıştır. (% 71.3) Katılımcıların % 24'ü akşam olmak üzere, toplamda % 95. 3'ü akşam ve gece online film izlemeyi tercih etmektedir.

Yapılan ankete göre internette online film türleri olarak ilk sıra % 48 macera/aksiyon/polisiye, ikinci sırada % 46.7 Bilim-Kurgu/fantastik, üçüncü sırada da % 30.7 ile dram yer almaktadır. Online film izlerken katılımcıların % 75.3'ü Türkçe altyazılı, % 18'i Türkçe dublajlı, % 6.7'si de dublajsız ve altyazısız izlemeyi tercih etmektedir.

Katılımcıların % 82.7'si online film, dizüstü bilgisayarlarından izlemeyi, % 7.3'ü masaüstü bilgisayarından, % 7.3'ü de akıllı telefonundan izlemeyi tercih etmektedir. Katılımcıların % 60'ı online film tek başına izlerken, % 20.7'si arkadaşlarıyla, % 17.3'ü de eş ya da sevgiliyle film izlemekte. Film izleme eylemi süreli bir eylem olduğu için, izleme yapılan ortam ve cihaz türleri önem taşımaktadır.

Yapılan ankette online film izleme sitelerini tercih ederken katılımcıların % 76.7'si filmlerin hd kalite olmasına dikkat etmekte. % 58'si için filmlerin Türkçe dublajının veya altyazı çevirisinin iyi olması, % 27.3'ü için reklamların az olması, % 23.3'ü için arşiv genişliği, % 22.7'si için sitenin güncel olması online film izleme sitelerini tercih ederken etkili olan etkenler olarak tespit edilmiştir.

Online film seçerken ise, % 70.7'si en çok filmin türüne dikkat ederken, % 46.7'si imdb puanına dikkat ediyor. Bir başka diğer önemli iki etken ise, sinema dergileri ve köşe yazılarında filmler hakkında çıkan yazılar (% 37.3) ve izleyici yorumları (% 30.7).

Yapılan ankette ayrıca katılımcıların % 11.3 'ünün internette izlediği filmler hakkında sitelerde yorum yaparken, % 88.7'sinin yorum yapmadığı da bulgulanmıştır. Bu soruya verilen cevaba baktığımızda üniversite öğrencilerinin geri bildirim konusunda çok da aktif olmadıklarını görüyoruz.

Sonuç

Bu çalışmada genç sinema izleyicisinin internet üzerinden film izleme alışkanlıkları ve motivasyonları ele alınmıştır. İnternet ve bilgisayara kullanımına daha yatkın, iletişim teknolojileri kullanımı daha üst düzeyde olması bakımından çalışma evrenini üniversite öğrencileri oluşturduğu çalışmada, örneklem olarak Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileri belirlenmiştir.

Katılımcıların yarıya yakınının günde ortalama 3 ila 5 saatini internette geçirdiği verisi, bu alanda yapılan birçok araştırma verilerini destekler niteliktedir. Örneğin We Are Social ve Hootsuite tarafından yayınlanan "Digital in 2017 Global Overview" raporu internet, mobil ve sosyal medya kullanıcı istatistikleri konusunda yaptığı araştırmaya göre, Türkiye'de kullanıcılar gün içerisinde ortalama 7 saatini bilgisayar karşısında, 3 saatini telefon üzerinden internete bağlanarak ve 3 saatini sosyal medya platformlarında geçirmekte (<http://www.dijitalajanslar.com/internet-ve-sosyal-medya-kullanici-istatistikleri-2017> ve her geçen yıl internet kullanıcılarının sayılarında bir artış tespit edilmektedir.

Katılımcıların online film izleme sitelerinden % 30.7 oranla ara sıra, % 66.7 oranla da sık sık film izlediğini belirtmesi, teknolojinin sunduğu olanaklar sayesinde film izleme alışkanlıklarının sinema salonlarından, online film sitelerinde filme izleme yönünde değiştiği söylenebilir. Buna göre çalışmanın ilk hipotezi olan dijital olanakların sinema izleyicisinin film izleme alışkanlıklarını değiştirdiği hipotezi, örneklem kapsamında doğrulanmıştır. Katılımcılar film izleme pratiklerinde en sık yasal ya da yasal olmayan online film izleme sitelerini kullanmaktadır.

İnternette film izlemeyi en çok istediği yerde ve istediği zamanda film izleyebildiği için tercih etmekte olan katılımcıların yüzde 64.7'sinin verdiği bu cevap, çalışmanın ikinci hipotezi olan sinema izleyicisi, günümüz yeni medya ortamında zamandan ve mekandan bağımsızlaşarak daha özgür bir karaktere sahip olduğu savını doğrular niteliktedir. İnternetin sağladığı olanaklar sayesinde bireyler, hızlı akan yaşam koşulları içinde mobilize bir şekilde film izleme pratiklerini gerçekleştirmektedir. İzleyici için, kendi isteği ve zamansal açıdan kendine uygun zamanlar yaratmada yeni iletişim teknolojileri oldukça fazla imkanlar sunmaktadır. Dolayısıyla film izleme alışkanlıklarında dijitalleşme ile izleyici ve izleyici istek ve beklentileri odaklı bir dönüşüm söz konusudur. Yeni iletişim teknolojilerin gelişmesi ve dijitalleşme her alanda olduğu gibi sinema sektörünü de yapısal olarak etkilemiş ve değiştirmiştir. Üretim, dağıtım ve gösterim aşamalarının bilgisayar ortamında gerçekleştiği günümüzde, internetin hızının artması ve sinema izleyicisi ile filmin bulunduğu mecraların/ortamların çeşitlenmesiyle izleyici alışkanlıklarının ve motivasyonlarının izlemek istediği filmi bu platformlar ya da online film izleme sitelerinde arayıp bulma çabasında olduğu yönündedir.

Ankete katılan katılımcıların % 80.7'si internette film izlediği sitelerin yasal olup olmadığına dikkat etmemektedir. Türkiye'de birçok yasal olmayan film izleme sitelerinin yasal olan az sayıda siteye oranla daha çok tercih edildiği görülmektedir. Katılımcıların % 80'i internette film online izlerken, % 19.3'ü bilgisayarına indirerek film izlemektedir. Yine katılımcıların yarısından fazlası (% 56.7) haftada 1 ila 3 filmi, en çok akşam ve gece saatlerinde (%95.3) online film olarak internette izlemektedir.

İnternette izlenen film türlerinde en çok macera/aksiyon/ polisiye türü tercih edilirken

genellikle katılımcıların film seçimlerinde Türkçe altyazı olmasının (% 75.3) etkili olduğu bulunmuştur. Yine katılımcıların % 82.7'si dizüstü bilgisayarlarından film izlerken, filmlerin hd kalitede olmasına dikkat etmektedir (76.7). Reklamların az olması, arşiv genişliği, sitenin güncel olması gibi nedenlerin belli oranda etkilerinin yanı sıra, katılımcıların % 58'si için filmlerin Türkçe dublajının veya altyazı çevirisinin iyi olması, online film izleme sitelerini tercih ederken etkili olan etkenler olarak tespit edilmiştir. Katılımcılar için, filmin türü filmin seçiminde en önemli faktördür (%70.7). Araştırmada online film sitelerinden film izleyen çoğu katılımcının, izlediği filmler hakkında yorum yapmayı tercih etmediği belirlenmiştir.

Bugün neredeyse istenilen her filme ulaşan seyircinin konumu sinema salonlarından ev ortamlarına doğru değişmiştir. Ancak yaygın ve kolay gösterim ağı karşısında duran bir başka mesele de az sayıdaki yasal online film izleme sitelerinin yanında, çok sayıdaki yasal olmayan sitelerin bulunmasıdır. Online yayıncılıkta telif hakları, Türkiye'den ve dünyanın birçok yerinden filmlere internette üzerinden ulaşan seyirciler için üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

- Aytekin, Ç. (2012). Yeni Medyada Sosyal Ağ Uygulaması Olarak Twitter ve Fikir Madenciliği. (Der. Yengin, D.), Yeni Medya Ve.. içinde. (s. 102-122). İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Başaran, F. (2010). İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Gelişme. Ankara: Ütopya Yayınevi
- Binark, M. (2014). Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri. (Der: Binark, M.), Ankara: Ayrıntı Yayınları.
- Binark, M. (2007). Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorular ve Yöntem Sorunu. Yeni Medya Çalışmaları, içinde. Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Çomu, T & Halaiqa, İ. (2014). Web İçeriklerinin Metin Temelli Çözümlemesi. (Der: Binark, M.), Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri içinde (s.26-87) Ankara: Ayrıntı Yayınları.
- Dahlgren, P. (2017). İnternet, Kamusal Alanlar ve Siyasal İletişim: Dağılıma ve Müzakere. (Çev. Demirci, E. ve Türk, G. D.), (Der. Aydoğan, F) Yeni Medya Kuramları içinde. (s. 173-195). İstanbul: Der Yayınları.
- Erkılıç, H. (2006). Elektronik/Dijital Sinema: Değişen Üretim Tarzında Olanaklar ve Sınırlılıklar, New Media and Interactivity International Conference / November 1-3, Bildiri Kitabı (s. 62-68), İstanbul. (Erişim Tarihi: 12.06.2017)
- Erkılıç, H. ve Toprak, G. A. (2012). Belgesel Sinemanın Alternatif Dağıtım ve Gösterim Olanakları Olarak İnternet. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC, 2 (2), 10-16.
- URL: <http://hdl.handle.net/11413/1055>
- Jenkins H. (2017). Medya Yöndeşmesinin Kültürel Mantığı. (Çev. Çizmeçi, E.). (Der. Aydoğan, F.), Yeni Medya Kuramları içinde, (s. 33-45), (ilk baskı: 2004), İstanbul: Der

Yayımları.

Künüçen, Ş. A. (2007). Sinema ve Televizyonda Teknolojinin Önemi. Selçuk İletişim 5, (1), 225-234.

Laughey, D. (2010). Medya Çalışmaları Teoriler ve Yaklaşımlar. İstanbul: Kalkedon

Manovich, L. (2001). The Language of New Media. Cambridge: The MIT Press.

Ormanlı, O. (2012). Yeni Medya ve Türk Sineması. (Der. Yengin, D.), Yeni Medya Ve... içinde, (s. 339- 362). İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Özçağlayan, M. (1998). Yeni İletişim Teknolojileri ve Değişim. İstanbul: Alfa Yayınları.

Öz, P. T. (2012). Pelikülden Dijitale Sinemada Seyir Kültürü ve Seyircinin Değişen Konumu. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC, 2 (2), 65-73.

Özarlan, Z. (2014). Yeni Medya Döneminde Sinemanın Geleceği.

<http://bianet.org/biamag/sanat/159421-yeni-medya-doneminde-sinemanin-gelecegi> (Erişim Tarihi: 15.08.2017).

Törenli, N. (2005). Yeni Medya Yeni İletişim Ortamı. Ankara: Bilim ve Sanat.

Vatansever, A. (2013). Transmedya Anlatım ve İzleyiciden Kullanıcıya Evrim. Yeni Medya Çalışmaları 1. Ulusal Kongresi Kitabı, s. 73-81.

URL: http://ekitap.alternatifbilisim.org/files/yeni_medya_calismalari-1_kongre_kitabi.pdf

İnternet Kaynakları

<http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2017.pdf> (Erişim Tarihi: 07.09.2017)

<http://www.dijitalajanslar.com/internet-ve-sosyal-medya-kullanici-istatistikleri-2017> (Erişim Tarihi: 10.09.2017)

MAHALLEDEN GÜVENLİKLİ SİTELERE KONUTU TÜKETMEK

Süleyman KARAÇOR¹
Burçe AKCAN²

Özet

Kente özgü bir olgu olan mekânsal ayrışma, gündelik hayatın içerisinde bireylere dair önemli bir gösterge rolü üstlenmektedir. Bugün, tüketim kültürünün hakim olduğu bir bağlamda, bireyler kim olduklarını ve toplumun içerisinde nerede konumlandıklarını ne tükettikleri temelinden hareketle tanımlamaktadırlar. Burada tüketilen, esasen bir yaşam tarzının ifadesini oluşturmaktadır. Bu çalışmada 1950'lerden itibaren yaşanan kentleşme süreci, tüketim bağlamında ele alınmaktadır. Bunun için de öncelikle, kentleşmeye dair dönemsel özellikler ve kırılma noktalarının altı çizilmekte; sonrasında TÜİK verileriyle kırsal yaşamdan kent yaşamına geçişin zaman içindeki görünümü değerlendirilmektedir.

Tüketim olgusu çerçevesinde, tüketimin mekânsal yansımalarının araştırıldığı bu çalışmada gecekonduda yaşayan on, apartmanda yaşayan on ve güvenli sitede yaşayan on hane ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgular dört tematik kategori altında değerlendirilmiştir: altyapı, olanaklar ve çevre; sosyal statü; ilişkiler ve güvenlik.

Anahtar Kelimeler: Kent, Tüketim, Kentsel dönüşüm.

CONSUMPTION OF HOUSING: FROM NEIGHBORHOOD TO GATED COMMUNITIES

Abstract

The spatial segregation, a phenomenon specific to a city, assumes an important indicating role for individuals within the daily life. Today, in a context dominated by consumption culture, the individuals define what they are and their position in the society through what they consume. In this perspective, the consumed essentially constitutes a statement of a lifestyle.

In this study, the urbanization process experienced as of the 1950s is addressed in the context of consumption. For that purpose, we underline the periodical characteristics and breaking points with respect to the urbanization and then analyze the outlook on the transition from a rural lifestyle to urban lifestyle in time with TÜİK (Turkish Statistical Institute) data. This study focuses on the spatial reflections of the consumption and it has been conducted by an in-depth interview technique with 10 households living in the shanty houses, with 10 households living in the flats and 10 households living in the gated communities. Findings from conducted in-depth interviews are evaluated according to four thematic categories: infrastructure, facilities and environment, social status, relations and security.

Keywords: City, Consumption, Urban transformation.

1.Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, skaracor@selcuk.edu.tr

2.Arş.Gör. Selçuk Üniversitesi, burceboyraz@gmail.com

Kentleşme Süreci

Gelişmiş ülkelerde sanayileşme ile başlayan veya ona paralel gelişen kentleşme olgusunun Türkiye'deki başat özelliğinin tarımda makineleşme sonucu kırdan kente göç hareketinin yaşanması sonucu olduğunu belirten Yılmaz ve Çitçi (2011, s. 252-253) Türkiye'de kentleşmenin 4 dönemde ele alınabileceğini vurgulamaktadır: düşük kentleşme dönemi (1932-1950); kırsal çözümler kaynaklı kentleşme dönemi (1950-1960); kentsel gelişme dönemi (1960-1980) ve son olarak kentsel dönüşüm dönemi (1980 ve sonrası).

Türkiye Cumhuriyeti, 1923'te bir ortaçağ tarım imparatorluğunun enkazı üzerine kurulmuş ve öncelikli sorumluluklar arasında beşeri ve fiziki altyapısı zayıflamış tarım kesiminin ayağa kaldırılması yer almıştır (Oyan, 2004, s. 46). Öztürk ve Altuntepe (2008, s. 1589) Türkiye'de kentleşmenin ilk periyodu olarak ele alınan 1923 ile 1960 yılları arasında güçlü bir kentleşme ve göç hareketine rastlanmadığını belirtmektedir. DİE verileriyle bu durumu doğrulayan Oyan (2004, s. 46-49), 1935'te köy nüfusu oranının %76,5 olduğu ve bunun 1950'de ancak %74,9'a gerilediğini belirtmekte ve 1950 öncesi kentleşme olgusunun oldukça durgun olduğunu saptanabilir olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde nüfusun belli bölgelere yayılması için bazı politikalar takip edilmiştir: Ankara'nın başkent olması, Anadolu'nun birkaç kentinde fabrikalar kurulması, birçok kent ve kasabanın Ankara ve İstanbul ile ulaşım bağlantılarının kurulması, sanayi kuruluşlarının hemen hemen çoğunun Marmara ve Ege Bölgesi dışında kalan ve nüfusu on bini aşmayan ve demiryolunun geçtiği yerleşim yerlerinde kurulması (Keleş, 2008, s. 406). 1950-160 yıllarını kapsayan ikinci dönemde kır-kent nüfus dağılımında önemli değişimler yaşanmış ve 1950 yılında nüfusun dörtte biri kentlerde yaşarken kentli nüfusun oranı on yılda %30,54 yükselmiştir. Bu zaman diliminde kent nüfusu Türkiye ortalamasının iki katı kadar artmıştır (Öztürk ve Altuntepe, 2008, s. 1597). Bu yoğun göç hareketinin altında savaş sonrasında önemli gelişmeleri bulunmaktadır: köylülükle yeniden barışmak için çıkarılan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", çok partili siyasal yaşama adım atış, dünya ekonomisi ile hammaddeci ihtisaslaşmaya dayanan bir iktisadi bütünleşme dönemine geçiş (Boratav, 1988, s. 80'den aktaran Oyan, 2004, s. 47) ve Marshall yardımlarıdır (Oyan, 2004, s. 47). Çok partili siyasal hayata geçiş ve Demokrat Parti ile beraber devletçi politikalar yerini liberal söyleme bırakmaya başlamıştır (Yılmaz ve Çitçi, 2011: 259). Marshall yardımları ve Batı'dan gelen katkılar ile kapitalistleşme ve modernleşme yolunda önemli adımlar atılırken tarımda traktörleşme ve makineleşme kırdan toprağa dayalı işlerden kopuşun başlangıcına işaret etmektedir çünkü tarımın makineleşmesi bizzat toprakta çalışan işgücü ihtiyacını niceliksel olarak düşürmektedir. Özer (2004, s. 55), 1945'de traktör sayısının 1156 olduğunu 1950'de 16585 ve 1952'de 31145 olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde uygulanan iktisadi politikalar ile kentlerde sanayi ve hizmet sektörü için ciddi bir işgücü gereksinimi doğmuştur ve dönem koşulları itibarıyla kırsal çözümler olarak anılmaktadır.

Başol (1984, 61'den aktaran Yılmaz ve Çitçi, 2011, s. 259), Türkiye'de ilk yoğun ve hızlı kentleşme hareketinin bu dönemde yaşandığını ve bunun temel sebebinin dış yardımlarla gerçekleşen tarımdaki yapısal ve ekonomik dönüşümler olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, kentleşmeye dair şu verileri sunmaktadır: 1950'de 5 milyon 244 bin olan kentli nüfus, 10 yılda %69 oranında artmış ve 1960'da 8 milyon 860 bine yükselmiştir. Kentli nüfusun toplam nüfus içindeki payı %25,1'den %31,9'a çıkmıştır.

1950'lerden itibaren Ankara, İstanbul, İzmir ve Adana gibi iller kırsal alanlardan göç

edenlerin yeni yerleşim alanları olmuştur ancak göç eden nüfusun kentte yerleşimi ele alan politika ve planlar geliştirilmemiştir. Türkiye’de göçün yarattığı konut sorunlarına devlet yetkililerinin yaklaşımı incelendiğinde sorunu çözmeye yönelik bir yaklaşımdan ziyade siyasi amaçlar doğrultusunda araçsallaştırıldığı dikkat çekmektedir. Türkiye’de siyasi iktidarlar sosyal politikalar geliştirmek yerine gecekondulara afları ve tapu tahsisleriyle gecekonduların sakınlarının seçimde desteğini alma yönünde çaba göstermişler, hatta 1966 yılından itibaren gecekonduların varlığı devlet tarafından resmi olarak tanınmıştır (Şahin, Özen ve Deniz, 2012, s. 418). Keleş (2008, s. 583) 1948 yılında ülkemizde 25-30 bin gecekondunun bulunduğunu, 1953 yılında bu sayının 80 bine çıktığını belirtmekte ve asıl sıçramanın 1960 yılına denk geldiğini ve gecekondular sayısının 240 bine ulaştığını belirtmektedir.

1960-1980 yıllarını kapsayan üçüncü döneme damgasını vuran önemli gelişmelerden biri 1961 Anayasası’nda sosyal devlet ilkesi kabul edilerek siyasal iktidarlar halkın maddi ihtiyaçlarını karşılamada kendileri görevli görmeye başlamıştır ve 1961 Anayasası’nın 49. Maddesi yoksul ve dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut gereksinimlerinin karşılanması hususunda önlem alınmasıyla ilgilidir. Bu dönemde mevcut kentlerin nüfusu hızla artarken çok sayıda yerleşke kent statüsü kazanmıştır ve (Yılmaz ve Çitçi, 2011: 260) bunun yanında metropoller haricinde göç alan iller artık göç verir hale gelmiştir (Öztürk ve Altuntepe, 2008, s. 1598).

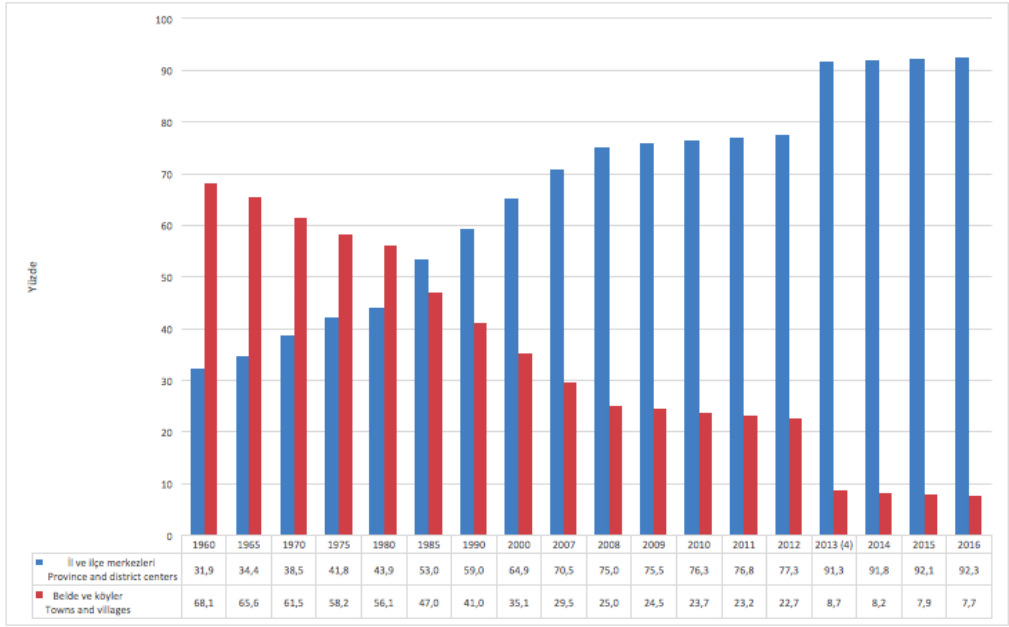
Bu dönemde demiryolları ağırlıklı altyapı stratejisinden karayolları alt yapı stratejisine geçilmiş ve ulaşım politikasındaki gelişmeler kentleşmeyi hızlandırıcı bir etkiye bulunmuştur (Tekeli, 1998, s. 12’den aktaran Yılmaz ve Çitçi, 2011, s. 261). Bu dönemde kentleri biçimlendiren diğer etkenler şöyledir: sanayileşmenin hızlanması ve sanayileşme stratejisinin yeniden tanımlanması, kent nüfuslarında aşırı artış, kentlerin belediye sınırları dışına taşarak büyümesi (Osmay, 1998, s. 142’den aktaran Yılmaz ve Çitçi, s. 261).

1980 ve sonrası içeren kentsel dönüşüm dönemi literatürde tanımlanan kentleşmenin dördüncü dönemine işaret etmektedir. 1980 sonrası serbest piyasa koşullarının işlerlik kazanması özellikle kentlerdeki sınıflar arasındaki uçurumun derinleşmiştir. Yılmaz ve Çitçi (2011, s. 262) kentleşme açısından bu dönemde 3 önemli gelişme yaşandığını belirtmektedir: Toplu Konut İdaresi’ni kurulması; İmar İskan Bakanlığı’nın kaldırılması ve son olarak 83-84 yılında çıkarılan yasalarla belediye kaynaklarının önemli ölçüde artırılması ve imar planı yapımına ve onanmasına ilişkin yetkinin belediyelere devredilmesi.

1980-1990 yılları arasında Türkiye ilk kez serbest piyasa ekonomisi, özelleştirme gibi kavramlarla tanışmış ve bu dönemde modernleşmenin küreselleşme ile birlikte algılanır oluşu Türkiye’nin bir yandan uluslararası düzeyde bir yandan ulusal düzeyde yeni sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Ayrıca Doğu bölgelerinde güvenlik tehdidi sebebiyle nüfus önce görece daha güvenli görünen Diyarbakır ve Van gibi civar illere daha sonra İstanbul, Ankara, İzmir başta olmak üzere Batı ve Orta Anadolu’ya göç ederek söz konusu yerlerin hali hazırdaki kentsel sorunlarını arttırmıştır (Öztürk ve Altuntepe, 2008, s. 1598).

Oyan (2004,s. 49) 1990’ların ortasından itibaren köy nüfusunun toplam nüfus içerisindeki payının %35’e gerilediğinin ve DİE 1996 verilerine göre kırsal nüfusun sadece %76,8’inin tarımda çalıştığı altını çizerek bu veri ışığında kırsal yörelerde bile önemli tarım dışı sektörlerin bulunduğu sonucuna varmıştır.

TÜİK³ sayfasından çekilen nüfus verileri ile oluşturulan Şekil 1, 1960-2016 yılları arasında nüfusun yerleşim yerine göre dağılımını göstermektedir. 2016 yılı itibariyle il ve ilçe merkezlerinde yaşayan toplam nüfus 73.671.748 kişi ile toplam nüfusun %92,3'ünü oluştururken belde ve köyler olarak anılan kırsal nüfus 6.143.123 ile toplam nüfusun %7,7'sini oluşturmaktadır.

Şekil 1. Nüfusun yerleşim yerine göre yıllar içerisindeki dağılımı

Yıllar içerisinde kırsal nüfus azalırken kent nüfusunda doğrusal bir artış izlenmektedir. 2013 yılında kent nüfusunda ciddi bir sıçrama yaşanarak %14 artış göstermektedir. 2012 yılında kent nüfusu 58.448.431 iken 2013 yılında 70.034.413'e yükselmekte; kırsalda ise 17.178.953'ten 6.655.451'e gerilemektedir.

Kent Olgusu

Türkçe'de birbirinin yerine eş anlamlı gibi kullanılan kent ve şehir sözcüklerinin aynı kavrama işaret edip etmediği tartışmalı bir konumda bulunmaktadır. Şehir (city), fiziksel coğrafi sınır içerisindeki alanı temsil etmektedir. Kent (urban) ise fiziksel sınırların ötesinde belli özellikler taşıyan yerleşim alanlarıdır (Fulcher ve Scott, 2007, s. 491). Kent sosyoloğu olan Louis Wirth (1938'den aktaran Fulcher ve Scott, 2007, s. 493) "Urbanism a Way of Life" adlı makalesinde kentin özelliklerini sayısal açıdan geniş nüfus, yüksek nüfus yoğunluğu ve toplumsal çeşitlilik görülen şehirler olarak tanımlamaktadır. Türkiye'de şehir ile kent kavramlarını farklı süreçler olarak ele alan ve Savaş

3. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1587 (Erişim Tarihi: 27.08. 2017)

Zafer Şahin'in deyimiyle belki de şehir-kent ayrımı konusunda dişe dokunur birşeyler yazan tek yazar olan İlhan Tekeli, iki kavramın temel ayrım noktasının planlama olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda şehir, doğal olarak değişen bir yapı iken kentin geleceğini kontrol etmek planlama gerektirmektedir. Kendi kendine yaşayamayan, ayakta duramayan, tarihin belli noktasında kesintiye uğramış ve ciddi sorunlar yaratma potansiyeli taşıyan bir alanın dönüştürülmesi, geleceğe aktarılması, kaderinin değiştirilmesi söz konusuysa sistematik müdahale içeren bir planlama gerekmektedir. Bu, artık farklı bir yapıdır ve buna kent denmektedir.

Sennett (1996, s. 60)'a göre kent; yabancıların bir araya geldikleri insani bir yerleşim yerine işaret etmekte olup yerleşimin geniş bir alanda olması, nüfusun heterojen yapısı, insanlar arası mübadelenin yoğun olması ve heterojen yığınım birbiriyle etkileşimde olması ile karakterizedir.

Farklılıklar ve çeşitlenme temelinde tanımlanan kentin özgürlüğü beslediği söylenmektedir. Bir yabancı olarak kente katılan bireyin büyük kalabalık ve yoğunluk içinde kendini saklama noktasında özgürlüğünün sınırlarını genişletme imkanı bulabildiği düşünülebilir çünkü taşrada herkesin gözü önünde olan kişi metropolde kalabalığın içindedir. Ancak, modern gözetleme sistemleri kent içerisinde de bireyi takip etmektedir. Öte yandan özgürlüğün mekanı olan kentler, pek çok sorunun da sahnesi olmaktadır: yabancılaşıma, bireycilik, kimlik bunalımı, kültürel erime gibi (Alver, 2013, s. 40).

Türk kültürü açısından bakıldığında kent her zaman özenilen, imkanların geniş olduğu ancak içerisinde hep bir risk barındıran belirsiz ve karmaşık bir alanı çağrıştırmaktadır. "Boğulacaksan da büyük denizde boğul" sözü ile bu durum özetlenmektedir. Bir taraftan imkanlar açısından kentlere doğru yönelim öğütlenirken, bir taraftan içinde barındırdığı riskler vurgulanmaktadır.

Kentin heterojen ve karmaşık yapısı içerisinde ayrışma doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Alver (2012, s. 14), kentteki ayrışmanın kimlikler, meslekler, tabakalar, sınıflar, gelenekler ve sair yapılar temelinde olduğunu belirtmektedir. Söz konusu ayrışma öncelikle mekansal bölünme ile var olmaktadır. Mekansal ayrışma farklı hayat tarzlarının oluşumunda etkin bir rol üstlenmekte olup mekanlara özgü değer ve özellikler bu süreçte ortaya çıkmaktadır. Mahalle, semt, getto gibi ayrışmalar mekansal bölünmenin yanı sıra farklı hayat tarzlarından kaynaklanan ayrışmaya da işaret etmektedir. Hatta aynı mahalle veya semtte mekansal ayrışma farklılaştırıcı etki yaratmaktadır. Bunlara ek olarak kentsel ayrışma toplumsal grupların bu mekanda birbirleriyle nasıl bir ilişki kurduklarını da göstermektedir. Örneğin, yeni orta sınıf ve yeni zenginler başkalarını dışlamak üzere tasarlanmış dışa kapalı gentrification ve yeniden gelişme bölgelerinde yaşamaktadır.

Alver (2012, s. 13), kente özgü özelliklerin beraberinde getirdiği yabancılık, yalnızlık, önemsizlik, geçicilik, vazgeçilebilirlik, sahtelik ve yüzeysellik gibi bazı haller olduğunu belirtmekte ve bunları birer bedel olarak nitelendirmektedir. Ancak yabancılık göreceli olup bütün kenti kapsamamaktadır ve bireyler, yabancı olduğu mekanın aynı zamanda sakinidir. Bireylerin mahalle ve sokak aidiyet olmakta, kendi cemaati, yakın ilişkileri ve samimi ortamı bulunmaktadır.

Kent ne biçimde tanımlarsa tanımlansın ortak olan bir nokta mekan ve hayatın bütünleştiği yoğun yaşama alanını sembolize etmesidir. Kenti var eden farklı hayatlar,

kendilerine özgü mekanlara yerleşmektedir. Sokak, cadde, mahalle, semt, getto, varoş, güvenli siteler, gecekondu, gökdelenler vb kentsel mekanlara özgü hayatlar sözü edilen bütünleşmenin ürünüdür.

Mekansal Ayrışma

Kentte mekansal ayrışma, coğrafi sınırların ötesinde konut düzeyinde de yaşanmaktadır. Kentleşme sürecinin bir parçası olan toplu mekanlar farklı hayat biçimleri ve sosyal anlamlar içermektedir. Bu toplu mekanların temelini ev imgesi oluşturmaktadır. Ev temelde barınma ihtiyacının giderilmesi için vardır ancak Alver, (2013, s. 67) mekan ve hayat tarzı arasındaki ilişkinin en yalın ve en üst seviyede temsili olduğunu ifade etmektedir. Ev, yer aldığı muhit ya da semt, mimari üslubu veya tarzı, biçimsel özellikleri, büyüklüğü, iç dizaynı ve bölmeleri, eşyaları, maddi değeri, malzemeleri ve inşaat kalitesi, barındırdığı insan kitlesi ve bu kitlenin sosyal konumu, rolleri, maddi ve kültürel sermayeleri gibi karmaşık süreçleri açıklamaktadır. Özetle, ev, tüm özellikleri ve öğeleriyle ait olduğu toplumsal sınıfın, yapının yaşama biçimini tarzını özetlemektedir.

Chaney (1999, s. 14-15) yaşam tarzları kavramını insanları birbirinden farklı kılan davranış kalıpları ve onları uygulayanların kategorileri olarak ele almaktadır. Ayrıca yaşam tarzları, insanların neler yaptıklarını ve bunu yapmanın kendileri ve başkaları için ne anlama geldiğini anlatmaya yardımcı olmaktadır. Yaşam tarzlarının önemli bir göstergesi haline gelen tüketim gücü, bireyler için de adeta bir statü simgesi olarak nitelendirilmekte ve sahip oldukları metalar onların kimliklerine ilişkin birer gösterge niteliği taşımaktadır. Buna ek olarak tüketim toplumunda var olmak için gereken sosyal bağlar, maddi olarak sahip olunanla kurulmaktadır. Bireyler ne tükettikleri temelinde statü kazanmakta (Qualter'dan aktaran Dağtaş, 2012, s. 82) bireyler farklılıklarını ve grup aidiyetlerini tüketim tercihleri ile ortaya koymaktadır (Chaney, 1999, s. 54).

Tüketim toplumunda edinilen kimliklerin ve sosyal konumların statü temelli olması ve bu statünün de ne tüketildiği temelinde kazanılmasının ürünü olarak nesnel birincil anlamlarını yitirerek sembolik anlamları temelinde değerlendirilmektedir. Bu, temelde Marx'ın meta fetişizmi olarak adlandırdığı kavrama işaret etmektedir. Meta fetişizmi, insanların bir kez mübadeleye girdikten sonra emeğin ürünlerini nasıl yanlış kavradıklarını ifade etmektedir. Marx, cansız nesnelere sadece insanların sahip olabileceği nitelikler atfetmeye, cansız ilişkileri canlıların yerine koymaya "meta fetişizmi" demektedir ayrıca Marx'a göre meta fetişizminin kökenleri bu metaları üreten emeğin özgün toplumsal niteliğindedir ve bu nitelik üründe yani değerde yeniden üretilmektedir. Değer, insan ilişkilerini içermesine rağmen bu ilişkileri insanların ürünlerinin arasındaki ilişkiler olarak aktarmaktadır (Olmann 2012, s. 305-306). Başka bir ifadeyle bir ürünü statü simgesi haline getiren kullanım değerinin ötesindeki değerdir. Ürün ya da nesne bir başkalaşım geçirmekte ve sadece ihtiyacı giderme işlevini taşımamaktadır. Burada ihtiyaca nereden bakıldığı da ayrı bir önem arz etmektedir. Psikolojik yaklaşıma göre bir ihtiyaç her zaman fiziksel veya yaşamsal nitelikte olmamakta sosyal nitelikte de olabilmektedir. Psikolog Abraham Maslow 1943 yılında davranışın çeşitli ihtiyaçlarca belirlendiğini ifade ederken bu ihtiyaçlara beş ana kategoride ele alarak bir hiyerarşi önermiştir: fizyolojik, güvenlik, sosyal, güven ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçları (Bovée, Thill ve Mescon,

2007, s. 328-329). Bu bağlamda saygı duyulan bir birey olmak veya yüksek statü sahibi olmak da su içmek de ihtiyaçtır ancak hiyerarşik olarak farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Ancak Marksist kültür eleştirmenleri bu sosyal ihtiyaçları gerçek olmayan ihtiyaçlar olarak nitelendirmekte ve bunları bizi hiç durmadan dürtten, karşılamamız için çalışmamız telkin edilen istekler olarak değerlendirmektedir (Berger, 2012, s. 62-63). Bu ihtiyaçlar veya ihtiyaç kimliğine büründürülmüş istekler sosyal anlamda bireyin konumunu ve ilişkilerini belirleyen bir yapı inşa etmektedir ve bireyler çevrelerini bu yapı içerisinde anlamlandırmaktadır.

Kent mekanında sosyal ayrışma tam da bu noktada oluşmaktadır. Farklı sınıfların yaşam tarzları temelinde ihtiyaçlarının çeşitlenmesi tüketim kalıplarını çeşitlendirmekte bu da ayrışmayı beslemektedir. Bireyler yaşadıkları bölge, konut tipi gibi kategorilerle anlamlandırılmakta ve bu ölçütler yaşam tarzı göstergeleri olarak işlemektedir. Bir bölgedeki konutun değerini teknik açıdan aynı özellikteki başka bir bölgedeki konuttan ayıran ve fiyat farkını yaratan fiziksel koşullar ve imkanlar dışında sembolik anlamıdır ve men-subu olmayı vaat ettiği sınıftır.

Mahalle

Kentin gerek mekansal gerekse insani yapılanmasında mahalle vazgeçilmez bir konumda bulunmakta olup kentin özü, çekirdeği ve yalın bir gerçeğidir. Sınırları cadde ve sokaklarla çizilen bir yerleşme alanı olan mahalle ortak kültüre sahip bir cemaat yaşamını ifade etmektedir. Burada esas olan mahalle cemaatlerinin farklı toplumsal tabaka, zenginlik düzeylerine ve mesleklere sahip kimseleri aynı çatı altında toplamış olmasıdır (Alver, 2013, s. 50-51). Ortaylı (2000, s. 232)'nin ifadesiyle mahalle fakir ile zenginin aynı mekansal birimin üyesi olduğunun göstergesidir. Keza bu özelliği kente içkin heterojenlik özelliğini işaretlemektedir.

Mahalle dendiğinde kültürel olarak zihnimizde çağrışan yapı herkesin birbirini tanıdığı, organik dayanışmanın görüldüğü, sakinlerinin bir ölçüde birbirine davranış düzeyinde sorumlu olduğu veya hissettiği, fiziksel sınırların net olmadığı bir alandır. Alver (2013, s. 52)'e göre mahalle sıklıkla toplumsal bütünlüğün, birliğin ifadesi şeklinde algılanmaktadır. Kaynaşma, bütünleşme, birlik olma hallerine karşılık gelen mahalle, yardımlaşma, samimiyet, benzerlik, komşuluk gibi yapılar bağlamında tanımlanmaktadır. Ayrıca, mahalle insanın insandan sorumlu olmasının cisimleşmiş hali olup gücünü bu özelliğinden almaktadır. Kültürümüzde mahalle baskısı olarak geçen deyimde bu sorumlu olma durumundan ileri gelmektedir.

90'lı yılların en popüler televizyon dizileri arasında yer alan Mahallenin Muhtarları, 2000'lerde Ekmek Teknesi ve İkinci Bahar adlı diziler mahalle kültürünün bütün hatlarıyla sunulduğu yapımlardır. Tüm sakinlerin birbirini tanıdığı, arada problemler olsada tatlıya bağlandığı veya diğer herkesin sorunların çözümüne aracılık edildiği, bireylerin meselelerinin kolektif biçimde sahiplenildiği, ilişkilerin güven esasına dayandığı bir kültüre işaret eder. Mahalle, bünyesinde fazlaca alt kimlik barındırmakta ve hepsini aynı potada eritmektedir. Söz konusu dizilerde de sunulduğu şekliyle tüketimin birincil aktivitesi olan alışveriş, mahallede bulunan esnaftan yapılmakta, insanlar zamanlarının çoğunlukla birbirlerini ziyaret ederek geçirmekte ve tüm sosyal örüntüler hem maddi hem manevi paylaşım ve ortaklık esasına dayanmaktadır.

Mahalleyi karakterize eden yapılar gecekondular veya müstakil konuttan oluşabildiği gibi apartmanlardan da oluşabilmektedir. Gecekondular, kırsal bölgelerden kente göçün yoğun yaşandığı ve 50'li yıllardan itibaren yaygınlaşan, kentte ihtiyacı karşılayacak konutun olmaması sebebiyle göç edenlerin barınma ihtiyacına yönelik kaçak olarak inşa edilen yapılardır. Kıray (1998, s. 91), gecekonduların kentte nüfus yığınlarının hızla artmasına karşın, aynı hızda sanayileşemeyen toplumlarda görüldüğünü ifade etmektedir. Gecekonduların sakinleri genel hatlarıyla köy ile kent hayatı arasında bir yerde bulunmaktadır ancak ne köyden kopabilmekte ne de kente tam anlamıyla uyum sağlayabilmektedir. Alver (2013, s. 58), gecekonduların hemşehrilik, akrabalık, komşuluk, dayanışma, yardımlaşma değeri etrafında bir yaşam tarzını cisimleştirdiğini belirtmektedir. Bu özellikler tam da mahalle kültürüne içkin değerlerdir.

Apartmanlar içinde bir çok daireyi barındırması sebebiyle toplu yaşam mekanları arasında yer almaktadır. Kıray (1998, s. 139), apartmanlaşmanın sanayileşme sürecinin ürünü olduğunu ve modern sanayi toplumuna ait yeni orta tabakaların, işçi ve memurların konutu olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'de bu türden yapılanmanın 1950 sonrasında yaygınlaştığını belirten Kıray (1998, s. 140) apartmanın ilk ortaya çıkışında aynı zamanda belli bir statü ve kimlik göstergesi olduğunu altını çizmektedir. Apartman ayrılan gecekondular ve müstakil konut sakinleri düşük statüyü temsil ederken apartman bir sınıf atlamaya işaret etmektedir.

Alver (2013, s. 81) apartmanlaşmanın Türk aile sistemine uymadığı, geleneksel aile ve komşuluk ilişkilerini bozduğu ve dikey yapılaşmadan dolayı Türk insanının çevreden ilişkisini kopardığı yönünde eleştiriler yapıldığını belirtmektedir. Öte yandan apartman, Batı yaşam tarzına yönelişin mekansal yansıması niteliğindedir ve apartman hayatına geçiş hem toplumsal statüyü (Gençtürk Hızal, 2013, s. 208) hem de geleneksel mahalle hayatının reddini içermektedir (Duben ve Behar, 1998, s. 41'den aktaran Gençtürk Hızal, 2013, s. 208).

Güvenlikli Siteler

Kolektif bir kültürel işleyişin mekanı olan mahalle günümüz kent hayatında değerini ve önemini kaybetmektedir. 1980 sonrası politikalarla kentteki mekansal ayrışma hız ve derinlik kazanmış ve mahallenin "ortaklık" özelliği yerini "müstakiliyet" söylemine bırakmıştır. Yeni orta ve zengin sınıf mekansal olarak izole, toplumsal olarak kimseye sorumlu olmadıkları, kısıtlı sayıda insanla iletişimde buldukları, mahalledeki çeşitlilikten uzak sosyo-ekonomik açıdan kendisine benzeyen bir yaşam alanı talep etmektedir. Pérouse ve Danış (2005, s. 120) bu yeni müstakiliyet söylemini karşılayan konut yapılanmalarında her tür imkan ve keyfin müstakil olacağına vaad edildiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu yönde inşa edilen yeni konutlarda ufak bir farklılık bile yeni orta-zengin sınıf için rahatsız edici olup, ötekileştirilmektedir (Pérouse ve Danış, 2005, s. 114).

Söz konusu talebi karşılamaya yönelik olarak oluşturulan, günden günde yaygınlaşan konut alanlarının görünümü çoğunlukla kapalı ve korunaklı inşa edilen ve yaygın biçimiyle güvenlikli site olarak adlandırılan yapılardır. Kolektif yaşamdan ziyade müstakil yaşam vaat eden bu yapılar mahalleden kaçışın sığınma alanıdır. Pérouse ve Danış (2005, s. 93) bu türden yapılanmaların değişik görünümleri olsa da arada net bir ayrım

olmadığını belirterek “müstahkem adacık”, “kapalı site”, “özel site”, “korunaklı site” veya “güvenlikli siteler” adlandırmalarına konu olmaktadır. Ancak çalışmalarda genel olarak güvenlikli site olarak ele alınmaktadır çünkü yerleşim alanı güvenlik söylemi etrafında yapılandırılmaktadır. Güvenli site ile kast edilen kent çeperinde yer alan yeni lüks konut alanları veya kent merkezinde yer alan dikey güvenlikli konutlardır.

Güvenlikli siteler kentlerde yaşayan orta ve üst gelir grupları için inşa edilmekte olup diğer yerleşim alanlarından ayıran bazı özellikler şöyledir: etrafının duvar veya tellerle çevrili olması, 24 saat boyunca kapalı devre televizyon ile korunması, özel güvenlik grupları bulunması, çeşitli sosyal ve kültürel aktiviteler sunması (Yalçın Usal vd, 2009, s. 758). Başka önemli özellikler arasında altyapı ve diğer hizmetlerin sağlanması için özel şirketlerle anlaşmalar yapılıyor olması (Pérouse ve Danış, 2005, s. 94), belirli boş zaman olanakları sunması ve yaşam tarzı kurgusu etrafında biçimlenmiş olmaları sayılabilmektedir (Firidin Özgür, 2006, s. 82). Literatürde yer alan tanımlarda genel olarak “izolasyon” ve “ayrıcılık olma” vurgusu bulunmaktadır. Bu alanlarda yaşayanlar fiziksel olarak duvarların arkasındaki çevreden izole olmakta, sunulan üst düzey imkanlardan sadece konut sahibi olanlar faydalanabilmektedir ve giriş çıkış ancak kabul ve onayla mümkün olmaktadır. Bu fiziksel ayrışma sosyal ayrışmayı da tetiklemektedir çünkü belirgin bir dışlayıcı mahiyete işaret etmektedir.

Bali (2014, s. 113)’ye göre, güvenlikli sitelerin ortaya çıkmasında kent elitlerinin iki değişik arayışı etkili olmaktadır: İstanbul’dan uzaklaşıp nefes alınabilecek yeşil alan arayışı ve güneş ışınlarını geçirmez camlarla kapalı iş merkezlerindeki odalarından çıktıklarında kalan çok kısıtlı serbest zamanlarını en iyi şekilde yaşama arzuları. Çoğunlukla ormanlık arazilere yakın inşa edilen veya içerisinde yapay manzaralar yaratılan hatta geniş çapta yapay göl bulunan bu siteler tam da ilk ihtiyaca cevap vermektedir. İkinci ihtiyaca yönelik ise paket halinde yaşam biçimi sunulması karşılık gelmektedir ve bu reklam metinlerinde sürekli yeniden üretilmektedir. Ayrıca boş zaman aktiviteleri, içerisinde ihtiyaçlarını giderebilecekleri tesisler, sinema salonları hatta alışveriş merkezleri bulunan siteler bu ihtiyaca yönelik planlanmaktadır. Öncü (1997’den aktaran Pérouse ve Danış, 2005, s. 94)’ye göre güvenlikli siteler orta ve üst sınıfların küresel tüketim kültürüne eklenme isteğiyle şehir merkezinden kaçışı olarak açıklanabilir. Bu doğrultuda Le Goix (2005, s. 325) bu türden yapılanmaların emlak sanayisince üretilen tüketim malları olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Konut sadece bir barınak değil, piyasa koşulları içinde bir yatırım aracı ve statü simgesidir (Firidin Özgür, 2006, s. 82).

Söz konusu sitelerdeki güvenlik vurgusu korku söyleminden beslenmektedir ve bu korkunun iki boyutu bulunmaktadır: artan suç oranlarından korunma ve 1999 depremi sonrası pompalanan deprem korkusudur. Buna karşın reklam metinlerinin bir boyutunu mahalle nostaljisi oluşturmakta ve bu yeni yaşam alanlarında aynı sosyo-ekonomik statüye sahip seçilmiş komşularla yaşam vaadi yer almaktadır. Güvenliğin ilk boyutuna işaret eden suçtan korunma dışarıdan içeriye doğru bir güvenlik oluştursa da içeride olmaya hak kazanan yani konutlarda ikamet edenler içeride olmayı başka bir deyişle güvenilir bireyler olma konumlarını konut için ödeyebildikleri bedele borçludur. Dolayısıyla güvenliğin tam anlamıyla sağlanması mümkün görünmemektedir. Firidin Özgür (2006, s. 84) bu sayede korunmanın mülk değeri olduğu ve bu seçmeciliğin gelire bağlı bir sınıfsal ayrımcılığa işaret ettiğini belirtmektedir. Öte yandan vaat edilen mahalle nostaljisi mahallenin belirleyici özellikleri arasında yer alan çeşitlilik, ortaklık ve payla-

şımcılık ile çelişmektedir. Buna ek olarak kendine ait özel bir yönetim birimi, tesisleri ve hizmet alanları olsa da mahalle olma özelliğinden uzaktır.

Güvenliğin ikinci boyutu depremin olası etkilerinden maksimum düzeyde korunma arzusudur. 1999 yılından sonra konut alma kriterleri arasında zemin sağlamlığı meselesinin önem kazandığını belirten Pérouse ve Daniş (2005, s. 120) zemini sağlam arazilerde depreme hassas olarak inşa edilmiş binalarda oturmanın, güvenlik kaygısının giderilmesinde bireysel bir çözüm sunduğunun altını çizmektedir.

Sıklıkla kent merkezinden coğrafi olarak uzağa inşa edilen güvenli sitelerin berabere getirdiği meselelerden biri de otomobil bağımlılığıdır. Kentin karmaşası ve kalabalıklığını suç unsuru oluşturan ve güvenliğe yönelik büyük bir tehdit olarak algılayan çoğunlukla beyaz yaka, üst düzey yöneticilerden oluşan yeni orta-zengin sınıf kentten uzak olmayı tercih etmektedir. Bu taleplerinin karşılığı oluşturan güvenli siteler kent alanının dışına inşaa edildiği ve çoğunlukla kamusal hizmetlerden yoksun olması sebebiyle sakinlerini otomobile bağımlı bir hayata zorlamaktadır. Bunun net bir yansıması ise konutların vaatleri arasında yer alan geniş otopark alanlarıdır. Öte yandan kent merkezlerindeki yerleşmelerin otopark ihtiyacına cevap vermemesi de bu alanlara yönelik sebepleri arasındadır. Yani arada karşılıklı bağımlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilmektedir. Güvenlikli konutlarda yaşayanlar tehlikeli kent hayatını geride bırakarak fiziki bariyerler, ve güvenlik sistemleri ile korunan ve yaşadıkları insanların kendilerine benzer olduğu bir konut alanını tercih etmekte böylelikle seçkin ve kaliteli bir yaşama adım atmaktadır. Bali (2014, s. 111-112), konut projelerinin pazarlanmasında kullanılan bir yöntemin toplumun ünlü simalarını bu sitelerin sakinleri haline getirmek biçiminde işleyen “müstakbel komşular” olduğunu belirtmekte ve böylelikle bu kişiler sayesinde müstakbel daire sahiplerini sadece lüks bir konut sahibi olmayacakları aynı zamanda ancak medyada rastladıkları ve yanlarına yaklaşmanın mümkün olmadığı kişilerle komşu olma fırsatı sunarak cezbetmeye çalışmaktadırlar.

Oysaki Pérouse ve Daniş (2005, s. 114-115) homojen görünen site sakinleri arasındaki tek ortak özellik ekonomik statü olmaktadır. Eğitim ve entelektüel düzey, yaşam tarzı ve tüketim kalıpları oldukça farklılaşmakta ve bu türden yapılanmalarda kendine benzer olmayan ötekileştirilmektedir. Çalışmaları kapsamında yaptıkları görüşmelerden birinin bir bölümü şöyledir:

“(…) burada yaşamaktan memnun değilim. Burayı nezihliği açısından tercih etmiştik. (...) insanları kategorize etmek istemiyorum ama biz de bir takım bedeller ödeyerek ev aldık. Ama sonra bir bakıyorsunuz, bir gece zengin olmuş herkes buradan bir daire almış, gelmiş. Çok kötü. (...)”

Araştırma Bulguları

Tüketim bağlamında mahalle kültüründen güvenli sitelere dönüşümün araştırıldığı bu çalışmanın derinlemesine görüşme tekniğiyle yürütülmüş olup, araştırma nitel bir tasarıma sahiptir. Araştırma kapsamında 10 gecekonduda yaşayan hane, 10 kentsel dönüşüm kapsamında apartmanda yaşayan hane, ve 10 güvenli siteden hane ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Gecekonduda kategorisinde görüşme yapılan haneler Mamak Boğaziçi mahallesinde ikamet eden, kentsel dönüşümün ilerleyen aşamalarında yer almaları sebebiyle henüz

konutlarının mevcut durumu korunan bireylerden oluşmaktadır. Apartman kategorisi kentsel dönüşüm kapsamında apartmanlara yerleştirilen, Mamak Gülveren mahallesinde kentsel dönüşüm kapsamında inşa edilen TOKİ konutlarında ikamet eden bireylerden oluşmaktadır. Ancak bu konutlar aynı zamanda satışa da açık olduğundan bu konutlarda yaşayanların tümü gecekondulu geçmişine sahip değildir. Son olarak güvenli siteler kategorisinde görüşme yapılan kişiler Yaşamkent Crystal Towers adlı sitede yaşayan 10 hanede ikamet eden bireylerdir.

Mamak, konumu gereği gecekondulaşmanın Ankara özelinde en yaygın görüldüğü bölgeler arasında yer almaktadır. Siteler Küçük Sanayi Sitesi'ne yakınlığı göç koşulları altında bölgeyi cazip kılmıştır. İlerleyen dönemlerde konut değerlerinin düşük olması, kent merkezine yakınlığı ve karmaşık yapısı özellikle alt gelir gruplarının yaşam alanı olmasına ortam hazırlamıştır. Bu sebeple çalışma kapsamında bu bölge ele alınmaktadır. Güvenli siteler için ise Yaşamkent ele alınmaktadır çünkü yeni yapılaşmanın görüldüğü ve tam anlamıyla Ankara sanayisinin dönüşümü ile oluşturulmuş yeni bir bölgeye işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle Temelli bölgesine inşa edilen organize sanayi bölgeleri büyük sanayii kuruluşlarının yeni alanı olmuş ve şehir Eskişehir Yolu boyunca genişlemiştir. Yaşamkent bu kapsamda oluşturulan bir bölgedir.

Demografik Değişkenler

Demografik değişkenler kategorisinde hanede yaşayan yetişkin ve çocuk sayısı, ebeveynlerin yaşı, eğitim düzeyi, işgücüne katılım durumu ve Ankara'da yaşama süreleri ele alınmaktadır. Söz konusu değişkenler sosyoekonomik statü durumlarına dair ipucu vermektedir. Bu, tüketim ve gündelik hayat ekseninde nesnel veri sunmaktadır.

Tablo 1: Gecekondulu

HANE	Hane halkı		Yaş		Eğitim düzeyi		İşgücü		Ankara'da yaşama süresi	
	Y	Ç	K	E			K	E	K	E
1	2	3	35	41	İlkokul	Ortaokul	-	Mavi yaka	35	41
2	3	4	38	45	-	Lise	Gündelik	Mavi yaka	32	30
3	2	1	27	28	Lise	Üniv.	Sekreter	Öğretmen	27	15
4	2	3	28	35	Lise	Lise	Kasiyer	Mavi Yaka	9	32
5	3	3	44	51	-	İlkokul	-	Esnaf	44	51
6	2	2	32	40	Lise	Ortaokul	-	Mavi Yaka	32	40
7	2	1	26	36	Lise	Lise	-	Mavi Yaka	26	36
8	3	3	38	35	İlkokul	Ortaokul	Gündelik	-	30	30
9	2	-	28	32	Lise	Lise	-	Garson	28	32
10	4	1	26	28	Ortaokul	Lise	-	Güvenlik G.	26	28

Tablo 2: Apartman

HANE	Hane halkı		Yaş		Eğitim düzeyi		İşgücü		Ankara'da yaşama süresi	
	Y	Ç	K	E	K	E	K	E	K	E
1	2	2	59	64	Lise	Lise	Emekli	Emekli	59	64
2	2	1	29	35	Lise	Üniv.	Bankacı	Polis	29	30
3	2	1	30	30	Önlisans	Üniv.	Hemşire	Astsubay	3	3
4	2	-	55	61	-	İlkokul	-	Emekli	40	42
5	2	2	34	36	Önlisans	Üniv.	Polis	Polis	1	1
6	3	1	55	57	Lise	Lise	Emekli	Emekli	45	57
7	2	4	47	48	İlkokul	Lise	Gündelik	Mavi Yaka	47	48
8	2	2	28	35	Lise	Lise	-	Mavi Yaka	28	35
9	2	-	24	26	Üniv.	Üniv.	Gazeteci	Mühendis	24	8
10	2	2	35	35	Üniv.	Y. Lis.	Öğretmen	Akademisyen	7	5

Tablo 3: Güvenlikli Site

HANE	Hane halkı		Yaş		Eğitim düzeyi		İşgücü		Ankara'da yaşama süresi	
	Y	Ç	K	E	K	E	K	E	K	E
1	2	2	34	36	Y. Lis.	Lise	-	Esnaf	34	12
2	2	1	24	26	Üniv.	Üniv.	Mimar	Avukat	24	26
3	2	-	32	36	Lise	İlkokul	-	Esnaf	32	10
4	2	1	30	37	Doktora	Doktora	Akademisyen	Akademisyen	30	37
5	2	3	34	36	Lise	Ünv.	-	Finans Yönt.	34	11
6	2	1	28	29	Üniv.	Üniv.	İç Mimar	İç Mimar	28	29
7	2	3	52	47	Doktora	Doktora	Akademisyen	Doktor	52	47
8	2	1	28	35	Y. Lis.	Y. Lis.	-	Bankacı	28	25
9	2	-	35	35	Üniv.	Y. Lis.	Polis	Psikolog	4	35
10	2	-	40	53	Lise	Üniv.	-	Ü. D. Yönetici	40	34

Yukarıdaki tablolar görüşme yapılan farklı konut türlerindeki kişilere ait demografik bilgileri içermektedir. Hiçbir grup homojen özellik göstermemekle birlikte apartmanda yaşayanlar görece en karmaşık gruba işaret etmektedir. Eğitim düzeyinin ve yapılan iş niteliğinin en düşük olduğu grup gecekonduda yaşayan hanelerde görülmekte iken işgücüne katılım açısından bakıldığında en yaygın çift katılımı apartmanlarda görülmektedir. Bu durum üzerinde gelir düzeyinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Yapılan işin niteliği açısından bakıldığında güvenlikli sitede yaşayanların yüksek statülü işlerde çalıştıkları görülürken gecekonduda yaşayan hanelerde kadınların iş gücüne katılımı temizlik, yemek veya fabrikaların herhangi bir vasfı gerektirmeyen üretim aktivitelerine

sosyal güvencesiz ve gündelik usulde katılımı içermektedir.

Göç olgusu açısından rakamsal değerlere bakıldığında gecekondualarda 4 hanede, apartmanda 6 hanede ve güvenli sitede 6 hanede göçe rastlanmaktadır. Ancak, doğrudan sayıları yorumlamak anlamlı olmayacaktır. Gecekonduada yaşayan bireylerle yapılan görüşmelerde göç olgusu bulunmayan hanelerde bile en az bir kuşak öncesi yani en az anne babalar kırsal alanlardan kent alanına göç etmiştir. Apartmanda 4 hanede görülen sayılar itibariyle göç ise kırsaldan kente doğru olmamış tayin sebebiyle yine başka bir kentten gerçekleşmiştir yani bir tür yer değiştirmeye işaret etmektedir. Son olarak güvenli sitelerde yaşanan nüfus hareketliliğinden sadece 3'ü anlamlıdır (1, 3 ve 10 numaralı haneler) çünkü 5 ve 8 numaralı hane üniversite öğrenimi için yine başka bir kentten Ankara'ya gelmiş yani kentler arası yer değiştirmiş ve benzer biçimde 9 numaralı hanede görev sebebiyle Ankara'da bulunmaktadır. Dolayısıyla sayısal olarak az görünse de göç olgusunun belirleyici olduğu konut mekanı gecekondu olmaktadır çünkü bu hareketlilik içerisinde kırsaldan kopma ve kent imkanlarından faydalanma amacını taşımaktadır.

“Terörden kaçıp geldik Ankara'ya. (...) O zamanlar 15 yaşlarımdaydım. İş bul kendini kurtar dediler. (...) Yıllarca inşaatta kaçak çalıştım(...) Sonra annemi ve kardeşlerimi aldırđım”- 2 numaralı hane

“Ankara'ya 2000 yılında geldik. Babam da öğretmen ve son görev yeriydi Ankara. (...) Üniversiteyi de burada okudum” -3 numaralı hane

“9 yıldır Ankara'dayım. Önceden İskilip'te yaşıyordum. (...) Liseyi bitirdiğim sene babamın arkadaşının oğlu talip oldu bana, bizim köydenmiş. Yani gelin geldim aslında Ankara'ya.” - 4 numaralı hane

“Okula yeni başlamıştım Ankara'ya geldiğimizde. (...) Babam toprakta çalışırdı sonra işsiz kaldı (...) Burada inşaatta çalıştı bir süre sonra bir fabrikada çalıştı (...) O dönem kızların okumasına hoş bakılmazdı (...) 18 yaşımıdaydım evlendim” -8 numaralı hane

Apartmanda yaşayanların göç yaygınlığının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

“Eşimle 4 yıl önce evlendik, önceden Adana'da yaşıyorduk. (...) Eşimin tayini Ankara'ya çıkınca bende Ankara'daki bir hastaneye tayin istedim” -3 numaralı hane

“Çankırı'lıyım aslen (...) 15 yaşında Ankara'ya göçtük, aynı sene evlendim. (...) Babam o yıllarda bir atölyede çalışıyordu. - 4 numaralı hane

“2014 yılında görev gereği geldik Ankara'ya. (...) Önceden Trabzon'daydık” -5 numaralı hane.

“2007'de üniversiteyi kazandım öyle geldim Ankara'ya. (...) 2014'de evlendik şimdi de burada çalışıyoruz (...) -9 numaralı hane

“2010'da doktora için Gazi Üniversitesi'ne görevlendirildim, ÖYP'li araştırma görevlisiyim. Sizde biliyorsunuzdur. Aslında kadrom Sakarya'da yani Ankara bizim için geçici” -10 numaralı hane

Güvenli sitelerde eğitim düzeyi daha yüksek iken eğitilmiş kadınların istihdama katılımı düşük seyretmektedir. Göç olgusu ise erkeklerde yaygın görülürken kadınlarda görülmemektedir.

“2003 yılında Adıyaman’dan geldim. (...) Burada bir Vodafone bayisi kurdum ve 3 kardeşimi de aileleriyle yanıma aldım. İşleri birlikte yürütüyoruz. (...) 2008’de evlendik (...)2 çocuğumuz var annesiyle büyüsünler istiyorum.” – 1 numaralı hane

“İş makinesi üreten bir şirketin bayiliğini yapıyorum (...) 10 yıldır Ankara’dayım” – 3 numaralı hane

“Uluslararası bir şirkette finans yöneticisi olarak çalışıyorum. (...) Bu evi şirket kiraladı (...) Ankara’ya üniversite için geldim”. -5 numaralı hane

“Ben doğma büyüme buralıyım. (...) Eşim üniversite için gelmiş, kısmet bu işte beni buldu. (...) Eşim Akü üreten bir firmanın CEO’su (...) ben güvenlik sebebiyle müstakil evde yaşamak istemiyorum. -10 numaralı hane

Mahalleden Güvenlikli Siteye Tüketime Dönüşümü

Görüşmeler tüketim ve dolayısıyla yaşam tarzı bağlamında ele alındığında görüşmeler 4 tematik kategori altında değerlendirilmektedir: altyapı, olanaklar ve çevre; sosyal statü; ilişkiler ve güvenlik. Bu kavramsal kategoriler çalışma genelinde ele alınan mekansal ayrışmanın berileyici özelliklerinden elde edilmekte ve görüşmelerle çerçevelendirilmektedir.

Altyapı ve olanakların konutun sahip olduğu altyapı özelliklerinin ve kendine özgü olanakların içinde yaşayanlarca nasıl anlaşıldığı ve değerlendirildiğini içermektedir. Başka bir ifadeyle konutun fiziksel özelliklerinin bireyler için nelere işaret ettiğini kapsamaktadır. Olanaklar, altyapıdan bağımsız değil bilakis onunla beraber işlemektedir. Çevre ise kamu hizmetlerine yakınlık ve faydalanma düzeyi, fiziksel çevrenin etkisi gibi değişkenlerce belirlenmektedir.

Sosyal statü konutun barınma ihtiyacının ötesinde bireylerin zihninde yer alan sembolik anlamından kaynaklı konumuna işaret etmektedir. İçinde yaşamakta olduğu evin toplumsal olarak onu nereye yerleştirdiği, kimliğinde ne gibi dönüşümlere neden olduğu ve kendilik algısını nasıl şekillendirdiği üzerinden okunmaktadır.

İlişkiler, mekanın fiziksel ayrışmasının ötesinde sosyal ayrışma boyutuna vurgu yapmaktadır. Bireylerin yaşadıkları konutlarda diğerleriyle olan ilişkileri, ayrıştırılanlarla olan ilişkileri bu kategori altında değerlendirilmektedir. Bireylerin kendilerini ve diğerlerini bu süreçte nereye konumlandığı önem arz etmektedir.

Güvenlik şüphesiz konunun adında da geçtiği üzere önemli bir değişkendir. Güven kavramının farklı konut tiplerinde veya aynı konut tipinin farklı profillerince ne demek olduğu, nelere işaret ettiği gibi konular bu kategori altında ele alınmaktadır.

Altyapı / Olanaklar / Çevresel Koşullar

Gecekondularda yaşayan ailelerde yapılan görüşmelerde elde edilen bulgular genel olarak mahalle düzeyinde altyapının yetersiz oluşu, bu bağlamda çok sık su ve elektrik kesintisi yaşanması, mahallenin yapılması itibarıyla dikey olması ve yokuşun özellikle kış aylarında sorun yaratması, konut düzeyinde kış aylarında soba kaynaklı yaşanan zorluklar, sıcak suyun 4 mevsim sıkıntılı olması, kışın musluklardan akan suyun don-

ması problem olarak nitelendirilirken konutların müstakil oluşunun onları özgürleştirme noktasında en büyük avantaj olduğu görülmektedir.

“Sürekli su ve elektrik kesiliyor bir gün varsa bir gün yok. (...) Hele kış ayları. Boruları ilaçlamıyorlar su donuyor. Şofben de çalışmıyor ne sıcak ne soğuk su bulamıyoruz” -1 numaralı hane

“Kışın soba derdi olmasa hiçbir yere değişmem evimi”. -2 numaralı hane

“Aslında apartmanda oturabilirdik ama biz burayı tercih ettik. (...) Burada kimse bize karışamaz istediğimiz gibi mangal yapabiliyoruz mesela. Eşim bazen akşamları saz çalar, apartmanda ne mümkün.” -3 numaralı hane

“3 çocuğumuz var bu yüzden eşimde bende çalışıyoruz mecburen (...) Daha iyi bir imkanım olsa kalmam burada. (...) Akşam 8'den önce gelemiyoruz eve geldiğimizde sobayı yakmak çok zor, zaten soğuktan geliyorsun (...) Kömür taşımak ayrı bir dert. (...) Banyo yapacaksın su kaynatmak ayrı bir dert. Çocuklar üşütüyor. (...) Bizim bölgelerde yaşayanlar gidici görüldüğünden belediye hizmet getirmiyor, doğalgaz olsa yine belki. Yarın bir gün nasılsa yıkılacak gözülle bakılıyor. (...) gecekondü çekilecek dert değil de bakma işte”. -4 numaralı hane

“Bizim bura Ankara'nın Paris'i bence, birde yokuşu olmasa keşke. İnip çıkarken yaşlandı herhalde dizlerimiz tutmuyor (...) Kaynanam da bizle yaşıyor (...) Eşim mahallede bakkal işletiyor bende evdeyim. (...) Yeni yetmeler şikayet ediyorlar ama bak sen soba hem ucuz hem kullanışlı. Misal yemeğe yapıyorsun aynı anda”. -5 numaralı hane

“Çamaşır kurutmak çok büyük bir sorun. Soba pisliği sebebiyle dışarı asamıyoruz, evde de kurutamıyoruz çok soğuk oluyor. (...) Son yıllarda ceryan çok gider oldu (...) Gerçi biz dairede yaşayanlara göre daha özgürüz mesela mangal yapabiliyoruz. (...) Bahçeyi bahara doğru ekıyorum yazın bahçemizden yiyoruz”. -8 numaralı hane

“Buralar bir süre sonra yıkılacağı için belediye pek burayla ilgilenmiyor. İlaç yapmıyorlar mesela her taraf sinek. (...) Çöp kamyonları mahallenin içine her gün girmiyor etrafta çöp kokusu oluyor bu da yine böcek yapıyor” -7 nolu hane

Apartmentlarda yaşayanlarla yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular ışığında altyapı ile ilgili belirgin bir sorun yaşamadıklarını ancak apartmanlaştırmalarıyla özgürlük alanlarının kısıtlandığını belirtmektedirler. Buldukları binaya ait otopark sayısının fazla olduğunu onun yerine park veya yeşil alan yapılmasını istediklerini dile getirmektedirler.

“Karım, eski mahalleden komşumuzdu. (...) Evlendiğimizden beri orada yaşıyorduk. Evimiz yıkıldığında ağladık (...) Bir düşün: çocukluğumun geçtiği ev, mahalle artık yok (...) Evlerimiz geçen yıl yıkılınca bizim ev değerine bu daire denk düşmüş. (...) küçücük kutuların içine tıktılar sanki hepimizi. (...) Hapishane gibi burası, bir zevkimiz mangaldı onu da yapamaz olduk. (...) Tek iyi yanı doğalgaz var burada, soba yakmak, su ısıtmak dertleri bitirir. ” -1 nolu hane

“Zerre yeşil alan yok binanın alanı kadar otopark yapmışlar, ne gerek varsa. (...) Kamelya yapsalardı bari çevre apartmanlar gibi çıkar otururduk. (...) Dört duvara sıkışıp kaldık. (...) Soba derdi bitti, (...) elektrik daha az kesiliyor (...). Biz sokakta büyüdük ama çocukları dışarı salamıyoruz çünkü oynayacakları alan yok her yerden araba ge-

çiyor -7 nolu hane

“Daha önce daha eski bir apartmanda yaşıyorduk (...) Sobayla ısınyordu, mutfakta iki kişi dönemiyordu. (...) Burası bize saray gibi geldi – 8 nolu hane

“Her yönüyle eski evi özlüyorum. Burada yeşil alan yok.(...) (...) Otopark alanı gereksiz onun yerine park yapılmalı. Ama çöp kokmuyor bura, orası iyi.”

Güvenlikli Sitelerde yaşayanlar için altyapı ve olanaklar konutun yaşam alanı olarak seçilmesinde önemli etkenler olarak görülmektedir. Ancak altyapısının özel kuruluşlarca sağlandığı, olanakların bir yaşam tarzı etrafında şekillendiği temelinden hareketle zaten seçilmiş alanlara işaret etmektedir. Görüşme yapılan bu grup, maddi olanakları temelinde konut seçimi şansına sahip tek gruptur.

“Çalıştığım yer Temelli’de bir fabrika ve şehir merkezinden uzakta kalıyor. Şu an yaşadığım evi şirket kiraladı (...). Kendi gelir olanaklarımla bırak satın almayı kirasını bile ödeyemeyeceğim bir site burası. Ev fiyatları 750000’den başlıyor. (...)Elektrik ve su kesintisini unutuporsunuz çünkü her daireyi içine alan bir jeneratör ve su deposu yapılanması mevcut. (...) Çocuklar için bir anaokulu bile var. (...) spor salonu var artık uzak bir yerlere gitmeye gerek kalmıyor. (...) Otopark alanı oldukça geniş hatta içerisinde oto yıkama hizmeti bile veriliyor. (...) Ama tabi keşke imkanımız olsa da müstakil bir sitede yaşayabilsek”. –Hane 5

“Kristal’i konumu itibariyle tercih ettik. Fakülteye 1,5 km uzakta ve şehirde özlenen sakinliği iliklerimize kadar hissettiriyor. Çocuğumuz için oyun evi ve sosyal tesis var. (...) Kulüpler sayesinde çocuğumuz yüzüyor, spora yöneldi ve bunun için özel bir çaba sarf etmiyoruz tüm bu imkanlar sitenin içerisinde sunuluyor (...)” - Hane 4

“Üretim tesisimiz Sincan’da sanayi bölgesinde. O çevre nezih değil merkeze ise çok uzak kalıyor. Bu site çevreyoluna yakınlığı sebebiyle bizi kendine çekti. (...) Otopark imkanları oldukça gelişmiş bizim evde 3 araba var ve hepsi için ayrı alan tahsis ettir”. –Hane 10

Sosyal Statü

Kent mekanının ayrışmasının sosyal görünümünün en yoğun yaşandığı boyut şüphesiz sosyal statüdür. Kimliğin yeniden üretimi noktasında önem kazanan statü meselesinin görünümü oldukça farklılaşmaktadır.

Konutun barınma ihtiyacının ötesinde bireylerin zihninde yer alan sembolik anlamından kaynaklı konumuna işaret eden sosyal statü kategorisi bireylerin içinde yaşamakta olduğu evi toplumsal olarak onu nereye yerleştirdiği, kimliğinde ne gibi dönüşümlere neden olduğu etrafında şekillenmektedir.

Gecekodu:

“Bir keresinde dersaneden öğretmen arkadaşları evimize davet ettik, mangal yapalım diye. (...) O günden sonra bakışları değişti ve bende kimseyi bir daha davet edemedim”. -Hane-3

“Oğlum Batıkent civarında bir anadolu lisesinde okuyor (...) Bir gün eve geldi ağlıyor

sordum neden diy; dedi arkadaşlarım bize gelmek istiyor. Ee dedim ne var bunda ağlayacak. Arkadaşlarım gecekonduda yaşadığını bilmiyor dedi (...) Eskiden yoktu böyle şeyler, bacak kadar çocukların düşündüklerine bak”. –Hane 5

Apartman:

“Apatmanda yaşayan insanların çok burnu büyük. Ne kendi gibiler ne de başkası gibi (...) İki gün önce çöpünü kendi atarken şimdi kapıcı 7 gün çalışsın diyorlar (...) Yaktır yahu adamcağıza (...) nereden geldiğinizi ne çabuk unuttunuz” 1 numaralı hane

“Önceden insanları eve davet ederken iki kez düşünürdüm hele birde yeni tanışmışsam ama şimdi öyle değil. (...) Sanki ne değişti biz yine aynı biz ama insanlar öyle şey etmiyor”. Hane-7

“Biz hep apartmanda yaşadık ama şimdi burada herkes daha karmaşık. Örnek veriyorum gecekondudan kalkıp gelenler var çoğunlukta (...) Aşağılamak değil ama apartmanda yaşamayı bilmiyorlar (...) Balkonda halı yıkayan mı istersin, balkonda mangal yakan mı (...) birde bitmek bilmeyen düğünleri var kapının hemen önünde yapıyorlar hemde davullu zurnalı. Evde çocuk mu uyuyor, hasta mı var umurlarında değil” – 3 numaralı hane

Güvenlikli Site:

“Burada belli kimselerle yaşıyoruz yani her yoldan geçen burada yaşayamaz (...) Mesela apartmanların balkona çamaşır asan varoşları burada yok (...) Oturduğum yeri soranlara Kristal diyince resmen forsumu arttırıyor” -8 numaralı hane

“Şirketin bana bu evi kiralaması beni çok sevdiğinden değil elbet. Burada prestijli insanlar yaşıyor çoğu üst düzey bankacı veya finans kuruluşlarındalar. Onlarla birebir ilişki kurabilmem için bunu yaptı (...) 3 ay uğraşsam randevu alamayacağım finans kuruluşlarının yöneticileriyle aynı sitede yaşıyorum, komşu oldum” -5 numaralı hane

İlişkiler

Mekanın fiziksel ayrışmasının ötesinde sosyal ayrışma boyutuna vurgu yapmaktadır. Hem hane içi hem de diğer hanelerle olan ilişkilerin nasıl işlediği, bireylerin bu ilişkilere nasıl yaklaştığı ve diğerlerini nasıl değerlendirdiği bu kategoride ele alınmaktadır.

Gecekondu:

“İsmen herkesi bilmesem de genel olarak mahallede herkesi tanırım yani selamım sabahım vardır”. -1 nolu hane

“4 bebe var elinden öper malum bende eşimde çalışıyoruz. Çocuklar okuldan geldi mi illaki bir komşum karınlarını doyurur” -2 nolu hane

“Özgür yaşayabilmemiz açısından burası çok güzel ama komşular herşeyi bilmek herşeyin içinde olmak istiyor. Sık sık ev oturmasına gelmek istiyorlar. (...) Biz böylesi bir samimiyet istemiyoruz ama bunu onlara anlatamıyorsun (...) Kabuğuna çekilmen mümkün değil” – 3 nolu hane

“Misal memlekete ya da bir yere giderken komşuma anahtarımı bırakır giderim çiçeklerime su versin diye (...) Yılların komşusuyuz (...)” – 10 Nolu hane

“9 yıl önce İskilipten geldiğimde hiç yabancılamadım neredeyse mahallenin tamamı

İskilip'liydi".- 4 nolu hane

Apartman:

"Neredeyse kimseyle görüşmüyoruz, zaten tüm gün çalışıyoruz eve yorgun geliyoruz (...) insanları bilemiyorsun neler neler oluyor (...) Nöbetçi olduğum günler eşimin anesi geliyor tek başına tedirgin oluyor. Neticede giren çıkan belli değil" – 2 nolu hane

"Burada türbanlı bir grup var onlar birbirleriyle görüşüyorlar. Sohbet yapıyorlar. (...) Bizde eski mahalleden bir komşu dışında kimseyle görüşmüyoruz (...) Ama tabi mahalle hayatı gibi değil güvenemiyorsun misal anahtarını emanet edemezsin, torun geliyor bazen birşey almaya gitmem gerekiyor 10 dakika sizde dursun diyemiyorsun" -1 nolu hane

"Binadaki gecekondudan gelenlerden illallah ettik. Ne asansör kullanmayı biliyorlar, ne apartmanda yaşama adabını (...) Döner çevrilen düğün yapıyorlar evin önünde, balkonda halı yıkıyorlar, asansöre karton sıkıştırıp kendi katlarına tahsis ediyorlar, çöplerini günün herhangi bir saati apartmana bırakıyorlar kokunca da şikayetleniyorlar. (...) Köyden kopamayan kente uyamayan bir grup bunlar bence" -9 nolu hane

"Evde çalışmak ne mümkün, düğünleri bitse temizliklikleri bitmiyor. (...) çocukları durdan sustan anlamıyor. Bir keresinde gece 3, çocuklar kapıyı yumrukluyor neymiş oyun oynuyorlarmış(...) Çocukların ağız çok bozuk bizimde iki evladımız var ama dışarıya çıkaramıyoruz orada çok küfür var, kimin ne yapacağı belli olmuyor" – 10 nolu hane

Güvenlikli Site:

"Komşular yüksek statülü kimseler ama ben ev gezmesinden haz etmem. (...) arkadaş çevrem genelde site dışından. (...) Kim olduğu ne olduğu belli kimseler olması ister istemez güven oluşturuyor (...) çocuğumun arkadaşlarının kaliteli ailelerden geliyor olması beni mutlu ediyor" -1 nolu hane

"Arsa arazi zengini pek çok görmemiş yaşıyor burda ve bu durum canımı sıkıyor. (...) Eğitim düzeyleri çok düşük oturmayı kalkmayı bilmiyorlar ama altlarına milyon dolarlık arabalar var (...) Yarım Elma diye bir dizi vardıya ordaki adam gibiler. Kendimize benzer komşularımız olsun diye taşındık ama bu insanlarla hiçbir ortak yönümüz yok" -6 nolu hane

"Kristal'de kimse ile samimiyet kuramadım. Ben mahalle kökenliyim bizde biri taşındı mı hoşgeldine gidilir yemekler götürülürdü burda anca uzaktan kesiyorlar. Asansörde bile suratını çeviriyorlar bazen, selam vermek bu kadar mı zor anlamıyorum" -7 nolu hane

Güvenlik

Güvenlikli sitelerin varlık nedenini oluşturan güvenlik olgusu bu çalışmanın en ilginç bulgularının alındığı kategoriye işaretlemektedir. Güven kavramının farklı konut tiplerinde veya aynı konut tipinin farklı profillerince ne demek olduğu, nelere işaret ettiği, fiziksel güven ile sosyal anlamda güvenin nasıl algılandığı ve güvenlik söyleminin neyi içerdiği bu kategoride araştırılmaktadır.

Gecekondular:

“Burda kimsenin kimseye zararı dokunmaz yabancılara karşı da herkes birbirini kollar. Mesela tüm yokuş boyunca çocuklar sokaktadır. (...) Gündeliğe gittiğim evlerde çoğunlukla kapıda bir bekçi oluyor oradaki insanları biz yabancılardan koruyor. Mahalle de buna ne hacet. (...) İnsanlar art niyetli de değil mesela geçen yıl paraya sıkıştık aileden önce komşuma gittim” -Hane 2

“Evlerimiz eski ama çok sağlam (...) Yeni nesil binalar gibi çürük temelli değil.” - Hane 5

Apartman:

“Çocuğumu dışarı çıkaramıyorum hem cadde tehlikesi var hem Allah korusun neler oluyor, akşama kadar nelerle karşılaşyoruz (...) Durum olsa da şöyle 24 saat korunan bir yere taşınıp gitsek, çocuklarda çocuk olduğunu bilse” -5 nolu hane

“Binalar çok korunmasız. (...) Bir düğün oluyor davul vurdukça ev sallanıyor ya da kamyon geçse biz sarsılıyorz (...) Bir deprem olsa Allah korusun yerle bir oluruz” -1 nolu hane

Güvenlikli Site:

“Kristal 24 saat korunuyor ve bu da bize güven veriyor. Çocuk, rahatça dışarı çıkabiliyor. Giren çıkanın belli olması insanı rahatlatıyor” 2 nolu hane

“Çok katlı binalarda yaşamak aslında bu devirde akıl işi değil. Ama 10. Katta oturuyoruz daha iyi manzaraya sahip olmak için. (...) Televizyonda bangır bangır deprem bekleniyor diye bağırıyorlar. Ama ne yapacaksın mecburen güvenmen gerekiyor. (...) Kristal'in deprem raporu var birazda o yüzden tercih ettik” -9 nolu hane

“Güvenlik binayı koruyor ama bina içinde yeterince güvende olduğumuzu düşünmüyorum. Yinede güvenliğin hırsıza çeldirici olacağını düşünüyorum. (...) Daha önceki evimize hırsız girmişti sonra psikolojik olarak çok etkilendik o yüzden buraya taşındık” - 6 nolu hane

“Eşim müstakil evi site içerisinde bile olsa güvensiz bulduğundan buraya taşındık. Ters bir durumda güvenlik yetersiz kalsa birisi sesimizi duyar diye diğer dairelerden güç alıyoruz galiba” -10 nolu hane

“Karşı komşuma şahsen güvenemiyorum devir çok kötü. Eskiden anahtarını komşuya bırakıp tatile giderdik. (...) Güvenlik beni anca dış tehlikelerden koruyor içeriye yapacak birşey malesef yok” -7 nolu hane

Sonuç

Kentleşme Türkiye özelinde dört bölümde ele alınmasına karşın ilk dönem yoğunluk oldukça düşüktür ve asıl kentlere göçün yaşanmaya başladığı dönem 1950-1960 yıllarına denk gelen kırsal çözülme kaynaklı kentleşme dönemine denk gelmektedir. Söz konusu dönemde başta Marshall yardımları olmak üzere çeşitli düzenlemeler kırsal kesimdeki nüfusun kentlere kaymasına neden olmuştur. Tarımda makineleşmenin ilk tohumlarını ifade eden Marshall Yardımları kol gücüne dayalı işgücü ihtiyacını büyük ölçüde azaltmakta, iş süresini kısaltarak verimliliği arttırmaktadır. Bu durum üretimde artışa neden

olurken, işgücü ihtiyacının azalmasına bağlı olarak insanların topraklarını terk ederek yeni iş olanaklarına kavuşmak üzere kentlere göç etmesine neden olmaktadır. Üçüncü dönem kentsel gelişme dönemi olarak ele alınan ve 1961 anayasası ile sosyal devlet ilkesinin anayasaya girmesiyle şekillenen bir döneme işaret etmektedir. Bu dönemde metropoller haricinde göç alan illerde göç verir hale gelmiş, karayolu geliştirme stratejileri uygulanmaya başlanmış ve kentler belediye sınırlarının dışına taşarak büyümüştür. Dördüncü dönem ise bugün etkilerinin belirgin bir biçimde yaşandığı günümüzü de içeren kentsel dönüşüm dönemidir. Burada dönemin önemli gelişmeleri serbest piyasa koşullarının işlerlik kazanması, TOKİ'nin kurulması, İmar İskan Bakanlığı'nın kaldırılması ve belediye kaynaklarının artırılarak imar planı yetkisinin belediyelere devredilmesidir.

Böylesi dört dönemden sonra hızlı bir biçimde kentleşen Türkiye, nüfus hareketliliğinin yoğun biçimde yaşandığı bir ülke halini almıştır. Kent olgusunun çeşitli disiplinlerce ele alınır oluşu mekanın pek çok boyutuna işaret etmektedir. Kent, genel özellikleri itibariyle yüksek yoğunluklu sayısal nüfus, ve geniş alanlarla karakterizedir. Kentin yapısı heterojen ve karmaşık bir yapıda olduğundan bunun doğal sonucu olarak ayrışma karşımıza çıkmaktadır. Mekansal ayrışma sadece fiziksel bir olgu olmayıp, farklı hayat tarzlarının ve bunların kendine özgü değer ve özelliklerini de kapsamaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen mahalleden güvenlikli sitelere dönüşümü anlamak için öncelikle söz konusu mekanların dinamiklerini anlamak gerekmektedir. Mahalle kentleşmenin çekirdeğinde yer alan ve toplu mekanların yer aldığı sosyolojik ve coğrafi bir alanı işaretlemektedir. Mekanın temelinde ev imgesi yer almaktadır ancak ev, sadece barınma ihtiyacını karşılayan bir alandan öte bir hayat tarzı sunumu da demektir. Bu sembolik anlamı sağlayan evin yer aldığı muhit olabildiği gibi evin biçimsel özellikleri, maddi değeri inşaat kalitesi yahut ikamet eden insanların sosyal konumları da olabilmektedir. Böylelikle bir konut değil yaşam tarzı da vaat edilmektedir ve tüketim gücü ise yaşam tarzlarının önemli bir göstergesi olarak işlemekte ve sosyal kimliğe dair içerdiği önemli referansları metalar üzerinden tanımlamaktadır. Bireyler farklılık ve grup aidiyetlerini tüketim tercihleriyle ortaya koymaktadır.

Mekansal ayrışmanın iki ucundan ilki olan mahalle kavramı farklı toplumsal tabakalardan ve zenginlik düzeylerinden hatta meslek gruplarından kişilerin aynı çatı altında bulunduğu heterojen bir yapı olup ortaklık, bütünlük ve birliğin ifadesi olmaktadır. İkinci uç olan güvenlikli siteler, 1980 sonrası yeni seçkinlerin ihtiyaçlarına yönelik oluşturulan mekânsal izolasyon sağlayan kimsenin toplumsal olarak kimseye sorumlu olmadığı iletişimin oldukça az insanla gerçekleştiği ve mahallenin çeşitliliğinden uzak, üst sosyo-ekonomik düzeye hitap eden yapılanmalardır. 1999 depremi sonrası oluşan korku söylemi ve artan suç oranlarının ürünüdür.

Görüşmeler, literatürden elde edilen ve görüşmeler sonucu şekillenen dört tematik kategoride değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki altyapı, olanaklar ve çevredir. Görüşmeler yorumlandığında gecekondularda yaşayan aileler genel olarak mahalle düzeyinde altyapının yetersiz olduğundan ve bu temelde çok sık elektrik ve su kesintisi yaşandığından muzdariptirler. Ayrıca görüşme yapılan mahallede yapılanmanın dik yani yokuş üzerinde oluşu kış aylarında sorun yaratmaktadır. Konut düzeyinde kış aylarında soba kaynaklı problemler yaşanmaktadır. Ayrıca sıcak suya erişimin oldukça zor olması ve kışın musluklardan akan suyum donması başka bir probleme işaret etmektedir. Öte yandan konutların müstakil oluşu onları özgürleştirmektedir. Görüşülen kişilerin özgür-

lük kavramsallaştırmalarını özgürce mangal yapabilmek oluşturmaktadır. Apartmanlarda yaşayanlarla yapılan görüşmeler neticesinde altyapı ile ilgili önemli bir problem yaşamadıkları problemlerinin özgürlüklerinin kısıtlanması, otopark sayısının yetersizliği ve park ve yeşil alanlardan mahrum olmaları ile ilgili olmaktadır. Güvenlikli sitelerde yaşayanlar için altyapı ve olanaklar probleme mahal vermeyecek biçimde organize edilmektedir. Bu tür konut alanlarında altyapı özeli kuruluşlarca sağlandığından olanaklar da bir yaşam tarzı etrafında şekillendiğinden seçilmiş alanlara işaret etmektedir. Öte yandan görüşme yapılan bu grup maddi olanakları itibariyle konut seçme şansına haiz olan tek gruptur.

İkinci tematik kategori sosyal statüdür. Gecekonuda yaşayan ailelerle yapılan görüşmeler ışığında yaşadıkları konut tipinin yaygın biçimde dışlanmışlığı ve toplum içerisindeki öteki olmayı içerdiği görülmektedir. Apartmanda yaşamın sosyal statü açısından anlamı bir sınıf atlamaya işaret etmektedir. Apartman yapılanması içerisinde bir hiyerarşi barınmaktadır ve apartman geleneğinden gelmeyenler ötekileştirilmektedir. Başka bir ifadeyle kentlileşememe sorununun karşılığı olmaktadır. Güvenlikli sitelerde yaşam, seçkin bir hayat yaşama ve kaliteli olmanın birincil adımına işaret etmektedir. Kendi içerisinde karmaşaya izin vermeyen bu yapı en ufak farklılıkta keskin biçimde ayrılmaya neden olmaktadır.

Üçüncü tematik kategori ilişkiler temellidir. Mahalle kültürünün ortaklık, paylaşım, samimiyet ve farklılıkların aynı potada erimesi söylemi gecekondu yapılanmalarında büyük ölçüde karşılık bulmaktadır. Öte yandan hemşehrilik bu ilişkileri besleyen bir konumda bulunmaktadır. İlişkilerin mekan düzeyinde çeşitlenmesinin en belirgin olduğu yapılanma biçimi ise apartmandır. Kimi daireler birbirleri ile sıkı ilişkiler kursa da kimi daireler kendilerine benzemeyen dairedeki aileleri dışlamaktadır ve kültürel çatışma bu mekanlarda oldukça egemen olmaktadır. Apartman geleneğinden gelmeyen kesimler hala gecekondu hayatını sürdürmekle suçlanırken, insanların çeşitli olması ilişkileri güvensizlik noktasına taşımaktadır. Güvenlikli siteler ise ilişkilerin en mekanik ve samimiyetsiz olduğu, insanların birbirine olan güveninin en alt düzeyde seyrettiği yapılarıdır. Kendileri ile aynı veya oldukça benzer insanlarla bir arada olma başka bir ifadeyle seçilmiş komşularla birlikte yaşama arzusu gerçekleşmeyen site sakinleri ilişkiler düzeyinde tatmin olmamıştır çünkü tek ortak yönleri üst gelir düzeyine sahip olmalarıdır. Kendisine benzemeyene hoşgörü sağlamayan bu konut yapılanmasında tıpkı 1980ler ve 90larda eski zenginler ile yeni zenginler arasındaki çatışmada olduğu gibi burada da benzer türden bir çatışma vardır. Bir grup tıpkı eski zenginlerde olduğu gibi kendini görgülü ve entelektüel olarak tanımlarken diğer kategoriye “arsa, arazi zengini görgüsüzler” olarak ötekileştirmektedir. Geçmiş mahalleye dayanan kişiler ise iletişimin kopuk ve ilişkilerin yapay oluşundan oldukça rahatsız olmaktadır.

Dördüncü ve son tematik kategori güvenlidir. Güvenlikli site yapılanmasını oluşturan güvenlik söylemi her üç konut tipinde de farklı düzeylerde gözlenmektedir. Gecekonuda yaşayanlar yapılan görüşmelerde elde edilen bulgulara göre insanların birbirine karşı koruma kalkanı oluşturduğu ve mahalle sakini olan herkesin iyi niyetli olarak algılandığı görülmektedir. Aile ilişkilerine benzer bağların kurulduğu bu yapılanmalarda insan ilişkilerinin temelini güven oluşturmaktadır. Öte yandan yapılan yeni ve sık görümlü binalar kısa sürede tamamlanan, çürük temelli olarak değerlendirilirken kendi evlerini çok sağlam olarak görmektedirler. Buradaki güvenlik söylemi insanlara güven ve binanın yapısının sağlam olması olmak üzere iki boyuta sahiptir. Apartmanda yaşayanlar

ise çocuklarını güvenlik sebebiyle dışarı çıkaramamaktan şikayetçidir ve buna gerekçe olarak etrafın çevrili olmaması, caddeye cephe olması, bekçi veya güvenlik personelinin olmamasını göstermektedir. Öte yandan binalarının çok korunmasız olduğunu, yoldan kamyon geçse evlerinin sallandığını ve deprem olsa güvende olmadıklarını düşünmektedir. Görüşme yapılan hanelerden hepsi imkanı olsa güvenli ve korunmalı bir siteye geçmek istediğini, çocuklarının da bu sayede güvende olacağını söylemektedir. Burada güvenlik hem deprem durumunda yapı güvenliği ve dış çevreden korunma gerekliliğini içermektedir. Güvenlikli siteler ise güvenlik söyleminden türediklerinden en ilginç verilerin elde edildiği yaşam alanıdır. Site sakinlerinin bir bölümü gerek personel gerek güvenlik ekipmanları ile sitenin korunmasını, dışarıdan içeri herkesin giremeyeşini güven veren bir faktör olarak değerlendirirken başka bir grup sitedeki diğer insanları tanımadıklarını, belki asıl suçlularla birlikte yaşadıklarını, güvenlik önlemlerinin sadece dışarıdan içeriye koruma sağladığını belirtmekte ve yetersiz bulmaktadır. Ayrıca görüşülen bütün kişiler hiçbir komşularına güvenmemektedir. Öte yandan sitenin deprem sertifikası olması güven sağlayan başka bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Güvenlikli site sakinleri için güvenlik, yapı sağlamlığı ve izole olmayı içermektedir. Zaten etrafın duvarlar ile çevrili oluşu ve güvenlik önemlerinin oluşu bu tür yapılanmaların özünü oluşturmaktadır. Böyle bir güvende olma söylemi ilişkiler düzeyine ters etki etmekte ve insanlar diğer herkesi potansiyel suçlu olarak görmektedir. Oysaki bu tür konutların reklamlarında kullanılan bir strateji olarak "müstakbel komşular" vaadi kendileri gibi insanlarla, güven içinde yaşamayı vaat etmektedir.

Güvenlikli siteler yayılmaya başladığı 80'li yıllardan bu yana seçkincilik söylemi üzerinden yükselmektedir. Seçkinlik söyleminin de zamanla dönüşüme uğraması güvenlikli sitelere dair homojen olan tek boyutun ekonomik düzey olduğunu göstermektedir. Öte yandan bu seçkincilik, mekânsal izolasyonu sosyal boyuta da taşımakta, ekonomik olarak burada yaşama imkânı bulamayan kişileri dışlamaktadır. Söz konusu siteler aynı zamanda paket halinde bir yaşam tarzı sunmakta, kurgulanmış tüketim pratiklerine yönlendirmektedir. Bunu da boş zaman aktiviteleri, içerisinde yer alan tesisler, topluluklar vb. ile gerçekleştirmektedir. Bütün bunlar güvenlikli siteleri bir statü simgesi haline getirerek, tüketim toplumunda gereken sosyal bağları sağlamada üst düzey ilişkilerin kurulmasının mekânı olarak konumlandırmaktadır.

Kaynakça

- Alver, K. (2012). Kent Sosyolojisi. Ankara: Hece.
- Alver, K. (2013). Siteril Hayatlar. Ankara: Hece.
- Bali, R. (2014). Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a. İstanbul: İletişim.
- Berger, A. A. (2012). Ads, Fads, and Consumer Culture. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Bovée, C. L., Thill, J. V. ve Mescon, M. H. (2007). Excellence in Business. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Chaney, David (1999). Yaşam Tarzları. (Çev. Kutluk, İ.) Ankara: Dost.
- Dağtaş, B. (2012). Reklamı Okumak. Ankara: Ütopya.

- Firidin Özgür, E. (2006). Sosyal ve Mekansal Ayrışma Çerçevesinde Yeni Konutlaşma Eğilimleri: Kapalı Siteler, İstanbul, Çekmeköy Örneği. *Planlama*. 38 (4), 79-97.
- Fulcher, J. ve Scott, J. (2007). *Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Geçtürk, H. ve Gilman, S. (2013). Cumhuriyet'in "İlan"ı. Ankara: BilgeSu.
- Keleş, R. (2008). Kentleşme Politikası. Ankara: İmge.
- Kıray, M. (1998). Kentleşme Yazıları, İstanbul: Bağlam.
- Le Goix, R. (2005). Gated Communities: Sprawl and Social Segregation in Southern California. *Housing Studies*, 20(2), 323-343.
- Olmann, B. (2012). Yabancılaşma (Çev. Kars, A.) İstanbul: Yordam.
- Ortaylı, İ. (2000). İstanbul'dan Sayfalar. İstanbul: İletişim.
- Oyan, O. (2004). Tarımsal Politikalardan Politikasız Bir Tarıma Doğru. (Der: Neşecan Balkan ve Sungur Savran). *Neoliberalizmin Tahribatı*. İstanbul: Metis.
- Özer, İ. (2004). Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişim. Bursa: Ekin.
- Öztürk, M. ve Altuntepe, N. (2008). Türkiye'de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması. *E-Journal of Yaşar University*. 3 (11), 1587-1625.
- Pérouse, J. F ve Daniş, A. D. (2005). Zenginliğin Mekanda Yeni Yansımaları: İstanbul'da Güvenlikli Siteler. *Toplum ve Bilim*. 104, 92-122.
- Sennett, R. (1996). Kamusal İnsanın Çöküşü (Çev. Akça, E.) İstanbul: Kabalcı.
- Şahin, S. Z; Özen, H. ve Deniz, E. (2012). Kentsel Dönüşüm, Barınma Hakkı ve Direniş Mücadeleleri: Ankara ve Madrid Örneklerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi. IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, Muğla.
- Yalçın Usal, S.; Evcil, A. N. ve Türkmenoğlu Bayraktar, Ne. (2009). Conspicuous Life Culture and Gated Communities, Livenarch IV 4th International Congress: Re/De Constructions in Architecture, 757-768, Trabzon.
- Yılmaz, E. ve Çitçi, S. (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açından Türkiye'de Kentleşme Dönemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(35), 252-267.

EPİSTEMİK HAKLILANDIRMA KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ufuk ÖZEN BAYKENT¹

Özet

Haklılandırma kavramı, felsefe tarihinde epistemolojik soruşturmalar çerçevesinde üzerinde çokça düşünülmüş bir kavram olmuştur. Epistemik haklılandırma, temelcilik ve tutarcılık olarak adlandırılan iki ana görüş çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bir başka ayırım doğrultusunda ise, dışsalıcı ve içselci yaklaşımlar ile bir inancın nasıl haklılandırıldığı üzerinde durulmuştur. Akla uygun olma, rasyonel olma gibi terimlerle ilişkilendirilen haklılandırma kavramı, bu çalışmanın temel problemidir ve bu amaç doğrultusunda bir inancın haklılandırılmasının koşullarının felsefe tarihinde hangi kuramlarla açıklanmaya çalışıldığı, bu kuramların yetersizlikleri ama bunun yanı sıra epistemolojiye katkıları ayrıntılı biçimde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Epistemoloji, Haklılandırma, Temelcilik, Tutarcılık, Bilgi.

AN INVESTIGATION ON THE CONCEPT OF EPISTEMIC JUSTIFICATION

Abstract

The concept of justification has always been an issue of long and hot debate all through the history of philosophy in terms of the epistemic investigations. The epistemic justification has been explained by two main theories called foundationalism and coherentism. From the perspective of another classification, how a belief can be justified has been discussed by externalist and internalist approaches. The concept of justification which has been associated with the idea of being rational and reasonable is the main problem of the present study. In order to explore the problem of justification, the present study investigates the theories in the history of philosophy which are proposed to explain the conditions for justifying a belief. The strengths and weaknesses of the theories as well as their contribution to epistemology will be discussed in depth.

Keywords: Epistemology, Justification, Foundationalism, Coherentism, Episteme.

Giriş

“Haklılandırma” kelimesi “rasyonel”, “akla uygun” ve “garanti edilmiş” gibi normatif terimlerle bir arada değerlendirilmektedir. Tüm bu terimler sıklıkla epistemolojide kullanılmaktadır, ama onları anlamının ne uzlaşmış bir yolu ne de onların eşanlamlı oldukları yönünde bir uzlaşma vardır. Epistemoloji konusunda soruşturmalar yürütenlerin bir kısmı, bu terimleri birbirlerinin yerine kullanırken, bazıları ise aralarındaki bir takım farklardan dolayı onları ayrı değerlendirirler. Fakat bu terimlerin ortak hedefinde inanç olduğu konusunda genellikle uzlaşma sağlanmıştır (Foley, 1998, s. 4246).

Epistemoloji alanında çalışanlar, bir inancın haklılandırılmış ve akla uygun olmasını sağlayanın ne olduğu ile ilgilenmiştir. Bir teorinin veya önermenin, bir birey için haklılandırıldığını söylemek, o teoriye veya önermeye inanan bir bireyin olması durumunda o teorinin veya önermenin haklılandırılacağını söylemektir. Tarihsel çerçevede epistemik haklılandırma için ortaya konan iki önemli görüş vardır: temelcilik ve tutarcılık. Bu ilk ayırım ile bağlantılı olan bir başka ayırım ise dışsalcılık ve içselcilik çerçevelerindeki epistemik haklılandırmadır. Geleneksel temelciliğe ve tutarcılığa karşı bir meydan okuma da olasılıkçılardan gelmiştir. Olasılıkçı görüş, inanca hep-ya da-hiç türünde bir olgu olarak yaklaşılmaması gerektiğini öne sürer. Olasılıkçılara göre inanç, dereceler ile elde edilir. Daha da ötesi, öznel olasılıklar olarak yorumlanan inanç dereceleri, ancak olasılık hesabındaki aksiyomlara aykırı olmamaları durumunda haklılandırılabilirler.

Bu çalışmada epistemik haklılandırma kuramları çerçevesinde ortaya konan iki ayırım incelenecektir. İlk olarak, epistemik haklılandırmanın, epistemik olmayan haklılandırmadan farkı incelenecektir. Daha sonra, epistemik haklılandırma kuramları değerlendirilirken ortaya konan ilk ayırım olan temelcilik ve tutarcılık ayırımı betimlenecektir. İkinci olarak, içselcilik ve dışsalcılık ayırımı değerlendirilecektir. Amaç, bu kuramlardaki yetersizlikleri ama aynı zamanda bu kuramların epistemoloji alanına yaptıkları katkıları gözler önüne sermektir.

Epistemik ve Epistemik Olmayan Haklılandırma

Epistemik haklılandırma kuramlarına ayrıntılı olarak eğilmeden önce epistemik haklılandırmanın ne olduğunu ve diğer haklılandırmalardan nasıl ayrıldığını kısaca belirtmekte fayda vardır. Kararlar, edimler, politikalar, usuller, cezalar, yasalar ve kuralların hepsinin haklılandırılması da haklılandırılmaması da mümkündür. Haklarında yeterli neden varsa haklılandırılırlar, yoksa da haklılandırılmazlar. Epistemik haklılandırma, inançların ve bunun sonucu olarak da inancın gerekçelerinin haklılandırılması ile ilgilenir. Fakat epistemik haklılandırmanın, inanmak için yeterli gerekçelere sahip olma şeklindeki düşünceyle bir tutmamalıyız. Çünkü inanmak için epistemik olmayan gerekçeler de olabilmektedir. Örneğin size dünyanın düz olduğuna inanmanız için bir milyon dolar verebilirim. Bu inanca sahip olmanız için size bir neden sunarım ama bu neden hiçbir şekilde epistemik değildir. Epistemik olan ve olmayan gerekçeleri anlamının daha anlaşılır bir yolu da onu, gerekçenin desteklediği sonuç veya hedef ile bir arada ele almaktır. Eğer X değerli bir sonuç ise ve eğer Y'nin oluşu, X'in birlikte gelişimini destekleyecekse, kişinin Y'ye inanması için bir gerekçesi var demektir. Farklı sonuçlara bağlı olarak farklı gerekçelerin ayırımını da yapmak mümkündür. Eğer X ekonomik bir sonuç ise, kişinin Y ile uğraşması için ekonomik bir nedeni olacaktır. Eğer X daha

geniş pragmatik bir değere sahip ise, örneğin sağlığını iyileştirmek, bir arkadaş ile iyi ilişkiler kurmak gibi, o zaman Y ile uğraşmamız için daha pragmatik bir nedenimiz olacaktır. Bir gerekçenin epistemik olması sorunu epistemik bir sonucu neyin oluşturduğu sorununa indirgenmiş olmaktadır. Doğru olana inanmak ve yanlış olana inanmamak ile ilgili olan sonuca epistemik sonuç denildiği yaygın olarak kabul gören bir tanımdır (Foley, 1998, s. 4246-4247).

Epistemik Haklılandırma Kuramları: Temelcilik ve Tutarcılık

Temelciler haklılandırmanın katmanlı bir yapısı olduğunu belirtirler: bazı inançlar kendi kendini haklılandıran türdendir, diğer inançlar ise bu temel inançlar tarafından desteklendikleri sürece haklılandırılırlar. Yani temelciler epistemik haklılandırmanın hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu iddia ederler. Bazı inançlar kendini haklılandıran türdendir ve kişinin kanıt temelini oluştururlar. Diğer inançların haklılandırılması ise ancak bu temel inançlar tarafından uygun bir biçimde desteklenmeleri durumunda mümkündür. Temelciler kendi aralarında hangi inançların temel hangilerinin onların desteklediği inançlar olacağı konusunda ayrılığa düşmüşlerdir (Foley, 1998, s. 4247).

Tüm bilgi ve haklılandırılmış inançlar nihai olarak çıkarımsal olmayan bilgi veya haklılandırılmış inanç temelinde dayanmaktadır. Bildiğimiz veya haklılandırarak inandığımız önermelerin çoğunun buldukları konumda olmalarının nedeni diğer farklı önermeleri biliyor veya haklılandırarak inanıyor olmamızdır. Örneğin Roma imparatoru Caesar'ın öldürüldüğünü bilmemiz veya haklılandırılmış inancına sahip olmamız bu olayı betimleyen Antik dönem tarih profesörü tarafından yazılan bir kitabı biliyor veya haklılandırarak inanıyor olmamızdan kaynaklanır. Caesar'ın ölümü ile ilgili bilgim, geçmişe rehberlik eden güvenilir metinleri biliyor olmamdan kaynaklanır (Swinburne, 2001, s. 1).

Diyelim ki Fred'in kısa zamanda öleceğine dair haklılandırılmış inancım var ve kanıtım olarak da Fred'in tedavi edilemez derecede ciddi bir kanser türüne yakalanmış olmasını ortaya koyuyorum. Fred'in bu türden bir kansere yakalandığını nasıl öğrendiğimi sorduğunuzda ise bunun bir önsezi olduğunu ifade ediyorum. Fred'in kanser olduğuna dair hiçbir nedenim olmadığını öğrenir öğrenmez Fred'in öleceğine yönelik inancımın haklılandırılması adına elimde Fred'in durumuna dair tuhaf fikirlerimden başka bir şey olmadığını görürsünüz. Böylelikle şöyle bir ilke şeklinde bir genellemede bulunabilirsiniz: P'ye olan inancımı, E'yi temel alarak haklılandırmak için, E'ye olan inancımı da haklılandırmam gerekir. Şimdi bir başka örnekte şunu inceleyelim: Fred'in öleceğine dair haklılandırılmış bir inanca sahip olduğumu söylerim ve bunu haklılandırmam için avcundaki yaşam çizgisinin kısıllığını neden olarak sunarım. Bu defa ise siz avuçtaki bu çizginin uzunluğunun hayatla ne ilgisi olduğunu ve buna inanmamdaki nedeni merak edersiniz. Fred'in yaşamı ile bu çizgi arasında olası herhangi bir bağlantı olmadığını görerek iddiamı reddedersiniz. Bu örnekle birlikte Çıkarımsal Haklılandırma İlkemizi şu şekilde yenilemiş oluruz. P'ye olan inancımızı E'yi temel alarak haklılandırmak için E'ye olan inancımı haklılandırmam yetmez, ek olarak E'nin P'yi olası kılmasına dair inancımın da haklılanması gerekir (Fumerton, 2010).

Bu ilkeye bakıldığında epistemik bir geri gidiş argümanı karşımıza çıkmaktadır. Eğer her önerme, bir başka önermede temellendirilerek haklılandırılacaksa bu sonsuza kadar geri gidiş problemi ortaya çıkarır. Bu sonsuz geri gidiş sorununu çözmek için çıka-

rımsal olarak haklılandırılmayan inançlar gerekmektedir. Haklılandırılmaları bir başka inançta temellenmeyen, kendi kendisini haklılandıran bu inançlar sayesinde sonsuz geri gidiş durdurulacaktır. Böylelikle inançlar çıkarımsal olarak haklılandırılan veya kendi kendisini haklılandıran inançlar olarak ayrılır. Temelciler, çıkarımsal olarak haklılandırılmayan, kendi kendisini haklılandıran inançların doğası üzerine farklı düşünceler ortaya koymuşlardır.

Audi epistemik geri gidiş problemi için “epistemik zincir” ifadesini kullanmıştır. Bu sıralama inançlar zinciridir ve ilk oluşturucu bilgiye doğru her inanç bir öncekine bağlanarak bir zincir oluşturur. Audi böyle bir zincirin dört şeklinin olabileceğini belirtir. İlk seçenek bu zincirin sonsuz olmasıdır. İkinci seçenek zincirin döngüsel olmasıdır. Üçüncü olarak zincir, bilgi olmayan bir inançta sonlandırılabilir. Dördüncü olarak da zincir, dolaysız bilgiyi oluşturan bir inançta sonlanabilir (1988, s. 83).

Temelciliğin en katı yorumundaki görüş, bir inancın kendi kendini haklılandırması için kesinlikle yanılmaz, şaşmaz ve şüpheye yer bırakmaz olması gerekmektedir. Bir inancın yanılmaz olması demek onun yanlış olmasının mümkün olmaması anlamına gelir. Temelciliğin en katı versiyonları destek ilişkilerine de onları mantıksal çıkarımlarla sınırlandırarak kısıtlamalar getirmektedir. Temel olmayan bir inanç sadece kişinin temel inançları tarafından induktif olarak desteklendiği takdirde haklılandırılmış olacaktır. Epistemoloji tarihinde iz bırakmış Descartes, Hume, Berkeley ve Locke gibi filozoflar ve Russell, Ayer, Carnap gibi 20. Yüzyılın önemli epistemologları katı temelci bir görüşe sahiptirler (Foley, 1998, s. 4248). Audi katı temelci görüşün dolaylı olarak haklılandırılmış inançların tüm haklılandırmalarını temel olan inançlardan aldığını vurgular (1988, s. 86).

Descartes klasik temelciliğin bir savunucusu olarak bilgiyi uygun ve güvenilir temellere oturtmayı hedeflemiştir. Bu amaçla da bilgiyi şaşmaz, yanılmaz inanç olarak tanımlamıştır. Diğer temelcilerin büyük bir çoğunluğu da örtük veya belirtik biçimde de olsa çıkarımsal olmayarak haklılandırılan inançları, kesinlikle hatasız olarak sınırlandırmıştır (Audi, 2011, s. 216). Lehrer yanılmaz inanç tanımını şöyle ortaya koyar: Ancak S'nin t'ye dayanarak P'ye inanması P'nin doğruluğunu zorunlu kılıyorsa, S'nin t'ye dayanarak P inancını haklılandırması yanılmazdır. Burada ilk ve en çarpıcı sorun zorunlu doğrular sorunudur. Her zorunlu doğru, her önerme tarafından zorunlu kılınacaktır ve dolayısıyla eğer P gibi zorunlu bir doğruya inanırsam, P'nin doğruluğu da P tarafından zorunlu olarak içerdiğine inanırım (Lehrer, 1990, s. 47). Temelciliğin ılımlı uyarlamaları haklılandırmanın gereklerini hafifletmişlerdir. Bir inancın temel olması için yanılmaz, kuşkusuz ve şüphesiz olmasına gerek yoktur ama doğası gereği olası olması gerekmektedir. Destek ilişkisi de mantıksal çıkarımın ötesine daha farklı destek bağlantılarına doğru genişletilmiştir.

Temelcilerden farklı epistemik haklılandırma kuramları ile tutarcılar herhangi bir inancın kendi kendisini haklılandırabileceğine itiraz ederler ve inançların, karşılıklı birbirini destekleyen inançlardan oluşan bir sisteme ait olması durumunda haklılandırılabilirliğini öne sürerler. Tutarcılara göre haklılandırmanın başlıca nesnelere tikel inançlar değil, inanç sistemleridir. Bir inanç sistemi, oluşturucu inanç öğelerinin uygun biçimde tutarlı olması durumunda mümkündür. Tikel inançlar ancak bir inanç sistemine ait olmalarından dolayı haklılandırılır. Dolayısıyla, bir tutarcıya göre epistemik haklılandırma hiyerarşik değil bütüncül bir kavramdır. Temel inançların kendilerini haklılandırmaları

ve diğerlerinin haklılandırılmasının da temel inançlara dayandırılarak desteklenmesi söz konusu değildir. Haklılandırma ancak kişinin inanç sisteminin bir arada duruyor olması veya tutarlı olması durumunda ortaya çıkar (Foley, 1998, s. 4248). Tutarcılık her bilgi veya haklılandırılmış inancın çıkarımsal olmayan bilgi veya haklılandırılmış inanç temelinde dayanmadığını iddia eder. Temelciliği reddederek geri gidiş sorununa cevap bulan tutarcılar haklılandırmanın inançlar arasındaki bir ilişkinin işlevi olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu inançlardan hiçbirinin diğerine bir önceliği veya ayrıcalığı yoktur (Cvanvig, 2011).

Hegel ve Bradley gibi 19. yüzyıl filozofları tutarcıdırlar ve 20. yüzyıl temelciliğe yönelik eleştirilere ve tutarcılığın canlanmasına sahne olmuştur. Bu noktada etki bırakmış eser Wilfrid Sellars tarafından ortaya koyulmuştur ve hiçbir inancın kendini haklılandıramayacağını ve inançların ancak diğer inançlara başvurularak haklılandırılabilceğini iddia etmiştir. “Verilmiş olanın miti” dediği ve kendi duyu deneyimlerimizin yanılmayacağı, çünkü bu deneyimlerin bize dolaysız olarak sunulduğu veya verildiği şeklindeki kavrama yönelik eleştirisi özellikle etki yaratmıştır (DeVries ve Triplett, 2000, s. 67).

Epistemik haklılandırmada geri gidiş sorunu ile ilgilenen tutarcılar, bir iddiaya dair inancımızı haklılandırırken, bunun nedenini inancımızın bir başka inanca dayanması olarak açıklamışlardır. Fakat dayandırılan bu inancın da epistemik bir güvenilirliğe sahip olması gerekmektedir. Bu durum da dayanak teşkil eden her inancın da epistemik olarak haklılandırılması gerekliliğini doğuracaktır. Böylelikle de epistemolojide geri gidiş sorunu gündeme gelmiştir (Cvanvig, 2011). Sonraki inançların öncekilere dayandığı düşünülürse öncekiler hangi inançlara dayanacak sorusu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir akıl yürütme sürdürüldüğünde epistemik haklılandırmanın yapısı ile ilgili üç şekilde düşünme karşımıza çıkaracaktır. İlk olarak haklılandırıcıların sonsuz gerilemesi ile karşı karşıya kalınacaktır. A inancı, B inancı tarafından ve B inancı C inancı tarafından haklılandırılacak ve böylece sonsuz bir geri gidiş söz konusu olacaktır. Ama pek çok filozof bu geri gidişin bir noktada durdurulmaması durumunda, hiçbir ilk inancın haklılandırmasına ulaşamayacağını belirtir ve bunun sonucunu da septisizm olarak gösterir. İkinci bir seçenek ise temelciler tarafından ortaya koyulmuştur ve A inancının B tarafından, B inancının C tarafından haklılandırıldığını ve bu geri gidişin kendi kendisini haklılandıran bir inançta son bulduğunu belirtmişlerdir. Sellars ve diğer başka kişilerin eleştirileri bu ikinci seçeneği reddetmiştir ve geriye kalan son bir seçenek de bir tür döngüsel haklılandırmayı onaylamak olacaktır. A inancı, B inancı tarafından, B inancı, C inancı tarafından haklılandırılır ve bu durum A inancı tarafından haklılandırılan bir inanca kadar devam eder. Başka bir deyişle inançlar kümesi karşılıklı olarak birbirini desteklemektedir; A inancı, A'nın kendisini haklılandırmak için yardımcı olduğu inanç tarafından haklılandırılır (Foley, 1998, s. 4248).

İnançlar arasındaki tutarlılık bir uyum meselesidir. Eğer bir kümesi uyumlu değilse, o kümedeki tüm inançların doğru olması mümkün değildir ve dolayısıyla da birbirlerini desteklememektedirler. Öte yandan uyumluluk, tutarlılık için gerekli olan tek koşul değildir: birbirleri ile tamamen bağlantısız olan inançlar uyumlu olabilirler ama bu birbirlerini desteklediklerini göstermez. Bazı tutarlılık destekçileri, tutarlılık için karşılıklı bir gerekliliğin olması şartını önermişlerdir. Bu şu anlama gelir: tutarlı bir kümenin her üyesi, o kümenin diğer üyelerinden çıkarılabilmelidir. Ama pek çok tutarlılık taraftarı daha az katı koşullar öne sürmektedir. Bu kişiler tutarlılığın daha az karşılıklı gereklilik

ve daha fazla uyum olduğunu iddia etmişlerdir.

Tutarcılık, en az düzeydeki koşulu olan uyumluluğun haklılandırma için kesinlikle gerekli olduğu konusunda da itirazlar almıştır. Uyumsuzluğun engellenebilmesi epistemik olarak genelde arzu edilen bir şey olsa da her zaman bunun elde edilmesi kolay değildir. Bunu bir piyango örneği ile açıklayabiliriz. Bir milyon biletli bir piyango düşünelim ve piyanonun sadece bir kazanan olması düşünülduğünde bile adil olduğuna inancımızın da haklılandırıldığını varsayalım. Kazanma şansları ile ilgili olarak bu biletler arasında ayırım yapmak için bir gerekçeniz de yok olduğunu kabul edelim. Dolayısıyla 1 numaralı biletin kazanma olasılığı. 999999'dır ve aynı olasılık 2 numaralı bilet ve diğer tüm biletler için de geçerlidir. Bu nedenle 1 numaralı biletin kazanamayacağına dair çok kuvvetli gerekçeleriniz vardır ve buna inancınızı haklılandırmışsınızdır. Eğer haklılandırıldığınızı inkâr edecek olursak hatalı olma olasılıkları çok daha yüksek birçok inancımı haklılandırışımızı açıklamamız zor olacaktır. Ama 2 numaralı, 3 numaralı ve hatta 1000000 numaralı bilete karşı durumunuzda 1 numaralı bilete karşı olanla aynıdır. Dolayısıyla eğer 1 numaralı biletin kaybedeceği inancınızı haklılandırmanız demek diğer biletler için de aynı inançlara sahip olmanızı aynı oranda haklılandırmanız anlamına gelecektir. Ama aynı zamanda da numarasını bilmeseniz de bir biletin kazanacağına inancınız haklılandırılmış olurken, diğer inançlarınızla uyumsuz olacaktır. Bu nedenle tutarcıların söylemlerinin aksine, uyumluluk epistemik haklılandırma için kesinlikle gerekli bir koşul olmayacaktır (Foley, 1998, s. 4248).

Temelcilik görüşünde temel inançlar haklılandırma zincirlerinin sonlanma noktalarını teşkil ederler. Bu inançlar epistemik konumlarını başka inançlardan almazlar. Bu resimde haklılandırılmış inanç sistemi bir bina gibidir. Zemin seviyesi temeldir ve üst katta-kiler onun üzerinde durur. Buna karşılık tutarcılık kuramları haklılandırmayı inançlar arasındaki bağlantılar meselesi olarak görür. Bireysel bir inanç, güvenilirliğini, daha büyük inançlar sistemindeki rolünü yerine getirerek kazanır (Williams, 2001, s. 82).

Gerek temelcilerin gerekse tutarcıların çoğu içselcidir. Bir inancın haklılandırılıp haklılandırılmayacağını belirleyen içsel psikolojik durumlar olduğunu iddia ederler. Bu içsel psikolojik durumlara örnek olarak bir kişinin sahip olduğu deneyimler ve inançlar verilebilir. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde içselciliğe karşı önemli bir alternatif olarak dışsalcılık ortaya çıkmıştır. Dışsalcıların iddiası, o inanca sahip olanın dışsal çevresini göz ardı ederek bir inancın haklılandırılmayacağıdır.

İçselcilik ve Dışsalcılık

Bilginin haklılandırılması görüşleri genellikle içselci olarak düşünülür çünkü bilgi sağlam temellere sahip olmayı ve onları uygun kullanmayı gerektirir (Williams, 2001, s. 31). Temelcilerin ve tutarcıların pek çoğu içselcilik ile bir bağlılık içindedir. En güçlü şekilde içselcilik, kişinin inançlarının haklılandırılmasının dikkatli bir iç gözlem ile her zaman belirlenebileceği görüşüdür. İçselcilere göre epistemik olarak haklılandırılmış inançlara sahip olmak bizim prima facie görevimizdir (Williams, 2001, s. 39). Haklılandırılmamış inançlara sahipsek, prima facie olarak kusurluyuzdur. Ama daha sonra içselciler, inançlarımızın haklılandırılıp haklılandırılmayacağını belirleyecek koşullara ulaşmamız gerektiğini iddia etmiştir (Foley, 1998, s. 4249).

İçselci bir teorideki temel düşünceye göre bir inancın haklılandırılmasını sağlayan şey zorunlu olarak ona inana içseldir ve dışsalcı bir teori ise haklılandırmanın inanan kişinin içinden olma durumunun zorunluluğunu reddeder. İçsel ile kastedilen inanan sınırları ile bir paralelliktir. Bu içsel öğeleri inananın fiziksel bir özelliği gibi düşünmemek gerekir. Kastedilen bu tür bir haklılandırmanın iç gözlem ile mümkün olabileceğidir. İki farklı türdeki öğelere bu yolla ulaşılabilir. İlk olarak inançlar, duyular, arzular, amaçlar gibi zihinsel durumlardan söz edilebilir. Bu durumlar öznenen daha iyi kimsenin bilemeyeceği ayrıcalıklı bir ulaşılabilirliktir. İkinci olarak da a priori olan zorunlu doğruluklara da refleksiyon yoluyla ulaşılabilir. Böyle bir iç gözlem ile dış dünyaya yönelik gözlemler veya onları keşfetmek için deneyler yapmak durumunda değilizdir (Swinburne, 2001, s. 9-10).

Foley'e göre, ılımlı bir içselcilik görüşü ise epistemik haklılandırmanın, içsel psikolojik koşulların ardından geldiğini savunur. Bu içsel psikolojik koşulların inanan için iç gözlemsel olarak erişilebilir olması veya olmaması da mümkündür. Epistemik haklılandırmanın psikolojik koşulları takip ettiğini söylemek şu anlama gelir: ne zaman p gibi bir inanç epistemik olarak haklılandırılırsa, p gibi bir psikolojik nitelikler kümesinin olması da gereklidir. Yani kişinin β gibi bir psikolojik nitelikler kümesine sahip olması ve p 'ye inanması durumunda, zorunlu olarak, kişinin inancı haklılandırılacaktır (1998, s. 4249).

İçselcilere karşı olarak dışsalcılar çocukların veya hatta hayvanların her türlü şeyi bildiklerine yönelik söylemlerimizi hatırlatırlar. Fakat şunu belirtmek gerekir ki onların, bilgilerini garantilemek için haklılandırmalara sahip olduklarını da düşünmeyiz. Katı dışsalcı görüşe sahip kişiler dışsal faktörlerin bilgi için gerekli olan koşulları sağlayan tek şey olduğunu öne sürmüşlerdir. Öte yandan bazı epistemologlar salt içselcilik ve dışsal öğelerin inanan kişinin epistemik konumu ile hiçbir zaman ilişkide olmadıklarını belirtirler. Fakat bu iki katı bakış açılarından birisinin kabul edilebilir bir bilgi teorisi olduğu yönünde belirgin bir gerekçe yoktur (Williams, 2001, s. 32).

Epistemik haklılandırma konusundaki dışsalcı görüş şu varsayımdan hareket eder: Epistemik haklılandırmanın doğru inanca eklenmesi, eğer ortada herhangi bir Gettier sorunu yoksa bilgi ile sonuçlanacaktır. Goldman bilgiye ilişkin güvenilirlik görüşünün ilk savunucularındandır. Bu görüş en basit şekliyle, güvenilir bilişsel süreçlerin ürünü olan p gibi doğru bir inanca sahipse, o kişinin p 'yi biliyor olduğunu iddia eder. Bu bilgi görüşü ile Goldman, tanımı gereği, bilgiye ulaşmanın yolu epistemik haklılandırmaya doğru inancın eklenmesi olduğuna göre epistemik haklılandırmanın yüksek derecede güvenilirliğe sahip bilişsel süreçler tarafından üretilmesi gerektiğini ifade eder. Bilişsel süreçlerin kısmen de olsa kişinin içinde hareket ettiği dışsal çevreye bağlı olduğu düşünülecek olursa, bu görüşün dışsalcı bir epistemik haklılandırma görüşü olduğunu söylemek doğru olacaktır (1999, s. 126).

Foley, güvenilirliğin, dışsalcılığın en etki bırakmış biçimlerinden olduğunu belirtir ve destekçileri arasında önde gelen isimlerin Goldman, Dretske, Armstrong ve Sosa olduğunu ifade eder. Farklılıklarına rağmen bu epistemologlar, bir tarafta kişinin içinde bulunduğu çevre ve diğer tarafta kişinin bilişsel süreçleri ve entelektüel uygulamaları arasında doğru bir uyuma/denklik olması durumunda haklılandırmanın gerçekleşeceği görüşünde ortaklardır. Böyle bir doğru denklik durumunda kişinin yanlış inançlardansa doğru inançlar oluşturma eğiliminde olacağı düşünülür. İçselciler ve dışsalcılık arasındaki anlaşmazlıklar epistemik haklılandırma kavramının epistemologlar tarafından farklı

anlamlarda kullanıldığını göstermektedir. Bu kavramın nasıl kullanıldığının betimlenmesinin bir yolu epistemoloğun haklılandırmayı nasıl tanımladığına bakmaktır. Pek çok dışsalıcıya göre, bilgi olarak adlandırılabilir bir ciddi bir adaya ulaşmanın yolu, bu kavramın doğru inanç ile birleştirilmesidir. Bir kısmı ise haklılandırılmış doğru inançların her zaman bilgi için uygun adaylar olmadığını ifade eder. Buna karşılık pek çok içselci haklılandırmayı daha bağımsız biçimde ele alırlar ve haklılandırma ile doğru inancın birleşmesinden bilgi ortaya çıkabileceği konusunu ucu açık bir soru olarak bırakırlar. Bir takım karışıklıkların çıkmasının nedeni epistemologların bu kavramı birden fazla şekilde kullanmalarındandır. Örneğin epistemik haklılandırmayı, inanma sorumluluğundaki kişinin neye inanacağı ve bilgiye ulaşmak için doğru inanca neyin ekleneceği çerçevesinde düşünme eğiliminde olabilirler. Epistemoloji alanında etki bırakmış bazı kişilerin bir ve aynı kavramın iki düşüncüyü de kapsayabileceğini iddia ettikleri göz önünde bulundurulduğunda böyle bir karışıklık olası gözükmektedir (Foley, 1998, s. 4249, 4250).

Sonuç

Analitik gelenekte, epistemoloji alanında merkeze konmuş bir kavram olan haklılandırma pek çok filozofun dikkatini çekmiştir. Epistemologlar, doğrunun göstergesi olan türdeki bir haklılandırma ile ilgilenmişlerdir. 20. Yüzyıl filozofları bir inancın haklılandırılmasının ne olduğunu analiz etmek için oldukça çaba sarf etmişler ve farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu görüşler arasında yapılan temel ayırım içselci ve dışsalcı görüşler ayırımıdır (Swinburne, 2001, s. 1).

Bu çalışmada hedef epistemik haklılandırma kavramını farklı kuramlar açısından ele almaktır. Bu çerçevede ilk olarak temelcilik ve tutarcılık yaklaşımları incelenmiştir. Bu yaklaşımlar çerçevesinde ortaya koyulan pek çok görüşün içselci kurama dahil edilebileceği vurgulanmış ve bu noktada içselci kurama karşı geliştirilmiş dışsalcı kuram da ele alınmıştır. Her iki çerçevede de eleştirilen noktalar olduğu görülmüştür. Kurgusal bir metnin tutarlılık barındırırken doğru olmayabileceği, tutarlılık kuramlarına sıklıkla yöneltilen bir eleştiriyi göstermektedir. Eleştirenler, tutarlılığın doğruluk için bir rehber olduğunu düşünmenin hatalı olduğunu iddia etmişlerdir. Öte yandan klasik temelciliğe yönelik eleştirilerin de olduğu görülmüştür ve bunlar içinde en iz bırakanı Sellars'a aittir. Sellars eleştirisini deneyimde "verili" bir öge olma fikri ile öne sürmüştür. Temelcilerin herhangi bir çıkarıma başvurmadan bilinebilecek bir tür doğruyu bulmaları gerektiği belirtilmiştir. Bir yargıda bulunmaksızın doğruluk değeri taşıyan bir önermeden bahsedilemeyeceği ve yargı da kavramların uygulanmasını içerir. Bir kavrama başvuruda bulunmak bir sınıf üyeliğine ilişkin bir yargıda bulunmaktır. Bir grup üyeliği ile ilgili bir yargıda bulunmak ise hakkında yargıda bulunulan şeyi, o dizideki diğer üyelerle ilişkilendirmeyi gerektirir.

Kaynakça

- Audi, R. (1988). *Belief, Justification and Knowledge*. Wadsworth Publishing Company.
- Audi, R. (2011). *Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*. New York & London: Routledge.
- DeVries, W. A. & Tim, T. (2000). *Knowledge, Mind and the Given: Reading Wilfrid Sellars's "Empiricism and the Philosophy of Mind"*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Foley, R. (1998). "Epistemic Justification". *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London & New York: Routledge.
- Fumerton, R. (2010). "Foundationalist Theories of Epistemic Justification". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (ed.. Zalta, E. N.)
<http://plato.stanford.edu/archives/sum2010/entries/justep-foundational>.
- Goldman, A. (1999). *Knowledge in a Social World*. Oxford: Oxford University Press.
- Kvanvig, J. (2011). "Coherentist Theories of Epistemic Justification". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (Der. Zalta, E. N.)
<http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/justep-coherence>.
- Lehrer, K. (1990). *Theory of Knowledge*. Colorado, U.S.A: Westview Press.
- Swinburne, R. (2001). *Epistemic Justification*. New York: Oxford University Press.
- Williams, M. (2001). *Problems of Knowledge: A Critical Introduction to Epistemology*. New York: Oxford University Press.

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)

Adres: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Akdeniz Üniversitesi Enstitüleri Binası B Blok 2. Kat Dumlupınar Bulvarı
07058 Kampus / ANTALYA

Tel: 0242 227 44 00 – 1479

E-Mail: aksosdergi@gmail.com

Web: aksos.akdeniz.edu.tr